

การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2569

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔
เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2569

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

THE APPLICATION OF KING MONGKUT'S SOFT POWER IN PRESERVING SIAM'S SOVEREIGNTY AGAINST WESTERN COLONIALISM

PONGPUNT WONGNONGTEOI

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF POLITICAL SCIENCE

PROGRAM IN POLITICAL SCIENCE

FACULTY OF SOCIAL SCIENCES

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2026

COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

หัวข้อดุษฎีนิพนธ์	**การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก**
ชื่อนักศึกษา	**พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย**
ชื่อปริญญา	**รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต**
สาขาวิชา	**สาขาวิชารัฐศาสตร์**
ปีพุทธศักราช	**2569**
อาจารย์ที่ปรึกษา	**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกษฎา ผาทอง**

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต

คณบดีคณะสังคมศาสตร์ .....

(พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์)

คณะกรรมการสอบดุษฎีนิพนธ์:

ประธานกรรมการ .....

(รองศาสตราจารย์ ดร.วัลลภ รัฐฉัตรานนท์)

อาจารย์ที่ปรึกษา .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกษฎา ผาทอง)

กรรมการ .....

(พระมหาอรุณ ปญฺญารุโณ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ .....

(พระมหาชินกร สุจิตฺโต, ดร.)

กรรมการ .....

(พระครูสังฆรักษ์ ยศวีร์ ปมุตฺโต, ดร.)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

หัวข้อดุษฎีนิพนธ์	**การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก**
ชื่อนักศึกษา	**พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย**
ชื่อปริญญา	**รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต**
สาขาวิชา	**สาขาวิชารัฐศาสตร์**
ปีพุทธศักราช	2569
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกษฎา ผาทอง**

การวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) เพื่อศึกษาการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุคพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (2) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก และ (3) เพื่อถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยประยุกต์ใช้แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ของ Joseph Nye เป็นกรอบการวิเคราะห์ และพัฒนาต่อยอดให้สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ของสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 พื้นที่การวิจัยครอบคลุมบริบททางประวัติศาสตร์ของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2394–2411 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเฉพาะ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 19 รูป/คน จาก 3 กลุ่ม และผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเฉพาะจำนวน 8 รูป/คน ซึ่งคัดเลือกแบบเจาะจง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาอรรถาธิบาย

ผลการวิจัยพบว่า (1) การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นกระบวนการเชิงโครงสร้างที่ผสมผสานทั้งฮาร์ดพาวเวอร์และอำนาจเชิงบรรทัดฐาน โดยใช้แนวคิดเรื่อง “ความเป็นอารยะ” เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมในการแผ่อิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ส่งผลให้สยามต้องเผชิญแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกทั้งด้านการทูต การค้า และความมั่นคง (2) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในลักษณะยุทธศาสตร์ของรัฐแบบบูรณาการผ่าน 5 มิติ ได้แก่ วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ ภาพลักษณ์ความเป็นรัฐอารยะ และการยอมรับจากนานาอารยประเทศ อันส่งผลให้สยามสามารถลดแรงกดดันจากการล่า

อาณานิคม และรักษาเอกราชไว้ได้ใน 4 มิติ ได้แก่ เอกราชทางดินแดน เอกราชทางการเมืองการปกครอง เอกราชทางเศรษฐกิจ และเอกราชทางสังคม และ (3) บทเรียนสำคัญจากกรณีศึกษานี้คือ ซอฟต์พาวเวอร์สามารถเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของรัฐขนาดกลางในการรักษาผลประโยชน์แห่งชาติ และเสริมสร้างอำนาจต่อรองในระบบระหว่างประเทศ โดยต้องอาศัยการรู้เขารู้เราอย่างลึกซึ้ง การเปิดรับความรู้และอารยธรรมจากภายนอกอย่างเลือกสรร การพัฒนาศักยภาพภายในประเทศควบคู่กับการสร้างภาพลักษณ์ในเวทีระหว่างประเทศ ตลอดจนการดำเนินนโยบายที่มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงของโลก

คำสำคัญ: ซอฟต์พาวเวอร์, รัชกาลที่ 4, เอกราชสยาม, การล่าอาณานิคม, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

มหามกุฎราชวิทยาลัย

ABSTRACT

Dissertation Topic	**The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism**
Student's Name	**Pongpunt Wongnongteoi**
Degree Sought	**Doctor of Political Science**
Program	**Program in Political Science**
Anno Domini	**2026**
Advisor	**Assistant Professor Dr. Ketsada Phathong**

This dissertation, entitled "The Application of King Rama IV's Soft Power in Preserving Siam's Independence from Western Colonialism," pursues three objectives: (1) to examine Western colonial expansion toward Siam during the reign of King Rama IV (King Mongkut); (2) to investigate the application of soft power by King Rama IV in preserving Siam's independence from Western colonial encroachment; and (3) to derive lessons for the application of soft power as a strategic instrument for contemporary Thailand.

This study employs a qualitative research methodology. It adopts Joseph Nye's concept of soft power as the principal analytical framework and further develops it to suit the historical context of nineteenth-century Siam. The study focuses on the historical period of King Rama IV's reign from 1851 to 1868. Research instruments included documentary research, in-depth interviews, and focus group discussions. Key informants consisted of nineteen experts from three groups and eight participants in the focus group discussions, selected through purposive sampling. Data were analyzed through descriptive and interpretive content analysis.

The findings reveal that: (1) Western colonialism in the nineteenth century was a structural process that combined both hard power and normative power. The notion of "civilization" was employed as a legitimizing discourse for political, economic, and cultural expansion, placing Siam under multidimensional pressures from Western powers in the areas of diplomacy, trade, and security. (2) King Rama IV strategically applied soft power as an integrated state strategy through five dimensions: culture, political values, foreign policy, education, and knowledge and

science. These dimensions were employed to enhance Siam's credibility, project the image of a civilized state, and secure international recognition. Such efforts played a significant role in mitigating colonial pressures and enabled Siam to preserve its independence in four dimensions: territorial independence, political independence, economic independence, and social independence. (3) An important lesson derived from this study is that soft power can serve as a strategic instrument for medium-sized states in safeguarding national interests and strengthening their bargaining position within the international system. Effective soft power requires a profound understanding of both oneself and external actors, the selective adoption of foreign knowledge and civilization, the strengthening of domestic capacities alongside international image-building, and the pursuit of flexible policies that respond effectively to changing global circumstances.

Keywords: Soft Power, King Rama IV, King Mongkut, Siam's Independence, Colonialism, International Relations

มหามกุฏราชวิทยาลัย

กิตติกรรมประกาศ

ดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตา ความเอื้อเฟื้อ ตลอดจนคำแนะนำและการสนับสนุนในทุกด้านเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อ ผศ.ดร.เกษฎา ผาทอง อาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์ ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำ ชี้แนะแนวทางการศึกษา ตลอดจนตรวจแก้ไขข้อบกพร่องของงานวิจัยฉบับนี้ด้วยความเอาใจใส่และเมตตาอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ประจำหลักสูตร และคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ รวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญทุกท่านที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ให้ความเห็น และข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนางานวิจัย

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย และบุคลากรที่เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูลและการจัดทำดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่น และเพื่อนนักศึกษาทุกท่าน ที่ได้ให้กำลังใจ ให้คำปรึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้งานวิจัยนี้สำเร็จ

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณครอบครัว ทั้ง ภรรยา บุตรชาย บิดา และญาติมิตรทุกท่าน ที่ให้การสนับสนุน เป็นกำลังใจ และอยู่เคียงข้างผู้วิจัยเสมอมา

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบิดามารดา ครูบาอาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน หากมีข้อบกพร่องประการใด ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้แต่เพียงผู้เดียว และจะนำไปปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ ..... จ

ABSTRACT ..... ช

กิตติกรรมประกาศ ..... ฌ

สารบัญ ..... ญ

สารบัญตาราง ..... ฒ

สารบัญรูปภาพ ..... ณ

บทที่ 1 บทนำ 1

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

1.2 คำถามการวิจัย 4

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย 5

1.4 ขอบเขตของการวิจัย 5

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา 5

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ 5

1.4.3 ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล 5

1.4.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา 6

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย 6

1.6 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย 7

บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 9

2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) 9

2.1.1 ความหมายของซอฟต์พาวเวอร์ 9

2.1.2 ความเป็นมาและพัฒนาการของแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ 11

2.1.3 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบททางประวัติศาสตร์ 17

2.1.4 องค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ 19

2.1.5 การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔.....22
2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการล่าอาณานิคมและจักรวรรดินิยม.....23
2.2.1 ความเป็นมาและลักษณะของการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก.....23
2.2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม.....28
2.2.3 การล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....35
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการรักษาเอกราชและอธิปไตยของรัฐ.....43
2.3.1 แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการรักษาเอกราช (Independence Preservation).....43
2.3.2 แนวคิดเกี่ยวกับอธิปไตยของรัฐ (State Sovereignty).....44
2.3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างเอกราชและอธิปไตย.....44
2.3.4 มิติของการรักษาเอกราช.....48
2.3.5 กรอบแนวคิดสำหรับการวิเคราะห์การรักษาเอกราชของสยาม.....51
2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....51
2.4.1 การกำหนดตัวแปรและองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์.....52
2.4.2 การกำหนดตัวแปรและองค์ประกอบของการรักษาเอกราช.....53
2.4.3 แผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัย.....55
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย.....56
3.1 ระยะที่ 1 รวบรวมและศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก.....56
3.1.1 แหล่งข้อมูล.....57
3.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....58
3.1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....58
3.1.4 การวิเคราะห์ข้อมูล.....59
3.2 ระยะที่ 2 วิเคราะห์และประเมินผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก.....60
3.2.1 แหล่งข้อมูล.....60
3.2.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants).....61

3.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล....63
3.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล....65
3.2.5 อุปกรณ์ที่ใช้ในการวิจัย....67
3.2.6 การวิเคราะห์ข้อมูล....67
บทที่ 4 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก....70
4.1 บริบทการล่าอาณานิคมในยุครัชกาลที่ 4....71
4.1.1 เหตุการณ์ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ....72
4.1.2 การล่าอาณานิคมโดยอังกฤษ....74
4.1.3 การล่าอาณานิคมโดยฝรั่งเศส....83
4.1.4 บทสรุปเปรียบเทียบการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาค....90
4.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4....93
4.2.1 บริบทและภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว....95
4.2.2 มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์....98
4.2.3 มิติทางค่านิยมทางการเมืองของซอฟต์พาวเวอร์....118
4.2.4 มิติทางนโยบายต่างประเทศของซอฟต์พาวเวอร์....131
4.2.5 มิติทางการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์....147
4.2.6 มิติทางวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์....157
4.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราช....176
4.3.1 การรักษาเอกราชทางดินแดน....178
4.3.2 การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง....186
4.3.3 การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ....192
4.3.4 การรักษาเอกราชทางสังคม....200
บทที่ 5 วิเคราะห์และประเมินผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก....206
5.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ....206

5.1.1 ภาพรวมซอฟต์พาวเวอร์–บริบทการล่าอาณานิคม.....207
5.1.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4.....214
5.1.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก.....230
5.1.4 ถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน.....241
5.1.5 ข้อเสนอแนะอื่น.....243
5.1.6 สังเคราะห์ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก.....246
5.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลการสนทนากลุ่มเฉพาะ.....248
5.2.1 ภาพรวมซอฟต์พาวเวอร์–บริบทการล่าอาณานิคม.....248
5.2.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4.....251
5.2.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก.....254
5.2.4 ถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน.....257
5.2.5 สังเคราะห์ผลจากการเสวนากลุ่ม.....260
5.3 สรุปผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคโดยชาติตะวันตก.....261
5.4 องค์ความรู้จากการวิจัย.....265
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....269
6.1 สรุปผลการวิจัย.....270
6.1.1 การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุครัชกาลที่ 4.....270
6.1.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยาม.....272
6.1.3 ถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน.....275
6.2 อภิปรายผล.....277

6.2.1 การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุครัชกาลที่ 4 277
6.2.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยาม.....279
6.2.3 ถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน 281
6.3 ข้อเสนอแนะ.....283
6.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....283
6.3.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป.....285
บรรณานุกรม.....287
บุคลานุกรม.....304
ภาคผนวก 309
ภาคผนวก ก รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย 310
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ 311
ภาคผนวก ค ชุดแบบสอบถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก.....317
ภาคผนวก ค หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ และภาพการสัมภาษณ์.....322
ภาคผนวก ง การสนทนากลุ่มเฉพาะ 342
ภาคผนวก จ หนังสือรับรองจริยธรรมในมนุษย์ 343
ประวัติผู้เขียนดุษฎีนิพนธ์ 345

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 4.1 เปรียบเทียบการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกของรัฐในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 92
ตาราง 5.1 สรุปข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก : ภาพรวมและบริบทการล่าอาณานิคม.....214
ตาราง 5.2 สรุปข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก : การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4.....228
ตาราง 5.3 สรุปข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก : ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราช.....239
ตาราง 5.4 สรุปข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก : การถอดบทเรียน และข้อเสนอแนะอื่น.....245
ตาราง 5.5 สรุปข้อมูลเสวนากลุ่ม : ภาพรวมและบริบทการล่าอาณานิคม.....249
ตาราง 5.6 สรุปข้อมูลเสวนากลุ่ม : การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4.....252
ตาราง 5.7 สรุปข้อมูลเสวนากลุ่ม : ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชฯ.....256
ตาราง 5.8 สรุปข้อมูลเสวนากลุ่ม : ถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน.....259

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดการวิจัย.....55
ภาพที่ 4.1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศีล.....101
ภาพที่ 4.2 พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปที่สร้างแบบพระราชนิยม รัชกาลที่ 4 108
ภาพที่ 4.3 พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร.....109
ภาพที่ 4.4 พระอภิเนาว์นิเวศน์.....110
ภาพที่ 4.5 ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช 112
ภาพที่ 4.6 หนังสือ ภิกขุปาติโมกข์ เขียนด้วยอักษรอริยกะ 114
ภาพที่ 4.7 คณะราชทูตจากสยามไปอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.2400.....137
ภาพที่ 4.8 คณะราชทูตสยามเข้าเฝ้า พระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ที่พระราชวังฟงแตนโบล 138
ภาพที่ 4.9 เซอร์จอห์น เบาว์ริง เอกอัครราชทูตสหราชอาณาจักรและผู้สำเร็จราชการฮ่องกง.....141
ภาพที่ 4.10 พระบรมฉายาลักษณ์ รัชกาลที่ 4 ฉายโดย จอห์น ทอมสัน เมื่อ 6 ต.ค. 2408.....144
ภาพที่ 4.11 ภาพวาดซุ้มประตูสยาม บริเวณทางเข้าส่วนจัดแสดงของสยาม ในงาน Exposition Universelle ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ค.ศ. 1867 146
ภาพที่ 4.12 หมอบรัดเลย์ หรือนายแพทย์ แดน บีช บรัดเลย์ (Dr. Dan Beach Bradley) 151
ภาพที่ 4.13 นางแอนนา ลีโอโนเวนส์ หรือ แหม่มแอนนา.....152
ภาพที่ 4.14 ราชกิจจานุเบกษา ฉบับแรก เมื่อ 15 มีนาคม พ.ศ.2401 155
ภาพที่ 4.15 กระดานปักขคณนา วัดบวรนิเวศวิหาร.....161
ภาพที่ 4.16 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉายพระรูปร่วมกับคณะของเซอร์ แฮรี ออร์ด ผู้สำเร็จราชการเมืองสิงคโปร์ เมื่อ 17 สิงหาคม พ.ศ.2411 ณ พลับพลาค่ายหลวงหว้ากอ 164
ภาพที่ 4.17 รูปถ่ายสุริยุปราคาที่ หว้ากอ พร้อมรายละเอียดเหตุการณ์.....165
ภาพที่ 4.18 การคำนวณละติจูดของกรุงเทพฯ ด้วยเซกแทนต์ ใน ตำราวัดพระอาทิตย์ ลายพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....168
ภาพที่ 5.1 ความสัมพันธ์ระหว่างซอฟต์พาวเวอร์ และการรักษาเอกราชของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 266

บทที่ 1
บทนำ

ในยุคคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงเวลาสำคัญที่บรรดาชาติมหาอำนาจแห่งยุโรปได้แผ่ขยายอำนาจไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งถือเป็นยุคแห่งการล่าอาณานิคมที่ทุกประเทศในภูมิภาคต่างต้องเผชิญกับภัยคุกคามต่ออธิปไตยและเอกราชของตน ท่ามกลางกระแสอาณานิคมนิยมอันเชี่ยวกรากนี้ ราชอาณาจักรสยามภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) กลับสามารถดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้อย่างน่าอัศจรรย์ ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านหลายประเทศต้องตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก

ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนำมาสู่คำถามที่น่าสนใจว่า เหตุใดสยามจึงสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีการใดในการเผชิญหน้ากับภัยคุกคามเหล่านั้น ที่น่าสนใจคือ แทนที่จะเลือกใช้กำลังทหารหรือ "ฮาร์ดพาวเวอร์" (Hard Power) เหมือนอย่างที่หลายประเทศใช้และต้องพ่ายแพ้ พระองค์กลับทรงเลือกใช้วิธีการที่เน้นการดึงดูด การโน้มน้าว และการสร้างความร่วมมือ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด "ซอฟต์พาวเวอร์" (Soft Power) ในปัจจุบัน

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก โดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีร่วมสมัย ผ่านการวิเคราะห์เอกสารชั้นต้น ชั้นรอง และการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อถอดบทเรียนความสำเร็จทางประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญนี้ และนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทร่วมสมัยของประเทศไทย

ในบทนี้จะนำเสนอสาระสำคัญจัดเรียงประกอบด้วย ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย ขอบเขตของการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ และนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระแสการล่าอาณานิคม (Colonialism) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถือเป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาอำนาจตะวันตก เช่น อังกฤษและฝรั่งเศส ต่างแข่งขันกันแสวงหาทรัพยากร ตลาดการค้า เส้นทางยุทธศาสตร์ และฐาน

ทัพทางการเมืองการทูตในภูมิภาคที่ถือว่าเป็นสะพานเชื่อมโลกตะวันตกกับจีนและเอเชียตะวันออก การแข่งขันนี้ส่งผลให้เกือบทุกประเทศในภูมิภาคสูญเสียเอกราชและกลายเป็นอาณานิคมโดยตรงหรือกึ่งอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก (J. J. Lee, 2018; Tarling, 1992; The Metropolitan Museum of Art, 2004)

จักรวรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีรากฐานจากทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง และอุดมการณ์ ในด้านเศรษฐกิจ การปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้ชาติตะวันตกต้องการแสวงหาวัตถุดิบราคาถูกและตลาดส่งออกใหม่ ขณะเดียวกันในด้านการเมือง การแข่งขันระหว่างจักรวรรดิ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และต่อมาคือสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ทำให้เกิดการแข่งขันเพื่อยึดครองดินแดน ในด้านอุดมการณ์ ตะวันตกมักสร้าง “ข้ออ้างเชิงศีลธรรม” ผ่านแนวคิดเรื่อง “ภาระของคนขาว” (White Man’s Burden) ซึ่งตีความว่ามหาอำนาจมีหน้าที่นำความเจริญสู่ชาติด้อยพัฒนา (Hirono, 2008; E. W. Said, 1978) อุดมการณ์ดังกล่าวทำให้การรุกรานมิได้ถูกมองว่าเป็นการกดขี่ แต่กลับถูกนำเสนอว่าเป็น “พันธกิจแห่งความเจริญ”

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงกลายเป็นหนึ่งในสมรภูมิสำคัญของการแผ่ขยายอำนาจตะวันตก พม่าและมลายูตกอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษ เวียดนาม ลาว และกัมพูชาถูกผนวกเข้ากับฝรั่งเศส ฟิลิปปินส์ตกอยู่ใต้การปกครองของสเปน (ก่อนถูกสหรัฐอเมริกาแทนที่) เหตุการณ์เหล่านี้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในระดับโครงสร้าง และยังทำให้สยามกลายเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคที่ยังคงรักษาเอกราชไว้ได้ แม้จะอยู่ท่ามกลางแรงกดดันมหาศาล

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3, พ.ศ. 2367–2394) สยามเริ่มเผชิญแรงกดดันจากตะวันตกอย่างจริงจัง โดยเฉพาะในการทำ สนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty) กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2369 (1826) ภายหลังสงครามแองโกล–พม่า ครั้งที่ 1 (1824–1826) สนธิสัญญาฉบับนี้นับเป็นครั้งแรกที่สยามยอมเข้าสู่ระบบสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกับมหาอำนาจ แม้ในทางการเมืองสยามยังได้เปรียบบางประการ เนื่องจากอังกฤษติดพันกับการรบในพม่าและยังไม่สามารถหันมาใช้อำนาจบีบบังคับกับสยามอย่างเต็มที่ แต่สนธิสัญญาดังกล่าวก็เป็นสัญญาณชัดเจนว่าสยามไม่สามารถหลีกเลี่ยงการปะทะกับมหาอำนาจตะวันตกได้อีกต่อไป (สุเนตร ชุตินธรานนท์ & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2021)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4, พ.ศ. 2394–2411) ขึ้นครองราชย์ บริบทระหว่างประเทศได้พลิกผันอย่างสิ้นเชิง อังกฤษได้ชัยชนะใน สงครามแองโกล–พม่า ครั้งที่ 2

(1852) ทำให้สามารถเบนความสนใจและอำนาจเข้ามาทางสยามได้โดยตรง (Tarling, 1992) ในเวลาเดียวกัน จีนอ่อนแอลงมากจากความพ่ายแพ้ใน สงครามฝิ่น ครั้งที่ 1 และ 2 (1839–1842, 1856–1860) เปิดโอกาสให้ชาติตะวันตกยกระดับการคุกคามเข้ามาในเอเชียแผ่นดินใหญ่ เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะทูตอังกฤษหลังชัยชนะเหนือจีน ได้นำพลังอำนาจนั้นเข้าสู่สยามและบีบให้ทำ สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ในปี พ.ศ. 2398 (1855) (Baker & Phongpaichit, 2009)

ในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ สยามจึงถูกบีบคั้นจากทั้งสองทิศ อังกฤษกำลังขยายจากทางพม่าและมลายู ส่วนฝรั่งเศสก็กดดันจากญวนและกัมพูชา ดังนั้นสยามจึงตกอยู่ในจุดกดดันสูงสุดในศตวรรษที่ 19 หากการตัดสินใจผิดพลาดแม้เพียงเล็กน้อย อาจทำให้ประเทศสูญเสียอิสรภาพเช่นเดียวกับเพื่อนบ้าน

สิ่งที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของสถานการณ์ยิ่งขึ้นคือ การเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านที่เลือกใช้นโยบาย “ฮาร์ดพาวเวอร์” (Hard Power) ในการรับมือกับตะวันตก เช่น จีนภายใต้ราชวงศ์ชิงที่เลือกสู้รบกับอังกฤษในสงครามฝิ่น กลับพ่ายแพ้และต้องสูญเสียดินแดน ตลอดจนถูกบังคับให้ทำ “สนธิสัญญาไม่เสมอภาค” จำนวน (ทวีป วรดิลก, 2551) พม่าเลือกต่อสู้เชิงทหารเต็มกำลัง แต่ก็ถูกอังกฤษผนวกกลายเป็นอาณานิคมในที่สุดหลังสงครามแองโกล–พม่า เวียดนามแม้พยายามต่อต้านฝรั่งเศสด้วยกำลัง แต่ก็สิ้นสุดลงด้วยการตกเป็นอินโดจีนของฝรั่งเศส (Tarling, 1992) ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ชัดว่าการเลือกเผชิญหน้าด้วยกำลังทหารเพียงอย่างเดียวไม่สามารถต้านทานจักรวรรดินิยมตะวันตกได้

ตรงกันข้าม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า หากสยามเลือกเส้นทางการเผชิญหน้าเช่นเดียวกับประเทศเพื่อนบ้าน ผลลัพธ์ก็คงไม่ต่างกัน ดังนั้นพระองค์จึงทรงเลือกใช้นโยบายที่มุ่งเน้น “การสร้างความสัมพันธ์เชิงบวก” และ “การทำให้ตะวันตกรับรู้ว่าสยามไม่ใช่ประเทศล้าหลัง” กลยุทธ์เหล่านี้สอดคล้องกับสิ่งที่โจเซฟ ไนย์ ได้อธิบายภายหลังว่าเป็น “ซอฟต์พาวเวอร์” (Soft Power) หรือคือการใช้พลังแห่งการดึงดูด การสร้างภาพลักษณ์ และการถ่ายทอดค่านิยม เพื่อทำให้คู่เจรจายอมรับโดยปราศจากการบังคับ (J. Nye, 2004)

พระองค์ทรงนำวิทยาการตะวันตกเข้ามาพัฒนา ทั้งด้านดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ การแพทย์ และการพิมพ์ รวมทั้งทรงเรียนรู้และใช้ภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีอเมริกัน นอกจากนี้ยัง

ทรงเปิดกว้างต่อกิจกรรมเผยแผ่ของมิชชันนารีบางส่วน ทำให้สยามปรากฏในสายตาตะวันตกว่าเป็นรัฐที่ “เปิดรับความเจริญ” โดยสมัครใจ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2560)

การดำเนินการเช่นนี้มิได้เพียงช่วยในการเจรจาสนธิสัญญา หากยังมีผลทางวาทกรรมอย่างสำคัญคือ ข้ออ้างเรื่องภาระของคนขาวหมดความชอบธรรม เพราะสยามมิได้เป็นประเทศ “ด้อยอารยธรรม” ตามที่ตะวันตกกล่าวอ้างอีกต่อไป แต่กลับแสดงออกว่าเป็นรัฐที่กำลังพัฒนาและพร้อมสำหรับการเข้าสู่ระบบนานาชาติ การใช้ซอฟต์พาวเวอร์เช่นนี้จึงช่วยลบล้างข้ออ้างที่จักรวรรดินิยมใช้กับประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ไม่อาจหาความชอบธรรมทางศีลธรรมสำหรับการยึดครองสยามได้

ท้ายที่สุด ปัญหาสำคัญที่ตามมาคือ แม้ว่าสยามจะรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม แต่ยังมีข้อถกเถียงในเชิงวิชาการว่ากลยุทธ์ใดคือปัจจัยหลัก การอธิบายส่วนใหญ่เน้นเรื่อง ความพร้อมยอมประนีประนอมและ ความเก่งกาจด้านการทูตของสยาม (Tarling, 1992) แต่ยังขาดการอธิบายเชิงทฤษฎีผ่านกรอบ Soft Power ที่จะฉายให้เห็น “พลังการดึงดูดและความชอบธรรม” ที่เป็นเครื่องมือสำคัญ ซึ่งมีมิติลุ่มลึกกว่าความเก่งกาจทางการทูตอย่างเดียว การวิจัยนี้จึงมีความสำคัญที่จะเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว ด้วยการศึกษาว่า รัชกาลที่ 4 ใช้ Soft Power ในมิติใดบ้าง ทั้งด้านวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ เพื่อธำรงรักษาเอกราชของสยามท่ามกลางแรงกดดันมหาอำนาจตะวันตก

1.2 คำถามการวิจัย

จากปัญหาการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคม สามารถตั้งคำถามการวิจัยได้ดังนี้:

1.2.1 ชาติตะวันตกได้เข้ามาล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงสยามอย่างไร?

1.2.2 รัชกาลที่ 4 ทรงประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างไรเพื่อรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคม?

1.2.3 แนวทางการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ที่สอดคล้องกับการรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคม ควรเป็นอย่างไร?

คำถามเหล่านี้ครอบคลุมประเด็นสำคัญของปัญหาการวิจัย ทั้งในแง่ของวิธีการที่รัชกาลที่ 4 ทรงใช้ บริบทของการล่าอาณานิคม ความสัมพันธ์ระหว่างซอฟต์พาวเวอร์กับการรักษาเอกราช และแนวทางที่เหมาะสมในการใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อรักษาเอกราชในยุคนั้น

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุคพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

1.3.2 เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

1.3.3 เพื่อถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” มีรายละเอียดของขอบเขตการวิจัยดังนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

- การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับซอฟต์พาวเวอร์
- การวิเคราะห์นโยบายและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ซอฟต์พาวเวอร์
- การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของสยามและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคล่าอาณานิคม
- การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับมหาอำนาจตะวันตก
- การเปรียบเทียบกลยุทธ์ของสยามกับประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาค

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่หลัก: อาณาจักรสยามในสมัยรัชกาลที่ 4

พื้นที่เปรียบเทียบ: ประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม มลายู

พื้นที่ที่เกี่ยวข้อง: ประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่มีบทบาทในภูมิภาค เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส

1.4.3 ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

เอกสารชั้นต้น:

- พระราชหัตถเลขา และเอกสารราชการในสมัยรัชกาลที่ 4
- บันทึกทางการทูตของสยามและประเทศตะวันตก
- สนธิสัญญาและข้อตกลงระหว่างประเทศ

<u>เอกสารชั้นรอง:</u>

- งานวิจัย บทความวิชาการ และหนังสือประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
- บันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในสยามในสมัยนั้น

<u>แหล่งข้อมูลอื่น ๆ:</u>

- ภาพถ่าย แผนที่ และหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง
- การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

1.4.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา

- ระยะเวลาหลักของการศึกษา: รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411 หรือ ค.ศ. 1851-1868)
- ระยะเวลาก่อนหน้า: ช่วงปลายรัชกาลที่ 3 เพื่อเข้าใจบริบทก่อนการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 4
- ระยะเวลาต่อเนื่อง: ช่วงต้นรัชกาลที่ 5 เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบระยะยาวของนโยบายในรัชกาลที่ 4

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” ผู้วิจัยกำหนดนิยามศัพท์เฉพาะสำหรับการวิจัย ดังนี้

ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) หมายถึง ความสามารถที่ทำให้ผู้อื่นปรารถนาผลลัพธ์ที่ตนต้องการ เป็นความสามารถในการดึงดูดใจและชักจูงผู้อื่น โดยไม่ต้องใช้กำลังบังคับ แต่อาศัยเสน่ห์ดึงดูด (Attraction) เพื่อโน้มน้าวให้ผู้อื่นคล้อยตามเป้าหมายของตน โดยประกอบด้วย 5 มิติ ได้แก่ วัฒนธรรม (Culture), ค่านิยมทางการเมือง (Political Values), นโยบายต่างประเทศ (Foreign Policy), การศึกษา (Education) และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Knowledge & Innovation)

การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ (King Mongkut’s Use of Soft Power) หมายถึง หมายถึง การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้ซอฟต์พาวเวอร์ ผ่านมิติวัฒนธรรม, ค่านิยมทางการเมือง, นโยบายต่างประเทศ, การศึกษา และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ทำให้เกิดภาพลักษณ์ของ “รัฐอารยะ” (civilized state) ในสายตาชาติตะวันตก เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและเสน่ห์ดึงดูด ซึ่งทำให้สยามสามารถรักษาความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกโดยไม่ถูกครอบงำด้วยกำลังทางทหารหรือการบังคับเชิงจักรวรรดินิยม

การล่าอาณานิคม (Colonialism) หมายถึง กระบวนการที่ประเทศหรืออำนาจที่เข้มแข็งกว่าเข้าไป ยึดครอง ควบคุม และแสวงหาประโยชน์จากดินแดนอื่นและประชาชนในพื้นที่นั้น

เอกราช (Sovereignty) หมายถึง ความสามารถของรัฐในการดำรงอยู่และปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยไม่อยู่ภายใต้การควบคุมหรือการแทรกแซงจากอำนาจภายนอก และมีวิสัยสามารถทำความสัมพันธ์กับรัฐอื่นได้อย่างอิสระ เอกราช ประกอบด้วย 6 มิติ ได้แก่ เอกราชทางดินแดน, เอกราชทางการเมือง, เอกราชทางเศรษฐกิจ, เอกราชทางสังคม และเอกราชทางวัฒนธรรม

เอกราชของสยาม (Siam's Sovereignty) หมายถึง ความสามารถของสยามในการดำรงสถานะความเป็นรัฐเอกราชท่ามกลางกระแสการล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมิได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของชาติตะวันตก ทั้ง 4 มิติ ได้แก่ เอกราชทางดินแดน, เอกราชทางการเมือง, เอกราชทางเศรษฐกิจ และเอกราชทางสังคม เพื่อให้สยามมีสิทธิ์ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฐานะรัฐเอกราช

ชาติตะวันตก (Western nations) หมายถึง กลุ่มรัฐชาติยุโรปที่มีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร และวัฒนธรรมต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในฐานะ “เจ้าอาณานิคม” หรือ “ผู้มีอิทธิพลเชิงจักรวรรดินิยม” โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส

1.6 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1.5.1 ทำให้ทราบถึงการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ ที่ประกอบด้วย วัฒนธรรม, ค่านิยมทางการเมือง, นโยบายต่างประเทศ, การศึกษา และวิทยาการ

1.5.2 ทำให้ทราบเพื่อศึกษาการรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคม ทั้งทางด้านดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

1.5.3 ทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ ที่ประกอบด้วย วัฒนธรรม, ค่านิยมทางการเมือง, นโยบายต่างประเทศ, การศึกษา และวิทยาการ กับการรักษาเอกราชของสยามในยุครัชกาลที่ 4 ทั้งทางด้านดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

1.5.4 ทำให้ทราบแนวทางการใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคม ทั้งทางด้านดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

มหามกุฎราชวิทยาลัย

บทที่ 2
แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power)

2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการล่าอาณานิคมและจักรวรรดินิยม

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการรักษาเอกราชและอธิปไตยของรัฐ

2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power)

2.1.1 ความหมายของซอฟต์พาวเวอร์

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมายของซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) ได้มีนักวิชาการหลายท่านอธิบายไว้ โดยสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

แหล่งที่มา	คำนิยาม
J. Nye (2004)	การทำให้ผู้อื่นต้องการผลลัพธ์ที่เราปรารถนา ด้วยวิธีการโน้มน้าวใจแทนการบังคับ
Vuving (2009)	ความสามารถในการดึงดูดใจและโน้มน้าวให้ผู้อื่นต้องการหรือยอมรับในสิ่งที่เราต้องการ ผ่านแรงดึงดูดที่เกิดจากความสวยงาม (Beauty), ความสำเร็จ (Brilliance) และความอ่อนโยน (Benignity) โดยไม่ใช้การบังคับหรือกำลัง
Wilson III (2008)	ความสามารถในการโน้มน้าวผู้อื่นให้ทำในสิ่งที่เราต้องการ
G. Lee (2009)	อำนาจที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรนุ่มนวล (soft resources) เช่น สัญลักษณ์ วัฒนธรรม การศึกษา ความรู้ คนดังระดับนานาชาติ ฯลฯ เพื่อสร้างอิทธิพลต่อผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการโน้มน้าวใจ (co-optive)

แหล่งที่มา	คำนิยาม
	หรือการกดดัน (coercive) ก็ตาม ตราบใดที่ใช้ soft resources ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นถือเป็นซอฟต์พาวเวอร์
Gallarotti (2011)	อำนาจในการชักจูงและสร้างแรงดึงดูดใจให้ผู้อื่นสมัครใจปฏิบัติตามหรือยอมรับในสิ่งที่เราต้องการ โดยอาศัยภาพลักษณ์ที่ดี คุณค่าทางวัฒนธรรม นโยบาย และค่านิยมที่ได้รับการยอมรับในสายตาระหว่างประเทศ แทนการใช้การบังคับหรือสิ่งตอบแทน
Zamorano (2016)	ความสามารถในการได้รับประโยชน์โดยไม่ต้องใช้วิธีการทางเศรษฐกิจหรือทางทหาร แต่อาศัยการสร้างแรงดึงดูดเชิงบวกที่เอื้อต่อการสะสมรูปแบบอื่นๆ ของอำนาจ
อิงอร เนตรานนท์ (2562)	การทำให้ผู้อื่นทำตามสิ่งที่ตนเองต้องการ โดยวิธีการใช้ความร่วมมือร่วมกัน โดยการวางกรอบ การชักชวน และการโน้มน้าว เป็นการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าและการใช้ความรุนแรง
Ohnesorge (2020)	ความสามารถในการมีอิทธิพลต่อผู้อื่นโดยอาศัยแรงดึงดูดใจและการโน้มน้าวใจ ไม่ใช่การบังคับหรือการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์
Boykoff (2022)	ความสามารถในการปรับเปลี่ยนความชอบของผู้อื่น ผ่านการดึงดูดใจ มิใช่การบังคับขู่เข็ญ (coercion) โดยอาศัยการสร้างความดึงดูดต่อค่านิยมและแนวคิดของตนเอง
จารุวรรณ แก้วมะโน (2566)	ความสามารถในการเปลี่ยนแปลงความชอบของผู้อื่นด้วยการดึงดูดพวกเขา
เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2567)	ความสามารถในการเคลื่อนบุคคลหรือสมมติบุคคลอื่น ให้เปลี่ยนความคิดและการกระทำตามที่ผู้ใช้พลังต้องการ ด้วยความเต็มใจ สมัครใจ ไม่ใช่การบีบบังคับหรือฝืนใจ
S. T. Lee (2023)	ความสามารถในการโน้มน้าวหรือส่งอิทธิพลต่อผู้อื่นเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ต้องการ ผ่านแรงดึงดูด (attraction) ไม่ใช่การบังคับ (coercion) หรือการจ่ายผลตอบแทน (payment)

จากความหมายของซอฟต์พาวเวอร์ ที่มาจากงานวิชาการต่าง ๆ เราสามารถนำมาให้นิยามของซอฟต์พาวเวอร์ สำหรับการศึกษาพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามท่ามกลางกระแสล่าอาณานิคมจากมหาอำนาจตะวันตกในยุคกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ว่า

ซอฟต์พาวเวอร์ หมายถึง ความสามารถในการสร้างอิทธิพลและชักจูงให้ผู้อื่นปฏิบัติตามหรือยอมรับในสิ่งที่ตนต้องการ โดยอาศัยแรงดึงดูดใจ การโน้มน้าวใจ และการสร้างความร่วมมือ ผ่านทรัพยากรนุ่มนวล เช่น วัฒนธรรม ค่านิยม การศึกษา ความรู้ ภาพลักษณ์ที่ดี และนโยบายที่ได้รับการยอมรับ แทนการใช้การบังคับ การขู่เข็ญ หรือการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทหาร โดยผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเป็นการที่คู่กรณีเปลี่ยนแปลงความคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมด้วยความสมัครใจและเต็มใจ

2.1.2 ความเป็นมาและพัฒนาการของแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์

ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) เป็นแนวคิดทางรัฐศาสตร์ สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่หมายถึงความสามารถของประเทศในการมีอิทธิพลต่อประเทศอื่นผ่านการดึงดูดและการโน้มน้าวใจ แทนที่จะใช้การบีบบังคับหรือกำลัง แนวคิดนี้ริเริ่มโดย โจเซฟ ไนย์ (Joseph Nye) ศาสตราจารย์จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและนโยบายต่างประเทศ สหรัฐอเมริกา โดยนำเสนอแนวคิดนี้ในปี 1990 ซึ่งเป็นช่วงสิ้นสุดสงครามเย็น ซึ่งแม้ว่าสหภาพโซเวียต มหาอำนาจแห่งโลกคอมมิวนิสต์ได้ล่มสลายไป แต่กลับพบว่า มหาอำนาจแห่งโลกเสรีอย่างสหรัฐอเมริกา ก็อยู่ในภาวะที่มีอิทธิพลต่อโลกลดลงเช่นกัน ไนย์อธิบายสภาวการณ์เช่นนั้นว่าเป็นเพราะนิยามของคำว่า อำนาจ นั้นเปลี่ยนแปลงไป จากแต่เดิม อำนาจมาจากกำลังทหาร หรือที่ไนย์ เรียกว่า ฮาร์ดพาวเวอร์ (Hard Power) ที่เหนือกว่าเป็นสำคัญ แต่ในยุคใหม่นี้ ยังมีอำนาจอีกมิติหนึ่งที่ทวีบทบาทความสำคัญขึ้นมา นั่นคือ ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) อำนาจที่มาจากการดึงดูดและโน้มน้าวใจ ซึ่งมีบทบาทสำคัญไม่แพ้ฮาร์ดพาวเวอร์ (J. Nye, 2004)

ไนย์ อธิบายว่า การใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ มีประสิทธิผลน้อยลงไป อันมาจากแนวโน้มอย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่ การพึ่งพาทางเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน ที่ทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ในโลกการค้าระหว่างประเทศ, ตัวแสดงระดับนานาชาติ ที่ไม่ใช่รัฐ เช่น บรรษัทข้ามชาติ มีบทบาทสำคัญเพิ่มขึ้นจากการลงทุนและการค้าข้ามประเทศ, ความก้าวหน้าของประเทศกำลังพัฒนา ทำให้เกิดการถ่ายเทอำนาจจากภาครัฐไปสู่ภาคเอกชนมากขึ้น ทำให้การแทรกแซงจากรัฐต่างชาติโดยตรงอย่างเปิดเผยทำ

ได้ยากขึ้น, การเผยแพร่เทคโนโลยี ที่ทำให้ประเทศในโลกที่สามมีสมรรถนะทางการทหารสูงขึ้น และการเปลี่ยนแปลงประเด็นทางการเมืองที่เปลี่ยนจาก รัฐต่อรัฐ ไปสู่ประเด็นอื่น ๆ เช่น ภาวะโลกร้อน, โรคระบาด, การค้ายาเสพติดข้ามประเทศ, การก่อการร้าย เป็นต้น ซึ่งทำให้การใช้อำนาจของรัฐไปบีบบังคับรัฐอื่น ทำให้ยากขึ้นเรื่อย ๆ (J. Nye, 2004)

Nye (2004) ยังเสนอต่อไปอีกว่า แหล่งที่มาของซอฟต์พาวเวอร์ นั้น มาจากทรัพยากร 3 อย่าง ได้แก่ วัฒนธรรม, ค่านิยมทางการเมือง และ นโยบายต่างประเทศ

วัฒนธรรม คือ ชุดของค่านิยมและการปฏิบัติที่มีความหมายของแต่ละสังคม แบ่งเป็น วัฒนธรรมชั้นสูง (High Culture) เช่น วรรณกรรม, ศิลปะ, การศึกษา ที่ดึงดูดชนชั้นสูง กับ วัฒนธรรมยอดนิยม (Pop Culture) ที่มุ่งเน้นให้ความบันเทิงกับคนหมู่มาก วัฒนธรรมที่ดึงดูดใจต่อคนอีกประเทศหนึ่งย่อมส่งเสริมให้คนในประเทศนั้นมีแนวโน้มคล้อยตามกับแนวทางของประเทศที่มีวัฒนธรรมที่เขานิยม แต่ประสิทธิผลของวัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับบริบทด้วย ไนย์ยกตัวอย่างว่า ผู้นำเผด็จการเกาหลีเหนือ คิมจองอิล ที่ว่ากันว่า ชอบพิซซ่าและภาพยนตร์อเมริกัน ก็ไม่ได้แปลว่าจะทำให้เขายกเลิกโครงการระเบิดปรมาณูตามที่สหรัฐอเมริกาอยากให้ยกเลิก (J. Nye, 2004)

ค่านิยมทางการเมือง คือ แนวคิดและการให้คุณค่า ในกรณีสหรัฐอเมริกา ค่านิยมในเรื่องประชาธิปไตย การค้าเสรี สิทธิเสรีภาพของประชาชน ก็เป็นค่านิยมที่เผยแพร่ไปยังประเทศต่างๆ ทั่วโลก ผ่านช่องทางต่าง ๆ ทั้งสื่อสารมวลชน, สื่อบันเทิง, นักศึกษาที่มาเรียนต่อในสหรัฐอเมริกา หรือการพบปะแลกเปลี่ยนของภาคเอกชน (กิตติ ประเสริฐสุข, 2567)

นโยบายต่างประเทศ สามารถเสริมสร้าง หรือ ทำลาย ซอฟต์พาวเวอร์ ของประเทศได้ ไนย์บอกว่า นโยบายต่างประเทศที่เสริมสร้างซอฟต์พาวเวอร์ก็ต่อเมื่อส่งเสริมค่านิยมร่วมกัน เช่น ประชาธิปไตย, สิทธิมนุษยชน เป็นต้น ขณะเดียวกัน นโยบายต่างประเทศที่ ปากว่าตาขยิบ, หยิ่งยโส, ไม่ใส่ใจความเห็นของผู้อื่น หรือตั้งบนพื้นฐานของผลประโยชน์ของชาติแบบคับแคบ ก็สามารถทำลายซอฟต์พาวเวอร์ลงได้ (J. Nye, 2004)

2.1.2.1 สเปกตรัมของอำนาจ: จากฮาร์ดพาวเวอร์สู่ซอฟต์พาวเวอร์

การทำความเข้าใจซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทของพัฒนาการแนวคิด จำเป็นต้องพิจารณา “อำนาจ” ในฐานะที่มิใช่เพียงสิ่งที่เป็นวัตถุ (tangible) แต่เป็นกระบวนการที่มีมิติหลากหลาย ซึ่ง Joseph Nye (2008) เสนอว่ารูปแบบของอำนาจควรเข้าใจผ่าน "สเปกตรัมของอำนาจ" (spectrum of power) โดยแบ่งอำนาจออกเป็น 3 ระดับสำคัญ ได้แก่

1. **การบังคับ (Commanding/Coercive Power)** ซึ่งเป็นรูปแบบของ *Hard Power* โดยรัฐหรือองค์กรใช้อำนาจผ่านการบีบบังคับ เช่น การใช้กำลังทหาร การคว่ำบาตร หรือมาตรการลงโทษทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ผู้อื่นกระทำตามความต้องการของตน เช่น การรุกรานหรือข่มขู่จากรัฐมหาอำนาจในสงครามเย็น
2. **การชักจูงด้วยผลประโยชน์ (Inducement/Transactional Power)** อยู่ตรงกลางระหว่างฮาร์ดและซอฟต์พาวเวอร์ เป็นการใช้อำนาจผ่านผลตอบแทน เช่น การให้เงินช่วยเหลือ การเปิดการค้า หรือเงื่อนไขในความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เพื่อโน้มน้าวให้ประเทศเป้าหมายเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างที่ตนต้องการ
3. **การดึงดูด (Attraction/Co-optive Power)** ซึ่งเป็นหัวใจของ *Soft Power* หมายถึงการใช้อิทธิพลผ่านวัฒนธรรม ค่านิยม และนโยบายที่น่าชื่นชม โดยไม่ต้องบังคับหรือให้ผลตอบแทนใด ๆ เป็นการ “ชักจูง” ไม่ใช่ “สั่งการ” เช่น การที่คนทั่วโลกชื่นชอบภาพยนตร์ฮอลลีวูด หรือความเสรีในสังคมอเมริกัน ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดการสนับสนุนหรือลดทอนการต่อต้านต่อสหรัฐฯ ในทางการเมือง (Nye, 2008; Nye, 2004)

Nye เรียกกลไกเหล่านี้ว่าเป็น “วิธีการได้มาซึ่งผลลัพธ์” (means of obtaining preferred outcomes) โดยเขาเน้นว่าอำนาจที่ยั่งยืนนั้นมักไม่เกิดจากการบังคับ แต่เกิดจากแรงดึงดูดที่สร้างขึ้นจากความน่าเชื่อถือ ความน่ายอมรับ และการมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งในระดับวัฒนธรรมและค่านิยม (J. S. Nye, 2008)

นอกจากนี้ Wilson III (2008) ได้พัฒนาแนวคิดต่อเนื่องด้วยคำว่า **Smart Power** ซึ่งหมายถึงการผสมผสานอย่างชาญฉลาดระหว่าง Hard Power และ Soft Power เพื่อให้เกิดผลเชิงยุทธศาสตร์สูงสุด กล่าวคือ ไม่ใช่การเลือกใช้เพียงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่เลือกใช้ให้เหมาะสมกับบริบท เช่น การใช้มาตรการทางทหารควบคู่กับการให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม เพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ของประเทศ

G. Lee (2009) เสนอให้พิจารณาซอฟต์พาวเวอร์ในฐานะ “พฤติกรรมของอำนาจแบบร่วมมือ” ที่ตรงข้ามกับอำนาจแบบบีบบังคับ และเสนอว่าการประเมินอำนาจในโลกปัจจุบันต้องอาศัยกรอบสเปกตรัมที่เชื่อมโยงระหว่างทรัพยากร (resources) กลไก (mechanisms) และผลลัพธ์ (outcomes) เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

การมองอำนาจในรูปแบบสเปกตรัมจึงเป็นการก้าวข้ามกรอบความคิดแบบทวิลักษณ์ (hard vs. soft) สู่ความเข้าใจที่ลุ่มลึกขึ้นว่าอำนาจในโลกปัจจุบันนั้นมีความซับซ้อนและต้องการความยืดหยุ่นในการวิเคราะห์เชิงยุทธศาสตร์ (Gallarotti, 2011)

ในช่วงทศวรรษ 1990 ถึงต้นทศวรรษ 2000 แนวคิดนี้ได้รับการขยายขอบเขตทางทฤษฎีโดยนักวิชาการจำนวนมาก เช่น G. Lee (2009) ชี้ให้เห็นว่าซอฟต์พาวเวอร์มีจุดร่วมกับแนวคิดอื่นในสายวิชาสังคมศาสตร์ เช่น Hegemony ของ Gramsci, Symbolic Power ของ Bourdieu และ Communicative Power ของ Habermas อย่างไรก็ตาม ไนย์คือผู้ที่เชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้กับการกำหนดนโยบายต่างประเทศอย่างเป็นรูปธรรม (G. Lee, 2009; Vuving, 2009)

แม้แนวคิดของไนย์จะทรงพลังในเชิงคำอธิบาย แต่ก็ถูกวิจารณ์ว่า "ขาดกรอบทฤษฎีที่ชัดเจน" โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับกลไกการแปลง “ทรัพยากรเชิงซอฟต์” ให้เป็น “อำนาจที่ส่งผลต่อพฤติกรรม” (Lee, 2009; Gallarotti, 2011) ซึ่งทำให้แนวคิดนี้ตกอยู่ในลักษณะของ “soft theory” ที่ยังไม่เพียงพอสำหรับการใช้งานเชิงนโยบายโดยตรง (Gallarotti, 2011)

ต่อมานักวิชาการได้พยายามอธิบายและขยายแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ให้เป็นระบบมากขึ้น เช่น Vuving (2009) ได้อธิบายว่า Soft Power เกิดจาก “ต้นกำเนิดแห่งแรงดึงดูด” (sources of attractiveness) อันได้แก่ บุคลิกภาพ (benignity), ค่านิยมและอุดมการณ์ (values), และความสำเร็จ (successes) ซึ่งสามารถแปลเป็นพฤติกรรมของรัฐหรือองค์กรได้ผ่านกระบวนการส่งผ่านทางวัฒนธรรม สื่อ หรือการทูต (Vuving, 2009)

ขณะเดียวกัน ความนิยมของแนวคิดนี้แพร่หลายไปยังบริบทของรัฐอื่น เช่น จีน ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ โดยเฉพาะจีนที่ได้นำแนวคิดนี้มาปรับใช้ในสิ่งที่เรียกว่า “ซอฟต์พาวเวอร์แบบจีน” (Soft Power with Chinese Characteristics) ซึ่งเน้นไปที่การส่งออกวัฒนธรรมและแบบแผนการพัฒนา เช่น โมเดลจีน (Chinese Development Model) (Gill & Huang, 2006; McGiffert, 2009)

ในบริบทเอเชียตะวันออก Lee (2009) ได้ชี้ให้เห็นว่าเกาหลีใต้ประสบความสำเร็จในการใช้วัฒนธรรมร่วมสมัย เช่น ดนตรี ภาพยนตร์ และละครซีรีส์ เป็นทรัพยากรซอฟต์พาวเวอร์ โดยรัฐพยายามออกแบบนโยบายเพื่อแปลง “soft resources” ให้กลายเป็น “soft power” อย่างเป็นระบบ เช่น การสร้างแบรนด์ประเทศผ่าน K-Pop และ Hallyu (G. Lee, 2009)

2.1.2.2 ข้อวิพากษ์ที่มีต่อซอฟต์พาวเวอร์

แม้แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์จะได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายและมีการนำไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางในระดับนโยบายระหว่างประเทศ แต่ก็มีข้อวิพากษ์สำคัญหลายประการที่สะท้อนถึงข้อจำกัดของแนวคิดนี้ในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ

ประการแรก นักวิชาการจำนวนมากวิพากษ์ว่า **แนวคิดของซอฟต์พาวเวอร์ยังขาดกรอบทฤษฎีที่เป็นระบบและชัดเจน** โดยเฉพาะในแง่ของกลไกที่เชื่อมโยงระหว่าง “ทรัพยากรที่น่าดึงดูด

ใจ” กับ “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง” ในเชิงพฤติกรรม ซึ่งทำให้การวัดซอฟต์พาวเวอร์ในเชิงประจักษ์มีความคลุมเครือและไม่สามารถแยกจากการโฆษณาชวนเชื่อได้ชัดเจน (Lee, 2009; Gallarotti, 2011)

ประการที่สอง นักวิจารณ์บางกลุ่มชี้ว่า **แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์อาจมีลักษณะเชิงอุดมคติ (idealistic) มากเกินไป** โดยมองข้ามบริบทของอำนาจที่ไม่สมดุลในเวทีโลก และไม่สามารถตอบคำถามสำคัญได้ว่า "ใครเป็นผู้กำหนดว่าอะไรคือค่านิยมที่น่าชื่นชม" ซึ่งอาจกลายเป็นเครื่องมือในการกลบเกลื่อนความไม่เป็นธรรม เช่น การแทรกแซงทางวัฒนธรรม หรือการโฆษณาชวนเชื่อที่แฝงอยู่ในสื่อและวัฒนธรรมกระแสหลัก (Zamorano, 2016; Boykoff, 2022)

ประการที่สาม มีข้อถกเถียงว่า **ซอฟต์พาวเวอร์อาจถูกทำให้เป็นเครื่องมือของรัฐ (instrumentalized)** โดยเฉพาะผ่านการทูตวัฒนธรรม (cultural diplomacy) หรือกิจกรรมด้านแบรนด์ดิ้งของรัฐ เช่น กรณีการสร้าง Confucius Institute ของจีน หรือการจัดมหกรรมกีฬาโลกโดยรัฐอำนาจนิยม ซึ่งบางครั้งอาจเป็นการ “sportswashing” หรือใช้วัฒนธรรมบังหน้าเพื่อกลบปัญหาภายใน เช่น สิทธิมนุษยชนหรือประชาธิปไตย (Boykoff, 2022; Glaser and Murphy, 2009)

ประการที่สี่ นักคิดสายหลังโครงสร้าง (post-structuralism) อย่าง Zamorano (2016) เสนอว่า **ซอฟต์พาวเวอร์ในความเข้าใจของ Nye ยังมีลักษณะมุ่งเน้นรัฐเป็นศูนย์กลาง (state-centric)** มากเกินไป และมองข้ามพลวัตของอำนาจที่กระจายอยู่ในเครือข่ายวัฒนธรรมและโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มศิลปิน องค์กรประชาสังคม หรือแพลตฟอร์มดิจิทัลต่าง ๆ ซึ่งกลายเป็นผู้เล่นสำคัญในยุคโลกาภิวัตน์

ประการสุดท้ายคือ **ความไม่แน่นอนในการวัดผลของซอฟต์พาวเวอร์ในเชิงประสิทธิผล (effectiveness)** โดยนักวิจารณ์ชี้ว่าแรงดึงดูดในตัวเองไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดผลลัพธ์ในเชิงนโยบายหรือการเปลี่ยนพฤติกรรมของรัฐอื่น หากไม่มีกลยุทธ์หรือเงื่อนไขร่วมที่เอื้อให้เกิดการแปรรูปพลังดังกล่าวให้เป็นผลลัพธ์ที่แท้จริง (Gallarotti, 2011; Wilson, 2008)

จากข้อวิพากษ์เหล่านี้ แม้ซอฟต์พาวเวอร์จะยังเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการอธิบายพฤติกรรมของรัฐในโลกสมัยใหม่ แต่ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้ลุ่มลึกและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยเฉพาะการเปิดพื้นที่ให้กับการศึกษาอำนาจในมิติที่ไม่ใช่รัฐ (non-state actors) และการพิจารณาข้อจำกัดของค่านิยมสากลที่อาจไม่เป็นกลางทางวัฒนธรรมหรือการเมือง

2.1.2.3 สมาร์ตพาวเวอร์ (Smart Power)

แม้แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์จะเปิดมิติใหม่ให้กับการวิเคราะห์อำนาจในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แต่ในทางปฏิบัติ รัฐจำนวนมากไม่สามารถพึ่งพาเพียงซอฟต์พาวเวอร์หรือฮาร์ดพาวเวอร์

เพียงอย่างเดียวได้ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดแนวคิด “สมาร์ตพาวเวอร์” (Smart Power) ซึ่งเป็นการผสมผสานจุดแข็งของทั้ง Hard Power และ Soft Power เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ (Wilson, 2008; Nye, 2008)

แนวคิดสมาร์ตพาวเวอร์เริ่มได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังในช่วงต้นทศวรรษ 2000 โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา ภายหลังจากที่การใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ในสงครามอิรักและอัฟกานิสถานก่อให้เกิดความตึงเครียดและภาพลักษณ์เชิงลบต่อสหรัฐในเวทีโลก Joseph Nye ได้เสนอว่า การใช้อำนาจที่ยั่งยืนต้องอาศัยความสามารถในการรู้ว่าเมื่อใดควรใช้การบีบบังคับ และเมื่อใดควรใช้การดึงดูด ซึ่งก็คือแก่นของสมาร์ตพาวเวอร์ (Nye, 2008)

Wilson (2008) อธิบายว่าสมาร์ตพาวเวอร์ไม่ใช่การใช้ Hard และ Soft Power อย่างแยกขาดจากกัน แต่เป็น “ความสามารถในการผสมผสานองค์ประกอบของอำนาจทั้งสองให้เกื้อหนุนกัน” โดยขึ้นอยู่กับการเลือกใช้เครื่องมือที่เหมาะสมกับสถานการณ์ กล่าวคือ เป็นการใช้ “stick, carrot, and attraction” อย่างกลมกลืนในเชิงยุทธศาสตร์

ตัวอย่างของการใช้สมาร์ตพาวเวอร์ ได้แก่ การเจรจาทางการทูตควบคู่กับการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ เช่น ในกรณีโครงการนิวเคลียร์ของอิหร่าน หรือการส่งเสริมภาพลักษณ์ผ่านโครงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ควบคู่กับการส่งความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมในภูมิภาคเอเชียหรือแอฟริกา ซึ่งช่วยลดแรงต่อต้านและเสริมสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐมหาอำนาจ

อย่างไรก็ตาม การนำแนวคิดสมาร์ตพาวเวอร์ไปใช้ในทางปฏิบัติยังต้องอาศัย “โครงสร้างนโยบายและสถาบัน” ที่สามารถบูรณาการอำนาจแข็งและอำนาจอ่อนเข้าด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในหลายกรณีพบว่ารัฐมักมีการจัดองค์กรแบบแยกส่วน (silo) และขาดการเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานด้านความมั่นคง วัฒนธรรม และการทูต (Wilson, 2008)

นอกจากนี้ สมาร์ตพาวเวอร์ยังเกี่ยวข้องกับแนวโน้มของโลกในศตวรรษที่ 21 ซึ่งประชาคมโลกมีความเชื่อมโยงทางข้อมูล ข่าวสาร และเทคโนโลยีมากขึ้น จึงทำให้การใช้เพียงอำนาจทางทหารหรือเศรษฐกิจอย่างเดียวไม่เพียงพออีกต่อไป รัฐจำเป็นต้องมีความสามารถในการสื่อสาร โน้มน้าว และเข้าใจวัฒนธรรมของอีกฝ่าย เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนในระยะยาว

ในบริบทของประเทศกำลังพัฒนา แนวคิดสมาร์ตพาวเวอร์มีความสำคัญยิ่งในการวางยุทธศาสตร์ต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่ไม่มีอำนาจทางทหารมากนัก แต่อาจมีทรัพยากรทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ หรือการทูตเชิงนวัตกรรม ซึ่งสามารถใช้ผสมผสานเพื่อเสริมสร้างอำนาจนำในระดับภูมิภาคหรือระดับโลกได้

โดยสรุป แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ได้พัฒนาจากกรอบคิดของ Joseph Nye ในช่วงปลายสงครามเย็น สู่การเป็นแนวคิดสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่สะท้อนรูปแบบของอำนาจที่อิงกับแรงดึงดูดมากกว่าการบีบบังคับ แนวคิดนี้ได้รับการขยาย ขัดเกลา และวิพากษ์โดยนักวิชาการหลากหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นสายสถาบันนิยม สร้างสรรค์นิยม หรือหลังโครงสร้างนิยม อีกทั้งยังได้รับการปรับใช้ในบริบทหลากหลาย เช่น “ซอฟต์พาวเวอร์แบบจีน” หรือการใช้วัฒนธรรมป๊อปของเกาหลีใต้ในเชิงยุทธศาสตร์ ขณะเดียวกัน ก็มีข้อวิพากษ์สำคัญที่ชี้ถึงข้อจำกัดทางทฤษฎีและการประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ซอฟต์พาวเวอร์ยังคงเป็นแนวคิดที่มีพลวัต และเมื่อถูกผสมผสานกับฮาร์ดพาวเวอร์อย่างเหมาะสมในรูปแบบของ “สมาร์ตพาวเวอร์” ก็สามารถเพิ่มประสิทธิภาพทางนโยบายและเสริมสร้างอำนาจนำของรัฐในโลกยุคปัจจุบันได้อย่างมีนัยสำคัญ.

2.1.3 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบททางประวัติศาสตร์

แม้คำว่า ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) จะปรากฏในวงวิชาการสมัยใหม่ด้วยการบัญญัติของ Joseph Nye (1990) เพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจหลังสงครามเย็น แต่ในความเป็นจริง หลักการของซอฟต์พาวเวอร์ — ที่เน้น แรงดึงดูด มากกว่า การบังคับ — มีร่องรอยและรูปธรรมมาตั้งแต่ยุคโบราณ การศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในประวัติศาสตร์จึงไม่เพียงช่วยยืนยันมิติ “สากลและข้ามเวลา” ของแนวคิดนี้ หากยังเปิดพื้นที่ให้นักวิจัยมองเห็นกลยุทธ์อำนาจเชิงวัฒนธรรมและอุดมการณ์ที่รัฐหรืออาณาจักรใช้เพื่อต่อรองกับภัยคุกคามทั้งภายในและภายนอก (Nye, 2004; Napoli, 2023)

2.1.3.1 กรณีศึกษาการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในประวัติศาสตร์โลก

กรณีศึกษาที่เป็นที่ถกเถียงมากที่สุดและให้ข้อมูลที่ชัดเจน คือ จักรวรรดิโรมัน ซึ่งนักวิจัยร่วมสมัยอย่าง Lyu (2023) และ Napoli (2023) ได้นำกรอบซอฟต์พาวเวอร์ของ Nye มาตีความการสร้างอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมของโรมันใหม่ โดยชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของ Pax Romana หรือ สันติภาพแห่งโรม ไม่ได้อาศัยเพียงกำลังทหารและการบังคับทางเศรษฐกิจ แต่ยังใช้กลไกแรงดึงดูดทางวัฒนธรรมอย่างแยบยล ตัวอย่างเช่น โรมันสร้างโรงละครแบบโรมันในคาบสมุทรไอบีเรีย จัดงานแสดงวัฒนธรรม และใช้สัญลักษณ์บนเหรียญกษาปณ์ เพื่อกระจาย “ภาพลักษณ์ของความศิวิไลซ์” (Lyu, 2023) นอกจากนี้ Napoli (2023) ได้ชี้ให้เห็นแนวคิด vis benevolentiae ของ Cicero ซึ่งอธิบายถึงพลังของ น้ำใจ และ ความเมตตา ในฐานะเครื่องมือสร้างความยอมรับของประชาชนต่ออำนาจกลาง

ในฝั่งเอเชีย ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ก็สะท้อนบทเรียนของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างเป็นระบบ ยุคสมัยเมจิ (Meiji Era) เป็นตัวอย่างเด่น ญี่ปุ่นในศตวรรษที่ 19 ต้องเผชิญแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกจนอาจเสี่ยงตกเป็นอาณานิคม ดังนั้น รัฐบาลเมจิได้ใช้กลยุทธ์การ สร้างภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ ผ่านการนำสถาบันการเมือง กฎหมาย และวัฒนธรรมตะวันตกมาประยุกต์ในประเทศเพื่อเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับชาติตะวันตก (Jin, 2015) ความสำเร็จของญี่ปุ่นในการต่อรองข้อตกลงและกลายเป็นจักรวรรดิเอเชียในศตวรรษที่ 20 ชี้ให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์ไม่เพียงสร้างแรงดึงดูดต่ออำนาจภายนอก แต่ยังมีบทบาททางอุดมการณ์ในการเสริมอำนาจแข็ง (Hard Power) ด้วย

อีกมิติหนึ่งคือ “การทูตสาธารณะ” (Public Diplomacy) ที่ Hukil (2015) วิเคราะห์ว่ามีรากฐานตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น กรณีฝรั่งเศสในยุคพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งใช้เครือข่ายนักวิชาการและวัฒนธรรมฝรั่งเศสเพื่อดึงดูดชนชั้นนำยุโรป หรือกรณีสหรัฐฯ ช่วงสงครามเย็นที่ใช้สื่อ วรรณกรรม ภาพยนตร์ เป็นเครื่องมือสร้างอิทธิพลทางความคิดในต่างแดน แนวคิดนี้แสดงให้เห็นว่าซอฟต์พาวเวอร์มักดำเนินคู่ไปกับการสื่อสารและ “อำนาจเชิงภาพลักษณ์” มาตลอด

2.1.3.2 การวิเคราะห์ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบททางประวัติศาสตร์ย้อนหลัง

นักวิชาการที่ศึกษา Soft Power แบบย้อนยุคเห็นตรงกันว่า แม้กรอบแนวคิดจะเกิดจากบริบทโลกสมัยใหม่ แต่รองรอยของกลยุทธ์เชิง Soft Power มีให้เห็นในสังคมโบราณ เพียงแต่ในสมัยก่อนจะไม่ใช้คำว่า Soft Power ตรงๆ หากแฝงอยู่ในแนวคิดอื่น เช่น Hegemony (อำนาจนำ) ของ Gramsci หรือ Good Faith ของ Cicero (Napoli, 2023)

Lyu (2023) วิเคราะห์ว่าความสำเร็จของโรมันในการปกครองพื้นที่ห่างไกล เช่น คาบสมุทรไอบีเรีย หรือการขยายเครือข่ายการค้าไปถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านสัญลักษณ์บนเหรียญ เป็นหลักฐานว่า “อำนาจดึงดูด” และ “อิทธิพลทางวัฒนธรรม” ทำงานควบคู่กับการใช้อำนาจกำลัง นักวิชาการสมัยใหม่ยังใช้กรณีศึกษานี้เพื่อตั้งคำถามว่า ซอฟต์พาวเวอร์ในยุคโบราณอาจเป็นส่วนหนึ่งของ Smart Power กล่าวคือเป็นการออกแบบการผสมผสานระหว่างการครอบครองใจและการควบคุมกำลังอย่างชาญฉลาด (Nye, 2004; Jin, 2015)

Hukil (2015)เสริมว่ากรณีศึกษาดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดคำถามทางวิชาการ เช่น ความแตกต่างระหว่าง Public Diplomacy กับ Propaganda ซึ่งในหลายกรณีมีเส้นบางๆ ที่ซ้อนทับกันอยู่ หากรัฐบาลใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อโฆษณาชวนเชื่อเกินจริง แรงดึงดูดอาจย้อนกลับมาเป็นแรงต้าน

2.1.3.3 ข้อท้าทายของการศึกษาซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทประวัติศาสตร์

แม้การประยุกต์แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ในเชิงประวัติศาสตร์ย้อนหลังจะช่วยเปิดมุมมองใหม่ แต่งานวิจัยจำนวนมากก็ชี้ให้เห็นข้อท้าทายสำคัญ เช่น

ความไม่ชัดเจนของหลักฐาน: หลักฐานทางโบราณคดีและบันทึกประวัติศาสตร์อาจตีความได้หลายแบบ ทำให้ยากต่อการยืนยันเชิงเหตุและผลว่าการยอมรับอำนาจเกิดจากแรงดึงดูดจริงหรือเพราะการบังคับกลายๆ (Lyu, 2023; Napoli, 2023)

ความทับซ้อนกับฮาร์ดพาวเวอร์: ในยุคโบราณ ความสำเร็จของซอฟต์พาวเวอร์มักพึ่งพาอำนาจแข็งเป็นหลัก เช่น ญี่ปุ่นยุคเมจิสามารถต่อรองกับตะวันตกได้เพราะมีศักยภาพทางทหารที่แข็งแกร่งในเวลาเดียวกัน (Jin, 2015) ซึ่งต่างจากภาพซอฟต์พาวเวอร์สมัยใหม่ที่มักแยกฮาร์ดพาวเวอร์ออกจากกัน

การวัดผลในเชิงประจักษ์: เครื่องมือวัดผลซอฟต์พาวเวอร์สมัยใหม่ เช่น Soft Power Index หรือ Global Soft Power Report อิงกับข้อมูลเชิงปริมาณ (ภาพลักษณ์แบรนด์ สื่อดิจิทัล ฯลฯ) ซึ่งใช้ไม่ได้กับยุคโบราณที่ไม่มีตัวชี้วัดรูปธรรมเทียบได้ (Nye, 2004)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาซอฟต์พาวเวอร์ในเชิงประวัติศาสตร์ยังคงเป็นประโยชน์ต่อการออกแบบกรอบแนวคิดเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary) เพราะแสดงให้เห็นว่ามิติของวัฒนธรรมและอุดมการณ์ไม่เคยหายไปจากยุทธศาสตร์ของรัฐ ไม่ว่าจะในอดีตหรือปัจจุบัน (Napoli, 2023)

2.1.4 องค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์

ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) ไม่ใช่เพียงอำนาจที่เกิดจาก “แรงดึงดูด” เท่านั้น แต่ยังมีโครงสร้างภายในที่ประกอบด้วยแหล่งพลังหรือทรัพยากรทางวัฒนธรรม ค่านิยม และนโยบาย ซึ่งสามารถแปลงเป็นอิทธิพลได้ในบริบทที่เหมาะสม (J. Nye, 2004; J. S. Nye, 2008) การทำความเข้าใจองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์จึงมีความสำคัญในการแปลงแนวคิดนามธรรมให้สามารถวัดผลหรือใช้อธิบายในเชิงเชิงประจักษ์ได้

2.1.4.1 แหล่งกำเนิดของซอฟต์พาวเวอร์ตาม Nye

Joseph Nye ระบุว่า องค์ประกอบหลักของซอฟต์พาวเวอร์มี 3 ประการ ได้แก่

1. **วัฒนธรรม (Culture)**
2. **ค่านิยมทางการเมือง (Political Values)**
3. **นโยบายต่างประเทศ (Foreign Policies)**

ซึ่งองค์ประกอบทั้งสามนี้จะมีพลังเมื่อ “เป็นที่ชื่นชม” และ “มีความชอบธรรม” ในสายตาของต่างประเทศ (Nye, 2008)

2.1.4.2 การขยายองค์ประกอบโดยนักวิจัยร่วมสมัย

นักวิชาการร่วมสมัยได้พัฒนาและเสริมสร้างกรอบองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ โดยเฉพาะในบริบทของประเทศเอเชีย เช่น Vuving (2009) เสนอว่า soft power เกิดจาก "แรงดึงดูด 3 ประเภท" ได้แก่

- **ความเมตตา (benignity)**
- **คุณค่า (values)**
- **ความสำเร็จ (successes)**

ซึ่งสามารถถ่ายทอดผ่านช่องทางเช่น ศิลปะ ความช่วยเหลือ การศึกษา และสื่อสารมวลชน (Vuving, 2009)

Lee (2009) เสนอว่า “ทรัพยากรซอฟต์” (soft resources) ควรได้รับการแปลงเป็น “ศักยภาพซอฟต์พาวเวอร์” ผ่านนโยบายของรัฐ เช่น กรณีของเกาหลีใต้ที่ใช้ K-Pop, อาหาร, ภาษา และการศึกษาระหว่างประเทศ เป็นเครื่องมือสำคัญ

Gallarotti (2011) ขยายองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ให้ครอบคลุมถึง **ศีลธรรม (morality)** และ **ความมีเหตุผล (rational legitimacy)** ของนโยบาย เช่น การมีบทบาทในองค์กรระหว่างประเทศ การช่วยเหลือประเทศด้อยพัฒนา และการรักษาสันติภาพ

Zamorano (2016) มองว่า ซอฟต์พาวเวอร์ควรถูกวิเคราะห์ผ่านกรอบ “การทูตเชิงวัฒนธรรม” (cultural diplomacy) ซึ่งเน้นกระบวนการสื่อสาร ข้ามวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมขององค์กรนอกภาครัฐ ไม่ใช่รัฐเพียงฝ่ายเดียว

2.1.4.3 ดัชนีซอฟต์พาวเวอร์จากการปฏิบัติจริง

The Soft Power 30 Index (โดย Portland Communications) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ใช้ประเมินศักยภาพซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศต่าง ๆ โดยกำหนดตัวชี้วัด 6 ด้านหลัก ได้แก่

1. **Culture** – ดนตรี ภาพยนตร์ ศิลปะ
2. **Digital** – ความสามารถด้านการสื่อสารดิจิทัล
3. **Enterprise** – นวัตกรรมทางเศรษฐกิจและภาพลักษณ์แบรนด์
4. **Education** – มหาวิทยาลัยคุณภาพ การศึกษานานาชาติ
5. **Engagement** – บทบาทในเวทีระหว่างประเทศ

6. **Government** – ระบบการเมือง การมีส่วนร่วม และค่านิยมเสรีนิยม

ดัชนีเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Nye และการขยายผลจากนักวิชาการคนอื่น ๆ โดยเฉพาะในด้านการสื่อสารสมัยใหม่ การศึกษา และนวัตกรรม

2.1.4.4 สรุปองค์ประกอบซอฟต์พาวเวอร์ (เชิงตัวแปร)

จากการทบทวนวรรณกรรม สามารถสังเคราะห์องค์ประกอบย่อยของซอฟต์พาวเวอร์เพื่อใช้เป็นตัวแปรในการวิจัยได้ดังนี้:

องค์ประกอบซอฟต์พาวเวอร์	**ตัวอย่างดัชนีย่อยที่สอดคล้องกับบริบทประวัติศาสตร์**	**อ้างอิง**
1. วัฒนธรรม (Culture)	ศิลปะ โบราณสถาน ศาสนา ภาษา ประเพณี ราชสำนัก เครื่องแบบพิธีการ	Nye (2004, 2008) ระบุว่าวัฒนธรรมเป็นแหล่งสำคัญของแรงดึงดูด โดยเฉพาะวัฒนธรรมสูง เช่น ศิลปะ ศาสนา ภาษา และพิธีการราชสำนัก ซึ่งในบริบทเอเชียก็คืออิทธิพลจากอารยธรรม (Nye, 2008; Gill & Huang, 2006)
2. ค่านิยมทางการเมือง (Political Values)	หลักธรรมาภิบาล ความยุติธรรม การปกครองแบบมีขันติธรรม แนวคิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช	Nye (2004) อธิบายว่าค่านิยมทางการเมืองจะมีพลังเมื่อรัฐนั้นดำเนินการตามหลักเหล่านั้นจริง เช่น ธรรมาภิบาล ความยุติธรรม และความเป็นระเบียบ ขณะที่ Vuving (2009) ระบุว่า "ความเมตตา" และ "ศีลธรรม" เป็นแหล่งสร้างแรงดึงดูดที่สำคัญ
3. นโยบายต่างประเทศ (Foreign Policy)	การทูตกับตะวันตก การทำสัญญา การส่งราชทูต	Nye (2008) ชี้ว่านโยบายที่มีความชอบธรรมในสายตา

องค์ประกอบซอฟต์พาวเวอร์	ตัวอย่างดัชนีย่อยที่สอดคล้องกับบริบทประวัติศาสตร์	อ้างอิง
	ความสามารถในการรักษาเอกราช	ระหว่างประเทศจะก่อให้เกิดซอฟต์พาวเวอร์ เช่นเดียวกับที่ Gallarotti (2011) เสนอว่าการมีบทบาทอย่างสร้างสรรค์ในเวทีโลกคือองค์ประกอบที่สำคัญ
4. การศึกษา (Education)	การแลกเปลี่ยนความรู้กับต่างชาติ การเรียนภาษาอังกฤษ/ละติน/ฝรั่งเศส การตั้งโรงเรียนหลวง	Nye (2008) ระบุว่าการดึงดูดนักเรียนต่างชาติเป็นเครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์ชั้นนำ และ Gill & Huang (2006) ใช้กรณีของจีนในการสร้างแรงดึงดูดผ่านสถาบันภาษา วรรณกรรม และการศึกษา
5. วิทยาการ (Knowledge)	การนำเข้าเทคโนโลยีตะวันตก การจัดพิมพ์ การสร้างหอดูดาว การแปลหนังสือวิทยาศาสตร์	Wilson (2008) และ Nye (2008) กล่าวถึงอำนาจของ “ความรู้” และ “นวัตกรรม” ในยุคหลังอุตสาหกรรม ขณะที่ Lee (2009) อธิบายว่าเกาหลีใต้ใช้นวัตกรรมและวิทยาศาสตร์เป็นพลังซอฟต์พาวเวอร์ร่วมกับวัฒนธรรม

2.1.5 การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔

การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ (King Mongkut’s Use of Soft Power) หมายถึง หมายถึง การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้ซอฟต์พาวเวอร์ ผ่าน

องค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ทั้ง 5 มิติ ตามที่ได้สรุปความไว้ในหัวข้อก่อนหน้า ได้แก่ มิติวัฒนธรรม, ค่านิยมทางการเมือง, นโยบายต่างประเทศ, การศึกษา และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้เกิดภาพลักษณ์ของ “รัฐอารยะ” (civilized state) ในสายตาชาติตะวันตก เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและเสน่ห์ดึงดูด ซึ่งทำให้สยามสามารถรักษาความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกโดยไม่ถูกครอบงำด้วยกำลังทางทหารหรือการบังคับเชิงจักรวรรดินิยม

2.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการล่าอาณานิคมและจักรวรรดินิยม

2.2.1 ความเป็นมาและลักษณะของการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

2.2.1.1 นิยามของการล่าอาณานิคม (Colonialism)

การล่าอาณานิคม (Colonialism) เป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญในช่วงศตวรรษที่ 15 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อชาติตะวันตก เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส สเปน โปรตุเกส และเนเธอร์แลนด์ ได้ขยายอำนาจและอิทธิพลของตนไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก การล่าอาณานิคมมีความหมายและลักษณะที่ซับซ้อน ทั้งในเชิงการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

นักวิชาการได้ให้คำนิยามของการล่าอาณานิคมไว้หลากหลายมุมมอง Butt (2013) เสนอว่า การล่าอาณานิคมคือ “ระบบของการครอบงำและการกดขี่” (system of domination and subjugation) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการที่กลุ่มหนึ่งหรือรัฐหนึ่งเข้าไปควบคุมและปกครองอีกกลุ่มหนึ่งหรือรัฐหนึ่ง โดยมักจะมีการปฏิเสธสิทธิในการปกครองตนเองของผู้ถูกล่าอาณานิคมและการกำหนดระบอบการปกครองจากภายนอก ขณะที่ Horvath (1972) ระบุว่า “การล่าอาณานิคมเป็นรูปแบบของการครอบงำที่บุคคลหรือกลุ่มหนึ่งควบคุมดินแดนหรือพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มอื่น”

การล่าอาณานิคมประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

- การครอบงำ (Domination): คือการเข้าควบคุมอำนาจทางการเมือง การปกครอง และการจำกัดเสรีภาพของประชากรในอาณานิคม เจ้าอาณานิคมมักปฏิเสธสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองแก่ผู้ถูกล่าอาณานิคม และจัดตั้งระบอบบริหารจากภายนอก (Butt, 2013)
- การเอารัดเอาเปรียบ (Exploitation): เกิดจากการนำทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน และผลผลิตในอาณานิคมไปใช้เพื่อประโยชน์ของเจ้าอาณานิคม เช่น การปลูกพืช

เศรษฐกิจเหมืองแร่หรือค้าทาส ซึ่งล้วนแต่สนับสนุนเศรษฐกิจและอำนาจของประเทศแม่ (Onyije & Eboh, 2011)

- การบังคับวัฒนธรรม (Cultural Imposition): การนำวัฒนธรรม ภาษา ศาสนา หรือค่านิยมของเจ้าอาณานิคมเข้ามาแทนที่หรือครอบงำวัฒนธรรมเดิมของผู้ถูกล่าอาณานิคม เช่น อังกฤษเผยแพร่ภาษาอังกฤษ ระบบการศึกษา ศาสนาคริสต์ เป็นต้น (Butt, 2013; Ibrahim Awad Elaref, 2023)

แนวคิด "อาณานิคม" มิได้มีรูปแบบเดียว หรือเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียว บางชุมชนถูกล่าอาณานิคมโดยตรงผ่านการปกครองจากชาติตะวันตก แต่บางกรณีเป็น "อาณานิคมเชิงอ้อม" เช่น การครอบงำเศรษฐกิจหรือวัฒนธรรมโดยไม่ต้องยึดครองพื้นที่ทั้งหมด (Baird, 2011)

2.2.1.2 จักรวรรดินิยม (Imperialism) กับ การล่าอาณานิคม (Colonialism)

แม้ว่าทั้งสองแนวคิดนี้จะมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด แต่ก็มีความแตกต่างในเชิงนิยาม นักวิชาการบางกลุ่มเสนอว่า “จักรวรรดินิยม” (Imperialism) หมายถึง นโยบายหรือกระบวนการที่รัฐหนึ่งขยายอำนาจและอิทธิพลเหนือรัฐหรือดินแดนอื่น ๆ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ (เช่น การล่าอาณานิคม) และไม่เป็นทางการ (เช่น การควบคุมทางเศรษฐกิจหรือวัฒนธรรม) ขณะที่ “การล่าอาณานิคม” (Colonialism) มักหมายถึงรูปแบบเฉพาะของจักรวรรดินิยมที่รัฐหนึ่งตั้งถิ่นฐานหรือปกครองดินแดนอื่นโดยตรง (Butt, 2013; Cutcliffe และคณะ, 1981)

Young (2016) ชี้ให้เห็นว่าการล่าอาณานิคมมีความหลากหลายทั้งในรูปแบบและบริบท ไม่ว่าจะเป็นอาณานิคมแบบตั้งถิ่นฐาน (settler colonies) เช่น อเมริกาเหนือและออสเตรเลีย อาณานิคมเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์ (exploitation colonies) เช่น อินเดีย หรืออาณานิคมทางทะเล (maritime enclaves) เช่น ฮ่องกงและสิงคโปร์ (Butt, 2013; Young, 2016)

2.2.1.3 รูปแบบและวิธีการของการล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นยุคทองของ "จักรวรรดิอาณานิคม" ที่มหาอำนาจตะวันตกแข่งขันกันขยายดินแดนในทวีปอเมริกา แอฟริกา และเอเชีย รูปแบบสำคัญได้แก่

- **อาณานิคมแบบตั้งถิ่นฐาน (Settlement Colonies)**: ชาติแม่ส่งประชากรไปปักหลักในดินแดนใหม่และสถาปนาโครงสร้างสังคมตามแบบตะวันตก เช่น แคนาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์
- **อาณานิคมเชิงแสวงหาทรัพยากร (Exploitation Colonies)**: เน้นใช้แรงงานและทรัพยากรของพื้นที่อาณานิคมสนองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนเอง เช่น เจ้าอาณา

นิคมมักมุ่งเน้นพืชเศรษฐกิจ การทำเหมืองแร่ หรือค้าทาสในแอฟริกาและเอเชีย (Cutcliffe และคณะ, 1981)

- **การปกครองโดยตรง (Direct Rule)**: ส่งเจ้าหน้าที่รัฐจากประเทศแม่ไปควบคุมการบริหารและบังคับใช้กฎหมายโดยตรง เช่น อินโดจีนของฝรั่งเศส
- **การปกครองทางอ้อม (Indirect Rule)**: อาศัยชนชั้นนำท้องถิ่นบริหารแทน เช่น อินเดียและบางพื้นที่ในแอฟริกา ช่วยลดค่าใช้จ่ายและลดแรงต่อต้าน

Cutcliffe และคณะ (1981) วิเคราะห์ว่าการล่าอาณานิคมในอเมริกาเหนือประกอบด้วยแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ การเมือง และการทหาร โดยแต่ละช่วงเวลาจะเน้นปัจจัยที่แตกต่างกัน เช่น การแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ การขยายอำนาจทางทหาร หรือการสร้างตลาดใหม่

2.2.1.4 แรงจูงใจและปัจจัยที่นำไปสู่การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก

นักวิชาการได้เสนอแรงจูงใจหลักของการล่าอาณานิคมไว้หลายประการ ได้แก่

1. **แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ:**

แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญอย่างยิ่งตั้งแต่ยุคสำรวจโลกจนถึงยุคจักรวรรดินิยมสูงสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมทำให้ยุโรปมีความต้องการวัตถุดิบจำนวนมาก เช่น ฝ้าย ยางพารา น้ำตาล ชา กาแฟ และแร่ธาตุเพื่อป้อนภาคอุตสาหกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว (Lange และคณะ, 2006; Onyije & Eboh, 2011) อาณานิคมจึงเป็นแหล่งวัตถุดิบราคาถูกที่มีความเสถียร พร้อมเป็นตลาดรองรับสินค้าสำเร็จรูปจากยุโรป และเป็นพื้นที่ลงทุนสำหรับทุนส่วนเกินในประเทศแม่ ทั้งนี้ การผูกขาดแหล่งวัตถุดิบและตลาดใหม่ช่วยให้รัฐอุตสาหกรรมหลีกเลี่ยงปัญหาการผลิตล้นตลาดและวิกฤตเศรษฐกิจภายในประเทศ (Butt, 2013; Onyije & Eboh, 2011)

2. **แรงจูงใจทางการเมืองและยุทธศาสตร์:**

ในยุคจักรวรรดินิยมสูงสุด มหาอำนาจยุโรปมองการครอบครองอาณานิคมเป็นสัญลักษณ์แห่งเกียรติยศและความมั่นคงของชาติ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือในการสร้างดุลอำนาจระหว่างประเทศ (balance of power) และลดความเสี่ยงจากการที่คู่แข่งครอบครองพื้นที่ยุทธศาสตร์ (Butt, 2013; Cutcliffe และคณะ, 1981) การยึดครองเมืองท่าและช่องแคบสำคัญ เช่น สิงคโปร์และคลองสุเอซ มีความหมายต่อทั้งการค้าและการเคลื่อน

กำลังทหาร การแข่งขันในการครอบครองดินแดนจึงเป็นทั้งการรักษาผลประโยชน์และการกีดกันคู่แข่งออกจากจุดยุทธศาสตร์สำคัญ (Butt, 2013; Lange และคณะ, 2006)

3. **แรงจูงใจทางวัฒนธรรมและอารยธรรม:**

นอกเหนือจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว อุดมการณ์ทางวัฒนธรรมและศีลธรรมยังมีบทบาทสำคัญต่อการให้ความชอบธรรมในการล่าอาณานิคม โดยเฉพาะวาทกรรม “ภาระของคนขาว” (*White Man’s Burden*) ซึ่งสะท้อนความเชื่อว่าชาวตะวันตกมีหน้าที่นำความเจริญ ศาสนาคริสต์ และค่านิยมแบบยุโรปไปสู่ผู้คนในโลกที่ถูกมองว่า “ล้าหลัง” หรือด้อยพัฒนา แนวคิดนี้ถูกเผยแพร่กว้างขวางผ่านสื่อและวรรณกรรม เช่น บทกวีของ Rudyard Kipling ในปี 1899 เพื่อสร้างภาพว่าการครอบครองและปกครองชนพื้นเมืองเป็นการเสียสละเพื่อนำพวกเขาเข้าสู่ “อารยธรรม” (Onyije & Eboh, 2011)

ในเชิงทฤษฎีหลังอาณานิคม แนวคิดนี้ถูกวิพากษ์ว่าเป็นเครื่องมือทางวาทกรรมที่ตอกย้ำความเหนือกว่าทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม โดยแฝงเจตนาที่แท้จริงคือการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจและการเมือง อันเป็นการสร้างความชอบธรรมเทียมให้การล่าอาณานิคมดำเนินต่อไปโดยได้รับการยอมรับในสังคมแม่ (Elaref, 2023; Onyije & Eboh, 2011)

4. **แรงจูงใจทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี:**

ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้ชาติตะวันตกสามารถสำรวจและยึดครองพื้นที่ห่างไกลได้อย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาเรือกลไฟและทางรถไฟทำให้การขนส่งระหว่างประเทศแม่กับอาณานิคมรวดเร็วและปลอดภัยขึ้น ขณะที่โทรเลขช่วยย่นเวลาการสื่อสารจากหลายเดือนเหลือเพียงไม่กี่ชั่วโมง (Butt, 2013; Onyije & Eboh, 2011)

ในด้านการทหาร อาวุธสมัยใหม่ เช่น ปืนกลและปืนไรเฟิลซ้ำรังเพลิง ได้สร้างความได้เปรียบอย่างชัดเจนเหนือกองกำลังพื้นเมือง ขณะเดียวกัน ความก้าวหน้าในวิทยาศาสตร์การแพทย์ เช่น การใช้ยาควินินป้องกันมาลาเรีย ทำให้การตั้งถิ่นฐานในเขตร้อนเป็นไปได้โดยลดความเสี่ยงต่อชีวิตของชาวยุโรปอย่างมาก ปัจจัยเหล่านี้จึงทำให้การล่าอาณานิคมสามารถดำเนินได้อย่างต่อเนื่องและครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของโลกในเวลานั้น (Butt, 2013; Lange และคณะ, 2006)

โดยสรุป การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย ทั้งในเชิงนิยาม รูปแบบ วิธีการ และแรงจูงใจ โดยแต่ละช่วงเวลาและแต่ละพื้นที่มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป นักวิชาการจำนวนมากเห็นพ้องว่าการล่าอาณานิคมมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของดินแดนที่ถูกล่าอาณานิคม ซึ่งประเด็นนี้จะได้รับการขยายความในหัวข้อถัดไป (Butt, 2013; Cutcliffe และคณะ, 1981; Elaref, 2023; Onyije & Eboh, 2011)

2.2.1.5 ผลกระทบและมรดกของการล่าอาณานิคม

การล่าอาณานิคมส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อดินแดนและประชากรที่ถูกล่าอาณานิคม ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เช่น

- การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ: การเน้นการผลิตเพื่อการส่งออกและการพึ่งพาตลาดโลก ทำให้ประเทศอาณานิคมขาดความสามารถในการพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน
- การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม: การบังคับใช้ภาษา ศาสนา และค่านิยมของเจ้าอาณานิคม ส่งผลให้เกิดการสูญเสียอัตลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น
- การสร้างความเหลื่อมล้ำทางเชื้อชาติและชนชั้น: การจัดลำดับชนชั้นและเชื้อชาติในสังคมอาณานิคม ส่งผลให้เกิดความไม่เสมอภาคและความขัดแย้งระยะยาว
- ผลกระทบเชิงจิตวิทยาและอัตลักษณ์: การล่าอาณานิคมสร้างความรู้สึกด้อยค่าและการถูกกดขี่ในหมู่ผู้ถูกล่าอาณานิคม ซึ่งส่งผลต่อการสร้างอัตลักษณ์และความสัมพันธ์กับอดีต

2.2.1.6 ข้อถกเถียงและการทบทวนเชิงวิพากษ์

ในปัจจุบัน การศึกษาการล่าอาณานิคมได้ขยายจากการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และเศรษฐกิจ ไปสู่การทบทวนเชิงวิพากษ์ในมิติของวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และระบอบความรู้ (epistemology) แนวทางอย่าง Colonial Discourse Studies (CDS) มุ่งศึกษากระบวนการสร้างและสถาปนาอำนาจของเจ้าอาณานิคมผ่านภาษา วาทกรรม และการผลิตองค์ความรู้ ซึ่งกลายเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การครอบงำทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมมีความชอบธรรมและดำรงอยู่ได้ในระยะยาว

E. W. Said (1978) เสนอแนวคิด Orientalism ว่าตะวันตกได้สร้างภาพ “ตะวันออก” ในฐานะ “ผู้อื่น” (Other) ที่ล้าหลังและด้อยพัฒนา เพื่อใช้เป็นเหตุผลรองรับการล่าอาณานิคมและ

ครอบงำทางวัฒนธรรม ขณะที่ Fanon และคณะ (1963) วิเคราะห์ผลกระทบทางจิตวิทยาและอัตลักษณ์ของผู้ถูกล่าอาณานิคมที่ต้องเผชิญกับการซึมซับค่านิยมที่ด้อยค่าตนเอง และ Spivak (2023) ชี้ให้เห็นการกดทับและลบเสียงของ “ผู้ใต้ปกครอง” (subaltern) จนไม่สามารถปรากฏตัวในประวัติศาสตร์และระบอบความรู้กระแสหลักได้อย่างแท้จริง

2.2.1.7 สรุป

การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย ทั้งในเชิงนิยาม รูปแบบ วิธีการ และแรงจูงใจ โดยแต่ละช่วงเวลาและแต่ละพื้นที่มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป นักวิชาการจำนวนมากเห็นพ้องว่าการล่าอาณานิคมมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของดินแดนที่ถูกล่าอาณานิคม ซึ่งประเด็นนี้จะได้รับการขยายความในหัวข้อถัดไป

2.2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม

การศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของศตวรรษที่ 19–20 ซึ่งกระบวนการล่าอาณานิคมมิได้เป็นเพียงการขยายอำนาจทางการเมืองของรัฐตะวันตกเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอีกด้วย การวิเคราะห์ทฤษฎีเหล่านี้จึงเป็นการอธิบายกลไก สาเหตุ ผลกระทบ และพลวัตที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์จักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมอย่างรอบด้าน เพื่อทำความเข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อโครงสร้างโลกปัจจุบันอย่างไร

2.2.2.1 ทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองของการล่าอาณานิคม

กลุ่มทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองตั้งอยู่บนข้อเสนอว่า การล่าอาณานิคมเกิดขึ้นเพื่อรับใช้ระบบทุนนิยมระหว่างประเทศและภูมิรัฐศาสตร์ของยุโรป การขยายอาณานิคมเป็นเครื่องมือสำคัญในการรวบรวมทรัพยากร การแสวงหาตลาดใหม่ และการลงทุนส่วนเกินจากอุตสาหกรรมในประเทศแม่ (Lange และคณะ, 2006; Onyije & Eboh, 2011)

<u>1. ทฤษฎีมาร์กซิสต์</u>

ทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองแบบมาร์กซิสต์ให้ความสำคัญกับแรงจูงใจด้านเศรษฐกิจในฐานะฟันเฟืองหลักของจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม นักคิดอย่าง คาร์ล มาร์กซ์ และนักทฤษฎีสายมาร์กซิสต์รุ่นหลัง เช่น เลนิน และ ฮอบสัน มองว่าการล่าอาณานิคมเป็นผลผลิตของระบบโลกทุนนิยม

ซึ่งมีลักษณะ “Imperialist Phase” ที่ทุนนิยมต้องขยายตัวด้วยความโลภครอบงำทุนและแรงงานในประเทศรอบนอก (Butt, 2013). Lenin เสนอว่าอาณานิคมทำหน้าที่เป็นช่องทางระบายทุนส่วนเกินเพื่อป้องกันวิกฤตระบบเศรษฐกิจภายในประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำ (Lange และคณะ, 2006)

ทฤษฎีเหล่านี้เน้นว่าอำนาจรัฐและทุนเอกชนตะวันตกทำงานคู่ขนานกัน รัฐสนับสนุนกลุ่มทุนผ่านการใช้กำลังทางทหาร กฎหมาย หรือการเจรจาทางการทูต เพื่อควบคุมทรัพยากรและแรงงานในอาณานิคม ผลที่เกิดขึ้นคือโครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง ที่ประเทศอาณานิคมผลิตสินค้าให้ประเทศแม่ และกลุ่มทุนในประเทศอาณานิคมมีสถานภาพเป็นเพียงตัวกลางของระบบทุนนิยมโลก (Lange และคณะ, 2006; Onyije & Eboh, 2011)

2. ทฤษฎีระบบโลก (World-System Theory)

แนวคิดที่ต่อยอดจากมาร์กซิสต์คือทฤษฎีระบบโลก (Immanuel Wallerstein) ซึ่งวิเคราะห์เศรษฐกิจโลกเป็นเครือข่ายสัมพันธ์ที่ครอบงำระหว่าง “Core” (ประเทศอุตสาหกรรม) กับ “Periphery” (อาณานิคมและประเทศกำลังพัฒนา) (Butt, 2013) ระบบนี้ทำให้ประเทศรอบนอกเป็นผู้ส่งออกทรัพยากรธรรมชาติ ราคาต่ำ และแรงงานราคาถูก ในขณะที่ประเทศศูนย์กลางเป็นผู้แปรรูปและควบคุมตลาดโลก จุดเด่นของทฤษฎีนี้คือการให้ความสำคัญกับความไม่เท่าเทียมเชิงโครงสร้างระหว่างรัฐในแต่ละตำแหน่งของระบบโลก (Baird, 2011; Lange และคณะ, 2006)

3. มุมมองเศรษฐกิจพาณิชย์นิยมใหม่ (Neo-mercantilism)

นอกเหนือจากระบบโลกแล้ว มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งเสนอว่าการล่าอาณานิคมยุคใหม่มีความคล้ายคลึงกับนโยบายพาณิชย์นิยมใหม่ (Neo-Mercantilism) ที่รัฐตะวันตกพยายามสร้างเงื่อนไขการค้าเพื่อเอื้อประโยชน์สูงสุดให้แก่ตนเอง ทั้งในด้านกฎหมาย ภาษี โควต้าการผลิต และการลงทุนข้ามชาติ **(ธนโชติ เกียรติณภัทร, 2015; ศักดิภัท เชาวน์ลักณ์สกุล & สุภัทรา อำนวยสวัสดิ์, 2017)** การล่าอาณานิคมในมิตินี้จึงมิใช่แค่การใช้กำลังทหาร แต่รวมไปถึงการเจรจาทางเศรษฐกิจและการครอบงำเชิงสถาบันด้วย

2.2.2.2 มุมมองทางวัฒนธรรมต่อการล่าอาณานิคม

มิติวัฒนธรรมในการศึกษาจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมเน้นให้เห็นว่า อำนาจของเจ้าอาณานิคมไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ในเชิงเศรษฐกิจหรือการเมืองเท่านั้น ทว่าเจ้าอาณานิคมยังมี

อำนาจในการสร้าง – ควบคุม – และบงการความหมาย คุณค่า และอัตลักษณ์ของผู้ถูกล่าอาณานิคม ผ่านกระบวนการวาทกรรม วรรณคดี การศึกษา และภาษา (Butt, 2013; Elaref, 2023)

1. ขบวนการวาทกรรมอาณานิคม (Colonial Discourse)

Edward Said ในงานชิ้นเอก Orientalism (1978) ชี้ให้เห็นว่า การสร้าง “ความเป็นอื่น” (Otherness) หรือบริบท “ตะวันออก” ของเจ้าอาณานิคมในวรรณกรรม งานศิลปะ และสื่อสารสนเทศ เป็นการสร้างอำนาจเชิงวาทกรรมที่ครอบงำภาพจำและอัตลักษณ์ของผู้ถูกล่าอาณานิคม (Elaref, 2023) นักวิเคราะห์สายนี้จะมองว่าอาณานิคมมิใช่แค่สถาบันการปกครอง แต่เป็นพื้นที่ของการผลิตความรู้และสร้างเงื่อนไขการรับรู้ที่ไม่เท่าเทียม เช่น การกำหนดวรรณคดี วัฒนธรรม ค่านิยม และสุนทรียศาสตร์ของผู้ถูกล่าอาณานิคมว่าด้อยพัฒนา ป่าเถื่อน หรือ “ต้องได้รับการพัฒนา” (Butt, 2013; Elaref, 2023)

ขบวนการศึกษาวาทกรรมอาณานิคมได้รับการต่อยอดสำคัญโดยนักทฤษฎีหลังอาณานิคม (Postcolonialism) ซึ่งมุ่งเน้นการวิพากษ์และท้าทายอำนาจครอบงำของเจ้าอาณานิคมที่ซ่อนอยู่ในวรรณกรรม ภาษา การศึกษา และระบบความรู้กระแสหลัก นักทฤษฎีอย่าง Gayatri Chakravorty Spivak ชี้ให้เห็นว่าเสียงของ “subaltern” หรือกลุ่มผู้ถูกล่าอาณานิคมมักถูกปิดกั้นและลดทอนความสำคัญในระบบความรู้ที่ได้รับการสถาปนาโดยมหาอำนาจ ทำให้ประสบการณ์และเรื่องราวของผู้ใต้ปกครองไม่สามารถถูกบันทึกหรือปรากฏอย่างสมบูรณ์ (Elaref, 2023) ขณะที่ Homi Bhabha นำเสนอแนวคิดเรื่อง “ภาวะผสมผสาน (Hybridity)” และ “พื้นที่ที่สาม (Third Space)” อธิบายว่าผู้ถูกล่าอาณานิคมสามารถต่อรองอำนาจผ่านการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่ผสมผสานระหว่างค่านิยมของเจ้าอาณานิคมและมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง การเคลื่อนไหวในพื้นที่นี้เป็นการต่อต้านกระบวนการหล่อหลอมคุณค่าและอัตลักษณ์ของเจ้าอาณานิคมโดยตรง พร้อมทั้งเปิดพื้นที่ใหม่ทางวาทกรรมเพื่อสร้างความชอบธรรมและเอกราชทางวัฒนธรรมของผู้ใต้ปกครอง

ด้วยเหตุนี้ การท้าทายอำนาจนำโดยเจ้าอาณานิคมในมิติทางวัฒนธรรมจึงดำเนินผ่านทั้งการหล่อหลอมคุณค่าของตะวันตกแล้วเกิดแรงต่อต้านภายใน และการต่อรองสร้างพื้นที่วัฒนธรรมแห่งใหม่ผ่านกลไกภาวะผสมผสาน หรือ พื้นที่ที่สาม ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการเรียกร้องสิทธิและศักดิ์ศรีทางวัฒนธรรมของผู้ถูกล่าอาณานิคมในระบบภูมิปัญญาและวาทกรรมระดับโลก (Elaref, 2023)

2. การผลิตและควบคุมความรู้ (Colonial Epistemology)

ในบริบทของลัทธิล่าอาณานิคม กระบวนการสถาปนา “ระเบียบแห่งความรู้” (order of knowledge) มีบทบาทสำคัญในการให้ความชอบธรรมแก่โครงสร้างอำนาจของเจ้าอาณานิคม ด้วยการอ้างว่าวิทยาศาสตร์ ภาษา ศาสนา หลักจริยธรรม และศิลปวัฒนธรรมของยุโรปมีความสูงส่งกว่าระบบความรู้และคติความเชื่อดั้งเดิมของพื้นถิ่น องค์ความรู้ในท้องถิ่นถูกลดทอนคุณค่า ถูกตีตราว่าเป็นเรื่องล้าสมัย ปราศจากเหตุผล หรือจำเป็นต้องได้รับ “การขัดเกลา” จากเจ้าอาณานิคม (Elaref, 2023; Viniegra-Velázquez, 2020) กระบวนการดังกล่าวนำไปสู่สิ่งที่นักวิชาการเรียกว่า epistemicide หรือการทำลายระบบความรู้ดั้งเดิมอย่างเป็นระบบ

หนึ่งในกลไกสำคัญที่ถูกใช้คือการนำหลักสูตรการศึกษาแบบตะวันตกมาบังคับใช้ในเขตอาณานิคม พร้อมกับการบังคับใช้ภาษาอาณานิคมเป็นภาษากลางของการเรียนรู้และการบริหารราชการ ส่งผลให้ภาษาและระบบความรู้พื้นถิ่นถูกผลักให้เป็นเพียงภาษารองหรือความรู้ที่ไม่เป็นทางการ วรรณกรรมตะวันตก โดยเฉพาะวรรณกรรมอังกฤษ ก็ได้รับการสถาปนาให้เป็น “canon” หรือมาตรฐานสูงสุดของการศึกษาในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาของอาณานิคม ซึ่งเสริมสร้างภาพจำของความเหนือกว่าทางวัฒนธรรมของยุโรปและกดทับมรดกทางวรรณกรรมท้องถิ่น (Elaref, 2023)

นอกจากนี้ เจ้าอาณานิคมยังดำเนินการสถาปนาความเป็น “สากล” (Universalism) ให้แก่วิทยาศาสตร์และองค์ความรู้แบบตะวันตก โดยใช้เป็นมาตรฐานเดียวของความจริงและเหตุผลในทุกพื้นที่ที่อยู่ภายใต้อาณานิคม การอ้างความเป็นสากลเช่นนี้ทำหน้าที่แทนที่องค์ความรู้ท้องถิ่นในฐานะแหล่งอธิบายความจริง ส่งผลให้ความรู้พื้นถิ่นถูกทำให้ล้าสมัยและถูกลบเลือนไปจากระบบการรับรู้ของสังคมอาณานิคม (Viniegra-Velázquez, 2020)

3. ผลกระทบเชิงจิตวิทยาและอัตลักษณ์

ทฤษฎีวัฒนธรรมยังขยายผลไปถึงจิตวิทยา เช่น แนวคิดของ Frantz Fanon ที่กล่าวถึงภาวะป่วยทางจิต (Psychological Disorders) อันเกิดจากการซึมซับความด้อยค่า ภาวะถูกกดขี่และความรู้สึกแปลกแยกจากตัวเอง (Elaref, 2023) กระบวนการสร้าง “ความเป็นอื่น” อย่างต่อเนื่องส่งผลให้ผู้ถูกล่าอาณานิคมขาดความเชื่อมั่นในอัตลักษณ์ตัวเอง ต้อง “ฉาก” อัตลักษณ์เดิมและรับเอาอัตลักษณ์ใหม่ของเจ้าอาณานิคม

2.2.2.3 การล่าอาณานิคมในมุมมองความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

มิติของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (International Relations: IR) เปิดโอกาสให้เข้าใจการล่าอาณานิคมในฐานะนโยบายเชิงยุทธศาสตร์ การจัดระเบียบอำนาจระหว่างรัฐในระบบโลก และการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างต่อเนื่อง

1. แนวคิด สัจนิยม (Realism) และ ดุลแห่งอำนาจ (Balance of Power)

แนวคิด สัจนิยม (Realism) เป็นทฤษฎีหลักที่ใช้วิเคราะห์การล่าอาณานิคมในฐานะเครื่องมือขยาย “อำนาจ (Power)” และ “ความมั่นคง (Security)” ของรัฐมหาอำนาจ (Cutcliffe และคณะ, 1981; Schmidt, 2008) นักสัจนิยมมองว่าระบบโลกอยู่ในสภาพ อนาธิปไตย (anarchy) ไร้เจ้าผู้ครองใจกลาง ทำให้รัฐต้องแข่งขันแย่งชิงอิทธิพล ทรัพยากร หรือพื้นที่ทางภูมิรัฐศาสตร์เพื่อความอยู่รอด สงครามอาณานิคมจึงเป็นกลยุทธ์ในการป้องกันผลประโยชน์ เพิ่มขอบเขตการค้า หรือกีดกันข้าศึกออกจากพื้นที่สำคัญ เช่น การแข่งขันอังกฤษ-ฝรั่งเศสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย และแอฟริกา (ธนโชติ เกียรติณภัทร, 2015; ศักดิภัท เชาวน์ลักณ์สกุล & สุภัทรา อำนวยสวัสดิ์, 2017)

2. อิทธิพลของแนวคิด สังคมระหว่างประเทศ (International Society)

นักคิดสำนักอังกฤษ และแนวคิดสังคมระหว่างประเทศ (International Society) เสนอว่าการล่าอาณานิคมและจักรวรรดินิยมเป็นปรากฏการณ์ที่อธิบายได้ผ่านสูตรการจัดระเบียบโลกเชิงสถาบัน และการสร้างมาตรฐานทางจริยธรรม/กฎหมายที่ตะวันตกเป็นผู้กำหนด เช่น การอ้างอิง “ภารกิจแห่งความศิวิไลซ์ (Civilizing Mission)” เพื่อขยายระเบียบ (order) ของรัฐ “อารยะ” ไปยังรัฐ “ป่าเถื่อน” (Baird, 2011; Butt, 2013) แม้จะอ้างอิงหลักการ “ความเสมอภาคของอำนาจอธิปไตย (Equality of Sovereignty)” แต่ในทางปฏิบัติ กลับมีสองมาตรฐาน ระหว่าง “รัฐอธิปไตย (Sovereign State)” กับ “รัฐใต้ปกครอง (Subjected State)”

แนวคิด “ภารกิจแห่งความศิวิไลซ์ (Civilizing Mission)” ได้รับการสื่อสารในสังคมพูดอังกฤษผ่านวาทกรรม “ภาระของคนขาว (White Man’s Burden)” ตามบทกวีของ Kipling (1899) โดยทั้งสองแนวคิดต่างยืนยันสิทธิและหน้าที่ทางศีลธรรมของชาติตะวันตกในการเผยแพร่อารยธรรมและการปกครองแก่ชนพื้นเมือง อุดมการณ์นี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรม ให้กับการล่าอาณานิคม แต่ยังผลักดันวาทกรรมความเหนือกว่าทางเชื้อชาติอย่างเป็นระบบ” (Hirono, 2008)

3. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ยุคหลังอาณานิคม (Postcolonial International Relations) – การเปลี่ยนความหมายของอำนาจอธิปไตยและระเบียบโลก

ในสายการศึกษา “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศหลังยุคอาณานิคม” (หลังอาณานิคมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) นักวิชาการจำนวนมากได้ชี้ให้เห็นว่า แม้ระบบอาณานิคมแบบเดิมจะสิ้นสุดลงแล้วในทางการเมือง แต่โครงสร้างอำนาจและความไม่เท่าเทียมซึ่งกำเนิดจากยุคอาณานิคมยังคงดำรงอยู่ใน “ระเบียบโลกปัจจุบัน” ผ่านกระบวนการที่เรียกว่า “อาณานิคมใหม่” (นีโอ-โคโลเนียลิสม์: neo-colonialism) การแทรกแซงในรูปแบบใหม่นี้ไม่ได้อาศัยการครอบครองดินแดนโดยตรง หากแต่ใช้กลไกทางเศรษฐกิจ สถาบันการเงินระหว่างประเทศ กฎระเบียบการค้า กฎหมายระหว่างประเทศ และองค์กรระดับโลกเป็นช่องทางสร้างข้อจำกัดและครอบงำประเทศที่กำลังพัฒนา (Butt, 2013; Viniegra-Velázquez, 2020)

นักทฤษฎีสายนี้เสนอว่า แม้ประเทศเกิดใหม่ที่เคยเป็นอาณานิคมจะได้รับ “อำนาจอธิปไตยแห่งรัฐ” (Sovereignty) ตามนิยามสากล แต่ในทางปฏิบัติอำนาจอธิปไตยนี้ถูกจำกัดหรือ “มีเงื่อนไข” จากการกำหนดกฎเกณฑ์สำคัญโดยรัฐเจ้าอาณานิคมเดิมหรือมหาอำนาจตะวันตก เช่น การควบคุมสิทธิในทรัพยากร ผ่านข้อตกลงระหว่างประเทศ การกำหนดมาตรฐานด้านความปลอดภัยและวัฒนธรรม หรือการบังคับใช้แนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยม อันเป็นผลให้กลุ่มประเทศอดีตอาณานิคมยังคงเผชิญกับความเหลื่อมล้ำและข้อจำกัดทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในระบบโลกใหม่ ซึ่งสะท้อนถึงพลวัตของโครงสร้างอำนาจในระดับโลกที่ยังห่างไกลจากความเสมอภาคอย่างแท้จริง (Butt, 2013; Viniegra-Velázquez, 2020).

<u>4. ทฤษฎีประกอบสร้างนิยม (Constructivism) และอัตลักษณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ</u>

ทฤษฎีประกอบสร้างนิยม (Constructivism) เสนอว่า ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมิใช่เพียงโครงสร้างทางวัตถุหรือผลประโยชน์เชิงวัตถุเท่านั้น หากแต่เป็นพื้นที่ทางสังคมที่เกิดจากการประกอบสร้างความหมาย (Social Construction) ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการกำหนดเอกลักษณ์ (Identity) และบทบาทของรัฐ รวมถึงผู้แสดง (Actors) อื่น ๆ ในระบบระหว่างประเทศ(Schmidt, 2008) ภายใต้มุมมองนี้ การล่าอาณานิคมไม่ได้เป็นเพียงการสร้างและกำหนดสถาบันทางการเมือง ระบบการปกครอง หรือเขตแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ใหม่เท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการ “ให้คำนิยามใหม่” (re-define) ต่ออัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชน และแม้แต่รัฐชาติใหม่หลังอาณานิคม ผ่านวาทกรรม ประสบการณ์ และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกผลิตและถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องภายใต้ระบบอำนาจเดิม

ผลของกระบวนการนี้คือ การที่อัตลักษณ์ของผู้ถูกล่าอาณานิคมมักถูกกำหนดจากภายนอกโดยเจ้าอาณานิคม ผ่านการสร้างภาพจำ ความหมาย และค่านิยมที่สะท้อนอำนาจครอบงำ (Hegemonic Power) ซึ่งต่อมามีอิทธิพลยาวนานต่อทั้งโครงสร้างภายในของรัฐชาติที่เกิดขึ้นภายหลังและความสัมพันธ์ของรัฐเหล่านั้นกับระบบสากลในปัจจุบัน

2.2.2.4 ข้อถกเถียงและการประเมินทฤษฎี

การวิพากษ์แนวคิดจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมในเชิงทฤษฎี จำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้านทั้งในมิติของ “ผู้กระทำ” (Agency) และ “โครงสร้างที่ครอบงำ” (Structure) เนื่องจากกรอบแนวคิดในแต่ละสายทฤษฎีมีจุดเน้นและวิธีวิเคราะห์ที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ

กลุ่มนักทฤษฎีโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง เช่น มาร์กซิสม์ ทฤษฎีระบบโลก และพาณิชย์นิยมใหม่ มุ่งวิเคราะห์ว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและอำนาจทุนเป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม โดยเน้นบทบาทของทุนส่วนเกิน การแสวงหาทรัพยากร และการครอบงำตลาดในระดับโลก (ศักดิภัท เชาวน์ลักณ์สกุล & สุภัทรา อำนวยสวัสดิ์, 2017; Butt, 2013; Lange และคณะ, 2006) ขณะที่นักทฤษฎีวัฒนธรรมให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ วาทกรรม และการครอบงำทางสัญลักษณ์ที่เจ้าอาณานิคมใช้สถาปนาอำนาจและรักษาความเหนือกว่า (Butt, 2013; Elaref, 2023)

นอกจากนี้ ในศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การวิเคราะห์มักมุ่งเน้นบทบาทของอำนาจรัฐและกติการะหว่างประเทศ โดยเฉพาะการใช้เครื่องมือทางกฎหมายและข้อตกลงระหว่างประเทศเป็นกลไกสนับสนุนและรักษาระบอบอำนาจเดิม (Baird, 2011; Butt, 2013)

ข้อถกเถียงสำคัญในวงวิชาการ ได้แก่ การซ้อนทับกันของปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง โครงสร้างสถาบัน และมิติทางวัฒนธรรมซึ่งร่วมกันก่อร่างและผลักดันกระบวนการล่าอาณานิคมในรูปแบบที่แตกต่างตามบริบทและประสบการณ์ของแต่ละภูมิภาค ความแตกต่างเฉพาะตัวของแต่ละท้องถิ่นนำไปสู่ผลลัพธ์และรูปแบบการครอบงำที่หลากหลาย สะท้อนถึงความซับซ้อนและความไม่เท่าเทียมภายในระบบจักรวรรดิและอาณานิคม

นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงข้อจำกัดของแต่ละทฤษฎี เช่น ทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองที่มักให้ความสำคัญกับโครงสร้างและผลประโยชน์ ขณะเดียวกันอาจมองข้ามหรือประเมินต่ำกว่ามิติความเป็นตัวของตัวเองและพลังต่อรอง (Agency) ของผู้ถูกล่าอาณานิคม ในทางกลับกัน ทฤษฎีวัฒนธรรมอาจไม่ครอบคลุมผลกระทบเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ การบูรณาการมุมมองจากทฤษฎีหลากหลายด้านจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ล่าอาณานิคมและ

จักรวรรดินิยมได้อย่างครอบคลุมและแม่นยำ (ศักดิภัท เชาวน์ลักณ์สกุล & สุภัทรา อำนวยสวัสดิ์, 2017; Baird, 2011; Butt, 2013; Elaref, 2023; Lange และคณะ, 2006)

2.2.2.5 สรุป

การศึกษาและเปรียบเทียบทฤษฎีว่าด้วยจักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคม แสดงให้เห็นว่าปรากฏการณ์เหล่านี้มิได้เป็นเพียงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ยังคงปรากฏในฐานะกระบวนการทางสังคมและการเมืองระหว่างประเทศที่มีพลวัตต่อเนื่อง การแผ่ขยายและการคงอยู่ของอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองโลกเกิดขึ้นผ่านทั้งโครงสร้างและการกระทำของผู้แสดง (Agency) โดยมีกลไกทางระบบความรู้ วาทกรรม กฎหมาย สถาบัน และจิตวิทยาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างและคงอยู่ของระเบียบแบบจักรวรรดิ (Imperial Order)

การบูรณาการกรอบแนวคิดจากหลายสาขา ทั้งเศรษฐกิจการเมือง วัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการประกอบสร้างอัตลักษณ์ ทำให้สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยเชิงโครงสร้างและปัจจัยเชิงการกระทำ ตลอดจนเข้าใจว่าโครงสร้างอำนาจและวาทกรรมที่เกิดขึ้นในยุคอาณานิคมยังคง “ฝังแน่น” และถูกผลิตซ้ำในสังคมโลกปัจจุบัน (ศักดิภัท เชาวน์ลักณ์สกุล & สุภัทรา อำนวยสวัสดิ์, 2017; Butt, 2013; Elaref, 2023) การตระหนักถึงพลวัตนี้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการวิเคราะห์และถอดรหัสรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในอดีตและปัจจุบัน อันจะเป็นฐานคิดสำคัญต่อการวิจัยและการทำความเข้าใจโลกยุคหลังอาณานิคมอย่างรอบด้าน

2.2.3 การล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2.2.3.1 รูปแบบและกระบวนการล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ยุโรปเริ่มเข้ามามีอิทธิพลและปฏิบัติการล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 16 โดยมีแรงจูงใจสำคัญจากความต้องการครอบครองเส้นทางการค้าและสินค้าล้ำค่าจำพวกเครื่องเทศ รวมถึงความสนใจด้านสินค้าจีน ซึ่งในยุคนั้นสินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของยุโรป โปรตุเกสเป็นชาติยุโรปแรกที่ตั้งฐานการค้าและครอบครองมะละกาตั้งแต่ปีค.ศ.1511 ตามด้วยสเปนที่เข้าครองฟิลิปปินส์ในปีค.ศ. 1565 ขณะที่เนเธอร์แลนด์เข้ายึดจุดยุทธศาสตร์ในอินโดนีเซียตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 17 ส่วนอังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามามากในช่วงศตวรรษที่ 18–19 โดยเฉพาะอังกฤษที่มีอิทธิพลในพม่าและมลายา ส่วนฝรั่งเศสก็เข้าครองพื้นที่อินโดจีน (J. J. Lee, 2018; LotusArise, 2023; The Metropolitan Museum of Art, 2004)

แรงจูงใจหลักของยุโรปในช่วงต้นเป็นเรื่องเศรษฐกิจ ต้องการควบคุมแหล่งผลิตเครื่องเทศและสินค้าเอเชียเพื่อผูกขาดผลกำไรจากการค้าข้ามทวีป แต่เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ความต้องการวัตถุดิบและตลาดรองรับสินค้าสำเร็จรูปขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้มหาอำนาจยุโรปเปลี่ยนแนวทางจากการตั้งฐานการค้าและการเจรจากับรัฐท้องถิ่นเป็นการเข้ายึดครองและครอบงำดินแดนโดยตรง ยุทธศาสตร์ของแต่ละชาติจึงมีทั้งกลยุทธ์ทางเศรษฐกิจ การค้า หรือการใช้กำลังทหารและการทูตเพื่อขยายอิทธิพลเหนือรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคด้วยการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจหลายฝ่าย (Frederick, 2018; LotusArise, 2023; Mohamad และคณะ, 2025)

สำหรับบริบทศตวรรษที่ 19 การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปได้สร้างช่องว่างด้านอำนาจอย่างรุนแรงระหว่างยุโรปกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงเวลานี้เอง ไทยซึ่งอยู่ในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 (ค.ศ.1851-1868) เผชิญภัยอาณานิคมอย่างเข้มข้นจากอังกฤษและฝรั่งเศส เช่นเดียวกับประเทศเพื่อนบ้านที่ถูกคุกคามหรือยึดครองโดยตรง ประเทศในภูมิภาคนี้ต้องปรับตัวตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างหลากหลาย ทั้งการใช้ “ฮาร์ดพาวเวอร์” (Hard Power) เช่น การต่อต้านด้วยกำลังทหารในบางพื้นที่ กับการเลือกใช้ “ซอฟต์พาวเวอร์” (Soft Power) เช่น การทูต นำเสนอภาพลักษณ์ใหม่และต่อรองทางเศรษฐกิจหรือวัฒนธรรม เพื่อรักษาอธิปไตยหรือผ่อนคลายแรงกดดันจากต่างชาติ (Frederick, 2018; J. J. Lee, 2018; Tarling, 1992)

ในที่สุด เมื่อเข้าสู่ปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 การเข้ายึดครองดินแดนโดยตรงของยุโรปจึงเกิดขึ้นอย่างจริงจัง ประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคถูกผนวกเข้ากับอาณานิคมอังกฤษ ฝรั่งเศส หรือเนเธอร์แลนด์ ยกเว้นไทยที่ยังคงอธิปไตยไว้ได้โดยอาศัยยุทธศาสตร์ตอบสนองที่เน้นความยืดหยุ่นทางการทูตและซอฟต์พาวเวอร์ สะท้อนถึงรูปแบบและกระบวนการล่าอาณานิคมที่ซับซ้อนแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดในแต่ละประเทศและแต่ละช่วงเวลา (Frederick, 2018; LotusArise, 2023; Tarling, 1992; The Metropolitan Museum of Art, 2004)

2.2.3.2 รูปแบบการล่าอาณานิคมแบบดัตช์

การล่าอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ในหมู่เกาะอินโดนีเซียถือเป็นแบบอย่างที่โดดเด่นของระบบการล่าอาณานิคมเชิงเศรษฐกิจ บริษัท Dutch East India Company (VOC) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี 1602 ได้ใช้กลยุทธ์ผสมผสานระหว่างการค้าและการใช้กำลังทหารในการควบคุมเส้นทางการค้าเครื่องเทศและสร้างเครือข่ายการค้าทั่วเอเชีย

ระบบ Culture System หรือ Cultuurstelsel ที่ดำเนินการภายใต้การปกครองของ Governor-General Johannes van den Bosch ตั้งแต่ปี 1830 เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึง

รูปแบบการเอารัดเอาเปรียบเชิงเศรษฐกิจที่เข้มข้น ระบบนี้บังคับให้เกษตรกรชาวชวาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกแทนการปลูกข้าวเพื่อยังชีพ เช่น น้ำตาล กาแฟ คราม ยาสูบ และพริกไทย แทนการปลูกข้าวเพื่อยังชีพ หรือในกรณีที่ไม่มีที่ดิน ต้องทำงานในไร่ของรัฐนาน 66 วันต่อปี ผลจากโครงการนี้ ช่วยสร้างรายได้ให้กับเนเธอร์แลนด์อย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันกลับส่งผลกระทบทำให้พื้นที่เพาะปลูกข้าวของคนท้องถิ่นลดลงอย่างมากเพราะต้องไปปลูกพืชเพื่อส่งออกเป็นสำคัญ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014; Indonesia Investments, 2025; Mohamad และคณะ, 2025; Tarling, 1992)

การบริหารการปกครองของดัตช์ในดินแดนอาณานิคมมีลักษณะเป็นการปกครองผสมผสาน โดยใช้ระบบปกครองทางอ้อมในพื้นที่ที่มีโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นเข้มแข็ง แต่ใช้การปกครองโดยตรงในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เช่น ชวา การขยายอำนาจการปกครองของดัตช์เป็นกระบวนการที่ใช้เวลายาวนาน ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 การรวมดินแดนสุดท้ายของสิ่งที่เรียกว่า Dutch East Indies เสร็จสิ้นในปี 1910 เมื่อดัตช์ควบคุมพื้นที่ที่เป็นอินโดนีเซียในปัจจุบันได้ทั้งหมด (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014; Frederick, 2018; Indonesia Investments, 2025; Mohamad และคณะ, 2025)

2.2.3.3 รูปแบบการล่าอาณานิคมแบบอังกฤษ

อังกฤษใช้แนวทางการล่าอาณานิคมที่แตกต่างจากดัตช์ โดยเน้นการควบคุมจุดยุทธศาสตร์และเส้นทางการค้าเป็นหลัก การล่าอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีจุดเริ่มต้นจากการควบคุมหมู่เกาะในช่องแคบมะละกา ได้แก่ ปีนัง (1786) สิงคโปร์ (1819) และมะละกา (1824) ซึ่งรวมกันเป็น Straits Settlements (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

การล่าอาณานิคมพม่าของอังกฤษเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการใช้กลยุทธ์ทางทหารและการขยายอำนาจแบบค่อยเป็นค่อยไป ผ่านสงครามอังกฤษ-พม่าสามครั้ง (1824-1826, 1852-1853, และ 1885) อังกฤษใช้ข้ออ้างจากความขัดแย้งชายแดนและการรบกวนการค้าในการทำสงครามแต่ละครั้ง จนในที่สุดสามารถยึดครองพม่าทั้งหมดและทำให้เป็นส่วนหนึ่งของอินเดียอังกฤษในปี 1886 (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014; Tarling, 1992)

ในคาบสมุทรมลายู อังกฤษใช้แนวทางการแทรกแซงในการเมืองท้องถิ่นผ่านระบบการปกครองทางอ้อม โดยรักษาสุลต่านท้องถิ่นไว้แต่ให้มี British Resident เป็นที่ปรึกษาซึ่งมีอำนาจจริงในการบริหารประเทศ ระบบนี้ช่วยให้อังกฤษสามารถควบคุมพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยใช้ทรัพยากรและกำลังคนน้อยที่สุด (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

2.2.3.4 รูปแบบการล่าอาณานิคมแบบฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสได้พัฒนารูปแบบการล่าอาณานิคมที่มีลักษณะเฉพาะในอินโดจีน ซึ่งครอบคลุมเวียดนาม ลาว และกัมพูชา การล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการในปี 1858 เมื่อกองทัพฝรั่งเศสเข้ายึดครองท่าเรือสำคัญตามชายฝั่งเวียดนาม และในปี 1887 ได้ก่อตั้ง French Indochina Union ที่รวม Cochinchina, Annam, Tonkin, กัมพูชา และภายหลังลาว เข้าด้วยกันภายใต้การปกครองของ Governor-General เดียว (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014; Tarling, 1992)

แนวทางการปกครองของฝรั่งเศสมีลักษณะเป็นการปกครองส่วนกลางที่เข้มข้น โดยเน้นการสร้างระบบการปกครองแบบฝรั่งเศสให้ครอบคลุมทั้งดินแดนอาณานิคม มีการส่งเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสไปปกครองในตำแหน่งสำคัญ ในขณะที่ใช้ระบบการปกครองทางอ้อมในระดับท้องถิ่น โดยยังคงพระมหากษัตริย์และขุนนางท้องถิ่นไว้แต่ในฐานะเป็นเพียงหุ่นจำลอง (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014; Tarling, 1992)

นโยบายการผสมผสานทางวัฒนธรรม (assimilation policy) ของฝรั่งเศสถือเป็นจุดเด่นที่แตกต่างจากมหาอำนาจอื่น ๆ ฝรั่งเศสมีความเชื่อมั่นในความเหนือกว่าของอารยธรรมฝรั่งเศส และพยายามที่จะทำให้ประชาชนในอาณานิคมกลายเป็น "ชาวฝรั่งเศส" ผ่านการศึกษา ภาษา และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม นโยบายนี้ใช้ได้ผลเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำและผู้ที่ได้รับการศึกษาเท่านั้น (Betts, 1961)

2.2.3.5 กรณีพิเศษของไทย

ไทย (สยาม) เป็นประเทศเดียวในภูมิภาคที่สามารถรักษาความเป็นอิสระจากการล่าอาณานิคมได้ แม้ว่าจะต้องเผชิญกับแรงกดดันจากทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส สำเร็จนี้เกิดจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ที่เป็นประเทศกันชนระหว่างอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส การปฏิรูปและการทำสมัยใหม่ภายใต้รัชสมัยของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และความสามารถในการเจรจาทางการทูต (Tarling, 1992)

อย่างไรก็ตาม ไทยก็ต้องยอมสูญเสียดินแดนบางส่วนให้กับทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส เช่น ดินแดนมลายู (ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิส) ให้กับอังกฤษ และดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและการแลกพระตะบอง เสียมราฐให้กับฝรั่งเศส ผ่านสนธิสัญญาต่าง ๆ (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2565; วิกรม คุ้มไพโรจน์, 1977)

2.2.3.6 ผลกระทบของการล่าอาณานิคมต่อประเทศในภูมิภาค

การล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งและครอบคลุมทุกมิติของสังคม ตั้งแต่โครงสร้างเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ผลกระทบเหล่านี้ไม่เพียงแต่เกิดขึ้นในช่วงสมัยล่าอาณานิคมเท่านั้น แต่ยังคงมีอิทธิพลต่อการพัฒนาและลักษณะของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคจนถึงปัจจุบัน

<u>ผลกระทบทางเศรษฐกิจ</u>

การล่าอาณานิคมได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของภูมิภาคอย่างรุนแรง จากเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการค้าระหว่างภูมิภาคมาเป็นเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการผลิตวัตถุดิบเพื่อส่งออกไปยังประเทศแม่ การสร้างระบบเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว (monoculture) ได้ทำให้ประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคขึ้นต่อกับการผลิตสินค้าเกษตรเพียงไม่กี่ชนิด เช่น ข้าวในพม่าและไทย ยางพาราในมาเลเซีย กาแฟและน้ำตาลในชวา และเครื่องเทศในหมู่เกาะมาเลเซีย (วิชิต สุรพงษ์ชัย, 2540)

ระบบการทำไร่ขนาดใหญ่ (plantation system) ที่นำมาใช้โดยเฉพาะในดินแดนอาณานิคมของดัตช์และอังกฤษได้สร้างความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ชาวนาซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ถูกบังคับให้ปลูกพืชเศรษฐกิจแทนการปลูกข้าวเพื่อการยังชีพ ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนอาหารและความอดอยาก โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาสินค้าโลกตกต่ำ . (วิชิต สุรพงษ์ชัย, 2540; Booth, 1991; Hall, 2565)

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบรถไฟ ถนน และท่าเรือ แม้จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการขนส่งและการค้า แต่ก็ถูกออกแบบเพื่อรองรับการขนส่งวัตถุดิบจากพื้นที่ผลิตไปยังท่าเรือเพื่อส่งออก มิใช่เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศ การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ของเจ้าอาณานิคมเป็นหลัก (วิชิต สุรพงษ์ชัย, 2540; Booth, 1991; Hall, 2565)

<u>ผลกระทบทางการเมืองและการปกครอง</u>

การล่าอาณานิคมได้ทำลายโครงสร้างการเมืองและการปกครองดั้งเดิม โดยเฉพาะระบบราชาธิปไตยและระบบการปกครองแบบมณฑลที่มีอยู่ในภูมิภาค ระบบการปกครองใหม่ที่นำมาใช้เน้นการควบคุมจากส่วนกลาง ทำให้ผู้ปกครองท้องถิ่นสูญเสียอำนาจและบทบาทแบบดั้งเดิม (Bastin, 2529; Hall, 2565)

การสร้างเขตแดนใหม่ที่ไม่สอดคล้องกับขอบเขตของอาณาจักรหรือกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิม ได้สร้างปัญหาที่ยืดเยื้อจนถึงปัจจุบัน กรณีตัวอย่างที่ชัดเจนคือการที่อังกฤษรวมกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใน

พม่าเข้าด้วยกันภายใต้การปกครองเดียว โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ (Hall, 2565)

ระบบการปกครองแบบใหม่ยังได้นำมาซึ่งการสร้างชนชั้นข้าราชการและชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก กลุ่มคนเหล่านี้กลายเป็นสะพานเชื่อมระหว่างผู้ปกครองและประชาชนทั่วไป และในภายหลังได้กลายเป็นแกนนำของขบวนการเรียกร้องเอกราชต่าง ๆ (Booth, 1991; Tarling, 1992)

ผลกระทบทางสังคมและประชากร

หนึ่งในผลกระทบที่สำคัญที่สุดของการล่าอาณานิคมคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคม เจ้าอาณานิคมได้นำเอาแรงงานข้ามชาติจำนวนมากเข้ามาทำงาน โดยเฉพาะชาวจีนและชาวอินเดีย ปรากฏการณ์นี้เห็นได้ชัดเจนที่สุดในมาเลเซีย สิงคโปร์ และพม่า ที่ชาวจีนและชาวอินเดียกลายเป็นประชากรส่วนสำคัญ (Booth, 1991; Hall, 2565)

การแบ่งแยกบทบาททางเศรษฐกิจตามเชื้อชาติ (racial division of labor) ได้สร้างความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ตัวอย่างเช่น ในมาเลเซีย อังกฤษสนับสนุนให้ชาวจีนทำการค้าและการทำเหมืองดีบุก ชาวอินเดียทำงานในสวนยางพารา ขณะที่ชาวมาเลย์ถูกจำกัดให้ทำการเกษตรกรรมและการประมง นโยบายนี้ได้สร้างความแตกแยกที่ส่งผลต่อการเมืองและสังคมมาเลเซียจนถึงปัจจุบัน (Booth, 1991; Hall, 2565)

ผลกระทบทางวัฒนธรรมและการศึกษา

ระบบการศึกษาแบบตะวันตกที่เจ้าอาณานิคมนำมาใช้ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง การศึกษาแบบใหม่เน้นการใช้ภาษายุโรป วิชาความรู้และค่านิยมแบบตะวันตก ทำให้ระบบการศึกษาและความรู้ดั้งเดิมถูกลดความสำคัญลง การเปลี่ยนแปลงนี้ได้สร้างชนชั้นใหม่ที่มีการศึกษาแบบตะวันตกซึ่งแตกต่างจากสังคมดั้งเดิมอย่างชัดเจน (วิชิต สุรพงษ์ชัย, 2540; Booth, 1991; Hall, 2565)

ศาสนาคริสต์ที่เผยแพร่มาพร้อมกับการล่าอาณานิคมได้สร้างความเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนา โดยเฉพาะในฟิลิปปินส์ที่เกือบทั้งประเทศเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ที่ศาสนาอิสลามและพุทธศาสนามีรากฐานที่แข็งแกร่ง การเปลี่ยนแปลงทางศาสนามีน้อยกว่า (Hall, 2565; Tarling, 1992)

2.2.3.7 การเปรียบเทียบการตอบสนองต่อการล่าอาณานิคมในภูมิภาค

การตอบสนองต่อการล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 สะท้อนให้เห็นความหลากหลายของยุทธศาสตร์และความซับซ้อนของบริบททางการเมืองในแต่ละประเทศ โดยสามารถจำแนกออกเป็นรูปแบบการใช้ "อำนาจแข็ง" (hard power) และ "อำนาจอ่อน" (soft power) ที่แต่ละประเทศเลือกนำมาใช้ตามสถานการณ์และขีดความสามารถที่มีอยู่

การตอบสนองแบบฮาร์ดพาวเวอร์ (Hard Power Response)

ในพม่า การต่อต้านอังกฤษผ่านสงครามแองโกล-พม่าทั้งสามครั้ง (1824-1826, 1852-1853, และ 1885) แสดงให้เห็นถึงการใช้ฮาร์ดพาวเวอร์อย่างต่อเนื่อง การศึกษาของ Callahan (2002) ชี้ว่าหลังการยึดครองพม่าส่วนบนในปี 1885 อังกฤษต้องใช้กำลังทหารกว่า 40,500 นายในปี 1887 เพื่อปราบปรามการต่อต้านแบบสงครามกองโจร แม้กระทั่งในช่วงทศวรรษ 1930 ยังเกิดการจลาจล Saya San (1930-1932) ที่ใช้ความรุนแรงในการต่อต้านอังกฤษ (Callahan, 2002; Tarling, 1992)

เวียดนามเป็นอีกตัวอย่างสำคัญของการใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ในการต่อต้านฝรั่งเศส เริ่มตั้งแต่การยึดครองโคชินจีนในปี 1858 และดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องจนถึงสงครามอินโดจีนครั้งที่หนึ่ง การต่อต้านของเวียดนามใช้ทั้งยุทธวิธีทางทหารและการระดมมวลชนแบบปฏิวัติ ทำให้กลายเป็นสงครามกองโจรที่มีประสิทธิภาพสูงและยืดเยื้อยาวนาน (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014; Tarling, 1992)

อินโดนีเซียก็ใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ในการต่อต้านดัตช์ผ่านสงครามปาเดรี (ค.ศ. 1821-1837) สงครามชวา (ค.ศ. 1825-1830) และสงครามอะเจะห์ (ค.ศ. 1873-1904) สงครามทั้งสามครั้งนี้เกิดขึ้นที่ เกาะสุมาตรา 2 ครั้ง และที่เกาะชวา 1 ครั้ง โดยเฉพาะสงครามอะเจะห์ที่ยืดเยื้อนาน 31 ปี มีการใช้กำลังทั้งทหารปกติและสงครามกองโจร นอกจากนี้ยังกบฏชาวนาที่สำคัญอย่าง ขบวนการซามิน (Samin Movement) ในช่วง 1890-1905 ซึ่งมีชาวนาเข้าร่วมจำนวนมาก (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

ฟิลิปปินส์ใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ในการต่อต้านสเปนผ่านการปฏิวัติปี 1892-1896 ที่คนพื้นเมืองฟิลิปปินส์เรียกร้องรัฐบาลอาณานิคมสเปน ปฏิรูปให้คนพื้นเมืองมีสิทธิ์มีเสียงปกครองตนเองภายใต้อำนาจของสเปน แต่ถูกปฏิเสธและประหารชีวิตนักเคลื่อนไหว ทำให้เกิดการลุกฮือต่อต้านขับไล่สเปนออกจากฟิลิปปินส์ และต่อมาต่อต้านอเมริกาในสงครามฟิลิปปินส์-อเมริกา (1899-1902) (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

การตอบสนองแบบซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power Response)

การตอบสนองแบบซอฟต์พาวเวอร์หมายถึงการใช้การทูต การเจรจา การปรับตัวทางวัฒนธรรม การศึกษา และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อรักษาอธิปไตยหรือลดแรงกดดันจากมหาอำนาจ

การตอบสนองแบบซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในศตวรรษที่ 19 ปรากฏชัดในยุทธศาสตร์การทูตที่ใช้การจัดวางความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกอย่างยืดหยุ่นมากกว่าการเผชิญหน้าทางทหาร โดย Ashley และ Shipper ใน Pacific Affairs เสนอว่า “ศิลปะการทูตไทย” คือการใช้พันธมิตรที่ไม่สมมาตรกับมหาอำนาจยุโรปและการเล่าเรื่องทางการทูตเพื่อรักษาเอกราชของสยาม (Ashley & Shipper, 2022) ขณะที่พระราชหัตถเลขา “จรเข้และปลาวาฬ” ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งเตช บุนนาควิเคราะห์ว่าเป็นเอกสารสำคัญของประวัติศาสตร์การทูตไทย ได้สะท้อนพระราชดำริว่าการรักษาเอกราชจำเป็นต้องอาศัยทั้ง “อาวุธ” และ “ปากกับใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา คิด พูด เจรจารักษาตัว” ทำให้เห็นชัดว่าพระองค์ทรงอ่านเกมความเป็นคู่แข่งระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส และทรงใช้การทูต การสื่อสาร และการสร้างเครือข่ายกับตัวแทนของมหาอำนาจทั้งสองในการรักษาดุลยภาพที่เอื้อต่อสยาม ซึ่งเป็นหัวใจของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทภัยอาณานิคม (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2567)

ในกรณีพม่า แม้รัฐจะเน้นการใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ในการต่อต้านการขยายอำนาจของอังกฤษ แต่ก็มีความพยายามใช้เครื่องมือเชิงการทูตและสนธิสัญญาในลักษณะของซอฟต์พาวเวอร์อยู่เช่นกัน ตัวอย่างเช่น การที่ราชสำนักยอมลงนามในสนธิสัญญายานดาโบปี 1826 หลังพ่ายแพ้สงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่หนึ่ง ซึ่งสะท้อนความพยายามใช้ข้อตกลงทางการทูตเพื่อรักษาพื้นที่ต่อรองบางส่วนภายใต้เงื่อนไขที่เสียเปรียบ อย่างไรก็ตาม ความต่อเนื่องของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์กลับถูกทำลายลงเมื่อพระเจ้าแสรกแมง กษัตริย์องค์ถัดมา ปฏิเสธที่จะปฏิบัติตามเงื่อนไขสำคัญของสนธิสัญญา นำไปสู่ความตึงเครียดที่ปะทุเป็นสงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่สองในที่สุด ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 พระเจ้ามินดงก็แสดงให้เห็นความพยายามอีกระลอกในการใช้การทูตภายนอกมาถ่วงดุลอังกฤษ ผ่านการส่งทูตไปสหรัฐอเมริกาในปี 1857 และไปยังราชสำนักยุโรปในช่วงปี 1872–1873 พร้อมทั้งทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับฝรั่งเศสในปี 1873 แต่ความพยายามดังกล่าวก็ไม่สามารถเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจในภูมิภาคได้ และท้ายที่สุดพม่าก็ยังต้องเผชิญสงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่สาม และการผนวกเป็นอาณานิคม (Tarling, 1992)

การเปรียบเทียบนี้แสดงให้เห็นว่าความสำเร็จในการรักษาอธิปไตยหรือการได้รับเอกราชขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของยุทธศาสตร์กับบริบทของแต่ละประเทศ โดยประเทศไทยที่ใช้ซอฟต์พาวเวอร์เป็นหลักสามารถรักษาอธิปไตยได้ ในขณะที่ประเทศอื่น ๆ ที่ใช้ฮาร์ดพาวเวอร์ต้องเผชิญกับการสูญเสียอธิปไตยเป็นระยะเวลานาน

2.2.3.8 สรุปการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตกในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น เราสามารถสรุปความหมายของการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตกในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ดังนี้

การล่าอาณานิคม (Colonialism) หมายถึง กระบวนการที่ประเทศหรืออำนาจที่เข้มแข็งกว่าเข้าไป ยึดครอง ควบคุม และแสวงหาประโยชน์จากดินแดนอื่นและประชาชนในพื้นที่นั้น

ชาติตะวันตก (Western nations) หมายถึง กลุ่มรัฐชาติยุโรปที่มีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร และวัฒนธรรมต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในฐานะ “เจ้าอาณานิคม” หรือ “ผู้มีอิทธิพลเชิงจักรวรรดินิยม” โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการรักษาเอกราชและอธิปไตยของรัฐ

2.3.1 แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการรักษาเอกราช (Independence Preservation)

การรักษาเอกราชเป็นแนวคิดสำคัญที่หมายถึงความสามารถของรัฐในการดำรงอยู่และปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยไม่อยู่ภายใต้การควบคุมหรือการแทรกแซงจากอำนาจภายนอก (Jackson, 1990) การรักษาเอกราชในบริบทของระบบเวสต์ฟาเลียมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าการมีอิสรภาพเพียงอย่างเดียว โดยเป็นการยืนยันสถานะของรัฐในฐานะที่เป็นตัวแสดงหลักในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Krasner, 1999)

นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมองว่า การรักษาเอกราชไม่ใช่เพียงการประกาศอิสรภาพ แต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องใช้ความสามารถในการจัดการความท้าทายทั้งภายในและภายนอก (Thomson, 1995) ความสามารถในการรักษาเอกราชจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ได้แก่ การมีประชากรถาวร การมีอาณาเขตกำหนดแน่นอน การมีรัฐบาลสามารถควบคุมดูแลดินแดนและประชากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับรัฐอื่น ๆ (Crawford, 2006; Grant, 1999)

2.3.2 แนวคิดเกี่ยวกับอธิปไตยของรัฐ (State Sovereignty)

อธิปไตยในความหมายของรัฐศาสตร์ หมายถึงอำนาจสูงสุดในการปกครองที่มีลักษณะเด็ดขาด ต่อเนื่อง และไม่อาจแบ่งแยกได้ (Hinsley, 1986; Philpott, 2001) Stephen Krasner ได้แบ่งแนวคิดอธิปไตยออกเป็น 4 ประเภท คือ อธิปไตยภายในประเทศ (Domestic Sovereignty) อธิปไตยด้านการพึ่งพาซึ่งกันและกัน (Interdependence Sovereignty) อธิปไตยทางกฎหมายระหว่างประเทศ (International Legal Sovereignty) และอธิปไตยแบบเวสต์ฟาเลีย (Westphalian Sovereignty) (Krasner, 2001)

อธิปไตยภายในประเทศ (Internal Sovereignty) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจอธิปไตยกับชุมชนทางการเมือง ซึ่งเกี่ยวข้องกับความชอบธรรมในการปกครอง (legitimacy) โดยมีคำถามสำคัญว่า รัฐบาลมีสิทธิในการใช้อำนาจโดยอาศัยหลักการใด การอ้างความชอบธรรมอาจอ้างถึงสิทธิอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ หรือสัญญาสังคม (popular sovereignty) (Beetham, 1991)

อธิปไตยภายนอก (External Sovereignty) หมายถึงความเป็นอิสระและการไม่ขึ้นตรงกับอำนาจภายนอกอื่น ซึ่งสามารถเทียบเคียงกับเอกราช และหมายถึงการไม่มีความขึ้นต่อหรือการขึ้นอยู่ภายใต้เอนทิตีที่เป็นปัญหา อธิปไตยประเภทนี้เป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับตามกฎหมายระหว่างประเทศ (Brand, 1994)

2.3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างเอกราชและอธิปไตย

แม้ว่าเอกราชและอธิปไตยจะมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด แต่ทั้งสองแนวคิดมีความแตกต่างที่สำคัญในหลายมิติ ซึ่งการทำความเข้าใจความแตกต่างเหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจการรักษาเอกราชของรัฐในยุคอาณานิคมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

<u>ลักษณะการถ่ายโอนได้และไม่ถ่ายโอนได้ (Transferability vs Non-transferability)</u>

ความแตกต่างพื้นฐานที่สำคัญที่สุดระหว่างอธิปไตยและเอกราชคือ อธิปไตยสามารถถ่ายโอนได้ในฐานะสิทธิทางกฎหมาย ในขณะที่เอกราชไม่สามารถถ่ายโอนได้ ลักษณะนี้เกิดจากธรรมชาติที่แตกต่างกันของทั้งสองแนวคิด (Camilleri & Falk, 1992; Crawford, 2006)

อธิปไตยเป็นสิทธิทางกฎหมายที่สามารถถ่ายโอนผ่านสนธิสัญญา ข้อตกลง หรือกระบวนการทางกฎหมายได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ การที่ประเทศสมาชิกของสหภาพยุโรปได้ถ่ายโอนบางส่วนของอธิปไตยไปให้กับสหภาพยุโรป ผ่านสนธิสัญญาลิสบอน ซึ่งครอบคลุมด้านนโยบาย

ต่างประเทศและความยุติธรรม การถ่ายโอนดังกล่าวทำได้โดยไม่สูญเสียสถานะของรัฐ (Hathaway, 2008)

ในทางตรงกันข้าม เอกราชเป็นสภาวะหรือสถานะที่ไม่สามารถถ่ายโอนได้ เพราะมันเป็นลักษณะโดยธรรมชาติของความเป็นรัฐ การถ่ายโอนเอกราชจะหมายถึงการสูญเสียสถานะความเป็นรัฐอิสระไปทั้งหมด ซึ่งจะทำให้รัฐหรือดินแดนนั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอื่น หรือหยุดการดำรงอยู่ในฐานะรัฐอิสระ (Lauterpacht, 2013)

ความแตกต่างระหว่าง De Jure และ De Facto

ความสัมพันธ์ระหว่างเอกราชและอธิปไตยยังสะท้อนให้เห็นผ่านความแตกต่างระหว่าง "เดอ จูเร" (de jure) และ "เดอ แฟคโต" (de facto) ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในกฎหมายระหว่างประเทศ

De Jure Sovereignty หมายถึงสิทธิทางกฎหมายในการใช้อำนาจอธิปไตย โดยเป็นการยอมรับตามกฎหมายและระบบสถาบัน ในขณะที่ De Facto Sovereignty หมายถึงอธิปไตยที่มีอยู่ในความเป็นจริง โดยไม่คำนึงถึงการยอมรับทางกฎหมาย การยอมรับทาง De Jure เป็นการยอมรับถาวรและไม่สามารถถอนคืนได้ ในขณะที่การยอมรับทาง De Facto เป็นการยอมรับชั่วคราวและสามารถถอนคืนได้ (T.-Chiang. Chen, 2022)

รัฐในบางกรณีได้รับการยอมรับอธิปไตยทางกฎหมาย (De Jure) จากนานาชาติก่อน แต่ยังไม่สามารถใช้อำนาจปกครองตนเองได้จริงในทางปฏิบัติ (De Facto) อย่างสมบูรณ์ได้อีกเป็นเวลานาน ตัวอย่างที่ชัดเจนคือกรณีของกัมพูชา ลาว และเวียดนาม ซึ่งแต่ละรัฐได้รับการรับรองอธิปไตยทางกฎหมายจากฝรั่งเศสก่อน แต่เอกราชในทางปฏิบัติยังคงถูกบั่นทอนจากการแทรกแซงภายนอกและความขัดแย้งภายในอีกหลายทศวรรษต่อมา (Dommen, 2002)

กรณีศึกษา: อินโดจีน (กัมพูชา ลาว เวียดนาม)

กัมพูชา ได้รับเอกราชทางกฎหมาย (de jure independence) จากฝรั่งเศสในปี 1953 ภายใต้การนำของเจ้าชายนโรดม สีหนุ อย่างไรก็ตาม เอกราชทางปฏิบัติ (de facto independence) ยังไม่สมบูรณ์เนื่องจากการแทรกแซงต่อเนื่องจากฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา และเวียดนาม การปฏิวัติของเขมรแดงในปี 1975 และการรุกรานของเวียดนามในปี 1979 แสดงให้เห็นว่า กัมพูชาไม่สามารถรักษาเอกราชทางปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์ (Chandler, 2008)

ลาว ได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสเป็นขั้นตอนระหว่างปี 1946-1954 การควบคุมของรัฐบาลเปลี่ยนมือระหว่างกลุ่มขวาและกลุ่มเป็นกลางหลายครั้ง จนกระทั่งปี 1962 ที่มีการจัดตั้งรัฐบาลผสม

ระหว่างพวกเขากับคอมมิวนิสต์ลาว (ปะเทด ลาว) ภายใต้การนำของเจ้าชายสุวรรณ ภูมา เอกราชทางปฏิบัติจึงบรรลุได้เมื่อปะเทดลาวครองอำนาจทั้งประเทศในปี 1975 (Stuart-Fox, 1997)

เวียดนาม มีกรณีที่ซับซ้อนที่สุด โฮจิมินห์ประกาศเอกราชของสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามเมื่อวันที่ 2 กันยายน 1945 อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสไม่ยอมรับและพยายามกลับคืนการควบคุม นำไปสู่สงครามอินโดจีนครั้งที่หนึ่ง (1946-1954) การแบ่งแยกเวียดนามตามเส้นขนานที่ 17 โดยข้อตกลงเจนีวาในปี 1954 แสดงให้เห็นว่า เอกราชทางปฏิบัติบรรลุได้เพียงบางส่วนและในระยะเวลานาน (Marr, 1995)

<u>การสูญเสียเอกราชภายใต้การยึดครอง (Occupation)</u>

เอกราชสามารถสูญเสียได้เมื่อทั้งภูมิภาคถูกครอบครองโดยกองกำลังต่างชาติ (Wikipedia, 2001) ในขณะที่อธิปไตยยังคงอยู่ในระดับหนึ่งแม้ในช่วงการยึดครอง แนวคิดของ "การยึดครองทางทหาร" (military occupation) ในกฎหมายระหว่างประเทศถือว่าเป็น "อำนาจโดยปราศจากอธิปไตย" (power without sovereignty) (Benvenisti, 2013)

กฎหมายการยึดครองตามอนุสัญญาเฮกปี 1907 ข้อ 43 กำหนดให้ผู้ยึดครองต้องรักษากฎหมายท้องถิ่นให้คงอยู่ เพราะ การยึดครองไม่ได้ถ่ายโอนอธิปไตยให้กับผู้ยึดครอง แต่เป็นเพียงการถ่ายโอนอำนาจหรือสิทธิในการใช้อธิปไตยบางส่วนเท่านั้น (Dinstein, 2019) คู่มือภาคสนามของกองทัพสหรัฐ มาตรา 358 ระบุชัดเจนว่า "การยึดครองทางทหารให้อำนาจแก่กองกำลังรุกรานในการควบคุมในช่วงระยะเวลาของการยึดครอง แต่ไม่ได้ถ่ายโอนอธิปไตยให้แก่ผู้ยึดครอง เป็นเพียงอำนาจในการใช้สิทธิบางประการของอธิปไตยเท่านั้น" (United States Department of the Army, 1956)

<u>ความต่อเนื่องของรัฐและการสืบทอดอธิปไตย (State Continuity and Sovereignty Succession)</u>

ความต่อเนื่องของรัฐและการสืบทอดอธิปไตย (state continuity and sovereignty succession) เป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายสถานการณ์ที่ “รัฐ” ในทางกฎหมายยังคงดำรงอยู่ แม้ว่าจะสูญเสียการควบคุมดินแดนหรือเอกราชในทางปฏิบัติไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง และเมื่อมีการฟื้นฟูเอกราชหรือสถาปนารัฐบาลใหม่ ก็ถือว่าเป็นการ “สานต่อ” ตัวตนเดิมของรัฐ มากกว่าการก่อตั้งรัฐใหม่ (Mälksoo, 2022)

ตัวอย่างที่สะท้อนทั้งความแตกต่างระหว่างเอกราชกับอธิปไตย และแนวคิดเรื่องความต่อเนื่องของรัฐได้อย่างชัดเจนคือกรณีของลัตเวีย ลิทัวเนีย และเอสโตเนีย ในช่วงสงครามโลกครั้งที่

สอง สหภาพโซเวียตได้ผนวกดินแดนของทั้งสามประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตน ทำให้รัฐเหล่านี้สูญเสียความสามารถในการปกครองตนเองในทางปฏิบัติ (เอกราชทางปฏิบัติ) แต่ในทางกฎหมาย รัฐบาลพลัดถิ่นยังคงดำรงอยู่ และมหาอำนาจตะวันตกจำนวนมากยังคงให้การรับรองสถานะของพวกเขาในฐานะรัฐเอกราช (อธิปไตยทางกฎหมาย) อย่างต่อเนื่อง (Mälksoo, 2022)

เมื่อถึงปี 1991 ลัตเวีย ลิทัวเนีย และเอสโตเนียจึงประกาศเอกราชโดยยืนยันว่าเป็น “การฟื้นฟูรัฐเดิม” (restoration of independence) บนพื้นฐานของความต่อเนื่องของรัฐ มากกว่าการใช้สิทธิแยกตัวเพื่อก่อตั้งรัฐใหม่ ส่งผลให้ในทางกฎหมายเป็นเรื่องของ “การสืบทอดอธิปไตยของรัฐเดิมกลับคืน” มากกว่าการเกิดขึ้นของนิติบุคคลระหว่างประเทศชุดใหม่ (Mälksoo, 2022)

<u>อธิปไตยที่ไม่ถ่ายโอนได้และขีดจำกัดรัฐธรรมนูญ</u>

ในบริบทของสหภาพยุโรป แนวคิดของ "อำนาจที่ไม่ถ่ายโอนได้" (Non-Transferable Competences) ของประเทศสมาชิกได้รับการหยิบยกขึ้นมาเป็นข้อถกเถียง ศาลรัฐธรรมนูญในประเทศสมาชิกสหภาพยุโรปหลายประเทศได้ประกาศอย่างชัดเจนว่า มีขีดจำกัดในการถ่ายโอนอำนาจไปยังสหภาพ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ อธิปไตยหรือเอกราชของรัฐ ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่ไม่สามารถละเมิดได้ (Fassbender, 2023)

<u>การยอมรับและความชอบธรรมในระบบระหว่างประเทศ</u>

การยอมรับ (recognition) มีบทบาทสำคัญในการแยกแยะระหว่างเอกราชและอธิปไตยของรัฐ เพราะการยอมรับโดยรัฐอื่นคือการ “ยืนยัน” ว่าหน่วยทางการเมืองหนึ่งตอบสนองเงื่อนไขความเป็นรัฐตามกฎหมายระหว่างประเทศ และมีสิทธิ–หน้าที่ในฐานะบุคคลตามกฎหมายระหว่างประเทศอย่างสมบูรณ์ แนวคิดเรื่องการยอมรับ “ก่อนกำหนด” (premature recognition) จึงถูกวิจารณ์ว่าเป็นการแทรกแซงในกิจการภายในของรัฐแม่และเป็นการปฏิเสธอธิปไตยของรัฐเดิม เพราะเป็นการให้สถานะรัฐหรือรัฐบาลแก่หน่วยการเมืองที่ยังไม่ได้สร้างความมั่นคงทั้งในเชิงดินแดนและสถาบันอย่างเพียงพอ (Tancredi, 2006)

อย่างไรก็ตาม ในเชิงกฎหมายระหว่างประเทศ การแยกตัว (secession) ที่ประสบความสำเร็จและสามารถสถาปนาอำนาจรัฐที่มีเสถียรภาพเหนือดินแดนและประชากรได้จริง มักถูกมองว่าเป็น “ข้อเท็จจริง” ที่ระบบกฎหมายต้องยอมรับ มากกว่าจะเป็นการกระทำที่ชอบหรือไม่ชอบด้วยกฎหมายในตัวเอง (Crawford, 2006) ดังนั้น เมื่อหน่วยการเมืองที่แยกตัวสามารถสร้างรัฐที่มีสถาบันการปกครองมั่นคงและได้รับการยอมรับจากรัฐอื่น การดำรงอยู่ของรัฐใหม่ย่อมไม่ถือว่าขัดต่อ

กฎหมายระหว่างประเทศ เช่นเดียวกับกรณีการปฏิวัติที่นำไปสู่รัฐบาลใหม่ หรือสงครามกลางเมืองที่ลงเอยด้วยการสถาปนารัฐหรือรัฐบาลที่มีประสิทธิผล

ความหมายสำหรับการศึกษาการรักษาเอกราชสยาม

ความเข้าใจเรื่องความแตกต่างระหว่างเอกราชและอธิปไตยมีความสำคัญต่อการศึกษาการรักษาเอกราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะแสดงให้เห็นว่า การรักษาเอกราชไม่ใช่เพียงการรักษาอธิปไตยทางกฎหมาย แต่ต้องรวมถึงการรักษาความสามารถในการปกครองตนเองทางปฏิบัติด้วย การที่สยามสามารถหลีกเลี่ยงการเป็นอาณานิคมและรักษาทั้งอธิปไตยทางกฎหมายและเอกราชทางปฏิบัติไว้ได้ จึงเป็นความสำเร็จที่โดดเด่นในบริบทของยุคล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การที่สยามภายใต้พระปรีชาสามารถหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมและรักษาทั้งอธิปไตยทางกฎหมายและเอกราชทางปฏิบัติไว้ได้ จึงเป็นความสำเร็จที่โดดเด่นของรัชกาลที่ ๔ ต่อเนื่องไปยังรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในบริบทยุคล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยซอฟต์พาวเวอร์ที่ทรงใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของสยามให้เป็นรัฐอารยะที่คู่ควรแก่การยอมรับจากมหาอำนาจตะวันตกมากกว่าการใช้กำลังทางทหารหรือการปรับโครงสร้างการปกครองในประเทศอย่างเดียว

2.3.4 มิติของการรักษาเอกราช

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า การรักษาเอกราชของรัฐมีมิติที่หลากหลาย ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ ดังนี้

2.3.4.1 การรักษาเอกราชทางดินแดน (Territorial Independence)

การรักษาเอกราชทางดินแดนเป็นหลักการพื้นฐานของกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งบัญญัติไว้ในกฎบัตรสหประชาชาติ โดยเฉพาะมาตรา 2(4) ที่ห้ามการใช้กำลังต่ออธิปไตยเหนืออาณาเขตหรือเอกราชทางการเมืองของรัฐใดรัฐหนึ่ง (UN Charter) อธิปไตยเหนืออาณาเขต (Territorial Sovereignty) หมายถึงสิทธิของรัฐในการควบคุมกิจกรรมภายในอาณาเขตของตนและหน้าที่ของรัฐอื่น ๆ ที่จะไม่ละเมิดอธิปไตยดังกล่าว (Marxsen, 2015; United Nations, 1945)

หลักการนี้ครอบคลุมถึงความไม่อาจละเมิดได้ของพรมแดนของรัฐ ทั้งในแง่ของความสมบูรณ์ของอาณาเขต และการป้องกันไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพรมแดนโดยการใช้กำลังหรือการผนวกฝ่ายเดียว ซึ่งสะท้อนอยู่ในหลักการเรื่องบูรณภาพแห่งดินแดนและความไม่อาจล่วงละเมิดแห่ง

เส้นเขตแดนตามกฎหมายระหว่างประเทศ (territorial integrity and inviolability of frontiers) ในกฎหมายระหว่างประเทศ (Conference on Security and Co-operation in Europe, 1975; Marxsen, 2015)

2.3.4.2 การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง (Political Independence)

การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับแนวคิดเรื่องความเป็นรัฐ (statehood) และการปกครองตนเอง (self-government) โดยเอกราชทางการเมืองหมายถึงความสามารถของรัฐในการใช้อำนาจสูงสุดภายในอาณาเขตของตนและดำเนินความสัมพันธ์กับรัฐอื่นอย่างอิสระ โดยไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของอำนาจภายนอก (Crawford, 2006) อนุสัญญามอนเตวิเดโอ ค.ศ. 1933 ได้เสนอเกณฑ์พื้นฐานสี่ประการของความเป็นรัฐ ได้แก่ การมีประชากรถาวร อาณาเขตที่แน่นอน รัฐบาลที่มีประสิทธิผล และความสามารถในการเข้าสัมพันธ์กับรัฐอื่น ซึ่งสะท้อนความเข้าใจเรื่อง “เอกราชทางการเมืองการปกครอง” ในฐานะความสามารถของรัฐในการใช้อำนาจทางนิติบัญญัติ บริหาร และการทูตด้วยตนเอง (Crawford, 2006; Grant, 1999)

ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาว่าด้วยอนุสัญญามอนเตวิเดโอร่วมสมัยชี้ให้เห็นว่า การดำรงอยู่ทางการเมืองของรัฐมิได้ขึ้นกับการยอมรับจากรัฐอื่น หากแต่ขึ้นอยู่กับการมีคุณสมบัติตามเกณฑ์ดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม โดยข้อกำหนดในมาตรา 3 ของอนุสัญญามอนเตวิเดโอระบุชัดว่า “การดำรงอยู่ทางการเมืองของรัฐไม่ขึ้นอยู่กับการยอมรับ” (Crawford, 2006; Grant, 1999) แนวคิดนี้สอดคล้องกับพัฒนาการของทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่ที่มองเอกราชทางการเมืองในฐานะความสามารถของชุมชนการเมืองในการจัดระเบียบตนเองและใช้อำนาจสาธารณะผ่านโครงสร้างรัฐ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบรัฐเดี่ยวหรือสหพันธรัฐ ดังที่เห็นได้จากประเพณีความคิดแบบเฟเดอรัลลิสม์ในยุคต้นสมัยใหม่ที่ Johannes Althusius เป็นต้นแบบ (Skinner, 1978)

2.3.4.3 การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ (Economic Independence)

การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจหมายถึงความสามารถของรัฐในการควบคุมทรัพยากรหลักและกำหนดทิศทางนโยบายเศรษฐกิจของตนเอง ทั้งในด้านการคลัง การเงิน การค้า และการลงทุน โดยไม่ตกอยู่ภายใต้ข้อผูกพันหรือแรงกดดันจากภายนอกจนทำให้รัฐสูญเสียอำนาจตัดสินใจเชิงนโยบาย (policy autonomy) ของตน (Vreeland, 2003, 2007) ในกรอบนี้ เอกราชทางเศรษฐกิจจึงถูกมองว่าเป็นมิติหนึ่งของเอกราชโดยรวมของรัฐที่เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับความมั่นคงทางการเมืองและความสามารถในการใช้อำนาจอธิปไตยอย่างมีประสิทธิผล (Vreeland, 2003)

งานศึกษาว่าด้วยบทบาทของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และธนาคารโลก ชี้ให้เห็นว่า โปรแกรมช่วยเหลือทางการเงินมักมาพร้อมกับ “เงื่อนไข” (conditionality) ที่กำหนดทิศทางนโยบายเศรษฐกิจของประเทศผู้กู้ เช่น มาตรการรัดเข็มขัดทางการคลัง การเปิดเสรีทางการค้าและการเงิน หรือการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อขอบเขตของอำนาจอธิปไตยทางเศรษฐกิจและเอกราชทางการเมืองของรัฐ (Stubbs & Kentikelenis, 2018; Vreeland, 2003, 2007) การพึ่งพาเงินกู้และนโยบายที่ออกแบบจากภายนอกจึงมักถูกตีความว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาและลัทธิล่าอาณานิคมในเชิงโครงสร้าง (structural or neo-colonial dependency) ซึ่งบั่นทอนความสามารถของรัฐในการกำหนดแบบแผนการพัฒนาของตนเอง แม้รัฐนั้นยังคงสถานะทางกฎหมายในฐานะ “รัฐเอกราช” ตามกฎหมายระหว่างประเทศอยู่ก็ตาม (Mahlangu, 2025; Vreeland, 2007)

2.3.4.4 การรักษาเอกราชทางสังคม (Social Independence)

การรักษาเอกราชทางสังคมสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง “อธิปไตยทางสังคม” และ “อำนาจจัดการตนเอง” ของชุมชนและขบวนการทางสังคม ซึ่งมองว่าความเป็นอิสระมิได้จำกัดอยู่เฉพาะระดับรัฐ แต่รวมถึงความสามารถของกลุ่มทางสังคมในการกำหนดกฎเกณฑ์ ทรัพยากร และทิศทางการพัฒนาของตนเองด้วย (Linklater, 1998) ในกรอบนี้ เอกราชทางสังคมครอบคลุมทั้งมิติของการกำหนดตนเอง (self-determination) การสร้างระเบียบสังคมที่ไม่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐหรือทุนอย่างเบ็ดเสร็จ และการสร้างพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์เชิงประชาคมมากกว่าการบังคับจากเบื้องบน (Böhm และคณะ, 2010)

งานของ Böhm, Dinerstein และ Spicer เสนอว่า “autonomy” ของขบวนการทางสังคมสามารถทำความเข้าใจได้อย่างน้อยสามมิติ ได้แก่ การปฏิบัติการอย่างเป็นอิสระจากทุน (vis-à-vis capital) การกำหนดตนเองและความเป็นอิสระจากรัฐ และการสถาปนาทางเลือกใหม่ที่ท้าทายวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก (alternatives to hegemonic development discourse) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเอกราชทางสังคมคือความพยายามสร้าง “อธิปไตยจากเบื้องล่าง” ผ่านการจัดตั้งเครือข่าย ชุมชน และสถาบันทางสังคมของตนเอง (Böhm และคณะ, 2010) แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่เสนอว่า อธิปไตยไม่ได้เป็นคุณสมบัติของรัฐเพียงลำพัง หากแต่ถูกประกอบสร้างผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลาย ซึ่งเปิดพื้นที่ให้ชุมชนและขบวนการทางสังคมอ้างสิทธิในรูปแบบของ “อธิปไตยทางสังคม” ควบคู่ไปกับอธิปไตยของรัฐ (Linklater, 1998; Reus-Smit, 2001)

2.3.5 กรอบแนวคิดสำหรับการวิเคราะห์การรักษาเอกราชของสยาม

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น ประกอบกับบริบทของเหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ สามารถสรุปได้ว่า **เอกราชของสยาม (Siam's Sovereignty)** หมายถึง ความสามารถของสยามในการดำรงสถานะความเป็นรัฐเอกราชท่ามกลางกระแสการล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมิได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของชาติตะวันตก

และจากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น สามารถสร้างกรอบแนวคิดสำหรับการศึกษาการรักษาเอกราชของสยามได้ 4 มิติหลัก:

- การรักษาเอกราชทางดินแดน - ความสามารถในการปกป้องความสมบูรณ์ของอาณาเขต การควบคุมพรมแดน และการป้องกันการรุกรานจากภายนอก
- การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง - ความสามารถในการปกครองตนเอง การตัดสินใจทางการเมืองโดยอิสระ และการไม่อยู่ภายใต้การควบคุมของอำนาจภายนอก
- การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ - ความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและนโยบายเศรษฐกิจ การลดการพึ่งพาภายนอก และการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ
- การรักษาเอกราชทางสังคม - ความสามารถของสังคมในการกำหนดตนเอง การมีอิสรภาพจากการแทรกแซงภายนอก และการสร้างความสามัคคีในชาติ

กรอบแนวคิดนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก โดยจะช่วยในการวิเคราะห์ว่า กลยุทธ์และนโยบายต่าง ๆ ของรัชสมัยนั้นส่งผลต่อการรักษาเอกราชในมิติใดบ้าง และมีประสิทธิภาพเพียงใด

2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และนำมากำหนดเป็นกรอบแนวความคิดของการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

2.4.1 การกำหนดตัวแปรและองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์

จากการทบทวนวรรณกรรม สามารถสังเคราะห์องค์ประกอบย่อยของซอฟต์พาวเวอร์เพื่อใช้เป็นตัวแปรในการวิจัยได้ 5 องค์ประกอบหลัก ซึ่งขยายจากกรอบแนวคิดดั้งเดิมของ Joseph Nye ที่ระบุซอฟต์พาวเวอร์ประกอบด้วยสามองค์ประกอบคือ วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง และนโยบายต่างประเทศ การขยายกรอบแนวคิดนี้เกิดขึ้นจากการที่นักวิชาการหลายท่านได้พัฒนาและเสนอมิติเพิ่มเติมของซอฟต์พาวเวอร์

วัฒนธรรม

Nye (2004, 2008) ระบุว่าวัฒนธรรมเป็นแหล่งสำคัญของแรงดึงดูด โดยเฉพาะวัฒนธรรมสูง เช่น ศิลปะ ศาสนา ภาษา และพิธีการราชสำนัก ในบริบทเอเชีย Gill & Huang (2006) ชี้ให้เห็นว่าอิทธิพลจากอารยธรรม ศิลปะ โบราณสถาน ประเพณีราชสำนัก และเครื่องแบบพิธีการ เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างซอฟต์พาวเวอร์

ค่านิยมทางการเมือง

Nye (2004) อธิบายว่าค่านิยมทางการเมืองจะมีพลังเมื่อรัฐนั้นดำเนินการตามหลักเหล่านั้นจริง เช่น ธรรมาภิบาล ความยุติธรรม และความเป็นระเบียบ Vuving (2009) ระบุเพิ่มเติมว่า "ความเมตตา" (benignity) และ "ศีลธรรม" (beauty) เป็นแหล่งสร้างแรงดึงดูดที่สำคัญ ซึ่งรวมถึงหลักธรรมาภิบาล การปกครองแบบมีขันติธรรม และแนวคิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช

นโยบายต่างประเทศ

Nye (2008) ชี้ว่านโยบายที่มีความชอบธรรมในสายตาระหว่างประเทศจะก่อให้เกิดซอฟต์พาวเวอร์ Gallarotti (2011) เสนอเพิ่มเติมว่าการมีบทบาทอย่างสร้างสรรค์ในเวทีโลกคือองค์ประกอบที่สำคัญ ในบริบทประวัติศาสตร์ ได้แก่ การทูตกับตะวันตก การทำสนธิสัญญา การส่งราชทูต และความสามารถในการรักษาเอกราช

การศึกษา

Nye (2008) ระบุว่าการดึงดูดนักเรียนต่างชาติเป็นเครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์ชั้นนำ Gill & Huang (2006) ใช้กรณีของจีนในการสร้างแรงดึงดูดผ่านสถาบันภาษา วรรณกรรม และการศึกษา ในบริบทประวัติศาสตร์สยาม ครอบคลุมการแลกเปลี่ยนความรู้กับต่างชาติ การเรียนภาษาอังกฤษ/ละติน/ฝรั่งเศส และการตั้งโรงเรียนหลวง

วิทยาการ

Wilson (2008) และ Nye (2008) กล่าวถึงอำนาจของ "ความรู้" (knowledge) และ "นวัตกรรม" (innovation) ในยุคหลังอุตสาหกรรม โดยที่ความสามารถในการสร้างสรรค์และนวัตกรรมสามารถเหนือกว่าการมีกองทัพหรือกำลังเศรษฐกิจ Lee (2009) อธิบายว่าเกาหลีใต้ใช้นวัตกรรมและวิทยาศาสตร์เป็นพลังซอฟต์พาวเวอร์ร่วมกับวัฒนธรรม ในบริบทสยาม รวมถึงการนำเข้าเทคโนโลยีตะวันตก การจัดพิมพ์ การสร้างหอดูดาว และการแปลหนังสือวิทยาศาสตร์

2.4.2 การกำหนดตัวแปรและองค์ประกอบของการรักษาเอกราช

การรักษาเอกราชในบริบทประวัติศาสตร์สยามต้องได้รับการทำความเข้าใจผ่านมุมมองแบบพหุมิติ (multidimensional approach) ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการป้องกันการยึดครองทางทหารเท่านั้น แต่ครอบคลุมการรักษาอำนาจอธิปไตยในทุกแง่มุมของการดำรงอยู่ของรัฐ ตามแนวคิดของ Krasner (1999) ที่เสนอว่าอธิปไตยประกอบด้วยหลายมิติที่เชื่อมโยงกัน และมีความสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของ Loughlin (2004) ที่มองเอกราชเป็น "สัญลักษณ์ของอำนาจสูงสุดที่แท้จริงของรัฐ"

ในบริบทสยามในรัชกาลที่ 4 การรักษาเอกราชจึงต้องพิจารณาทั้งมิติภายใน (internal dimension) ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมประชากร การจัดระเบียบทางการเมือง และการบริหารดินแดน และมิติภายนอก (external dimension) ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาความเป็นอิสระจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตก การกำหนดตัวแปรในการวิเคราะห์เอกราชของสยามจึงต้องครอบคลุมการดำรงอิสระในทุกระดับของการจัดระเบียบทางสังคม (Krasner, 1999; Loughlin, 2004)

จากการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์และการทบทวนวรรณกรรมด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สามารถสังเคราะห์องค์ประกอบของการรักษาเอกราชออกเป็น 4 มิติหลัก ที่สะท้อนความซับซ้อนของการดำรงอิสระในยุคอาณานิคม ได้แก่ มิติดินแดน มิติการเมืองการปกครอง มิติเศรษฐกิจ และมิติสังคม ซึ่งแต่ละมิติมีความเชื่อมโยงและส่งผลซึ่งกันและกัน

มิติดินแดน (Territorial Dimension) หมายถึงความสามารถในการรักษาอธิปไตยเหนือพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และการควบคุมพรมแดน (Marxsen, 2015; United Nations, 1945) ในบริบทสยาม การรักษาเอกราชด้านดินแดนไม่ได้หมายถึงการรักษาดินแดนทุกตารางนิ้วไว้ได้ แต่เป็นการรักษา "แกนกลาง" ของอาณาจักรไว้จากการตกเป็นอาณานิคมโดยสิ้นเชิง การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมสละดินแดนบางส่วนให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส เป็นกลยุทธ์เชิงดินแดนที่มุ่งรักษาพื้นที่หลักของประเทศไว้

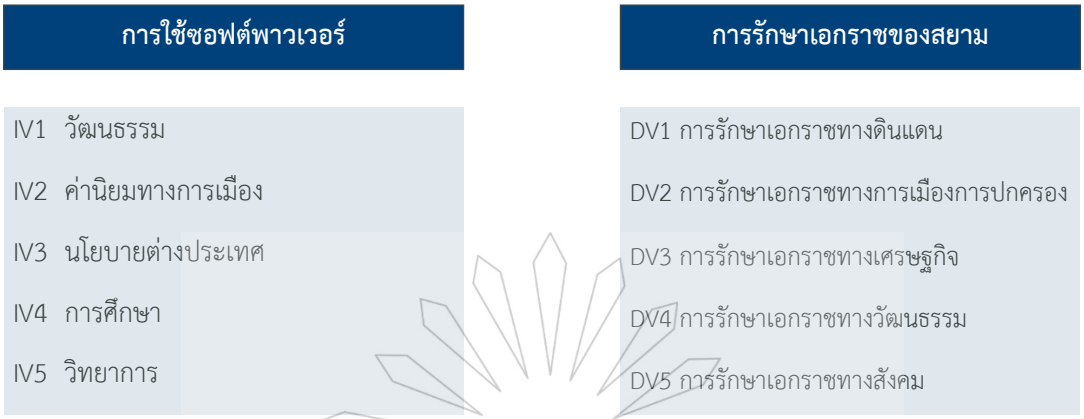
มิติการเมืองการปกครอง (Political Dimension) ครอบคลุมการรักษาอำนาจในการปกครองและการตัดสินใจด้านนโยบายโดยไม่ขึ้นต่อการบังคับจากภายนอก (Crawford, 2006; Grant, 1999) ในสยาม การรักษาเอกราชทางการเมืองแสดงออกผ่านการรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์และระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ แม้ว่าจะต้องยอมรับข้อจำกัดบางประการจากสนธิสัญญาต่างๆ แต่แกนกลางของอำนาจการปกครองยังคงอยู่ในมือของพระมหากษัตริย์สยาม

มิติเศรษฐกิจ (Economic Dimension) หมายถึงความสามารถในการควบคุมนโยบายเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการกำหนดเงื่อนไขการค้าระหว่างประเทศ (Vreeland, 2003, 2007) การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจของสยามเผชิญกับความท้าทายอย่างมากจากสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาอื่นๆ ที่จำกัดอัตราภาษีและเปิดตลาดเสรี อย่างไรก็ตาม สยามยังคงรักษาการควบคุมทรัพยากรสำคัญ เช่น ข้าวและไม้สัก และใช้รายได้จากการค้าเหล่านี้เพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งของรัฐ

มิติสังคม (Social Dimension) เกี่ยวข้องกับการรักษาความสามัคคีและการจัดระเบียบทางสังคมโดยไม่ให้ถูกแบ่งแยกหรือควบคุมโดยภายนอก (Böhm และคณะ, 2010; Linklater, 1998; Reus-Smit, 2001)การรักษาเอกราชทางสังคมในสยามแสดงออกผ่านการรักษาระบบลำดับชั้นทางสังคมดั้งเดิมควบคู่กับการปรับตัวเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ การส่งเสริมการศึกษาและการฝึกอบรมข้าราชการชั้นสูงเป็นกลยุทธ์สำคัญในการสร้างชนชั้นนำที่มีความสามารถในการบริหารประเทศแบบสมัยใหม่

กรอบแนวคิด "เอกราช 4 มิติ" นี้สะท้อนความเข้าใจที่ว่าการรักษาเอกราชในโลกสมัยใหม่ไม่ใช่เรื่องแบบ "ทั้งหมดหรือไม่มีเลย" แต่เป็นการจัดการดุลยภาพในแต่ละมิติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายรวมของการดำรงอิสระ ความสำเร็จของสยามในการรักษาเอกราชจึงต้องประเมินจากความสามารถในการรักษาแกนกลางของแต่ละมิติไว้ได้ แม้จะต้องยอมประนีประนอมในรายละเอียดบางประการ การวิเคราะห์นี้ช่วยให้เข้าใจว่าการใช้ซอฟต์พาวเวอร์เป็นเครื่องมือในการรักษาเอกราชทั้ง 4 มิติอย่างไรในบริบทของความท้าทายจากยุคอาณานิคม

2.4.3 แผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3
วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Sources) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เพื่อวิเคราะห์การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย 2 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 รวบรวมและศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

1. แหล่งข้อมูล
2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ระยะที่ 2 วิเคราะห์และประเมินผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

1. แหล่งข้อมูล
2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)
3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล
5. อุปกรณ์ที่ใช้ในการวิจัย
6. การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ระยะที่ 1 รวบรวมและศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

การวิจัยในระยะที่ 1 มุ่งเน้นการรวบรวมและศึกษาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) โดยมีเป้าหมายเพื่อทำ

ความเข้าใจว่าพระองค์ทรงประยุกต์ใช้วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการอย่างไรในการสร้างภาพลักษณ์และความชอบธรรมของสยามต่อสายตาของมหาอำนาจตะวันตก การดำเนินงานในระยะนี้อาศัยกรอบแนวคิดที่สังเคราะห์จากการทบทวนวรรณกรรมมาเป็นแนวทางในการสืบค้นและจัดระบบข้อมูล โดยเน้นการเชื่อมโยงการใช้ซอฟต์พาวเวอร์กับผลลัพธ์ที่สะท้อนการรักษาเอกราชของสยามในห้ามิติ ได้แก่ การรักษาเอกราชทางดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

บริบทสำคัญของการศึกษาคือ สยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต้องเผชิญแรงกดดันจากกระแสการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก อังกฤษได้ยึดครองพม่าและคุมช่องทางการค้าฝั่งตะวันตกของสยาม ขณะที่ฝรั่งเศสกำลังขยายอำนาจเข้ามาในอินโดจีนทั้งเวียดนาม ลาว และกัมพูชา ทำให้สยามตกอยู่ในสภาวะถูกล้อมรอบด้วยอาณานิคม การคงสถานะเอกราชจึงไม่อาจพึ่งพากำลังทางทหารหรือเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้ยุทธศาสตร์การทูตและเครื่องมือเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและการยอมรับจากมหาอำนาจ การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้สยามสามารถรักษาสถานะรัฐเอกราชไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันของจักรวรรดินิยม

3.1.1 แหล่งข้อมูล

การวิจัยในระยะที่ 1 ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งเน้นการสืบค้นและวิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งประวัติศาสตร์ทั้งในและต่างประเทศ ได้แก่

เอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources): พระราชนิพนธ์ จดหมายเหตุ บันทึกการทูต พระราชหัตถเลขา รายงานของทูตตะวันตก เอกสารของราชทูตสยาม ตลอดจนเอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งสะท้อนแนวคิดและยุทธศาสตร์เชิงวัฒนธรรม การเมือง และวิทยาการของรัชกาลที่ ๔ รวมถึง บันทึกของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามายังสยามในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ว่าจะในฐานะนักการทูต มิชชันนารี พ่อค้า หรือข้าราชการ เช่น รายงานจากสถานทูตอังกฤษ บันทึกของหมอบรัดเลย์ หรือจดหมายของพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์

เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources): งานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ การเมืองระหว่างประเทศ และทฤษฎีซอฟต์พาวเวอร์ อันได้แก่ งานค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์ไทยยุคหลัง เช่น หนังสือ บทความทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ และดุษฎีนิพนธ์ ที่ศึกษาและวิเคราะห์เหตุการณ์ในยุครัชกาลที่ ๔ รวมไปถึง งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของนักวิชาการตะวันตกในสมัยหลัง ที่ศึกษา

เรื่องราวเกี่ยวกับสยามในศตวรรษที่ 19 โดยใช้แนวคิดทางประวัติศาสตร์ การเมือง หรือทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เช่น งานของนักประวัติศาสตร์สหรัฐ อังกฤษ หรือฝรั่งเศส

3.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือวิจัยหลักในระยะนี้คือ แบบฟอร์มบันทึกการสกัดข้อมูล (Data Extraction Form) เพื่อจัดระบบเนื้อหาที่ได้จากเอกสาร โดยเน้นการจำแนกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ ได้แก่

ด้านวัฒนธรรม (Culture): การใช้พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีเป็นเครื่องมือทางการทูต

ด้านค่านิยมทางการเมือง (Political Values): แนวคิดเรื่องเอกราช ความชอบธรรม และความเสมอภาคระหว่างรัฐ

ด้านนโยบายต่างประเทศ (Foreign Policy): การทำสนธิสัญญา เช่น สนธิสัญญาเบาว์ริง ค.ศ.1855

ด้านการศึกษา (Education): การส่งเสริมการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ ความรู้สมัยใหม่ และการเปิดรับองค์ความรู้จากตะวันตกเพื่อสร้างบุคลากรที่สามารถสื่อสารและเจรจากับชาติมหาอำนาจ

ด้านวิทยาการ (Science & Knowledge): การนำวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ เพื่อแสดงถึงความศิวิไลซ์และการก้าวทันอารยธรรมตะวันตก

การใช้เครื่องมือดังกล่าวช่วยให้สามารถวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบได้ว่าซอฟต์พาวเวอร์ถูกนำมาใช้ในรูปแบบใด และมีผลต่อการรักษาเอกราชอย่างไร

3.1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้:

การสืบค้นเอกสาร: ใช้หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดมหาวิทยาลัย รวมถึงฐานข้อมูลดิจิทัล (เช่น JSTOR, ProQuest) เพื่อค้นหาเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

การจัดระบบเอกสาร: จำแนกเอกสารออกเป็นช่วงเวลา (เช่น ก่อน–หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง) และตามประเด็นซอฟต์พาวเวอร์ (วัฒนธรรม การเมือง การศึกษา ฯลฯ)

3.1.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Data Analysis) โดยมุ่งเน้นการสังเคราะห์และตีความข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ พระราชนิพนธ์ บันทึกทางการทูต สนธิสัญญาระหว่างประเทศ ตลอดจนงานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) เพื่อนำมาวิเคราะห์ในกรอบของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ ทั้งในมิติของวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ และเชื่อมโยงกับผลลัพธ์ในการรักษาเอกราชของสยามทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ผู้วิจัยใช้ เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงบริบท (Contextual Content Analysis) ตามแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของ Miles และ Huberman (1994: 10–11) ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่

1) การลดข้อมูล (Data Reduction)

เป็นกระบวนการคัดเลือกและจัดระบบข้อมูลจากเอกสารจำนวนมากให้อยู่ในรูปที่เข้าใจง่าย โดยมุ่งเน้นเฉพาะข้อมูลที่สะท้อนการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เช่น พระราชกรณียกิจด้านการทูต การใช้วัฒนธรรมในการสร้างภาพลักษณ์ หรือการนำวิทยาการตะวันตกมาใช้ในราชสำนัก กระบวนการนี้รวมถึงการให้รหัสข้อมูล (coding) การจัดกลุ่มข้อมูลย่อย และการสร้างหมวดหมู่ที่เชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดการวิจัย

2) การจัดรูปข้อมูล (Data Display)

เป็นการนำเสนอข้อมูลในลักษณะที่เข้าใจง่ายและสามารถเชื่อมโยงประเด็นได้อย่างชัดเจน เช่น การใช้ตารางเพื่อเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างซอฟต์พาวเวอร์ (IV) แต่ละมิติ กับผลลัพธ์การรักษาเอกราช (DV) ในแต่ละด้าน รวมถึงการจัดทำแผนภาพหรือโมเดลเชิงสังเคราะห์เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าว

3) การร่างข้อสรุปและการยืนยัน (Conclusion Drawing and Verification)

เป็นการตีความและสังเคราะห์ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์ เพื่อตรวจสอบรูปแบบความสัมพันธ์ และความหมายที่ซ่อนอยู่ในกระบวนการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ ขั้นตอนนี้เน้นการยืนยันข้อสรุปด้วยวิธีการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลจากหลายแหล่ง (triangulation) การตรวจสอบจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ และการตีความตามบริบท

ของยุคล่าอาณานิคม ข้อสรุปดังกล่าวจะเป็นพื้นฐานสำหรับการประเมินเชิงลึกในระยะที่ 2 ของการวิจัย

3.2 ระยะที่ 2 วิเคราะห์และประเมินผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

การวิจัยในระยะที่ 2 เป็นขั้นตอนสำคัญที่มุ่งเน้นการ นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมในระยะแรก มาผ่านกระบวนการวิเคราะห์และประเมินผล โดยอาศัยความคิดเห็นและการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญในหลากหลายสาขา ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านซอฟต์พาวเวอร์ และด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่ากลยุทธ์เชิงสัญลักษณ์ วัฒนธรรม และการทูตที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ มีบทบาทอย่างไรต่อการรักษาเอกราชของสยามในบริบทการล่าอาณานิคม

การดำเนินงานในระยะนี้ใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้น การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา เพื่อนำข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญมาสังเคราะห์ร่วมกับหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ที่ได้จากเอกสาร การเก็บข้อมูลในภาคสนาม และแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ การวิเคราะห์จะอิงกับกรอบแนวคิดที่สังเคราะห์จากบทที่ 2 และกรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อประเมินว่า การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในแต่ละมิติส่งผลต่อการรักษาเอกราชของสยามในมิติทางดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างไร

3.2.1 แหล่งข้อมูล

การวิจัยระยะนี้ใช้แหล่งข้อมูล ดังนี้

3.2.1.1 แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร

ได้แก่ ข้อค้นพบจากการวิจัยระยะที่ 1 ที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจ บันทึกทางการทูต และการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพิ่มเติมเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลประกอบการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ รวมถึงเอกสารงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ การเมือง และซอฟต์พาวเวอร์

3.2.1.2 แหล่งข้อมูลที่เป็นคน

ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) กับผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่าง ๆ อาทิ

นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญสมัยรัชกาลที่ ๔ และบริบทการล่าอาณานิคม

นักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

นักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา

3.2.1.3 แหล่งข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม

ครอบคลุมเอกสารทางวิชาการและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

- การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทประวัติศาสตร์โลก เช่น การใช้วัฒนธรรม ศาสนา หรือการทูตในฐานะเครื่องมือรักษาอำนาจของรัฐต่าง ๆ
- แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ของ Joseph Nye และงานขยายความ เช่น Geun Lee, Gallarotti, และงานศึกษาในบริบทเอเชีย
- งานศึกษาประวัติศาสตร์สยามสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่เกี่ยวข้องกับการทูต สนธิสัญญาเบาว์ริง การปฏิรูปสงฆ์ และการใช้วิทยาการตะวันตกเพื่อสร้างภาพลักษณ์สยามในสายตาชาวต่างชาติ

3.2.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลักตามลักษณะของวิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่ กลุ่มที่เข้าร่วมการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และกลุ่มที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ทั้งสองกลุ่มมีบทบาทสำคัญต่อการยืนยันความถูกต้องของข้อมูล การเปิดมุมมองใหม่ ๆ และการช่วยตีความปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ในมิติที่เอกสารเพียงอย่างเดียวไม่สามารถอธิบายได้

3.2.2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

กลุ่มนี้มีความสำคัญในฐานะผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกที่มีความรู้เฉพาะด้าน และสามารถถ่ายทอดมุมมองเชิงวิชาการหรือเชิงปฏิบัติได้อย่างละเอียด การสัมภาษณ์เชิงลึกมีเป้าหมายเพื่อค้นหาข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้เชิงลึกซึ่งไม่สามารถเข้าถึงได้จากเอกสารประวัติศาสตร์เพียงอย่างเดียว โดยมุ่งเน้นไปที่การตีความและการวิเคราะห์ในระดับบุคคล

คุณสมบัติและกลุ่มเป้าหมายของผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่

- นักประวัติศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับสมัยรัชกาลที่ ๔ และยุคล่าอาณานิคม ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเชิงบริบททางประวัติศาสตร์ สถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศ และการวิเคราะห์บทบาทของสยามในระบบจักรวรรดินิยมโลก
- นักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ อำนาจเชิงอ่อน และการทูตในศตวรรษที่ 19 ซึ่งสามารถช่วยเชื่อมโยงทฤษฎีสมัยใหม่กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
- นักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา ที่ศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสยาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์ในยุคนั้น

ผู้วิจัยตั้งเป้าสัมภาษณ์เชิงลึก ไม่น้อยกว่า 18 คน โดยใช้เกณฑ์ “ข้อมูลอิ่มตัว” (Data Saturation) เป็นตัวกำหนดจำนวนสูงสุด กล่าวคือ หากมีการสัมภาษณ์เพิ่มเติมแล้วไม่พบประเด็นใหม่ ๆ ที่แตกต่างจากเดิม จึงถือว่าสิ้นสุดการเก็บข้อมูล

3.2.2.2 การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion)

กลุ่มนี้มีความสำคัญในฐานะการรวบรวมความคิดเห็นเชิงเปรียบเทียบและการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล (Validation) ผ่านการแลกเปลี่ยนมุมมองในลักษณะของการสนทนาแบบกลุ่ม การจัดสนทนากลุ่มเฉพาะเปิดโอกาสให้ผู้เชี่ยวชาญจากหลายสาขาได้อภิปราย วิเคราะห์ และถกเถียงต่อข้อค้นพบเบื้องต้นของผู้วิจัย

คุณสมบัติและกลุ่มเป้าหมายของผู้เข้าร่วม Focus Group ได้แก่

- นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ที่เชี่ยวชาญการตีความเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยเฉพาะในมิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการเจรจาทางการทูต
- นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่สามารถเชื่อมโยงทฤษฎีซอฟต์พาวเวอร์เข้ากับกรณีศึกษาสยาม และเปรียบเทียบกับบริบทของประเทศอื่น ๆ ที่เผชิญการล่าอาณานิคม

- นักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา ที่ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี พระพุทธศาสนา และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสยาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์ในยุคนั้น

ผู้วิจัยมีแผนจัดเวทีสนทนากลุ่มกับผู้ทรงคุณวุฒิไม่น้อยกว่า 8 คน เพื่อให้ได้การแลกเปลี่ยนเชิงลึกอย่างมีคุณภาพ โดยไม่มากจนเกินไปจนควบคุมการสนทนาได้ยาก

จุดมุ่งหมายของการสนทนากลุ่ม ได้แก่ **ตรวจสอบข้อค้นพบ (Validation)** เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง ความสอดคล้อง และความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการวิเคราะห์เอกสาร และ **ขยายความเข้าใจ (Elaboration)** เปิดพื้นที่สำหรับการอภิปรายร่วมกันและการแลกเปลี่ยนมุมมองใหม่ ๆ ที่อาจยังไม่ปรากฏชัดจากข้อมูลรายบุคคล

3.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ โดยได้จัดสร้างและพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้สอดคล้องกับประเด็นการศึกษาเรื่อง “การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก ดังนี้

3.2.3.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

ผู้วิจัยได้สร้าง แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Guide) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Data) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยออกแบบคำถามให้มีความยืดหยุ่น เปิดโอกาสให้ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถอธิบายขยายความ และสะท้อนมุมมองได้อย่างอิสระ แต่ยังคงอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดการวิจัย

ขั้นตอนการสร้างและพัฒนาเครื่องมือสัมภาษณ์ มีดังนี้

ขั้นที่ 1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับซอฟต์พาวเวอร์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และบทบาทของรัชกาลที่ ๔ เพื่อกำหนดกรอบประเด็นที่จะใช้ในการสัมภาษณ์

ขั้นที่ 2 จัดทำตารางวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Table) เพื่อแยกองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ (วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ) เชื่อมโยงกับมิติของการรักษาเอกราช (ดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม)

ขั้นที่ 3 เขียนคำถามปลายเปิด (Open-ended Questions) เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถสะท้อนความคิดเห็นและการตีความได้อย่างลึกซึ้ง ตัวอย่างเช่น

- ท่านมองว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงใช้ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นกลไกทางการทูตอย่างไร?
- การใช้วิทยาการและความรู้สมัยใหม่ช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์สยามในสายตาตะวันตกอย่างไร?
- กลยุทธ์เหล่านี้มีผลต่อการรักษาเอกราชของสยามในมิติใดบ้าง?

ขั้นที่ 4 นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นเสนอให้อาจารย์ที่ปรึกษาและผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3–5 คนตรวจสอบความเหมาะสม ความถูกต้อง และความชัดเจน ก่อนปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ

ขั้นที่ 5 นำไปใช้จริงในการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญตามกลุ่มที่กำหนด (ไม่น้อยกว่า 18 คน) และทำการบันทึกเสียงพร้อมถอดความ (Transcription) เพื่อนำเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

3.2.3.2 แบบคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion)

ผู้วิจัยได้สร้าง แนวคำถามกึ่งโครงสร้างสำหรับการสนทนากลุ่ม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบและยืนยันความถูกต้องของข้อค้นพบที่ได้จากการสัมภาษณ์และการวิเคราะห์เอกสาร โดยออกแบบให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนมุมมองระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิหลากหลายสาขา

ขั้นตอนการสร้างและพัฒนาเครื่องมือสนทนากลุ่ม มีดังนี้

ขั้นที่ 1 ศึกษาข้อค้นพบเบื้องต้นจากระยะที่ 1 และข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อสังเคราะห์เป็นประเด็นหลักที่จะใช้เป็นหัวข้ออภิปราย

ขั้นที่ 2 ร่างคำถามกึ่งโครงสร้างเพื่อกระตุ้นการสนทนา ตัวอย่างเช่น

- ท่านเห็นด้วยหรือไม่ว่าการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ มีบทบาทสำคัญกว่ากำลังทางทหารในการรักษาเอกราช?
- ในมิติทางวัฒนธรรมและศาสนา ท่านคิดว่ากลยุทธ์ของสยามมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคอย่างไร?
- ข้อค้นพบจากงานวิจัยระยะแรกมีจุดใดที่ควรเพิ่มเติมหรือปรับปรุง?

ขั้นที่ 3 นำร่างคำถามไปปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อตรวจสอบความเหมาะสม และปรับแก้ก่อนการใช้งานจริง

ขั้นที่ 4 จัดเวทีสนทนากลุ่มกับผู้เชี่ยวชาญจำนวนไม่น้อยกว่า 8 คน โดยบันทึกและถอดความเพื่อนำเข้าสู่การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ

3.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยข้อมูลที่ได้มีหลายส่วนซึ่งต้องนำมาประกอบกันเพื่อให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ทั้งข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ และข้อมูลเชิงคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่มีความสมบูรณ์และน่าเชื่อถือในระดับสูง การเก็บข้อมูลดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

3.2.4.1 การรวบรวมข้อมูลจากการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ พระราชหัตถเลขา บันทึกการทูต รายงานของชาวตะวันตก รวมถึงงานวิชาการ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยอ่านและสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นก่อนเข้าสู่การเก็บข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ

3.2.4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

การสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นวิธีการหลักในการเข้าถึงองค์ความรู้เชิงลึกของผู้เชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา ขั้นตอนดำเนินการ ได้แก่

(1) ผู้วิจัยทำหนังสือขออนุญาตและขอความอนุเคราะห์จากโครงการหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อให้สามารถดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิตามที่กำหนดไว้ในงานวิจัย

(2) ดำเนินการติดต่อประสานงานกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยนัดหมายวันเวลา และสถานที่ที่สะดวกต่อการสัมภาษณ์ ใช้เวลาสัมภาษณ์รายบุคคลประมาณ 60–90 นาที

(3) ขณะสัมภาษณ์ ผู้วิจัยขออนุญาตบันทึกเสียงและจดบันทึกประกอบ พร้อมบันทึกภาพนิ่งในบางกรณี เพื่อใช้เป็นหลักฐานข้อมูล

(4) เมื่อเสร็จสิ้นการสัมภาษณ์ จะทำการถอดความ (Transcription) และจัดเก็บเป็นแฟ้มข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพื่อเตรียมเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ

3.2.4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion)

การสนทนากลุ่มเฉพาะเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้อภิปรายร่วมกัน โดยมีขั้นตอนดังนี้

(1) ผู้วิจัยจะทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากโครงการหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อขออนุญาตและขอความร่วมมือไปยังผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ นักประวัติศาสตร์ นักรัฐศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และนักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา

(2) จัดกลุ่มผู้เข้าร่วมจำนวนไม่น้อยกว่า 8 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ครอบคลุมความรู้ในหลายสาขา

(3) การสนทนากลุ่มใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง โดยผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก (Moderator) ใช้แนวคำถามกึ่งโครงสร้างเพื่อกระตุ้นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

(4) ผู้วิจัยขออนุญาตบันทึกเสียง บันทึกภาพนิ่ง และทำบันทึกภาคสนามระหว่างการสนทนา เพื่อนำไปถอดความและวิเคราะห์ข้อมูลในภายหลัง

(5) นำผลจากการสนทนากลุ่มมาเปรียบเทียบและตรวจสอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อยืนยันข้อค้นพบและเสริมประเด็นที่ยังไม่สมบูรณ์

3.2.4.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation)

นอกจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยยังได้ใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อบันทึกข้อมูลในบริบทของสถานที่และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น การสังเกตโบราณสถาน วัดสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๔ และการจัดแสดงเอกสารหรือวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ข้อมูลเหล่านี้ช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และบริบททางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ซอฟต์พาวเวอร์

3.2.4.5 การจัดการข้อมูลภายหลังการเก็บรวบรวม

ผู้วิจัยทำการจัดเก็บข้อมูลทั้งหมดในรูปแบบแฟ้มข้อมูลแยกตามประเภท (เอกสาร–สัมภาษณ์–สนทนากลุ่ม–สังเกต) และบันทึกลงในระบบคอมพิวเตอร์ พร้อมทั้งสำรองข้อมูลเพื่อป้องกันการสูญหาย ข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาผ่านกระบวนการวิเคราะห์เชิงคุณภาพในหัวข้อถัดไป

3.2.5 อุปกรณ์ที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยระยะที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ที่สามารถช่วยในการบันทึกและเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างครบถ้วน สะดวก และมีความน่าเชื่อถือ โดยผู้วิจัยใช้อุปกรณ์ดังต่อไปนี้

3.2.5.1 สมาร์ทโฟน (Smartphone)

ใช้เป็นอุปกรณ์หลักสำหรับการบันทึกข้อมูลทั้ง 3 รูปแบบ ได้แก่

- การบันทึกเสียง (Voice Recording): ใช้บันทึกการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม เพื่อความถูกต้องในการถอดความ
- การบันทึกวิดีโอ (Video Recording): ใช้บันทึกการสนทนากลุ่ม เพื่อทบทวนบรรยากาศการอภิปราย ปฏิสัมพันธ์ และการแสดงท่าทีของผู้เข้าร่วม
- การถ่ายภาพนิ่ง (Photo Recording): ใช้ถ่ายภาพประกอบการเก็บข้อมูล เช่น สถานที่จัดการวิจัย เอกสาร หรือบรรยากาศภาคสนาม

3.2.5.2 คอมพิวเตอร์และซอฟต์แวร์วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ใช้ในการจัดเก็บและประมวลผลข้อมูล เช่น การใช้โปรแกรม NVivo หรือ Atlas.ti สำหรับการให้รหัส (Coding) การจัดหมวดหมู่ข้อมูล และการวิเคราะห์เชิงธีม (Thematic Analysis)

3.2.5.3 อุปกรณ์ในการบันทึกและถ่ายทอดองค์ความรู้

เช่น แบบฟอร์มสกัดข้อมูล (Data Extraction Form) และสมุดบันทึกภาคสนาม (Field Notes) เพื่อเก็บรายละเอียดเชิงบริบทที่อาจไม่ปรากฏในไฟล์เสียงหรือวิดีโอ

3.2.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Data Analysis) โดยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร (Documentary Research) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview: IDI) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant

Observation) เพื่อนำมาสังเคราะห์เพื่อประเมินและตีความ การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ ในการรักษาเอกราชสยามทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิค การวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท (Contextual Content Analysis) ควบคู่กับ วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive Analysis) และการบูรณาการข้อมูล (Integration) เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงสังเคราะห์ ทั้งยังควบคุมคุณภาพงานวิจัยด้วยเทคนิคการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation Techniques) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่งและหลายวิธี รายละเอียดดังนี้

3.2.6.1 การวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนการจัดการกับข้อมูลเชิงคุณภาพ

ผู้วิจัยใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของ Miles และ Huberman (1994: 10–11) ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่

<u>การลดข้อมูล (Data Reduction):</u>

กระบวนการคัดเลือกและย่อความข้อมูลจำนวนมากจากเอกสาร บันทึกการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มให้อยู่ในรูปที่เข้าใจง่าย โดยมุ่งเน้นเฉพาะสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ ผู้วิจัยได้จัดทำการให้รหัส (Coding) การจัดกลุ่มข้อมูล และการเขียนบันทึกเพื่อสร้างหมวดหมู่ที่สัมพันธ์กับกรอบแนวคิดวิจัย

<u>การจัดรูปและการนำเสนอข้อมูล (Data Display):</u>

เป็นขั้นตอนการจัดเรียงข้อมูลให้อยู่ในรูปที่เข้าใจง่ายต่อการวิเคราะห์และสื่อสาร เช่น การนำเสนอข้อมูลในรูปตารางเปรียบเทียบระหว่างซอฟต์พาวเวอร์แต่ละมิติ (IV) กับมิติของการรักษาเอกราช (DV) รวมถึงการใช้แผนภาพโมเดลเพื่อแสดงความสัมพันธ์เชิงสังเคราะห์

<u>การสรุปและการยืนยันผล (Conclusion Drawing and Verification):</u>

เป็นการตีความและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่ปรากฏจากข้อมูล เพื่อตอบคำถามวิจัยว่า กลยุทธ์ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ มีผลต่อการรักษาเอกราชสยามอย่างไร ข้อสรุปที่ได้จะต้องผ่านการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ โดยการเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายวิธีและหลายแหล่ง (Triangulation) และตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลบางส่วน (Member Checking) เพื่อยืนยันความถูกต้อง

3.2.6.2 การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive Analysis):

ผู้วิจัยเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากข้อเท็จจริงที่ได้มา โดยไม่ตั้งสมมติฐานตายตัวล่วงหน้า แต่ใช้วิธีการสร้างข้อสรุปจากข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น การวิเคราะห์พระราชกรณียกิจ บันทึกการทูต และการประเมินจากผู้เชี่ยวชาญ เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจกลยุทธ์ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔

3.2.6.3 การบูรณาการข้อมูล (Integration):

ข้อมูลจากการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มจะถูกนำมาสังเคราะห์ร่วมกัน เพื่อสร้างภาพรวมที่สมบูรณ์ของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ โดยเน้นการเชื่อมโยงระหว่าง ซอฟต์พาวเวอร์ทั้ง 5 มิติ กับ ผลการรักษาเอกราชทั้ง 5 มิติ

3.2.6.4 การควบคุมคุณภาพงานวิจัยด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation Techniques):

ผู้วิจัยใช้ การตรวจสอบสามเส้าแบบต่างวิธี (Methodological Triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จาก

- การวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์
- การสัมภาษณ์เชิงลึก
- การสนทนากลุ่มเฉพาะ

เพื่อยืนยันข้อค้นพบ ลดอคติ และเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย

บทที่ 4
การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔
เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

บทที่ 4 เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัยในระยะที่ 1 ซึ่งมุ่งศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ในการรักษาเอกราชของสยามท่ามกลางบริบทของการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การศึกษานี้ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) โดยรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งเอกสารทางประวัติศาสตร์ งานวิชาการ และหลักฐานร่วมสมัย ทั้งจากแหล่งข้อมูลภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เพื่อทำความเข้าใจบริบททางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว ตลอดจนแนวทางที่สยามใช้ในการรับมือกับแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตก

การศึกษานี้อาศัยกรอบแนวคิดเรื่องซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) ซึ่งมุ่งอธิบายรูปแบบของอำนาจที่มิได้อาศัยกำลังทางทหารหรือการบังคับ แต่เป็นการสร้างแรงดึงดูดและความยอมรับผ่านปัจจัยต่าง ๆ เช่น วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ โดยกรอบแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปรับตัวของสยามต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบโลกในยุคจักรวรรดินิยม

เนื้อหาในบทนี้แบ่งออกเป็นสามส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนแรกเป็นการอธิบายบริบทของการล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อแสดงให้เห็นแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกที่สยามต้องเผชิญ ส่วนที่สองเป็นการวิเคราะห์การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในมิติต่าง ๆ ได้แก่ วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ และส่วนสุดท้ายเป็นการพิจารณาผลของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ดังกล่าวต่อการรักษาเอกราชของสยาม ทั้งในด้านดินแดน การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม

ผลการศึกษาจากการวิเคราะห์เอกสารในบทนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการวิเคราะห์และประเมินผลในบทถัดไป ซึ่งเป็นการนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มเฉพาะมาประกอบการวิเคราะห์ เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ครอบคลุมเกี่ยวกับบทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ในการรักษาเอกราชของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.1 บริบทการล่าอาณานิคมในยุครัชกาลที่ 4

ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 (พุทธศตวรรษที่ 24) ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประกอบด้วยรัฐสำคัญหลายรัฐที่มีอำนาจในระดับภูมิภาค ได้แก่ ราชวงศ์จักรีแห่งสยาม ราชวงศ์คองบองแห่งพม่า และราชวงศ์เหงียนแห่งเวียดนาม อาณาจักรทั้งสามต่างพยายามขยายอำนาจและอิทธิพลของตนเหนือดินแดนโดยรอบ จึงเกิดความขัดแย้งและการปะทะกันทางทหารเป็นระยะ ทั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำอิระวดี และคาบสมุทรอินโดจีน การแข่งขันทางอำนาจดังกล่าวมีส่วนทำให้รัฐในภูมิภาคมีความเข้มแข็งทางการเมืองและเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง (Tarling, 1992)

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างทางการเมืองของรัฐในภูมิภาคยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบจารีตแบบดั้งเดิม โดยอำนาจรัฐมีลักษณะเป็นเครือข่ายอำนาจแบบบรรณาการหรือระบบมณฑลอำนาจ (mandala system) มากกว่าระบบรัฐชาติสมัยใหม่ (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2565) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงยังมิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของรัฐและสังคมอย่างแท้จริง

ในขณะเดียวกัน โลกตะวันตกได้ประสบกับการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา อันเป็นผลจากกระบวนการพัฒนาทางความคิดและวิทยาการ เช่น ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ (Scientific Revolution) และยุคเรืองปัญญา (Age of Enlightenment) การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นำไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและการผลิตของสังคมยุโรปอย่างลึกซึ้ง (Mokyr, 2005)

การผลิตในระบบอุตสาหกรรมต้องการทั้งแหล่งวัตถุดิบและตลาดสำหรับสินค้าที่ผลิตขึ้น ส่งผลให้รัฐมหาอำนาจในยุโรปเริ่มแสวงหาดินแดนโพ้นทะเลเพื่อเป็นทั้งแหล่งทรัพยากรและตลาดสินค้า ในระยะแรก การขยายตัวของอำนาจยุโรปมักดำเนินการผ่านบริษัทการค้าที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ เช่น บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (VOC) และบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 19 การขยายอำนาจดังกล่าวได้เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการดำเนินการโดยรัฐมหาอำนาจโดยตรง ส่งผลให้เกิดกระบวนการล่าอาณานิคมในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก รวมทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Attard, 2023)

ภายใต้บริบทดังกล่าว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงกลายเป็นภูมิภาคที่มหาอำนาจตะวันตกให้ความสนใจ เนื่องจากมีทั้งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ด้านการค้าและการเดินเรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจของอังกฤษและฝรั่งเศสใน

คริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งส่งผลให้รัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคต้องเผชิญกับแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกดังกล่าวทำให้หลายรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจยุโรป ขณะที่บางรัฐจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อรักษาเอกราชของตน สยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงต้องเผชิญกับความท้าทายครั้งสำคัญในการรับมือกับการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตก

เพื่อทำความเข้าใจบริบทของแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกที่สยามต้องเผชิญ จึงจำเป็นต้องพิจารณาเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มขยายเข้ามาในภูมิภาคอย่างชัดเจน ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

4.1.1 เหตุการณ์ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ

ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เริ่มเผชิญกับการขยายตัวของอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการขยายอำนาจของจักรวรรดิอังกฤษ ซึ่งมีฐานกำลังสำคัญอยู่ในอินเดีย การขยายอำนาจของอังกฤษในภูมิภาคดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อดุลอำนาจทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างมีนัยสำคัญ และเริ่มสร้างแรงกดดันต่อรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาค รวมทั้งสยาม

หนึ่งในเหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนการขยายตัวของอำนาจอังกฤษในภูมิภาค คือ สงครามอังกฤษ–พม่า (Anglo-Burmese Wars) ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างจักรวรรดิอังกฤษกับราชสำนักอังวะภายใต้ราชวงศ์คองบองของพม่า สงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่หนึ่งเกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. 1824–1826 และสิ้นสุดลงด้วย สนธิสัญญายานดาโบ (Treaty of Yandabo, ค.ศ. 1826) ส่งผลให้พม่าต้องยอมสูญเสียดินแดนบางส่วนและเปิดทางให้อังกฤษขยายอิทธิพลในภูมิภาคมากขึ้น (สุเนตร ชุตินธรานนท์ & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2021; Tarling, 1992)

ในระหว่างสงครามดังกล่าว อังกฤษได้พยายามติดต่อราชสำนักสยามเพื่อให้เข้าร่วมทำสงครามกับพม่า เนื่องจากสยามเคยเป็นคู่สงครามกับพม่ามาเป็นเวลายาวนาน อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเข้าร่วมในสงครามดังกล่าว การตัดสินพระทัยดังกล่าวสะท้อนถึงความระมัดระวังของสยามในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจใน

ภูมิภาค (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2560; สุเนตร ชุตินธรานนท์ & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2021)

การขยายตัวของอังกฤษในพม่ามิได้เป็นเพียงผลจากความขัดแย้งเฉพาะหน้าระหว่างสองรัฐเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์ทางภูมิรัฐศาสตร์ของจักรวรรดิอังกฤษในบริเวณ อ่าวเบงกอลอีกด้วย อังกฤษมีความต้องการควบคุมเมืองท่าสำคัญที่สามารถใช้เป็นฐานทัพเรือและศูนย์กลางการค้าในภูมิภาค ทั้งทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอล เพื่อสนับสนุนการเดินเรือระหว่างอินเดีย จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากการเดินเรือในยุคก่อนเรือกลไฟยังต้องอาศัยลมมรสุมเป็นสำคัญ การควบคุมเมืองท่าตามแนวชายฝั่งของอ่าวเบงกอลจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อยุทธศาสตร์ทางทะเลของอังกฤษ (Tarling, 2010)

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาบางชิ้นชี้ให้เห็นว่า จักรวรรดิอังกฤษมิได้ต้องการทำสงครามกับรัฐในภูมิภาคโดยไม่จำเป็น เนื่องจากสงครามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องใช้ทรัพยากรทางทหารจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น **(พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2560; สุเนตร ชุตินธรานนท์ & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2021)** ในหนังสือ A Short History of Burma ได้ชี้ให้เห็นว่าสงครามอังกฤษ–พม่านั้นเป็นสงครามที่สิ้นเปลืองทรัพยากรอย่างยิ่งสำหรับฝ่ายอังกฤษ จึงทำให้อังกฤษมักหลีกเลี่ยงการทำสงครามหากไม่มีความจำเป็นทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

ภายหลังจากสงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่หนึ่ง อังกฤษได้เริ่มขยายความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับสยาม โดยได้ส่ง เฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เข้ามาเจรจากับราชสำนักสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้เกิด สนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty) ในปี ค.ศ. 1826 ซึ่งถือเป็นหนึ่งในสนธิสัญญาระหว่างประเทศฉบับสำคัญฉบับแรกระหว่างสยามกับมหาอำนาจตะวันตก สนธิสัญญาดังกล่าวมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการค้าและความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างสยามกับอังกฤษ รวมทั้งการกำหนดสถานะของดินแดนบางส่วนในคาบสมุทรมลายู (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2560; สุเนตร ชุตินธรานนท์ & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2021)

แม้ว่าสนธิสัญญาเบอร์นีจะเปิดโอกาสให้อังกฤษเข้ามามีบทบาททางการค้าในสยามมากขึ้น แต่อังกฤษก็ยังมองว่าสนธิสัญญาดังกล่าวยังให้สิทธิประโยชน์แก่ฝ่ายตนไม่เพียงพอ จึงมีความพยายามจากฝ่ายอังกฤษที่จะเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษยังคงติดพันอยู่กับความขัดแย้งและสงครามกับพม่า ทำให้ยังไม่สามารถกดดันสยามได้อย่างเต็มที่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้ทรงยอมรับการเจรจาแก้ไข

สนธิสัญญาดังกล่าว (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2560; สุเนตร ชุตินธรานนท์ & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2021)

สถานการณ์ดังกล่าวดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อจักรวรรดิอังกฤษมีอำนาจมั่นคงมากขึ้นในภูมิภาคและสามารถหันมาให้ความสำคัญกับสยามได้มากขึ้น ในเวลาต่อมาอังกฤษจึงได้ส่ง เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เข้ามาเจรจากับราชสำนักสยาม ซึ่งนำไปสู่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี ค.ศ. 1855 (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2560)

ในขณะเดียวกัน โครงสร้างเศรษฐกิจของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะสำคัญคือ การค้าสำเภากับจีน ซึ่งดำเนินอยู่ภายใต้ระบบการค้าบรรณาการหรือที่เรียกว่า “การค้าจิ้มก้อง” การค้าดังกล่าวมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของสยาม โดยเชื่อมโยงสยามเข้ากับเครือข่ายการค้าในทะเลจีนใต้และเอเชียตะวันออก อย่างไรก็ตาม เมื่ออิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาติตะวันตกขยายตัวเข้ามาในภูมิภาคมากขึ้น ระบบการค้าดั้งเดิมดังกล่าวก็เริ่มเสื่อมความสำคัญลง และในเวลาต่อมาก็สิ้นสุดลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากการเปิดการค้าเสรีตามแบบตะวันตก (สารสิน วีระผล, 2567)

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เริ่มเข้าสู่ยุคของแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกแล้ว แม้ว่าสยามยังคงสามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ในช่วงเวลาดังกล่าว แต่การเปลี่ยนแปลงของบริบททางภูมิรัฐศาสตร์ได้สร้างความท้าทายใหม่ให้แก่สยาม ซึ่งต้องปรับตัวเพื่อรับมือกับการขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตกที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

4.1.2 การล่าอาณานิคมโดยอังกฤษ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จักรวรรดิอังกฤษเป็นมหาอำนาจตะวันตกที่มีบทบาทสำคัญในการขยายอำนาจเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อังกฤษมีฐานอำนาจสำคัญอยู่ในอินเดีย ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิอังกฤษในเอเชีย จากฐานกำลังดังกล่าว อังกฤษได้ขยายอิทธิพลทางการเมือง การค้า และการทหารเข้าสู่ภูมิภาคโดยรอบ การขยายตัวของจักรวรรดิอังกฤษมีเป้าหมายสำคัญทั้งในด้านการควบคุมเส้นทางการค้า การแสวงหาทรัพยากร และการสร้างความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ของจักรวรรดิ (สุวรรณา สัจจวีรวรรณ, 2519)

ยุทธศาสตร์ของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเชื่อมโยงกับระบบการค้าในมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ โดยอังกฤษต้องการควบคุมเส้นทางการเดินเรือที่เชื่อมต่อระหว่างอินเดีย จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญของการค้าโลกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 การขยายอำนาจของอังกฤษจึงเกิดขึ้นในพื้นที่สำคัญหลายแห่งในภูมิภาค ได้แก่ พม่า คาบสมุทรมลายู และจีน การเข้ามามีอิทธิพลในพื้นที่เหล่านี้ทำให้จักรวรรดิอังกฤษสามารถสร้างเครือข่ายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกัน และส่งผลให้ดุลอำนาจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ (Tarling, 1992)

สำหรับสยาม การขยายตัวของจักรวรรดิอังกฤษในพื้นที่รอบภูมิภาคดังกล่าวมีผลทำให้สยามต้องเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกมากขึ้น ทั้งในด้านการเมือง การทูต และเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจผลกระทบของจักรวรรดิอังกฤษต่อสยาม จึงจำเป็นต้องพิจารณาการล่าอาณานิคมของอังกฤษในพื้นที่สำคัญ ได้แก่ พม่า คาบสมุทรมลายู และจีน

4.1.2.1 พม่า

พม่าเป็นหนึ่งในรัฐมหาอำนาจสำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายใต้การปกครองของราชวงศ์คองบอง โดยมีราชสำนักอังวะเป็นศูนย์กลางอำนาจ ราชวงศ์คองบองสามารถรวบรวมดินแดนของพม่าให้เป็นเอกภาพและขยายอำนาจเหนือดินแดนโดยรอบอย่างต่อเนื่อง ทั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิระวดี อาระกัน อัสสัม และมณีปุระ ส่งผลให้พม่ากลายเป็นรัฐที่มีอำนาจทางการเมืองและการทหารอย่างมากในภูมิภาค (Tarling, 1992)

ในปี ค.ศ. 1784 พม่าได้ยึดครองอาระกันซึ่งตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งอ่าวเบงกอล ต่อมาได้ขยายอำนาจเข้าไปยังรัฐอัสสัมและมณีปุระ การขยายตัวดังกล่าวทำให้พม่าเข้าใกล้เขตอิทธิพลของจักรวรรดิอังกฤษในอินเดียมากขึ้น และกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความตึงเครียดระหว่างทั้งสองฝ่ายในเวลาต่อมา (สุวรรณา สัจจวีรวรรณ, 2519)

ราชสำนักพม่ามีมุมมองต่อโลกภายนอกที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดจักรวรรดิแบบดั้งเดิม ซึ่งถือว่ากษัตริย์พม่าเป็นศูนย์กลางของระเบียบทางการเมืองในภูมิภาค และรัฐอื่น ๆ อยู่ในฐานะรัฐบรรณาการ แนวคิดดังกล่าวทำให้ราชสำนักพม่ามีท่าทีที่ค่อนข้างดูแคลนต่อชาติตะวันตกในช่วงแรก ตัวอย่างหนึ่งคือ เมื่อผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเบงกอลได้ส่งคณะทูตนำโดย ไมเคิล ไซมส์ (Michael Symes) ไปเข้าเฝ้าพระเจ้าปดุง หรือพระเจ้าโพธิพญา ซึ่งครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1782–

1819 เพื่อเจริญสัมพันธไมตรี ราชสำนักพม่ากลับตอบว่าพม่าไม่สามารถติดต่อกับรัฐบาลระดับรองอย่างเบงกอลได้ เนื่องจากพม่ามองว่าการติดต่อระหว่างรัฐควรเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับกษัตริย์เท่านั้น (Tarling, 1992)

นักประวัติศาสตร์ Hall (1945) ได้อธิบายท่าทีของราชสำนักพม่าไว้ในหนังสือ Europe and Burma ว่า *"ดูเหมือนว่า [กษัตริย์พม่า] ทรงปฏิบัติประดุจว่า ไม่มีชาติใดในโลกจะมาเทียบเท่าได้ ... พระองค์จะพระราชทานสิ่งของที่ต้องการให้ แต่จะไม่ทรงทำสนธิสัญญาด้วย"* ท่าทีดังกล่าวสะท้อนถึงความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างระบบความคิดทางการเมืองแบบดั้งเดิมของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับแนวคิดการทูตแบบรัฐสมัยใหม่ของชาติตะวันตก

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและพิธีการทางราชสำนักยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับอังกฤษมีความตึงเครียด ตัวอย่างที่สำคัญคือปัญหาที่เรียกว่า **"ข้อพิพาทเรื่องรองเท้า"** (The Shoe Question) ซึ่งเกิดจากธรรมเนียมราชสำนักพม่าที่กำหนดให้ผู้เข้าเฝ้ากษัตริย์ต้องถอดรองเท้าออกก่อนเข้าไปในพระราชวัง สำหรับราชสำนักพม่า การถอดรองเท้าเป็นการแสดงความเคารพต่อพระมหากษัตริย์และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ อย่างไรก็ตาม ทูตและเจ้าหน้าที่อังกฤษมองว่าการถอดรองเท้าเป็นการลดศักดิ์ศรีของตนในฐานะตัวแทนของจักรวรรดิอังกฤษ จึงปฏิเสธที่จะปฏิบัติตามธรรมเนียมดังกล่าว ความขัดแย้งในประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมและแนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีของรัฐระหว่างโลกตะวันออกกับโลกตะวันตก (Hall, 1945)

นอกจากนี้ ระบบความคิดทางการเมืองของราชสำนักพม่ายังมีมุมมองต่อสนธิสัญญาระหว่างประเทศที่แตกต่างจากแนวคิดของรัฐสมัยใหม่ในยุโรป กล่าวคือ กษัตริย์พม่าแต่ละพระองค์มิได้ถือว่าพระองค์มีพันธะผูกพันที่จะต้องปฏิบัติตามข้อตกลงหรือสนธิสัญญาที่กษัตริย์องค์ก่อนหน้าได้ทำไว้ แนวคิดดังกล่าวทำให้สนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างพม่ากับอังกฤษมักประสบปัญหาในการปฏิบัติจริง และกลายเป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่ายอยู่บ่อยครั้ง (Hall, 1945)

ความตึงเครียดระหว่างพม่ากับจักรวรรดิอังกฤษทวีความรุนแรงมากขึ้นจากการที่พม่าขยายอำนาจเข้าสู่พื้นที่ที่อยู่ใกล้กับเขตอิทธิพลของอังกฤษในอินเดีย ในที่สุดความขัดแย้งดังกล่าวได้นำไปสู่สงครามอังกฤษ–พม่า (Anglo-Burmese Wars) ซึ่งเกิดขึ้นถึงสามครั้งในคริสต์ศตวรรษที่ 19

สงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่หนึ่งเกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. 1824–1826 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สงครามครั้งนี้ถือเป็นหนึ่งในสงครามที่มีค่าใช้จ่ายสูงที่สุดของรัฐบาลอังกฤษในอินเดียในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 กองทัพอังกฤษต้องเผชิญกับความยากลำบากใน

การทำสงครามในภูมิประเทศเขตร้อนของพม่า ซึ่งเต็มไปด้วยป่าไม้ หนองน้ำ และโรคภัยไข้เจ็บ เช่น มาลาเรียและไข้ป่า ส่งผลให้กำลังพลจำนวนมากเสียชีวิตจากโรคภัยมากกว่าการสู้รบโดยตรง (Hall, 1945)

สงครามครั้งนี้สิ้นสุดลงด้วย สนธิสัญญายานดาโบ (Treaty of Yandabo) ในปี ค.ศ. 1826 ซึ่งทำให้พม่าต้องยกดินแดนสำคัญหลายแห่งให้แก่อังกฤษ เช่น อาระกันและตะนาวศรี รวมทั้งต้องยอมรับอิทธิพลของอังกฤษมากขึ้นในภูมิภาค

ต่อมา สงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่สองในปี ค.ศ. 1852 ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้อังกฤษสามารถยึดครองพื้นที่พม่าตอนล่างได้ โดยเฉพาะบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดี ทำให้อังกฤษมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการค้าในพม่ามากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อแรงกดดันจากจักรวรรดิอังกฤษเพิ่มมากขึ้น ราชสำนักพม่าได้พยายามหาพันธมิตรจากชาติตะวันตกอื่นเพื่อถ่วงดุลอำนาจของอังกฤษ โดยเฉพาะในรัชสมัยของ พระเจ้าธีบอ ซึ่งครองราชย์ระหว่างปี ค.ศ. 1878–1885 พระเจ้าธีบอได้พยายามสร้างความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นกำลังขยายอำนาจในอินโดจีน โดยมีความพยายามที่จะขอรับการสนับสนุนทางการทหารและการจัดหาอาวุธจากฝรั่งเศส ความพยายามดังกล่าวสร้างความกังวลอย่างมากให้กับอังกฤษ เนื่องจากอังกฤษไม่ต้องการให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในพม่าซึ่งตั้งอยู่ติดกับอินเดีย อันเป็นอาณานิคมสำคัญของจักรวรรดิอังกฤษ (Tarling, 1992)

ความตึงเครียดดังกล่าวนำไปสู่ สงครามอังกฤษ–พม่าครั้งที่สามในปี ค.ศ. 1885 ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สงครามครั้งนี้สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็วด้วยการที่อังกฤษยึดครองราชธานีมัณฑะเลย์ และผนวกพม่าเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอังกฤษโดยสมบูรณ์ (Tarling, 1992)

เหตุการณ์ทั้งหมดสะท้อนให้เห็นว่า พม่าเลือกตอบโต้การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกด้วย การใช้กำลังทางทหารหรือ Hard Power เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ด้วยความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีทางทหาร เศรษฐกิจ และกำลังทางเรือของจักรวรรดิอังกฤษ พม่าจึงไม่สามารถต้านทานการขยายอำนาจของอังกฤษได้ และในที่สุดก็สูญเสียเอกราชตกอยู่ภายใต้การปกครองของจักรวรรดิอังกฤษในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19

การล่มสลายของพม่าซึ่งเป็นมหาอำนาจสำคัญทางตะวันตกของสยาม ยังส่งผลให้ดุลอำนาจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ และทำให้สยามต้องเผชิญกับมหาอำนาจตะวันตกโดยตรงมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.1.2.2 มลายู

นอกจากการขยายอำนาจของจักรวรรดิอังกฤษในพม่าแล้ว อังกฤษยังได้ขยายอิทธิพลเข้าสู่คาบสมุทรมลายู ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิงยุทธศาสตร์และการค้า เนื่องจากคาบสมุทรมลายูตั้งอยู่บริเวณ ช่องแคบมะละกา ซึ่งเป็นเส้นทางเดินเรือหลักที่เชื่อมต่อระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีนใต้ และเป็นหนึ่งในเส้นทางการค้าสำคัญระหว่างอินเดีย จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่สมัยโบราณ การควบคุมพื้นที่บริเวณช่องแคบมะละกาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการค้าและอำนาจทางทะเลของมหาอำนาจตะวันตก

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 คาบสมุทรมลายูประกอบด้วยรัฐสุลต่านหลายรัฐ เช่น เกดะห์ เปรัก สลังงอร์ ปะหัง และยะโฮร์ ซึ่งมีอำนาจการปกครองของตนเองในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม โครงสร้างทางการเมืองของรัฐเหล่านี้มีลักษณะกระจัดกระจายและขาดเอกภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมลายูมักมีลักษณะเป็นเครือข่ายอำนาจแบบหลวม ๆ และเกิดการแข่งขันกันทางการเมืองอยู่เสมอ นอกจากนี้ หลายรัฐยังมีความสัมพันธ์เชิงบรรณาการกับมหาอำนาจในภูมิภาค โดยเฉพาะ สยาม ซึ่งมีอิทธิพลเหนือรัฐมลายูบางรัฐ เช่น เกดะห์ กลันตัน และตรังกานู สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ภูมิภาคนี้มีความเปราะบางทางการเมือง และมักเกิดความขัดแย้งภายในระหว่างชนชั้นนำหรือการแย่งชิงอำนาจภายในราชวงศ์อยู่เป็นระยะ

การขยายอำนาจของอังกฤษในคาบสมุทรมลายูมีลักษณะแตกต่างจากกรณีของฝรั่งเศสในเวียดนามอย่างชัดเจน กล่าวคือ อังกฤษมิได้เข้ามาโดยมีเป้าหมายหลักในการเผยแผ่ศาสนา หากแต่เข้ามาด้วย แรงจูงใจทางเศรษฐกิจและผลประโยชน์ทางการค้า เป็นสำคัญ อังกฤษต้องการควบคุมเมืองท่าที่สำคัญเพื่อใช้เป็นสถานีการค้าและสถานีเติมเสบียงสำหรับเรือที่เดินทางระหว่างอินเดียกับจีน โดยเฉพาะในยุคที่การเดินเรือยังต้องพึ่งพาลมมรสุม การมีฐานทัพเรือและเมืองท่าตามจุดยุทธศาสตร์จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการค้าและการเดินเรือของจักรวรรดิอังกฤษ (Tarling, 2010)

การสร้างฐานอำนาจของอังกฤษในคาบสมุทรมลายูเริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ตัวแทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้เจรจากับสุลต่านแห่งรัฐเกดะห์หรือไทรบุรี จนสามารถขอใช้ เกาะปีนัง (Pulau Pinang) หรือที่เรียกว่าเกาะ

หมาก เป็นสถานีการค้าได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1786 เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างฐานอำนาจของอังกฤษในบริเวณช่องแคบมะละกา (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

นักประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งอธิบายว่า การที่สุลต่านเกดะห์ยินยอมให้อังกฤษเข้ามาตั้งฐานที่ปีนังนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางการเมืองและความมั่นคงของรัฐเกดะห์เอง ในช่วงเวลาดังกล่าว เกดะห์ต้องเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจในภูมิภาค ทั้งจาก สยาม ซึ่งมีอิทธิพลเหนือรัฐมลายูหลายรัฐ และจาก พม่า ซึ่งเป็นมหาอำนาจสำคัญทางตะวันตกของคาบสมุทร ฟรานซิส ไลท์ได้ทำให้สุลต่านเกดะห์เชื่อว่าอังกฤษสามารถให้การคุ้มครองเกดะห์จากภัยคุกคามดังกล่าวได้ จึงนำไปสู่การทำ สนธิสัญญาอังกฤษ–เกดะห์ (Anglo-Kedah Agreement) ซึ่งเปิดโอกาสให้อังกฤษเข้าครอบครองเกาะปีนังและใช้เป็นฐานการค้าในภูมิภาค

ภายหลังจากนั้น อังกฤษได้ขยายอิทธิพลในคาบสมุทรมลายูต่อไป โดยใช้ทั้งการเจรจาทางการทูตและการใช้ประโยชน์จาก ความขัดแย้งทางการเมืองภายในของรัฐมลายู ตัวอย่างที่สำคัญคือกรณีของ สิงคโปร์ ในปี ค.ศ. 1819 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) เมื่อ เซอร์สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Sir Stamford Raffles) ได้เข้าไปมีบทบาทในความขัดแย้งภายในราชวงศ์ยะโฮร์ ภายหลังการสวรรคตของสุลต่านองค์ก่อนซึ่งทำให้เกิดการแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างเจ้าชายสองพระองค์ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

อังกฤษได้ให้การสนับสนุน ตนกู ฮุสเซ็น (Tengku Hussein) ให้ขึ้นเป็นสุลต่านแห่งยะโฮร์ เมื่อได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษแล้ว สุลต่านองค์ใหม่จึงมีพระราชานุญาตให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษตั้งสถานีการค้าบนเกาะสิงคโปร์ เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า อังกฤษสามารถใช้ ความขัดแย้งภายในของรัฐมลายู เป็นโอกาสในการสร้างฐานอำนาจทางการค้าและการเมืองในภูมิภาคได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การก่อตั้งสถานีการค้าที่สิงคโปร์ทำให้เกาะแห่งนี้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญของอังกฤษในภูมิภาคอย่างรวดเร็ว เนื่องจากตั้งอยู่ในตำแหน่งยุทธศาสตร์ที่สามารถควบคุมเส้นทางการเดินเรือผ่านช่องแคบมะละกาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อมาในปี ค.ศ. 1824 ซึ่งตรงกับช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษและเนเธอร์แลนด์ได้ทำ สนธิสัญญาอังกฤษ–ดัตช์ (Anglo-Dutch Treaty) เพื่อกำหนดขอบเขตอิทธิพลของทั้งสองฝ่ายในภูมิภาค

สนธิสัญญาดังกล่าวกำหนดให้เนเธอร์แลนด์ยอมรับอำนาจของอังกฤษเหนือคาบสมุทรมลายูและสิงคโปร์ ขณะที่อังกฤษยอมรับอำนาจของเนเธอร์แลนด์เหนือหมู่เกาะอินโดนีเซีย การแบ่งเขตอิทธิพลดังกล่าวทำให้อังกฤษสามารถขยายอำนาจในคาบสมุทรมลายูได้อย่างมั่นคงมากยิ่งขึ้น และทำให้ช่องแคบมะละกากลายเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอังกฤษเป็นหลัก

ภายหลังจากนั้น อังกฤษได้รวม ปีนัง สิงคโปร์ และมะละกา เข้าเป็นหน่วยการปกครองเดียวกันที่เรียกว่า สเตรตส์เซตเติลเมนต์ (Straits Settlements) ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าและการบริหารของอังกฤษในภูมิภาค การควบคุมเมืองท่าที่สำคัญเหล่านี้ทำให้อังกฤษสามารถควบคุมเส้นทางการค้าในช่องแคบมะละกาได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทำให้จักรวรรดิอังกฤษมีบทบาทสำคัญในระบบการค้าโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

โครงสร้างการบริหารของสเตรตส์เซตเติลเมนต์ได้มีการปรับเปลี่ยนหลายครั้งตามพัฒนาการของจักรวรรดินิยมอังกฤษ ในระยะแรกพื้นที่ดังกล่าวอยู่ภายใต้การบริหารของ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ต่อมาอังกฤษได้มอบหมายให้ รัฐบาลอินเดีย (Government of India) เข้ามาดูแลการบริหารพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากเห็นว่าคาบสมุทรมลายูมีความเชื่อมโยงกับการปกครองของอังกฤษในอินเดียทั้งในด้านการค้า การเดินเรือ และการทหาร อย่างไรก็ตาม ในปี ค.ศ. 1867 รัฐบาลอังกฤษได้ปรับโครงสร้างการปกครองอีกครั้ง โดยยกฐานะสเตรตส์เซตเติลเมนต์ให้เป็น อาณานิคมของพระมหากษัตริย์ (Crown Colony) ซึ่งอยู่ภายใต้การบริหารของผู้ว่าการและขึ้นตรงต่อกระทรวงอาณานิคม (Colonial Office) ในกรุงลอนดอน (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

เหตุการณ์ทั้งหมดสะท้อนให้เห็นว่า การขยายอำนาจของอังกฤษในคาบสมุทรมลายูมีลักษณะเป็น จักรวรรดินิยมเชิงพาณิชย์ (commercial imperialism) กล่าวคือ อังกฤษเข้ามาในภูมิภาคนี้โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าและเมืองท่าที่สำคัญ มากกว่าการเผยแผ่ศาสนาหรือการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในระยะแรก

ขณะเดียวกัน ความแตกแยกและความไร้เสถียรภาพทางการเมืองของรัฐมลายูหลายรัฐ ซึ่งมักเกิดความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำหรือการแย่งชิงอำนาจภายในราชวงศ์ ได้เปิดโอกาสให้อังกฤษสามารถแทรกแซงทางการเมืองและขยายอิทธิพลในภูมิภาคได้ง่ายขึ้น อิทธิพลทางการค้าของอังกฤษจึงค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การควบคุมทางการเมืองและการปกครองในที่สุด

ต่างจากกรณีของพม่าที่เลือกตอบโต้จักรวรรดินิยมอังกฤษด้วย กำลังทางทหาร (Hard Power) รัฐมลายูส่วนใหญ่ไม่ได้รวมตัวกันเพื่อต่อต้านอำนาจของอังกฤษอย่างเป็นระบบ ความ

แตกแยกภายในและการแข่งขันระหว่างชนชั้นปกครองในแต่ละรัฐทำให้อังกฤษสามารถขยายอิทธิพลได้โดยไม่ต้องทำสงครามขนาดใหญ่ และค่อย ๆ สร้างระบบอาณานิคมของตนในคาบสมุทรมลายูในเวลาต่อมา

4.1.2.3 จีน

นอกจากการขยายอำนาจของจักรวรรดิอังกฤษในพม่าและคาบสมุทรมลายูแล้ว มหาอำนาจตะวันตกยังได้แผ่อิทธิพลเข้าสู่ จีน ซึ่งเป็นรัฐขนาดใหญ่และมีอารยธรรมเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชีย ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 จีนอยู่ภายใต้การปกครองของ ราชวงศ์ชิง (Qing Dynasty) ซึ่งเป็นราชวงศ์แมนจูที่ปกครองจักรวรรดิจีนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 จีนในช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นหนึ่งในรัฐที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของโลก ทั้งในด้านจำนวนประชากร พื้นที่ และทรัพยากรทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม โครงสร้างการปกครองและระบบเศรษฐกิจของจีนยังคงยึดถือรูปแบบดั้งเดิมที่รัฐควบคุมการค้าระหว่างประเทศอย่างเข้มงวด

ระบบการค้าระหว่างประเทศของจีนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้ ระบบการค้ากวางโจว (Canton System) ซึ่งกำหนดให้พ่อค้าต่างชาติสามารถค้าขายกับจีนได้เพียงเมืองท่าเดียวคือ กวางโจว (Canton หรือ Guangzhou) และต้องดำเนินการค้าผ่านกลุ่มพ่อค้าคนกลางที่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลจีนเท่านั้น ระบบดังกล่าวสะท้อนถึงแนวคิดของรัฐจีนที่ต้องการควบคุมอิทธิพลของชาวต่างชาติ และรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและสังคมภายในจักรวรรดิ (Fairbank, 1942)

ในมุมมองของราชสำนักจีน ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัฐอื่น ๆ ในโลกอยู่ภายใต้กรอบของ ระบบบรรณาการ (Tributary System) ซึ่งถือว่าจีนเป็นศูนย์กลางของอารยธรรม หรือที่เรียกว่า “อาณาจักรกลาง” (Middle Kingdom) หรือ 中国 (Zhōngguó) ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์แบบจีนเป็นศูนย์กลาง (Sinocentrism) ที่ถือว่าจีนเป็นศูนย์กลางของอารยธรรม ขณะที่รัฐอื่น ๆ อยู่ในฐานะรัฐบรรณาการที่เข้ามาแสดงความเคารพต่อจักรพรรดิ แนวคิดดังกล่าวทำให้ชาติตะวันตกถูกมองว่าเป็นเพียงชนต่างชาติที่อยู่ภายนอกโลกอารยธรรมจีน การติดต่อกับจีนจึงต้องดำเนินไปตามพิธีการของระบบบรรณาการ ซึ่งรวมถึงการเข้าเฝ้าและการถวายเครื่องบรรณาการต่อจักรพรรดิ (S. Chen, 2020; Fairbank, 1942)

โลกทัศน์ดังกล่าวทำให้ราชสำนักจีนมองว่าชาติตะวันตก เช่น อังกฤษ เป็นเพียงชนต่างชาติที่มีสถานะต่ำกว่าจีน ในหลายกรณี จีนถือว่าการที่ชาติตะวันตกส่งทูตหรือพ่อค้าเข้ามาติดต่อกับจีน

เป็นการกระทำในลักษณะเดียวกับรัฐบรรณาการที่เข้ามาแสดงความเคารพต่อจักรพรรดิ ความแตกต่างในมุมมองระหว่างจีนซึ่งยึดถือระบบบรรณาการกับชาติตะวันตกซึ่งมองความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในลักษณะของ ความเท่าเทียมกันทางอธิปไตย (sovereign equality) จึงกลายเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างจีนกับมหาอำนาจตะวันตก

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 การค้าระหว่างจีนกับอังกฤษเกิดความไม่สมดุลอย่างมาก เนื่องจากสินค้าจีน เช่น ชา ผ้าไหม และเครื่องลายคราม เป็นที่ต้องการอย่างสูงในยุโรป ขณะที่จีนกลับไม่ต้องการสินค้าจากอังกฤษมากนัก ทำให้อังกฤษต้องจ่ายเงินตราเงินจำนวนมากเพื่อซื้อสินค้าจากจีน เพื่อลดปัญหาดุลการค้าที่เสียเปรียบ อังกฤษจึงเริ่มนำ ฝิ่นจากอินเดียเข้ามาค้าขายในจีนอย่างกว้างขวาง (Zhuang, 1993)

การแพร่ระบาดของการใช้ฝิ่นในจีนก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ทำให้รัฐบาลราชวงศ์ชิงพยายามปราบปรามการค้าฝิ่นอย่างจริงจัง โดยในปี ค.ศ. 1839 ข้าหลวงจีน หลิน เจ๋อสวี (Lin Zexu) ได้สั่งยึดและทำลายฝิ่นจำนวนมากของพ่อค้าชาวอังกฤษที่เมืองกวางโจว การกระทำดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างจีนกับอังกฤษ และกลายเป็นชนวนของ สงครามฝิ่นครั้งที่หนึ่ง (First Opium War) ระหว่างปี ค.ศ. 1839–1842 ซึ่งเกิดขึ้นในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้ว่ารัฐบาลจีนจะพยายามใช้กำลังทางทหารเพื่อปกป้องอธิปไตยของตน แต่กองทัพจีนกลับไม่สามารถต้านทานอำนาจทางทหารและเทคโนโลยีของอังกฤษได้ จีนจึงพ่ายแพ้ในสงคราม และต้องลงนามใน สนธิสัญญานานกิง (Treaty of Nanking) ในปี ค.ศ. 1842 ซึ่งถือเป็นหนึ่งในสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค (Unequal Treaties) ที่สำคัญ สนธิสัญญาดังกล่าวกำหนดให้จีนต้องเปิดเมืองท่าสำคัญหลายแห่งให้ชาติตะวันตกทำการค้า ได้แก่ กวางโจว เซี่ยงไฮ้ ฝูโจว หนิงโป และเซี่ยเหมิน รวมทั้งต้องยกเกาะ ฮ่องกง ให้อังกฤษ และให้สิทธิพิเศษทางการค้ากับพ่อค้าชาวอังกฤษ (Ku, 1994)

ต่อมาในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 จีนยังต้องเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกมากขึ้นอีก เมื่อเกิด สงครามฝิ่นครั้งที่สอง (Second Opium War) ระหว่างปี ค.ศ. 1856–1860 ซึ่งตรงกับช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สงครามครั้งนี้ทำให้จีนต้องยอมเปิดเมืองท่าเพิ่มเติม ให้สิทธิทางการทูตแก่ชาติตะวันตก และยอมรับเงื่อนไขทางการค้าหลายประการ

ที่เอื้อประโยชน์ต่อมหาอำนาจตะวันตก ส่งผลให้ชาติตะวันตกสามารถขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองในจีนได้อย่างกว้างขวาง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงส่งผลต่อจีนเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้ง สยาม ด้วย ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 เศรษฐกิจของสยามมีความสัมพันธ์กับจีนอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะในรูปแบบของ การค้าสำเภาและระบบบรรณาการ หรือที่เรียกว่า “การค้าจิ้มก้อง” ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของสยาม โดยเฉพาะในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม เมื่อมหาอำนาจตะวันตกสามารถเปิดการค้าเสรีกับจีนผ่านสนธิสัญญาต่าง ๆ ระบบการค้าแบบเดิมระหว่างจีนกับรัฐในภูมิภาคจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป การเปิดเมืองท่าของจีนและการเข้ามาของชาติตะวันตกในระบบการค้าระหว่างประเทศส่งผลให้รูปแบบการค้าสำเภาแบบดั้งเดิมลดความสำคัญลง และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจของภูมิภาค (สารสิน วีระผล, 2567)

เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า จีนเลือกตอบโต้การแทรกแซงของจักรวรรดินิยมตะวันตกด้วย การใช้กำลังทางทหาร (Hard Power) เพื่อปกป้องอธิปไตยและระบบระเบียบแบบดั้งเดิมของตน อย่างไรก็ตาม ด้วยความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีทางทหารและกำลังทางเรือของมหาอำนาจตะวันตก จีนจึงไม่สามารถต้านทานแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมได้ และต้องยอมรับสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคหลายฉบับในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ดังนั้น การเผชิญหน้าระหว่างจีนกับจักรวรรดินิยมตะวันตกจึงเป็นตัวอย่างสำคัญของรัฐเอเชียที่เลือกใช้ Hard Power ในการตอบโต้มหาอำนาจตะวันตก แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของบริบททางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นถึงแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่รัฐต่าง ๆ ในเอเชียต้องเผชิญ และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐในภูมิภาค รวมทั้งสยาม ต้องพิจารณาแนวทางในการปรับตัวเพื่อรักษาเอกราชของตนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.1.3 การล่าอาณานิคมโดยฝรั่งเศส

นอกจากจักรวรรดิอังกฤษซึ่งได้ขยายอิทธิพลเข้ามาในพม่า คาบสมุทรมลายู และจีนแล้ว มหาอำนาจตะวันตกอีกประเทศหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ ฝรั่งเศส การขยายอำนาจของฝรั่งเศสในภูมิภาคนี้เกิดขึ้นในบริบทของการแข่งขันระหว่าง

จักรวรรดินิยมยุโรป ซึ่งต่างพยายามแสวงหาดินแดน อิทธิพลทางการเมือง และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก

ฝรั่งเศสเริ่มให้ความสนใจภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยมีทั้งแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ การเมือง และศาสนา โดยเฉพาะบทบาทของมิชชันนารีคาทอลิก ซึ่งได้เข้าไปเผยแผ่ศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ของภูมิภาค เช่น เวียดนามและกัมพูชา มิชชันนารีเหล่านี้ไม่เพียงมีบทบาทด้านศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีส่วนในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักท้องถิ่นกับฝรั่งเศส และในบางกรณีได้กลายเป็นเหตุผลที่ฝรั่งเศสใช้ในการแทรกแซงกิจการภายในของรัฐในภูมิภาค (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อจักรวรรดินิยมยุโรปขยายตัวอย่างรวดเร็ว ฝรั่งเศสได้เริ่มดำเนินนโยบายขยายอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น โดยมุ่งเน้นไปที่ คาบสมุทรอินโดจีน ซึ่งประกอบด้วยดินแดนสำคัญ เช่น เวียดนาม กัมพูชา และลาว การขยายอำนาจของฝรั่งเศสในภูมิภาคนี้เกิดขึ้นทั้งผ่านการทูต การทำสนธิสัญญา และการใช้กำลังทางทหาร

ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ฝรั่งเศสสามารถสถาปนาอำนาจเหนือ ดินแดนต่างๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนได้มากขึ้น โดยเริ่มจากการเข้าควบคุมบางส่วนของเวียดนาม ก่อนจะขยายอิทธิพลไปสู่กัมพูชาและดินแดนอื่น ๆ ในภูมิภาค การขยายอำนาจดังกล่าวนำไปสู่การก่อตั้ง สหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส (French Indochina) ในเวลาต่อมา ซึ่งกลายเป็นฐานอำนาจสำคัญของฝรั่งเศสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

การขยายอำนาจของฝรั่งเศสในคาบสมุทรอินโดจีนส่งผลให้ดุลอำนาจทางการเมืองในภูมิภาคเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อ สยาม ซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับรัฐในภูมิภาคดังกล่าว การที่ฝรั่งเศสสามารถสถาปนาอำนาจเหนือเวียดนามและกัมพูชาได้ ทำให้มหาอำนาจตะวันตกเข้ามาอยู่ใกล้กับสยามทางด้านตะวันออกมากขึ้น และกลายเป็นแรงกดดันสำคัญที่สยามต้องเผชิญในคริสต์ศตวรรษที่ 19 (Tarling, 1992)

เพื่อให้เข้าใจการขยายอำนาจของฝรั่งเศสในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างชัดเจน จำเป็นต้องพิจารณากระบวนการที่ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนต่าง ๆ ของคาบสมุทรอินโดจีน โดยเฉพาะใน เวียดนาม และ กัมพูชา ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญที่ฝรั่งเศสใช้เป็นฐานในการขยายอำนาจในภูมิภาค ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

4.1.3.1 เวียดนาม

ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับเวียดนามเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยในระยะแรกมีลักษณะเป็นการติดต่อด้านศาสนาและการค้า มิชชันนารีคาทอลิกจากยุโรป โดยเฉพาะคณะเยซูอิต ได้เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในเวียดนาม หนึ่งในบุคคลสำคัญคือ อาเล็กซ็องดร์ เดอ โรดส์ (Alexandre de Rhodes) บาทหลวงเยซูอิตชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามาในเวียดนามในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 และได้ศึกษาภาษาเวียดนามอย่างลึกซึ้งจนสามารถจัดทำปทานุกรม เวียดนาม–ละติน–โปรตุเกส ขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในเวียดนามในช่วงเวลาดังกล่าวมักประสบข้อจำกัดจากราชสำนักเวียดนาม ทำให้มิชชันนารีจำนวนหนึ่งถูกขับออกจากประเทศ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

ต่อมาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับเวียดนามได้พัฒนาไปสู่มิติทางการเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะบทบาทของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสชื่อ ปิญโญ เดอ เบแอน (Pigneau de Béhaine) ซึ่งเดินทางมายังเมือง ฮาเตียน (Hà Tiên) ในปี ค.ศ. 1767 และได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุน เหงียนอันห์ (Nguyễn Ánh) เจ้าชายแห่งตระกูลเหงียนซึ่งกำลังต่อสู้กับกบฏ เตยเซิน (Tây Sơn) เพื่อช่วงชิงอำนาจในเวียดนาม

ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1777 เป็นต้นมา ปิญโญ เดอ เบแอนได้ให้การสนับสนุนเหงียนอันห์ทั้งในด้านการทหาร การฝึกกำลังพล และการติดต่อกับชาติตะวันตกเพื่อขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส ต่อมาในปี ค.ศ. 1787 ปิญโญ เดอ เบแอนได้นำเจ้าชาย แก๋ง (Prince Cảnh) พระราชโอรสของเหงียนอันห์เดินทางไปยังฝรั่งเศส และได้มีการลงนามใน สนธิสัญญาแวร์ซายส์ (Treaty of Versailles) ซึ่งกำหนดให้ฝรั่งเศสจะส่งกองเรือรบและทหารเข้ามาช่วยเหงียนอันห์ปราบกบฏเตยเซิน ขณะที่ฝ่ายเวียดนามจะให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่ฝรั่งเศส รวมทั้งยอมให้ฝรั่งเศสใช้ท่าเรือ ดานัง และเกาะ ปูโล คอนดอร์ (Poulo Condor) เป็นฐานที่มั่น

อย่างไรก็ตาม ภายหลังเกิด การปฏิวัติฝรั่งเศส (French Revolution) ในปี ค.ศ. 1789 ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสไม่สามารถส่งกองกำลังมาช่วยเหลือเหงียนอันห์ตามสนธิสัญญาได้ แม้กระนั้น ปิญโญ เดอ เบแอนยังคงสามารถจัดหาทหารและอาวุธจากกลุ่มพ่อค้าและอาสาสมัครชาวฝรั่งเศสเพื่อช่วยเหลือเหงียนอันห์ต่อไป

ในที่สุด เหงียนอันห์สามารถปราบกบฏเตยเซินและรวบรวมเวียดนามได้สำเร็จ ก่อนจะสถาปนาตนขึ้นเป็นจักรพรรดิ ยาลอง (Gia Long) ในปี ค.ศ. 1802 ก่อตั้งราชวงศ์เหงียนและสถาปนา

เมืองเว้เป็นราชธานี (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014) เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ของสยาม

ภายหลังการสถาปนาราชวงศ์ จักรพรรดิยาลองได้ให้เสรีภาพแก่การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในเวียดนามในระดับหนึ่ง เพื่อตอบแทนการสนับสนุนจากมิชชันนารีและบุคคลชาวฝรั่งเศสที่มีบทบาทในการช่วยเหลือพระองค์ในการรวบรวมอำนาจ อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปในรัชสมัยของจักรพรรดิองค์ต่อมา

เมื่อ จักรพรรดิมินหม่าง (Minh Mạng) ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1820 ซึ่งตรงกับช่วงปลายรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) และต่อเนื่องมาถึงช่วงต้น รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พระองค์ทรงมีนโยบายต่อต้านอิทธิพลของตะวันตกอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ซึ่งถูกมองว่าเป็นภัยต่อระเบียบสังคมและอำนาจของราชสำนักเวียดนาม

ในปี ค.ศ. 1825 ราชสำนักเวียดนามได้ประกาศห้ามศาสนาคริสต์ และเริ่มมีมาตรการจำกัดกิจกรรมของมิชชันนารีคาทอลิกอย่างจริงจัง ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1830–1840 ได้เกิดเหตุการณ์จับกุมและประหารชีวิตมิชชันนารีหลายคน รวมทั้งบาทหลวงชาวฝรั่งเศส เหตุการณ์ดังกล่าวกลายเป็นข้ออ้างสำคัญที่ฝรั่งเศสใช้ในการแทรกแซงกิจการภายในของเวียดนามในเวลาต่อมา

ในขณะเดียวกัน แนวคิดจักรวรรดินิยมของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทำให้ฝรั่งเศสเริ่มให้ความสำคัญกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น โดยเฉพาะเวียดนามซึ่งถูกมองว่ามีศักยภาพทั้งในด้านการค้าและยุทธศาสตร์ นอกจากนี้ แนวคิด “ภารกิจแห่งอารยธรรม” (Mission Civilisatrice) ซึ่งแพร่หลายในสังคมฝรั่งเศสในช่วงเวลานั้น ยังถูกนำมาใช้สร้างความชอบธรรมให้กับการขยายอำนาจของฝรั่งเศส โดยอ้างว่าฝรั่งเศสมีหน้าที่นำอารยธรรมและความเจริญแบบตะวันตกไปยังดินแดนอื่น

ภายใต้บริบทดังกล่าว ฝรั่งเศสจึงเริ่มใช้กำลังทางทหารเพื่อแทรกแซงเวียดนาม ในปี ค.ศ. 1858 กองทัพเรือฝรั่งเศสร่วมกับกองกำลังสเปนได้โจมตีเมือง ดานัง (Đà Nẵng) หรือที่ชาวตะวันตกรู้จักในชื่อ ตูราน (Tourane) เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการรุกรานเวียดนามโดยฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ (Tarling, 1992)

ราชสำนักเวียดนามได้ตอบโต้การรุกรานดังกล่าวด้วยการใช้กำลังทางทหาร โดยพยายามป้องกันเมืองสำคัญและต่อต้านกองกำลังฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม การตอบโต้ของเวียดนามส่วนใหญ่

ดำเนินไปในรูปแบบของ การใช้กำลังหรือ Hard Power ขณะที่ฝรั่งเศสมีความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีทางทหารและกำลังทางเรือ ทำให้เวียดนามไม่สามารถต้านทานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หลังจากนั้น ฝรั่งเศสได้ขยายปฏิบัติการทางทหารไปยังพื้นที่อื่น โดยเฉพาะบริเวณตอนใต้ของเวียดนาม ในปี ค.ศ. 1859 ฝรั่งเศสสามารถยึดครองเมือง ไซ่ง่อน (Saigon) ได้ และในปี ค.ศ. 1862 เวียดนามต้องลงนามใน สนธิสัญญาไซ่ง่อน (Treaty of Saigon) ซึ่งกำหนดให้เวียดนามต้องยกดินแดนบางส่วนในภาคใต้ให้แก่ฝรั่งเศส (Dar & Luan, 2022)

แม้เวียดนามจะยังคงพยายามต่อต้านการขยายอำนาจของฝรั่งเศสต่อไป แต่การต่อสู้ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในรูปแบบของการใช้กำลังทางทหาร ขณะที่ฝรั่งเศสสามารถขยายอำนาจในเวียดนามได้อย่างต่อเนื่อง

ในที่สุด เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม ค.ศ. 1883 เวียดนามและฝรั่งเศสได้ลงนามใน สนธิสัญญาอารักขา ซึ่งเกิดขึ้นในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้เวียดนามตกอยู่ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศสและสูญเสียเอกราชในทางปฏิบัติ (Hanh, 2022)

ภายหลังจากนั้น ฝรั่งเศสได้จัดระเบียบการปกครองเวียดนามใหม่ โดยแบ่งดินแดนออกเป็นสามส่วน ได้แก่ ตั๋งเกี๋ย (Tonkin) ในภาคเหนือ อันนัม (Annam) ในภาคกลาง และ โคชินจีน (Cochinchina) ในภาคใต้ ซึ่งแต่ละพื้นที่มีรูปแบบการปกครองที่แตกต่างกัน โดยโคชินจีนถูกปกครองเป็นอาณานิคมโดยตรงของฝรั่งเศส ขณะที่ตั๋งเกี๋ยและอันนัมอยู่ภายใต้ระบบอารักขา (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า เวียดนามเลือกตอบโต้การแทรกแซงของจักรวรรดินิยมตะวันตกด้วย การใช้กำลังทางทหาร หรือ Hard Power เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ด้วยความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีและกำลังทางทหารของฝรั่งเศส เวียดนามจึงไม่สามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ และตกอยู่ภายใต้การปกครองของจักรวรรดิฝรั่งเศสในที่สุด

4.1.3.2 กัมพูชา

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามามีอิทธิพลในกัมพูชา ดินแดนแห่งนี้ต้องเผชิญกับความเปราะบางทางการเมืองมาเป็นเวลานาน หลังจากความรุ่งเรืองของอาณาจักรพระนครเสื่อมลงตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 อำนาจของราชสำนักเขมรค่อย ๆ ลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้กัมพูชากลายเป็นพื้นที่ที่มหาอำนาจในภูมิภาคอย่าง สยามและเวียดนาม เข้ามาแข่งขันกันเพื่อแผ่อิทธิพล โดยเฉพาะในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภูมิภาคเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการขยายตัวของรัฐมหาอำนาจในภูมิภาค (Chandler, 1972)

ความขัดแย้งระหว่างสยามกับเวียดนามเกี่ยวกับอำนาจเหนือกัมพูชาได้ทวีความรุนแรงขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนนำไปสู่เหตุการณ์ที่เรียกว่า อานามสยามยุทธ ซึ่งเป็นสงครามระหว่างสยามกับเวียดนามเพื่อแย่งชิงอิทธิพลเหนือกัมพูชาในช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) สงครามดังกล่าวเกิดขึ้นจากความพยายามของทั้งสองรัฐในการควบคุมกัมพูชาในฐานะรัฐกันชนทางยุทธศาสตร์

ในช่วงทศวรรษ 1830 จักรพรรดิ มินหม่าง (Minh Mạng) แห่งราชวงศ์เหงียนของเวียดนามได้ดำเนินนโยบายขยายอำนาจเข้าสู่กัมพูชาอย่างเข้มข้น หลังจากเกิดความไม่มั่นคงทางการเมืองภายในกัมพูชา เวียดนามได้ส่งกองทัพเข้าควบคุมพื้นที่และพยายามจัดระเบียบการปกครองของกัมพูชาให้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิเวียดนาม มีการแต่งตั้งขุนนางเวียดนามเข้ามาบริหารราชการและพยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองให้สอดคล้องกับแบบแผนของเวียดนาม

การแทรกแซงดังกล่าวทำให้สยามซึ่งถือว่ากัมพูชาอยู่ในขอบเขตอิทธิพลของตนไม่อาจยอมรับได้ จึงส่งกองทัพเข้าแทรกแซงในกัมพูชาเพื่อต่อต้านอำนาจของเวียดนาม ความขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่ายจึงพัฒนาไปสู่สงครามที่ดำเนินต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปี การสู้รบเกิดขึ้นทั้งในดินแดนกัมพูชาและบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ส่งผลให้กัมพูชาตกอยู่ในสภาพความเสียหายและความไม่มั่นคงทางการเมืองอย่างรุนแรง

แม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะสามารถเข้าควบคุมพื้นที่บางส่วนของกัมพูชาได้เป็นระยะ แต่ก็ไม่มีฝ่ายใดสามารถครอบครองกัมพูชาได้อย่างเด็ดขาด ในที่สุด เมื่อสงครามยืดเยื้อเป็นเวลานานและทั้งสองรัฐต่างประสบปัญหาภายในของตนเอง สยามและเวียดนามจึงได้ยุติความขัดแย้งลงด้วยการประนีประนอม โดยยอมรับให้กัมพูชาดำรงสถานะเป็นรัฐที่อยู่ภายใต้อิทธิพลร่วมของทั้งสองฝ่าย กษัตริย์กัมพูชาสามารถครองราชย์ได้ แต่ต้องยอมรับความสัมพันธ์แบบบรรณาการต่อทั้งสยามและเวียดนาม สถานการณ์ดังกล่าวทำให้กัมพูชากลายเป็นรัฐกันชนระหว่างมหาอำนาจทั้งสองในภูมิภาค (Nguyen & Luu, 2025)

ภายใต้บริบททางการเมืองเช่นนี้ บุคคลสำคัญที่มีบทบาทต่อทิศทางของกัมพูชาในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ สมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี (นักองค์ด้วง) ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์กัมพูชาในปี ค.ศ. 1848 นักองค์ด้วงมีภูมิหลังทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับสยามอย่างใกล้ชิด

เนื่องจากในช่วงที่กัมพูชาเผชิญกับความไม่มั่นคงทางการเมือง พระองค์ได้พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นเวลานานภายใต้การอุปถัมภ์ของราชสำนักสยาม และได้รับการยอมรับจากสยามในฐานะผู้มีสิทธิ์ในราชบัลลังก์กัมพูชา

เมื่อ นักองค์ด้วง ขึ้นครองราชย์ พระองค์ต้องเผชิญกับความท้าทายในการรักษาสมดุลอำนาจระหว่างสยามกับเวียดนาม แม้ว่าพระองค์จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสยามจากประสบการณ์ในช่วงที่พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ แต่พระองค์ก็ทรงตระหนักว่าการพึ่งพาสยามหรือเวียดนามเพียงฝ่ายเดียวอาจทำให้กัมพูชาอยู่ในสถานะที่เปราะบางทางการเมือง ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงเริ่มดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะ ฝรั่งเศส

นักองค์ด้วงได้ส่งพระราชสาส์นไปยังจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส เพื่อแสดงความประสงค์ในการเจริญสัมพันธไมตรี และเพื่อขอให้ฝรั่งเศสเข้ามาช่วยถ่วงดุลอำนาจของสยามและเวียดนาม นโยบายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักกัมพูชาในการใช้มหาอำนาจตะวันตกเป็นเครื่องมือทางการทูตเพื่อรักษาเอกราชของรัฐท่ามกลางการแข่งขันของมหาอำนาจในภูมิภาค

ในขณะเดียวกัน ฝรั่งเศสเองก็มีแรงจูงใจหลายประการในการเข้ามามีบทบาทในกัมพูชา หลังจากที่ฝรั่งเศสสามารถสร้างฐานอำนาจในเวียดนามตอนใต้ได้ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 กัมพูชาจึงกลายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์ต่อการขยายอำนาจของฝรั่งเศสในภูมิภาคอินโดจีน ประการแรก กัมพูชามีความสำคัญในฐานะ พื้นที่กันชนทางยุทธศาสตร์ ระหว่างอาณานิคมของฝรั่งเศสในเวียดนามกับอิทธิพลของสยาม ประการที่สอง ฝรั่งเศสมีความสนใจในการสำรวจเส้นทางการค้าในลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งถูกมองว่าอาจเป็นเส้นทางการค้าสำคัญที่เชื่อมต่อกับจีนตอนใต้ ประการที่สาม การขยายอำนาจในกัมพูชายังสอดคล้องกับแนวคิดจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมักอ้างถึงภารกิจในการเผยแผ่อารยธรรม หรือ Mission Civilisatrice (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2014)

เมื่ออิทธิพลของฝรั่งเศสในเวียดนามเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง กัมพูชาจึงกลายเป็นเป้าหมายสำคัญของนโยบายจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1863 ซึ่งตรงกับช่วง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนโรดม กษัตริย์กัมพูชาในขณะนั้น ได้ลงนามใน สนธิสัญญาคุ้มครองกับฝรั่งเศส ทำให้กัมพูชากลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ภายใต้สนธิสัญญาดังกล่าว ฝรั่งเศสได้รับ

สิทธิในการควบคุมกิจการต่างประเทศของกัมพูชา และมีอิทธิพลอย่างมากต่อการบริหารราชการแผ่นดิน

แม้ว่าราชสำนักกัมพูชาจะยังคงดำรงอยู่ในฐานะสัญลักษณ์ของอำนาจทางการเมือง แต่ในทางปฏิบัติ ฝรั่งเศสได้กลายเป็นผู้กำหนดทิศทางทางการเมืองและเศรษฐกิจของกัมพูชาอย่างแท้จริง ต่อมาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 กัมพูชาได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ สหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส (French Indochina) ร่วมกับเวียดนามและลาว ทำให้ฝรั่งเศสสามารถสร้างโครงสร้างการปกครองอาณานิคมที่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของคาบสมุทรอินโดจีนได้สำเร็จ

เมื่อพิจารณาในเชิงเปรียบเทียบ กรณีของกัมพูชาสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐขนาดเล็กในการใช้มหาอำนาจภายนอกเพื่อถ่วงดุลอำนาจของรัฐในภูมิภาค อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวกลับนำไปสู่ผลลัพธ์ที่แตกต่างจากความตั้งใจเดิม เนื่องจากการเปิดความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสได้กลายเป็นช่องทางที่ทำให้จักรวรรดินิยมตะวันตกสามารถขยายอำนาจเข้าสู่กัมพูชาได้มากขึ้น ในที่สุดกัมพูชาจึงสูญเสียอำนาจอธิปไตยและกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอาณานิคมของฝรั่งเศสในภูมิภาคอินโดจีน

4.1.4 บทสรุปเปรียบเทียบการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาค

จากกรณีศึกษาของรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไม่ว่าจะเป็นพม่า มลายู จีน เวียดนาม และกัมพูชา จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกได้สร้างแรงกดดันอย่างรุนแรงต่อโครงสร้างการเมืองแบบดั้งเดิมของรัฐในภูมิภาค รัฐเหล่านี้ต่างต้องเผชิญกับความท้าทายในการปรับตัวต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบใหม่ที่มหาอำนาจตะวันตกนำเข้ามา ซึ่งตั้งอยู่บนแนวคิดของรัฐอธิปไตยแบบสมัยใหม่ การค้าเสรี และการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจและการทหารของจักรวรรดินิยม

กรณีของพม่า จีน และเวียดนาม แสดงให้เห็นถึงการตอบโต้จักรวรรดินิยมตะวันตกด้วยกำลังทางทหารเพื่อปกป้องอธิปไตยของรัฐ อย่างไรก็ตาม ด้วยความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีทางทหารและกำลังทางเรือของมหาอำนาจตะวันตก รัฐเหล่านี้จึงไม่สามารถต้านทานแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมได้ และในที่สุดต้องสูญเสียอำนาจอธิปไตยหรือกลายเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก

ในขณะที่กรณีของกัมพูชาแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการตอบสนองที่แตกต่างออกไป เนื่องจากกัมพูชาตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญแรงกดดันจากมหาอำนาจในภูมิภาคอย่างสยามและเวียดนามมาก่อนแล้ว ภายหลังเหตุการณ์อานามสยามยุทธ กัมพูชาจึงอยู่ในสถานะรัฐกันชนระหว่าง

สองมหาอำนาจในภูมิภาค เมื่อราชสำนักกัมพูชาพยายามแสวงหามหาอำนาจภายนอกเพื่อถ่วงดุลอำนาจของสยามและเวียดนาม การติดต่อกับฝรั่งเศสจึงกลายเป็นทางเลือกหนึ่งของกัมพูชา อย่างไรก็ตาม การใช้มหาอำนาจตะวันตกเป็นเครื่องมือในการถ่วงดุลอำนาจดังกล่าวกลับนำไปสู่การที่ฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาททางการเมืองในกัมพูชามากขึ้น และในที่สุดกัมพูชาก็กลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1863

ส่วนกรณีของรัฐมลายู การขยายอำนาจของอังกฤษเกิดขึ้นในลักษณะที่แตกต่างออกไป อังกฤษเข้ามาในคาบสมุทรมลายูโดยมีแรงจูงใจหลักทางการค้า โดยเฉพาะความต้องการควบคุมเส้นทางการเดินเรือในช่องแคบมะละกา ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าสำคัญของโลก ขณะเดียวกัน ความขัดแย้งทางการเมืองภายในของรัฐมลายูหลายรัฐได้เปิดโอกาสให้อังกฤษสามารถแทรกแซงทางการเมืองและค่อย ๆ ขยายอิทธิพลของตนในภูมิภาคได้

เมื่อพิจารณาภาพรวมของรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาค จะเห็นได้ว่าการตอบโต้จักรวรรดินิยมตะวันตกของรัฐเหล่านี้มีลักษณะหลากหลาย แต่ในหลายกรณีกลับไม่สามารถป้องกันการสูญเสียอำนาจอธิปไตยได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้รัฐจำนวนมากในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจตะวันตกในที่สุด

ในบริบทเช่นนี้ กรณีของสยามจึงมีลักษณะที่แตกต่างออกไปอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากสยามสามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ในช่วงเวลาที่รัฐอื่นในภูมิภาคจำนวนมากตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก การปรับตัวของสยาม โดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจว่ารัฐในเอเชียสามารถใช้เครื่องมือทางการทูต วัฒนธรรม และความรู้เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกและรักษาอธิปไตยของตนได้อย่างไร ซึ่งสามารถอธิบายได้ผ่านกรอบแนวคิดของซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power)

เพื่อให้เห็นภาพรวมของรูปแบบการเผชิญหน้าระหว่างรัฐในภูมิภาคกับมหาอำนาจตะวันตกได้อย่างชัดเจน จึงสามารถสรุปเปรียบเทียบลักษณะการแทรกแซงของจักรวรรดินิยมตะวันตก วิธีการตอบโต้ของรัฐในภูมิภาค และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นได้ดังแสดงใน ตาราง 1

ตาราง 4.1 เปรียบเทียบการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกของรัฐในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19

รัฐ	มหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามา	ลักษณะการแทรกแซงของตะวันตก	วิธีการตอบโต้ของรัฐในภูมิภาค	ผลลัพธ์
พม่า	อังกฤษ	การขยายอำนาจทางการทหารและการค้า จากอินเดียเข้าสู่พม่า	ใช้กำลังทางทหารต่อต้านอังกฤษ (สงครามอังกฤษ–พม่า 3 ครั้ง)	พม่าแพ้สงคราม และถูกผนวกเป็นอาณานิคมของอังกฤษในปี ค.ศ. 1885
มลายู	อังกฤษ	การสร้างฐานการค้าและควบคุมเส้นทางการเดินเรือในช่องแคบมะละกา	รัฐมลายูมีความแตกแยกภายใน เปิดโอกาสให้อังกฤษแทรกแซงทางการเมือง	อังกฤษค่อย ๆ ขยายอิทธิพลและจัดตั้งระบบอาณานิคมในคาบสมุทรมลายู
จีน	อังกฤษ และมหาอำนาจตะวันตก	การกดดันให้เปิดการค้าเสรี และการทำสงครามฝิ่น	ใช้กำลังทางทหารต่อต้านตะวันตก	จีนพ่ายแพ้สงครามฝิ่น และต้องลงนามในสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค
เวียดนาม	ฝรั่งเศส	การแทรกแซงทางการเมืองและการทหาร เพื่อนำไปสู่การล่าอาณานิคม	ใช้กำลังทางทหารต่อต้านฝรั่งเศส	เวียดนามถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมฝรั่งเศสในอินโดจีน
กัมพูชา	ฝรั่งเศส	การสร้างอิทธิพลทางการทูตและการเมือง หลังจากฝรั่งเศสยึดเวียดนาม	ใช้นโยบายถ่วงดุลมหาอำนาจ โดยขอการสนับสนุนจากฝรั่งเศส	กัมพูชากลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1863

4.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

จากการศึกษาการเผชิญหน้าระหว่างรัฐในเอเชียกับจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนหน้า จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของมหาอำนาจตะวันตกได้สร้างแรงกดดันอย่างรุนแรงต่อรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นพม่า จีน เวียดนาม หรือกัมพูชา ซึ่งต่างเผชิญกับความท้าทายในการรักษาอธิปไตยของรัฐท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่กำลังเข้าสู่ยุคจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ ในหลายกรณี รัฐเหล่านี้ตอบโต้แรงกดดันจากชาติตะวันตกด้วยการใช้กำลังทางทหาร หรือพยายามถ่วงดุลอำนาจผ่านความสัมพันธ์กับมหาอำนาจอื่น อย่างไรก็ตาม วิธีการดังกล่าวมักไม่สามารถต้านทานความเหนือกว่าทางเทคโนโลยีและกำลังทหารของมหาอำนาจตะวันตกได้ ส่งผลให้รัฐจำนวนมากต้องสูญเสียอธิปไตยหรือกลายเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกในที่สุด

อย่างไรก็ตาม ในบริบทเดียวกันนั้น สยามกลับสามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ แม้จะต้องเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกเช่นเดียวกับรัฐอื่นในภูมิภาค ความแตกต่างดังกล่าวทำให้กรณีของสยามกลายเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเข้มข้น

การตระหนักถึงภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกในสยามเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนตั้งแต่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของดุลอำนาจในภูมิภาคว่า

“การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้”

พระราชดำรัสดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสยามเริ่มตระหนักว่าภัยคุกคามต่อความมั่นคงของรัฐกำลังเปลี่ยนจากสงครามกับรัฐในภูมิภาคไปสู่แรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกที่มีศักยภาพทั้งทางการทหาร เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีเหนือกว่ารัฐในเอเชียอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงของดุลอำนาจดังกล่าวทำให้สยามจำเป็นต้องพิจารณาแนวทางใหม่ในการดำเนินนโยบายของรัฐเพื่อให้สามารถปรับตัวต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2394 สยามจึงอยู่ในช่วงเวลาที่ต้องเผชิญกับความท้าทายทางการเมืองระหว่างประเทศอย่างสำคัญ

การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาคได้สร้างแรงกดดันต่อรัฐต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากกรณีของพม่าที่พ่ายแพ้ต่ออังกฤษในสงครามหลายครั้ง จีนที่ต้องเผชิญกับสงครามฝิ่นและสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค หรือเวียดนามและกัมพูชาที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในเวลาต่อมา สถานการณ์ดังกล่าวทำให้สยามจำเป็นต้องดำเนินนโยบายที่ระมัดระวังในการจัดการความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความแตกต่างของดุลอำนาจระหว่างสยามกับมหาอำนาจตะวันตกอย่างชัดเจน พระองค์จึงมิได้ทรงมุ่งเผชิญหน้ากับชาติตะวันตกด้วยกำลังทางทหาร หากแต่ทรงเน้นการใช้สติปัญญา การทูต และการสร้างความเข้าใจระหว่างกัน ดังสะท้อนในพระราชดำรัสตอนหนึ่งที่ว่า

“อาวุธชนิดเดียวซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเราในอนาคตก็คือวาจาและหัวใจของเราอันประกอบด้วยสติและปัญญา”

พระราชดำรัสดังกล่าวสะท้อนแนวคิดสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตก กล่าวคือ การใช้สติปัญญา การเจรจาทางการทูต และการสร้างความเข้าใจระหว่างรัฐ แทนการเผชิญหน้าด้วยกำลังทางทหารเพียงอย่างเดียว แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับกรอบแนวคิดของ ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) ซึ่งหมายถึงความสามารถของรัฐในการสร้างอิทธิพลหรือโน้มน้าวผู้อื่นผ่านแรงดึงดูดทางวัฒนธรรม ค่านิยม และนโยบายของรัฐ มากกว่าการใช้กำลังหรือการบังคับ

ในบริบทของสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การดำเนินนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการใช้เครื่องมือทางวัฒนธรรม การทูต การศึกษา และความรู้ทางวิทยาการ เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและสามารถปรับตัวเข้ากับโลกสมัยใหม่ได้ การประยุกต์ใช้เครื่องมือเหล่านี้ไม่เพียงช่วยสร้างความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ในการลดความตึงเครียดทางการเมืองและรักษาอำนาจอธิปไตยของรัฐในช่วงเวลาที่ดุลอำนาจของโลกกำลังเปลี่ยนแปลง

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำเป็นต้องพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์และภูมิหลังของพระองค์ด้วย เนื่องจากประสบการณ์ชีวิต โครงสร้างอำนาจทางการเมืองภายในราชสำนัก และสถานการณ์ระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้น ล้วนมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ของสยามในการเผชิญหน้ากับ

มหาอำนาจตะวันตก ดังนั้น ก่อนที่จะพิจารณาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในมิติต่าง ๆ ของนโยบายรัฐสยาม จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจบริบทและภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียก่อน

ในหัวข้อถัดไปจะเป็นการพิจารณา บริบทและภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ของสยามในการเผชิญกับจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.1 บริบทและภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การทำความเข้าใจการดำเนินนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) จำเป็นต้องพิจารณาบริบทและภูมิหลังของพระองค์ควบคู่ไปกับสถานการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื่องจากประสบการณ์ชีวิต เส้นทางทางการเมือง และเครือข่ายทางสังคมของพระองค์มีลักษณะที่แตกต่างจากพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นในราชวงศ์จักรีอย่างมีนัยสำคัญ ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ของสยามในการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตก และช่วยอธิบายได้ว่าทำไมพระองค์จึงทรงเลือกใช้อำนาจในลักษณะของการโน้มน้าว การสร้างความเข้าใจ และการสร้างความสัมพันธ์ มากกว่าการใช้อำนาจในลักษณะของการบังคับหรือการใช้กำลัง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเดิมทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) และประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ซึ่งมีฐานันดรศักดิ์เป็นพระอัครมเหสี ทำให้พระองค์มีฐานะเป็นพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้า และมีสิทธิในการสืบราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาล อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2367 โดยมิได้ทรงแต่งตั้งรัชทายาทอย่างเป็นทางการ พระราชวงศ์ผู้ใหญ่และมุขอำมาตย์ในราชสำนักได้ร่วมกันเลือก กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งของรัชกาลที่ 2 ซึ่งมีประสบการณ์ด้านการบริหารราชการแผ่นดินมากกว่า ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) (ปวีณา หมู่อุบล, 2567; ภูธร ภูมะธน, 2568)

ในช่วงเวลาดังกล่าว เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ก่อนแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในราชสำนักทำให้พระองค์มิได้ลาสิกขาเพื่อเข้าสู่บทบาททางการเมือง หากแต่ทรงดำรงสมณเพศต่อไป การผนวชของพระองค์จึงมิได้เป็นเพียงการบวชตามธรรมเนียมเท่านั้น แต่

กลายเป็นช่วงเวลาสำคัญของการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ทางปัญญา โดยพระองค์ทรงครองสมณเพศเป็นเวลานานถึง 27 ปี ซึ่งถือเป็นระยะเวลาที่ยาวนานอย่างยิ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ไทย

ในระหว่างการผนวช เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งทั้งในด้าน คันถธุระ และ วิปัสสนาธุระ พระองค์ทรงมีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและพระวินัย และพยายามฟื้นฟูระเบียบวินัยของพระสงฆ์ให้กลับไปสู่รูปแบบที่เคร่งครัดตามพระวินัยดั้งเดิม ความพยายามดังกล่าวนำไปสู่การก่อตั้ง คณะธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นการปฏิรูปพระสงฆ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาไทย และทำให้พระองค์มีฐานเครือข่ายสำคัญในหมู่พระสงฆ์และปัญญาชนทางศาสนา

นอกจากการศึกษาทางพระพุทธศาสนาแล้ว การผนวชยังเปิดโอกาสให้พระองค์ได้เดินทางไปยังหัวเมืองต่าง ๆ และศึกษาประวัติศาสตร์ของสยามอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น การเสด็จไปยังหัวเมืองทางภาคเหนือ เช่น พิษณุโลก สวรรคโลก และสุโขทัย ซึ่งทำให้พระองค์ได้ค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (ศิลาจารึกหลักที่ 1) รวมทั้งศิลาจารึกพระธรรมราชาลิไทย และพระแท่นมนังคศิลา การค้นพบดังกล่าวมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของสยามในเวลาต่อมา

ขณะเดียวกัน เจ้าฟ้ามงกุฎยังทรงเปิดรับความรู้จากโลกตะวันตกอย่างกว้างขวาง ซึ่งถือเป็นลักษณะที่แตกต่างจากชนชั้นนำสยามจำนวนมากในยุคเดียวกัน พระองค์ทรงติดต่อกับมิชชันนารีชาวตะวันตกที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาและวิทยาการในสยาม เช่น บาทหลวงฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลอกัวซ์ ซึ่งได้ถวายความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี และดาราศาสตร์ รวมทั้งภาษาฝรั่งเศสและภาษาละตินแก่พระองค์ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงคบหาสมาคมกับมิชชันนารีชาวอเมริกัน เช่น หมอบรัดเลย์ และศาสนาจารย์คาสเวลล์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำวิทยาการสมัยใหม่ เช่น การแพทย์ การพิมพ์ และวิทยาศาสตร์ เข้ามาในสยาม (ภูธร ภูมะธน, 2568; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

การติดต่อกับชาวตะวันตกเหล่านี้ทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎมีความเข้าใจเกี่ยวกับโลกทัศน์และความคิดของชาติตะวันตกมากกว่าชนชั้นนำสยามจำนวนมากในช่วงเวลาเดียวกัน และทำให้พระองค์มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติที่มีบทบาทในสยามในเวลาต่อมา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2394 ราชสำนักสยามได้เชิญเจ้าฟ้ามงกุฎลาสิกขาและขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สี่แห่งราชวงศ์จักรี อย่างไรก็ตาม การขึ้นครองราชย์ของพระองค์เกิดขึ้นในบริบททางการเมืองที่พระองค์มิได้มีฐานกำลังทาง

ทหารหรือเครือข่ายอำนาจในราชสำนักที่เข้มแข็งเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ (เทอดพงศ์ คงจันทร์, 2547; ส.ธรรมยศ, 2563)

ในช่วงเวลาดังกล่าว ตระกูลบุนนาค ซึ่งเป็นตระกูลขุนนางที่มีอำนาจสูงในราชสำนัก ได้มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้เจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์ ขุนนางตระกูลบุนนาคมองว่าเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งใช้ชีวิตในสมณเพศมายาวนาน มิได้มีฐานกำลังทางทหารหรือเครือข่ายอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็ง จึงมีแนวโน้มที่จะไม่เข้ามาท้าทายอำนาจและผลประโยชน์ของกลุ่มขุนนางในราชสำนัก การสนับสนุนดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตทางการเมืองภายในราชสำนัก ซึ่งกลุ่มขุนนางมีบทบาทสำคัญในการกำหนดการสืบราชสมบัติ

ด้วยเหตุนี้ การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเกิดขึ้นในบริบทที่พระองค์มิได้มีฐานกำลังทางทหารที่เข้มแข็ง แต่กลับมีฐานอำนาจในลักษณะอื่นแทน กล่าวคือ พระองค์มีเครือข่ายในหมู่พระสงฆ์ ปัญญาชน และชาวต่างชาติ รวมทั้งมีความรู้เกี่ยวกับโลกตะวันตกที่ลึกซึ้งกว่าชนชั้นนำสยามจำนวนมากในยุคเดียวกัน

ภูมิหลังดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ของสยามในการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กล่าวคือ ในขณะที่รัฐอื่นในภูมิภาค เช่น พม่า เวียดนาม หรือจีน เลือกใช้กำลังทางทหารเพื่อต่อต้านการขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงเลือกใช้อำนาจในลักษณะที่เน้นการเจรจา การสร้างความเข้าใจ และการสร้างความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก ผ่านการใช้วัฒนธรรม ความรู้ และการทูตเป็นเครื่องมือ

จากบริบทและภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระองค์มิได้มีฐานอำนาจในลักษณะของกำลังทางทหารเช่นเดียวกับรัฐอื่นในภูมิภาค หากแต่มีฐานอำนาจที่ตั้งอยู่บนความรู้ ความสัมพันธ์ทางปัญญา เครือข่ายพระสงฆ์ และการติดต่อกับชาวต่างชาติ ซึ่งเอื้อต่อการใช้อำนาจในลักษณะของการโน้มน้าว การสร้างความเข้าใจ และการสร้างความสัมพันธ์มากกว่าการใช้อำนาจในเชิงบังคับ

ในบริบทของการศึกษานี้ แนวคิดเรื่อง ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) จึงถูกนำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์ของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยซอฟต์พาวเวอร์หมายถึงความสามารถของรัฐในการสร้างอิทธิพลหรือโน้มน้าวรัฐอื่นผ่านแรงดึงดูดทางวัฒนธรรม ค่านิยม และนโยบายของรัฐ มากกว่าการใช้กำลังทางทหารหรือแรงกดดันทางเศรษฐกิจ

เพื่อให้สามารถวิเคราะห์การดำเนินนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างเป็นระบบ งานวิจัยนี้จึงแบ่งการศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามออกเป็น ห้ามิติสำคัญ ได้แก่ 1) วัฒนธรรม 2) ค่านิยมทางการเมือง 3) นโยบายต่างประเทศ 4) การศึกษา และ 5) วิทยาการ

ทั้งห้ามิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงเครื่องมือที่รัฐสยามใช้ในการสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์กับโลกตะวันตก รวมทั้งการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและสามารถปรับตัวเข้ากับโลกสมัยใหม่ได้

ในหัวข้อถัดไปจะเริ่มต้นด้วยการพิจารณา มิติทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ของสยาม โดยจะวิเคราะห์ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วัฒนธรรม ศาสนา และประเพณีของสยามเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกและเสริมสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมในสายตาของมหาอำนาจตะวันตกอย่างไร

4.2.2 มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์

วัฒนธรรมถือเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของซอฟต์พาวเวอร์ เนื่องจากวัฒนธรรมสามารถสร้างแรงดึงดูด (attraction) และความเข้าใจระหว่างรัฐได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังหรือการบังคับ ในแนวคิดของซอฟต์พาวเวอร์ วัฒนธรรมจึงมิได้เป็นเพียงมรดกทางสังคมหรือประเพณีที่สืบทอดกันมาเท่านั้น หากยังสามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางการเมืองและการทูตในการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐในสายตาของนานาชาติได้อีกด้วย ในบริบทของสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งกำลังเผชิญกับแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการแสดงให้มหาอำนาจตะวันตกเห็นว่าสยามเป็นรัฐที่มีอารยธรรม มีระบบความคิดทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ลึกซึ้ง และสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ได้

ในรัชสมัยของพระองค์ วัฒนธรรมจึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์กับโลกตะวันตก ทั้งในด้านศาสนา ประเพณีราชสำนัก ศิลปะและสถาปัตยกรรม ภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนการปรับเปลี่ยนค่านิยมและวิถีชีวิตของสังคม การดำเนินนโยบายในด้านต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของสยามในการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐที่มีอารยธรรมและมีความก้าวหน้าทางวัฒนธรรม ซึ่งช่วยลดทอนมุมมองของชาติตะวันตกที่มักมองรัฐในเอเชียว่าเป็นสังคมที่ล้าหลังหรือป่าเถื่อน ดังนั้น การใช้วัฒนธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวจึงสามารถมองได้ว่าเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในการดำเนินความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

จากแนวคิดดังกล่าว การวิเคราะห์มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสามารถพิจารณาได้ผ่านประเด็นสำคัญหลายด้าน ได้แก่ การปฏิรูปพระพุทธศาสนา การปรับเปลี่ยนประเพณีและพิธีกรรมของราชสำนัก การส่งเสริมศิลปะและสถาปัตยกรรม การใช้ภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนการปรับเปลี่ยนค่านิยมและวิถีชีวิตของสังคม ซึ่งประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของวัฒนธรรมในฐานะเครื่องมือสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในสายตาของชาติตะวันตก และจะได้รับการพิจารณาโดยละเอียดในหัวข้อย่อยต่อไป

4.2.2.1 การปฏิรูปพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของสังคมและวัฒนธรรมสยามมาแต่โบราณ ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นระบบความเชื่อของประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นสถาบันทางสังคมที่กำหนดคุณค่าทางศีลธรรมและระเบียบแบบแผนของสังคมโดยรวม ในรัฐโบราณของสยาม พระมหากษัตริย์มักได้รับการยอมรับในฐานะ “ธรรมราชา” ผู้ปกครองที่ยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการบริหารบ้านเมือง ดังนั้นความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความมั่นคงของรัฐและสังคมโดยรวม

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายสมัยอยุธยาและต่อเนื่องมาถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ สถาบันพระพุทธศาสนาในสยามเริ่มเผชิญกับปัญหาหลายประการ ทั้งในด้านการศึกษาและการปฏิบัติของคณะสงฆ์ สภาพความเสียหายของสังคมจากสงคราม รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้การศึกษาพระไตรปิฎกและการรักษาพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ลดลง พระสงฆ์จำนวนหนึ่งขาดความรู้ในพระธรรมวินัย และมีการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนจากหลักคำสอนดั้งเดิม ส่งผลให้บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตใจของสังคมลดความน่าเชื่อถือในสายตาของชนชั้นนำและปัญญาชนบางส่วน

ในบริบทดังกล่าว เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและจำพรรษาอยู่ในสมณเพศเป็นเวลานานถึง 27 ปี ระยะเวลานี้ทำให้พระองค์มีโอกาสศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทั้งในด้านพระไตรปิฎก ภาษาบาลี และหลักปฏิบัติทางพระ

ธรรมวินัย การศึกษาที่จริงจังดังกล่าวทำให้พระองค์ทรงตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสถาบันสงฆ์ และเห็นความจำเป็นในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้กลับไปสู่หลักคำสอนดั้งเดิม

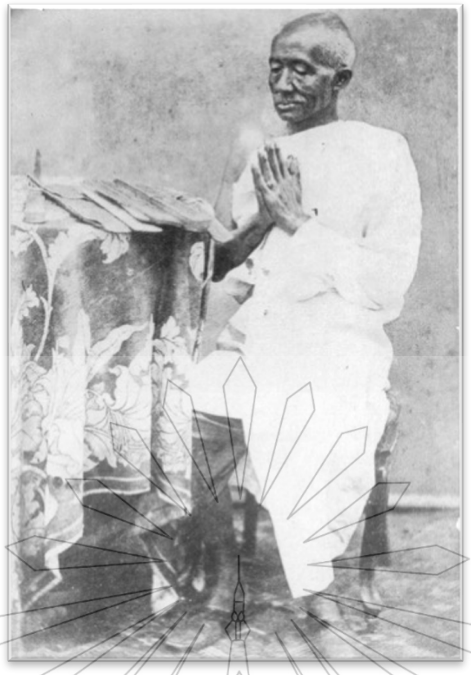
แนวคิดสำคัญของการปฏิรูปศาสนาในสมัยเจ้าฟ้ามงกุฎคือการกลับไปยึดพระไตรปิฎกเป็นหลักคำสอนดั้งเดิม และการปรับปรุงการปฏิบัติของพระสงฆ์ให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด แนวคิดดังกล่าวมีลักษณะคล้ายคลึงกับกระแสการปฏิรูปศาสนาในยุโรปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งเน้นการกลับไปยึดคำสอนดั้งเดิมของศาสนาเป็นหลัก (เด่นพงษ์ แสนคำ & อัครยา สังขจันทร์, 2563)

แนวทางนี้สะท้อนให้เห็นว่าการปฏิรูปศาสนาในสยามไม่ได้เป็นเพียงการปรับปรุงภายในศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับตัวของสังคมสยามต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่

การปฏิรูปพระพุทธศาสนาของเจ้าฟ้ามงกุฎนำไปสู่การก่อตั้งคณะสงฆ์นิกายใหม่ที่เรียกว่าธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้ตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย” โดยมีวัดบวรนิเวศวิหารเป็นศูนย์กลางของคณะสงฆ์นิกายดังกล่าว การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายมีเป้าหมายสำคัญในการยกระดับมาตรฐานของคณะสงฆ์ ทั้งในด้านการศึกษาและการปฏิบัติธรรม โดยเน้นให้พระสงฆ์ศึกษาและปฏิบัติตามพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด (สิทธิ์ บุตรอินทร์, 2005)

หลักการสำคัญของธรรมยุติกนิกายคือการรักษาความถูกต้องของพระธรรมวินัย และการให้ความสำคัญกับการศึกษาภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาของพระไตรปิฎก การศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจังทำให้พระสงฆ์สามารถเข้าถึงคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาได้โดยตรง และช่วยลดการตีความที่คลาดเคลื่อนจากหลักคำสอนดั้งเดิม (เด่นพงษ์ แสนคำ & อัครยา สังขจันทร์, 2563)

การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายจึงเป็นการสร้างกลไกใหม่ในการปฏิรูปสถาบันสงฆ์ โดยมีเป้าหมายในการสร้างคณะสงฆ์ที่มีความรู้และความประพฤติที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยอย่างแท้จริง การปฏิรูปดังกล่าวช่วยยกระดับมาตรฐานของคณะสงฆ์ และส่งผลให้พระพุทธศาสนาในสยามมีความเข้มแข็งมากขึ้น

ภาพที่ 4.1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศีล

นอกจากการฟื้นฟูพระธรรมวินัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพยายามอธิบายพระพุทธศาสนาในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักเหตุผลและวิทยาศาสตร์ ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่ก้าวหน้าอย่างมากในบริบทของสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 พระองค์ทรงมองว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สามารถอธิบายโลกด้วยเหตุผล และไม่ขัดแย้งกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์

พระราชดำรัสที่สะท้อนแนวคิดดังกล่าวคือ

“พระองค์มักรับสั่งว่า ไม่มีอะไรในพุทธศาสนาที่ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน พระองค์อาจชี้ถึงกฎทางฟิสิกส์ที่แสดงว่า เหตุเช่นไรย่อมก่อให้เกิดผลเช่นนั้น ถ้ากฎเช่นนี้ควบคุมวัตถุทั้งหมดในโลก ก็คงควบคุมทางจริยธรรมด้วย คือกรรมทั้งหมดไม่ว่าดีหรือชั่วก็ย่อมมีผลเช่นเดียวกัน” (นายเอ บี กริสโวลด์ แต่ง ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล แปล, 2547)

พระราชดำรัสดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการอธิบายหลักกรรมในพระพุทธศาสนาด้วยกรอบแนวคิดแบบเหตุและผล ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ แนวคิดนี้ช่วยทำให้พระพุทธศาสนาดูสอดคล้องกับความรู้สมัยใหม่ และสามารถอธิบายโลกได้อย่างมีเหตุผล

นักวิชาการบางคนอธิบายว่าการเน้นความเป็นเหตุเป็นผลของพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการปรับพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ และช่วยให้สังคมไทยสามารถปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ได้

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมองว่าพระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญหลายประการที่สอดคล้องกับแนวคิดสมัยใหม่ เช่น ความเป็นมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และมัชฌิมนิยม ซึ่งช่วยทำให้พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางจริยธรรมของสังคมสมัยใหม่ได้

การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการปรับปรุงสถาบันสงฆ์เท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับโครงสร้างของสังคมไทยให้สามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 19 ได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความรู้แบบเหตุผลในสังคม ตัวอย่างที่สำคัญคือกรณีการอธิบายปรากฏการณ์ดาวหาง ซึ่งในอดีตมักถูกมองว่าเป็นลางร้าย พระองค์ทรงอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวด้วยหลักวิทยาศาสตร์ และชี้ให้เห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ มิใช่สิ่งเหนือธรรมชาติหรือสัญญาณของเหตุร้ายตามความเชื่อเดิมของประชาชน

การดำเนินนโยบายเช่นนี้ช่วยลดความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์และความงมงายในสังคม และช่วยส่งเสริมให้สังคมไทยเปิดรับความรู้ทางวิทยาศาสตร์มากขึ้น

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผสมผสานพระพุทธศาสนาเข้ากับพระราชพิธีและประเพณีของรัฐอย่างเป็นระบบ พระองค์ทรงนำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในพระราชพิธีสำคัญหลายประการ ซึ่งเดิมมีลักษณะเป็นพิธีพราหมณ์เป็นหลัก เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ การผสมผสานดังกล่าวช่วยสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของรัฐสยามที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง

พระองค์ยังทรงส่งเสริมให้มีการประกอบพิธีทางพุทธศาสนาในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันวิสาขบูชาและวันมาฆบูชา รวมทั้งการบำเพ็ญกุศลตามเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งช่วยทำให้พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของประชาชน

เมื่อพิจารณาในกรอบแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถมองได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและมีระบบความคิดที่สอดคล้องกับเหตุผลและวิทยาศาสตร์ การ

เน้นความเป็นเหตุเป็นผลของพระพุทธศาสนาและการปฏิรูปสถาบันสงฆ์ช่วยทำให้สยามสามารถนำเสนอวัฒนธรรมของตนต่อโลกตะวันตกในลักษณะที่ทันสมัยและน่าเชื่อถือ

นอกจากนี้ การฟื้นฟูพระพุทธศาสนายังช่วยเสริมสร้างความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรมของสังคมสยาม เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสยาม การปฏิรูปศาสนาจึงช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมของรัฐและความมั่นคงของสังคม

ดังนั้น การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่เพียงเป็นการปรับปรุงสถาบันศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมของสยามในการสร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.2.2 การปรับประเพณีและพิธีกรรมของราชสำนัก

นอกจากการปฏิรูปพระพุทธศาสนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงดำเนินการปรับปรุงประเพณีและพิธีกรรมของราชสำนักสยามให้สอดคล้องกับบริบทของโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการปรับรูปแบบพิธีการเท่านั้น หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับตัวของรัฐสยามในการนำเสนอภาพลักษณ์ของตนในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและสามารถปรับตัวเข้ากับระเบียบโลกสมัยใหม่ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในยุคที่แนวคิดเรื่อง “อารยธรรม” (civilization) กลายเป็นเกณฑ์สำคัญที่ชาติตะวันตกใช้ในการประเมินสถานะของรัฐต่าง ๆ ในระบบระหว่างประเทศ

ในสังคมการเมืองแบบจารีตของสยาม ประเพณีและพิธีกรรมของราชสำนักมีบทบาทสำคัญในการแสดงความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ พิธีกรรมเหล่านี้สะท้อนโลกทัศน์ทางการเมืองที่วางพระมหากษัตริย์ไว้ในฐานะศูนย์กลางของจักรวาลทางสังคม เป็นสัญลักษณ์ของระเบียบแห่งรัฐ เป็นไปตามแนวคิด “จักรพรรดิราช” ที่หมายถึง ราชาที่เหนือกว่าราชาพระองค์อื่น อันเนื่องมาจากการสะสมบุญมาแต่อดีตชาติ และมีคุณธรรมเหนือบุคคลอื่น (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2565) อย่างไรก็ตาม เมื่อสยามเริ่มมีความสัมพันธ์กับโลกตะวันตกมากขึ้น พิธีกรรมบางประการของราชสำนักที่สืบทอดมาแต่โบราณเริ่มถูกมองว่าไม่สอดคล้องกับมาตรฐานของโลกสมัยใหม่

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงบริบทดังกล่าว และทรงเห็นว่าการปรับปรุงประเพณีของราชสำนักเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้สยามสามารถสื่อสารกับโลกภายนอกได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ พระองค์จึงทรงดำเนินการปรับเปลี่ยนระเบียบแบบแผนของราชสำนักหลายประการ โดยมีเป้าหมายทั้งในด้านการปรับภาพลักษณ์ของรัฐ และการสร้างความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก

หนึ่งในมาตรการสำคัญคือการปรับปรุงธรรมเนียมการเข้าเฝ้าฯ ในราชสำนักสยาม เดิมที ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าฯ ในราชสำนักมีลักษณะเคร่งครัดตามจารีตโบราณ ขุนนางและผู้เข้าเฝ้าจะต้องถอดเสื้อและหมอบกราบตามแบบแผนที่สืบทอดมาแต่สมัยอยุธยา อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเรื่องนี้เป็นเรื่องแรกๆ นับแต่ขึ้นครองราชย์ โดยเห็นว่าธรรมเนียมดังกล่าวไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชาวตะวันตกที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสยาม ดังในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ตอนหนึ่งว่า

"..ดูคนที่ไม่ได้สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื้อนกลากก็ดี หรือเหงื่อออกมาก็ดี โสโครกนัก ประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่ เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา.."

พระองค์จึงทรงอนุญาตให้มีการเข้าเฝ้าฯ โดยสวมเสื้อผ้าได้ตามปกติ ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญในวัฒนธรรมราชสำนัก (อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชาวตะวันตกที่พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ สามารถเข้าเฝ้าฯ แบบตะวันตกได้ กล่าวคือ สามารถยืนเข้าเฝ้าฯ ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในวันเสด็จออกมหาสมาคมได้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนถึงความพยายามของพระองค์ในการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เอื้อให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสยามกับชาติตะวันตก (อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

การปรับปรุงธรรมเนียมการเข้าเฝ้าฯ ดังกล่าวมีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ เนื่องจากเป็นการแสดงให้เห็นว่าสยามสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมการทูตแบบตะวันตกได้ โดยไม่จำเป็นต้องละทิ้งอัตลักษณ์ของตนเอง การปรับเปลี่ยนดังกล่าวช่วยลดช่องว่างทางวัฒนธรรมระหว่างสยามกับโลกตะวันตก และช่วยสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเจรจาทางการทูต

อีกตัวอย่างหนึ่งของการปรับประเพณีราชสำนักคือการยกเลิกธรรมเนียมที่เรียกว่า "ประเพณียิงกระสุน" ซึ่งเป็นมาตรการรักษาความปลอดภัยของราชสำนักในอดีต ตามธรรมเนียมดังกล่าว เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จผ่านเส้นทางใด ราษฎรที่มีบ้านเรือนอยู่บริเวณนั้นจะต้องปิดประตูหน้าต่าง และห้ามออกมาดูพระบารมี หากผู้ใดฝ่าฝืนอาจถูกยิงด้วยกระสุน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าธรรมเนียมดังกล่าวไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง พระองค์จึงทรงยกเลิกประเพณีดังกล่าว และทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรสามารถออกมา

ชมพระบารมีได้ตามปกติ รวมทั้งสามารถจัดเครื่องสักการบูชาหน้าบ้านเรือนตามเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินได้ (ภูธร ภูมะธน, 2568; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557) ดังประกาศยกเลิกธรรมเนียมดังกล่าวว่า

“ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารค แลทางชลมารค ก็อย่าให้กรมเมือง นายอำเภอ แลกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย แลอย่าให้ปิดประตูบ้าน แลประตูโรง ประตูร้าน ประตูเรือน ประตูแพ ประตูหน้าถังเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในเรือน ออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควรให้ได้ความยินดี” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2563)

การยกเลิกธรรมเนียมดังกล่าวมีนัยสำคัญทางการเมืองและวัฒนธรรม เนื่องจากช่วยลดระยะห่างระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร และสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงปรับปรุงระเบียบการปกครองและพิธีกรรมบางประการที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร ตัวอย่างหนึ่งคือการเสด็จออกรับฎีกาด้วยพระองค์เองในวันโกน คือก่อนวันธรรมสวนะ หรือวันพระ เดือนละ 4 ครั้ง ในวันขึ้น 7 ค่ำ ขึ้น 14 ค่ำ แรม 7 ค่ำ และแรม 14 ค่ำ การปฏิบัติดังกล่าวเปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถถวายฎีกาและร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้พิทักษ์ความยุติธรรมของประชาชน (อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงฟื้นฟูประเพณีการเสด็จประพาสหัวเมือง ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่มีมาแต่สมัยโบราณ การเสด็จประพาสหัวเมืองช่วยให้พระมหากษัตริย์สามารถทราบสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรในภูมิภาคต่าง ๆ ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับหัวเมือง และเมื่อเสด็จที่ใด ก็จะทรงบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานที่ทรุดโทรมด้วย (อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

การเสด็จประพาสดังกล่าวยังมีบทบาทสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ เนื่องจากเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของรัฐสยามเหนือดินแดนต่าง ๆ ในราชอาณาจักร และช่วยเสริมสร้างความเป็นเอกภาพของรัฐ

อีกด้านหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงปรับความหมายของพระราชพิธีบางประการให้สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมในการปกครอง ตัวอย่างสำคัญคือการแก้ไข

ปรับปรุงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเป็นพิธีสำคัญที่ใช้ในการถวายสัตย์ปฏิญาณของขุนนางและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในคติเดิม พิธีดังกล่าวมีความหมายเป็นการให้ขุนนางถวายสัตย์สาบานว่าจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แต่เพียงฝ่ายเดียว อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การรักษาความสุจริตแต่เพียงฝ่ายเดียวนั้นไม่เป็นการยุติธรรม พระองค์จึงทรงเสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และปฏิญาณความซื่อตรงเป็นแบบอย่างแก่ข้าราชการทั้งปวงด้วย (ภูธร ภูมะธน, 2568; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

“ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า การถือน้ำพระพิพัฒสัตยาเป็นการใหญ่ จะให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย รับน้ำพระพิพัฒสัตยาแต่ฝ่ายเดียวไม่เป็นยุติธรรมต่อกัน ถ้าถือดังนั้น ผู้รับน้ำพระพิพัฒสัตยาก็ต้องรักษาความสัตยาสุจริตแต่ฝ่ายเดียว พระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ถือด้วย จะคิดทำร้ายประการใดๆ ก็ได้ ความสุจริตข้างหนึ่งรักษา ข้างหนึ่งไม่รักษาดูไม่สมควร ต้องรักษาด้วยกันทั้งสองฝ่าย น้ำพระพิพัฒสัตยาจึงจะศักดิ์สิทธิ์” (ภูธร ภูมะธน, 2568)

การปรับปรุงพิธีกรรมของราชสำนักให้มีความเหมาะสมกับบริบทของโลกสมัยใหม่ช่วยให้สยามสามารถนำเสนอภาพลักษณ์ของตนในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและมีวัฒนธรรมที่พัฒนาแล้ว ในขณะเดียวกัน การรักษาองค์ประกอบของประเพณีดั้งเดิมก็ช่วยรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสยาม

ดังนั้น การปรับประเพณีและพิธีกรรมของราชสำนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเชิงพิธีการ หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมของรัฐสยามในการสร้างความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือทั้งภายในและภายนอกประเทศ การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมของราชสำนักให้สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสยามไว้ได้ ช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและสามารถปรับตัวเข้ากับโลกสมัยใหม่ได้ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือของซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.2.3 ศิลปะและสถาปัตยกรรม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศิลปะและสถาปัตยกรรมมีบทบาทสำคัญในการสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับความเป็น “รัฐที่มีอารยธรรม” ของสยาม ในบริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลเข้าสู่ภูมิภาคเอเชีย พร้อมกับการใช้แนวคิดเรื่อง “ความศิวิไลซ์” เป็นเกณฑ์ในการประเมินสถานะของรัฐต่าง ๆ ในระบบระหว่าง

ประเทศ ภายใต้บริบทดังกล่าว รัฐสยามจึงจำเป็นต้องแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการพัฒนาและปรับตัวให้สอดคล้องกับมาตรฐานของโลกสมัยใหม่

การใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสมัยใหม่จึงเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ของราชสำนักสยามในช่วงเวลานั้น แนวทางดังกล่าวสะท้อนให้เห็นผ่านการปรับปรุงศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์ของราชสำนักให้มีลักษณะที่แสดงถึงความเป็นระเบียบ ความเจริญ และความสามารถในการรับอิทธิพลจากภายนอก (ชลภูมิ บรรหาร, 2016)

ในด้านพุทธศิลป์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามจำนวนมากทั่วราชอาณาจักร โดยมีการสร้างวัดใหม่ในรัชสมัยของพระองค์จำนวน 5 วัด ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม นอกจากนี้ยังมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่ชำรุดทรุดโทรมอีกเป็นจำนวนมากกว่า 40 วัด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการฟื้นฟูและจัดระเบียบพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงและสอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนาที่พระองค์ทรงยึดถือ (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2559)

ควบคู่กับการสร้างวัด พระองค์ยังทรงกำหนดรูปแบบพุทธศิลป์ที่เรียกว่า “พระพุทธรูปแบบพระราชนิยม” ซึ่งเน้นความสง่างาม ความสมดุล และความถูกต้องตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา รูปแบบพุทธศิลป์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งมุ่งเน้นการกลับไปสู่หลักคำสอนตามพระไตรปิฎก และลดทอนองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อแบบพื้นบ้านหรือไสยศาสตร์ลง (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2559)

ภาพที่ 4.2 พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปที่สร้างแบบพระราชนิยม รัชกาลที่ 4

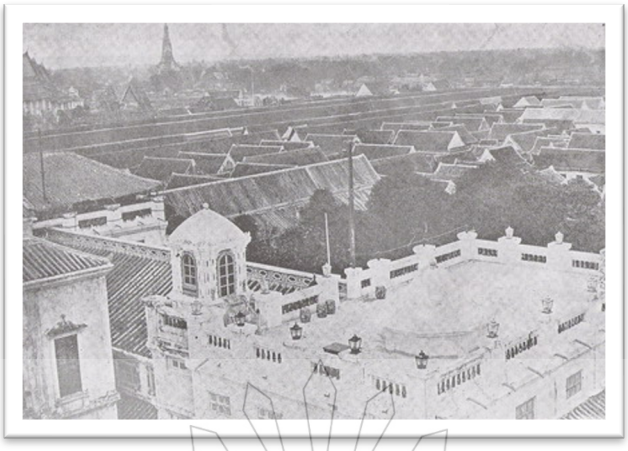
ในด้านสถาปัตยกรรมทางศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสนับสนุนการสร้างพุทธเจดีย์ตามแบบพระราชนิยม โดยเฉพาะพุทธเจดีย์ทรงลังกา ซึ่งสะท้อนอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาในศรีลังกา ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระศรีรัตนเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร พระเจดีย์วัดราชสิทธาราม พระธาตุจอมเพชรณ พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี และพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ การสร้างพุทธเจดีย์ในรูปแบบดังกล่าวไม่เพียงแต่สะท้อนแนวคิดด้านศิลปกรรมเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับการยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับศูนย์กลางพระพุทธศาสนาในโลกเถรวาท (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2559)

ภาพที่ 4.3 พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร

นอกจากสถาปัตยกรรมทางศาสนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้างและบูรณะพระราชวังหลายแห่งทั้งในพระนครและหัวเมืองสำคัญ เพื่อใช้เป็นสถานที่ประทับและเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน พระราชวังเหล่านี้มีลักษณะสำคัญคือการผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย จีน และตะวันตก ซึ่งสะท้อนถึงกระบวนการปรับตัวของราชสำนักสยามต่อกระแสความทันสมัยของโลกในขณะนั้น

ตัวอย่างสำคัญคือ พระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งเป็นหมู่พระที่นั่งที่สร้างขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบผสมผสานระหว่างศิลปะตะวันตก จีน และสยาม พระที่นั่งแห่งนี้ถูกใช้เป็นสถานที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองและคณะทูตจากต่างประเทศ จึงมีบทบาทสำคัญในฐานะพื้นที่ทางการทูตที่สะท้อนภาพลักษณ์ของสยามในสายตาของชาวตะวันตก (ม.ร.ว. แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2549)

ภาพที่ 4.4 พระอภิเนาว์นิเวศน์

ในด้านสถาปัตยกรรมของพระราชวังในหัวเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้าง พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นพระราชวังที่ตั้งอยู่บนยอดเขาและประกอบด้วยหมู่พระราชวัง วัด และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่จัดวางอย่างเป็นระบบ พระนครคีรีสะท้อนแนวคิดด้านการวางผังพื้นที่และการจัดภูมิทัศน์แบบใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตก แต่ยังคงรักษาองค์ประกอบของศิลปกรรมไทยและจีนไว้ในเวลาเดียวกัน (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2559)

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ได้รับการบูรณะและนำกลับมาใช้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การฟื้นฟูพระราชวังแห่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักสยามในการเชื่อมโยงตนเองกับความรุ่งเรืองทางประวัติศาสตร์ของรัฐในอดีต (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2559)

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสร้าง วังสวนนันทอุทยาน ซึ่งเป็นพระราชวังที่มีลักษณะเป็นสวนและใช้เป็นสถานที่พักผ่อน การจัดวางพื้นที่ของวังแห่งนี้สะท้อนแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการจัดภูมิทัศน์และการวางผังพื้นที่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการจัดสวนแบบตะวันตกที่กำลังแพร่หลายในโลกสมัยใหม่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2559)

เมื่อพิจารณาโดยรวม จะเห็นได้ว่าศิลปะและสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เป็นเพียงการสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและมีความสามารถในการปรับตัวเข้าสู่โลกสมัยใหม่ การผสมผสานรูปแบบศิลปกรรมจากหลายวัฒนธรรมสะท้อนถึงความสามารถของราชสำนักสยามในการรับอิทธิพลจากภายนอกและนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของตนเอง

ดังนั้น ศิลปะและสถาปัตยกรรมจึงเป็นหนึ่งในทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสยามในเวทีระหว่างประเทศ และสามารถมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้สยามสามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตก

4.2.2.4 ภาษาและวรรณกรรม

ภาษาและวรรณกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ ความคิด และระดับพัฒนาการทางอารยธรรมของสังคม ในบริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาติตะวันตกขยายอำนาจจักรวรรดินิยมเข้าสู่เอเชีย แนวคิดเรื่อง “อารยธรรม” (civilization) ได้กลายเป็นเกณฑ์สำคัญที่ชาติตะวันตกใช้ในการประเมินสถานะของรัฐต่าง ๆ ในระบบระหว่างประเทศ รัฐที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความเจริญทางภาษา วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มักได้รับการยอมรับในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและควรได้รับการปฏิบัติในฐานะรัฐเอกราช

ในบริบทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาและพัฒนาด้านภาษาและวรรณกรรมอย่างยิ่ง การดำเนินการของพระองค์ในด้านนี้มิได้จำกัดอยู่เพียงการส่งเสริมการศึกษาเท่านั้น หากยังมีลักษณะของการนำทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) มาใช้เพื่อแสดงให้ชาติตะวันตกเห็นว่าสยามเป็นรัฐที่มีอารยธรรม มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และมีระบบความรู้ที่เป็นระบบ การดำเนินการดังกล่าวจึงสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในเวทีระหว่างประเทศ

<u>การค้นพบและเผยแพร่ศิลาจารึกสุโขทัย</u>

เหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งในด้านภาษาและวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการค้นพบศิลาจารึกสุโขทัย โดยเฉพาะศิลาจารึกหลักที่ 1 หรือจารึกพ่อขุนรามคำแหง และศิลาจารึกหลักที่ 4 หรือจารึกวัดป่ามะม่วง ซึ่งเป็นจารึกที่ใช้ภาษาเขมร จารึกเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรสุโขทัย รวมทั้งพัฒนาการของภาษาไทยในช่วงต้นของประวัติศาสตร์ชาติ (ภูธร ภูมะธน, 2568)

ภาพที่ 4.5 ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเพียงค้นพบจารึกดังกล่าวเท่านั้น แต่ยังทรงศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในจารึกและทรงแปลความหมายด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงอธิบายเนื้อหาของศิลาจารึกเป็นภาษาอังกฤษ และพระราชทานคำอธิบายดังกล่าวแก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ซึ่งดำรงตำแหน่งราชทูตอังกฤษประจำสยามในช่วงเวลานั้น ต่อมา เซอร์จอห์น เบาว์ริงได้นำข้อมูลเกี่ยวกับจารึกดังกล่าวไปเผยแพร่ในหนังสือ The Kingdom and the People of Siam ซึ่งตีพิมพ์ในประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2400 (เซอร์จอห์น เบาว์ริง, 2569) การเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับศิลาจารึกสุโขทัยผ่านผลงานดังกล่าวมีความสำคัญในเชิงวิชาการและการเมืองระหว่างประเทศ เนื่องจากช่วยทำให้โลกตะวันตกได้รับรู้ว่าสยามมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานและมีวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง

ในบริบทของยุคจักรวรรดินิยม การมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรมที่ชัดเจนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความชอบธรรมของรัฐในระบบระหว่างประเทศ การที่สยามสามารถ

แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมในอดีต จึงมีส่วนช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม และช่วยลดข้ออ้างของชาติตะวันตกที่มักใช้แนวคิดเรื่อง “ภารกิจแห่งอารยธรรม” (civilizing mission) เป็นเหตุผลในการแทรกแซงหรือครอบงำรัฐในเอเชีย

พระราชนิพนธ์และบทบาททางวรรณกรรม

นอกจากบทบาทในการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีบทบาทสำคัญในฐานะนักปราชญ์และนักเขียน พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์งานเขียนจำนวนมาก ทั้งในด้านศาสนา ประวัติศาสตร์ ภาษา และความรู้ทั่วไป พระราชนิพนธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทางวิชาการของพระองค์ และมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ความรู้แก่สังคมสยาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะภาษาอังกฤษและภาษาบาลี พระองค์ทรงใช้ความรู้ทางภาษาในการสื่อสารและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับมิชชันนารีและนักวิชาการชาวตะวันตก การสนทนาและการแลกเปลี่ยนความรู้ในประเด็นต่าง ๆ เช่น ศาสนา วิทยาศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ทำให้ชาวตะวันตกรับรู้ว่าผู้นำของสยามมีความรู้ความสามารถในระดับสากล

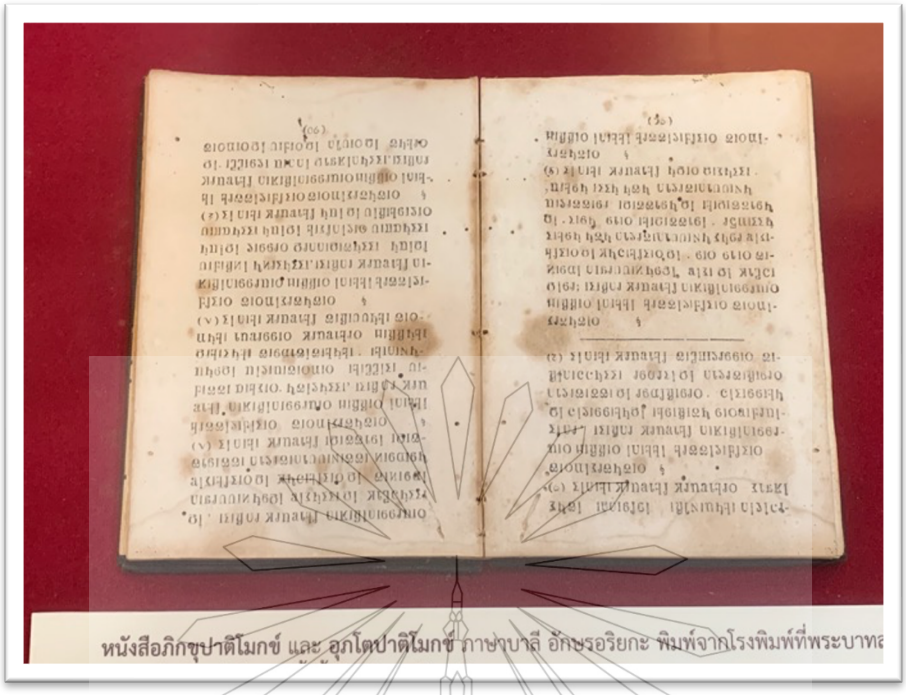
ในแง่นี้ พระราชนิพนธ์และกิจกรรมทางปัญญาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีบทบาทในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ตามแนวคิดของ Nye (J. Nye, 2004)

การประดิษฐ์อักษรอริยกะ

อีกประการหนึ่งที่สะท้อนถึงความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาด้านภาษา คือการประดิษฐ์ระบบตัวอักษรแบบใหม่ที่เรียกว่า “อักษรอริยกะ” ซึ่งทรงสร้างขึ้นเพื่อใช้แทนอักษรขอมในการศึกษาพระธรรม (พรทิพย์ เฉิดฉินนภา, 2016)

ในอดีต การเขียนภาษาบาลีในสยามมักใช้อักษรขอมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม อักษรขอมมีรูปแบบการเขียนที่ซับซ้อนและยากต่อการเรียนรู้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามพัฒนาระบบตัวอักษรที่มีรูปแบบเรียบง่ายและเหมาะสมกับการศึกษาในสมัยใหม่

จากการศึกษาทางอักษรศาสตร์พบว่า อักษรอริยกะประกอบด้วยพยัญชนะประมาณ 33 ตัว และสระ 8 รูป โดยมีลักษณะสำคัญคือการจัดวางพยัญชนะและสระให้อยู่ในบรรทัดเดียวกัน เพื่อลดความซับซ้อนของระบบการเขียน และทำให้การอ่านออกเสียงมีความชัดเจนมากขึ้น

ภาพที่ 4.6 หนังสือ ภิกขุปาติโมกข์ เขียนด้วยอักษรอริยกะ

นอกจากนี้ ระบบอักษรอริยกะยังมีลักษณะเด่นคือการทำให้โครงสร้างของคำสอดคล้องกับระบบเสียงของภาษาอย่างเป็นระเบียบ ซึ่งช่วยให้การเรียนรู้การอ่านและการเขียนเป็นไปได้ง่ายขึ้น แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการปฏิรูปภาษาและการศึกษาให้มีลักษณะเป็นระบบมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้อักษรอริยกะจะมีแนวคิดที่ก้าวหน้า แต่อักษรดังกล่าวไม่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสังคมไทย เนื่องจากประชาชนและพระสงฆ์ส่วนใหญ่คุ้นเคยกับระบบอักษรเดิมและการเปลี่ยนแปลงระบบการเขียนต้องอาศัยการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง

ถึงแม้อักษรอริยกะจะไม่ได้กลายเป็นระบบการเขียนหลักของภาษาไทย แต่การประดิษฐ์อักษรดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงพระวิสัยทัศน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาภาษาและการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่

<u>ภาษาและวรรณกรรมในฐานะเครื่องมือของซอฟต์พาวเวอร์</u>

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การดำเนินการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านภาษาและวรรณกรรมมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในเวทีระหว่างประเทศ การค้นพบและเผยแพร่ศิลาจารึกสุโขทัยช่วยแสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมไทยในอดีต พระราชนิพนธ์และกิจกรรมทางวิชาการของพระองค์สะท้อนถึงระดับภูมิปัญญาของผู้นำสยาม ขณะที่การ

ประดิษฐ์อักษรอริยกะเป็นตัวอย่างของความพยายามในการปฏิรูปภาษาและการศึกษาให้มีลักษณะทันสมัย

องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนมีส่วนช่วยสร้างแรงดึงดูดทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ กล่าวคือ แทนที่จะพึ่งพาอำนาจทางทหารหรือเศรษฐกิจ สยามสามารถใช้วัฒนธรรม ภาษา และภูมิปัญญาทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการสร้างความน่าเชื่อถือและความเคารพจากนานาชาติ

ดังนั้น ภาษาและวรรณกรรมจึงมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังเป็นทรัพยากรทางอำนาจที่สำคัญ ซึ่งมีบทบาทในการเสริมสร้างสถานะของสยามในระบบระหว่างประเทศ และมีส่วนช่วยสนับสนุนยุทธศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการรักษาเอกราชของสยามในช่วงยุคจักรวรรดินิยม

4.2.2.5 การปรับค่านิยมทางสังคมและวิถีชีวิต

การปรับเปลี่ยนค่านิยมทางสังคมและวิถีชีวิตของประชาชนเป็นอีกมิติหนึ่งของการปรับตัวของรัฐสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นยุคที่ชาติตะวันตกขยายอำนาจจักรวรรดินิยมเข้าสู่เอเชีย แนวคิดเรื่อง “ความศิวิไลซ์” (civilization) ได้กลายเป็นมาตรฐานสำคัญที่ชาติตะวันตกใช้ประเมินระดับพัฒนาการของสังคมต่าง ๆ การดำเนินนโยบายเพื่อปรับปรุงระเบียบทางสังคมให้มีความสอดคล้องกับหลักศีลธรรมและความยุติธรรมในสายตาสากล จึงมีความสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและสามารถปกครองตนเองได้

การปรับค่านิยมทางสังคมนี้มิได้เกิดขึ้นเพียงในระดับความคิดเท่านั้น แต่ปรากฏผ่านพระราชบัญญัติ พระราชดำริ และพระราชกรณียกิจหลายประการที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี สิทธิของบุคคลในครอบครัว และการลดทอนจารีตบางประการที่มีลักษณะกดทับทางสังคม

หนึ่งในมาตรการสำคัญคือการยกเลิกธรรมเนียมที่เปิดโอกาสให้บุคคลในครอบครัวสามารถขายบุตรหรือภรรยาเป็นทาสเพื่อชำระหนี้สินหรือเสียค่าปรับได้ ในสังคมสยามแบบจารีต ระบบทาสและระบบไพร่เป็นโครงสร้างทางสังคมที่ฝังรากลึกมาเป็นเวลานาน ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและกฎหมายในอดีต บุคคลบางกลุ่มสามารถตกเป็นทาสได้จากการเป็นหนี้หรือจากการถูกขายโดยสมาชิกในครอบครัว การปฏิบัติเช่นนี้สะท้อนค่านิยมแบบดั้งเดิมที่มองบุคคลภายในครอบครัวเป็นทรัพย์สิน

ภายใต้อำนาจของหัวหน้าครอบครัว อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความพยายามลดทอนธรรมเนียมดังกล่าว โดยทรงมีพระราชดำริว่าการขายบุคคลในครอบครัว โดยเฉพาะสตรีและเด็ก เพื่อชำระหนี้เป็นการกระทำที่ขัดต่อหลักความเป็นธรรมและศีลธรรมในสังคม การจำกัดสิทธิของบิดามารดาหรือสามีในการขายสมาชิกในครอบครัวจึงเป็นก้าวสำคัญในการปรับค่านิยมทางสังคมของสยามให้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีของมนุษย์มากยิ่งขึ้น (อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

ในทำนองเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะยกระดับสถานภาพของสตรีในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับสิทธิในชีวิตสมรส พระองค์ได้ทรงประกาศห้ามสามีขายภรรยาเป็นทาสโดยที่ภรรยาไม่สมัครใจ การกำหนดหลักการเช่นนี้ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญในเชิงค่านิยม เนื่องจากในสังคมแบบจารีต ภรรยามักถูกมองว่าอยู่ภายใต้อำนาจของสามีอย่างเบ็ดเสร็จ การประกาศห้ามการขายภรรยาโดยปราศจากความยินยอมจึงเป็นการยอมรับว่าภรรยามีสถานะเป็นบุคคลที่มีสิทธิและความสมัครใจของตนเอง ไม่ใช่ทรัพย์สินของสามี การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้สะท้อนแนวโน้มของสังคมสยามที่เริ่มให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกบุคคลมากขึ้น (อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

นอกจากการจำกัดอำนาจของสามีแล้ว พระองค์ยังทรงส่งเสริมแนวคิดที่เปิดโอกาสให้สตรีมีเสรีภาพในการเลือกคู่ครองมากขึ้น โดยเฉพาะสตรีที่มีอายุบรรลุนิติภาวะแล้ว ในสังคมแบบดั้งเดิม การแต่งงานมักถูกกำหนดโดยบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ซึ่งสะท้อนโครงสร้างสังคมแบบครอบครัวเป็นศูนย์กลาง อย่างไรก็ตาม พระราชวินิจฉัยและพระราชบัญญัติบางประการในรัชสมัยนี้ได้สะท้อนแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความสมัครใจของบุคคล โดยยอมรับว่าสตรีที่บรรลุนิติภาวะแล้วสามารถเลือกคู่ครองได้ด้วยตนเอง และบิดามารดาไม่ควรใช้อำนาจบังคับให้แต่งงานโดยปราศจากความยินยอมของบุตร การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ถือเป็นการปรับค่านิยมทางสังคมที่สำคัญ ซึ่งช่วยลดทอนธรรมเนียมการคลุมถุงชนที่เคยแพร่หลายในสังคมสยาม

กรณีตัวอย่างที่สะท้อนแนวคิดดังกล่าวได้อย่างชัดเจนคือ คดีอำแดงเหมือน ซึ่งเกิดขึ้นในพ.ศ. 2408 หญิงสาวชื่ออำแดงเหมือนได้ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากถูกบิดามารดาบังคับให้แต่งงานกับชายที่ตนมิได้ยินยอม ทั้งที่ตนมีความสัมพันธ์กับชายอีกคนหนึ่งอยู่แล้ว เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างค่านิยมแบบจารีตซึ่งให้ครอบครัวเป็นผู้กำหนดการแต่งงาน กับแนวคิดใหม่ที่ให้ความสำคัญกับความสมัครใจของบุคคล เมื่อ

คดีถูกนำขึ้นทูลเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวินิจฉัยว่าอำแดงเหมือนมีอายุถึงยี่สิบปีแล้ว จึงควรมีสิทธิเลือกคู่ครองตามความสมัครใจของตนเอง และไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามความประสงค์ของบิดามารดาแต่เพียงฝ่ายเดียว (กำธร เลี้ยงสัจธรรม, 2555)

พระราชวินิจฉัยดังกล่าวถือเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์กฎหมายและสังคมของไทย เนื่องจากสะท้อนการยอมรับสิทธิของสตรีในการกำหนดชีวิตสมรสของตนเอง อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมจากสังคมแบบจารีตไปสู่สังคมที่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกบุคคลมากขึ้น ภายหลังจากเหตุการณ์นี้ ยังได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักพา ซึ่งถือเป็นหลักประกันด้านสิทธิของสตรีในระดับหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันการบังคับแต่งงานหรือการกระทำที่ละเมิดเสรีภาพของสตรี (กำธร เลี้ยงสัจธรรม, 2555)

นอกจากประเด็นเกี่ยวกับการแต่งงานแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงดำเนินมาตรการบางประการที่สะท้อนแนวคิดเรื่องเสรีภาพของบุคคลในราชสำนักเอง ตัวอย่างหนึ่งคือการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมที่ประสงค์จะออกจากราชสำนักสามารถกราบถวายบังคมลาออกไปมีคู่ครองหรือกลับไปใช้ชีวิตกับครอบครัวได้ การดำเนินการดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เนื่องจากในอดีตสตรีที่เข้าเป็นเจ้าจอมในพระราชสำนักมักมีข้อจำกัดในการออกไปใช้ชีวิตภายนอก การเปิดโอกาสให้เจ้าจอมสามารถลาออกจากราชสำนักได้จึงสะท้อนแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับเสรีภาพและความสมัครใจของบุคคลมากขึ้น (ภูธร ภูมะธน, 2568)

การดำเนินนโยบายและพระราชกรณียกิจในลักษณะดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการปรับปรุงกฎหมายหรือจารีตบางประการเท่านั้น แต่ยังสะท้อนการเปลี่ยนแปลงในระดับค่านิยมของสังคมสยามโดยรวม กล่าวคือ จากสังคมที่เน้นโครงสร้างอำนาจแบบจารีตซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจของครอบครัวและประเพณี มาเป็นสังคมที่เริ่มให้ความสำคัญกับสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีของบุคคลมากขึ้น แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะยังไม่ได้ทำให้โครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิงในทันที แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับค่านิยมที่สำคัญ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาและขยายผลต่อไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในภาพรวม การปรับค่านิยมทางสังคมและวิถีชีวิตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการปรับตัวของรัฐสยามต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ การยกระดับสถานภาพของสตรี การจำกัดอำนาจของครอบครัวในการควบคุมชีวิตของสมาชิก และการส่งเสริมเสรีภาพในการเลือกคู่ครอง ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะ

รัฐที่มีความศิวิไลซ์และสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากลได้ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จึงไม่เพียงมีความสำคัญในระดับสังคมภายในประเทศเท่านั้น หากยังมีความหมายในเชิงการเมืองและการทูตระหว่างประเทศ เนื่องจากช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของสยามในสายตาของชาติตะวันตกว่าเป็นรัฐที่มีการปกครองและสังคมที่ก้าวหน้าและมีอารยธรรม

4.2.2.6 สรุปมิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์

มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐสยามในการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ผ่านการดำเนินพระราชกรณียกิจในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปพระพุทธศาสนา การปรับปรุงพิธีกรรมและประเพณีของราชสำนัก การส่งเสริมภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนการปรับค่านิยมทางสังคมและวิถีชีวิต การดำเนินการเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะสังคมที่มีอารยธรรม มีเหตุผล และสามารถพัฒนาตนเองให้สอดคล้องกับมาตรฐานของโลกสมัยใหม่ได้

ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งชาติตะวันตกมักใช้แนวคิดเรื่อง “ความศิวิไลซ์” เป็นเกณฑ์ในการประเมินสถานะของรัฐต่าง ๆ การปรับปรุงวัฒนธรรม ศาสนา ภาษา และค่านิยมทางสังคมจึงมีความหมายมากกว่าการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศ หากยังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมของรัฐสยามในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก กล่าวได้ว่ามิติทางวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในการสร้างแรงดึงดูดและเสริมสร้างสถานะของรัฐในเวทีระหว่างประเทศ ซึ่งมีส่วนช่วยให้สยามสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางกระแสจักรวรรดินิยมในยุคนั้น.

4.2.3 มิติทางค่านิยมทางการเมืองของซอฟต์พาวเวอร์

นอกจากวัฒนธรรมแล้ว “ค่านิยมทางการเมือง” (political values) ยังถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ เนื่องจากสะท้อนถึงหลักการพื้นฐานที่รัฐใช้ในการจัดระเบียบอำนาจทางการเมือง การบริหารประเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ค่านิยมเหล่านี้มีบทบาทในการกำหนดภาพลักษณ์ของรัฐในสายตาของโลกภายนอก หากรัฐหนึ่งถูกมองว่ามีระบบการเมืองที่ตั้งอยู่บนหลักเหตุผล มีความยุติธรรม และมีระเบียบทางกฎหมาย ก็จะช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมของรัฐนั้นในเวทีระหว่างประเทศ (J. Nye, 2004; Wilson III, 2008)

นักวิชาการหลายคนชี้ให้เห็นว่า ค่านิยมทางการเมืองสามารถสร้างแรงดึงดูดทางการเมืองได้ เนื่องจากสะท้อนถึงระดับของความชอบธรรม (legitimacy) และความสามารถในการปกครองของรัฐ หากระบบการเมืองของรัฐหนึ่งถูกมองว่ามีหลักการ มีเสถียรภาพ และสามารถบริหารสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็จะช่วยเพิ่มความไว้วางใจและการยอมรับจากรัฐอื่นในระบบระหว่างประเทศ ในทางกลับกัน หากรัฐถูกมองว่าไม่มีหลักนิติธรรม ขาดระเบียบทางการเมือง หรือใช้อำนาจตามอำเภอใจ ก็อาจทำให้ความชอบธรรมของรัฐนั้นถูกตั้งคำถามและเปิดช่องให้เกิดการแทรกแซงจากภายนอกได้ (Gallarotti, 2011)

ในบริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายอิทธิพลเข้าสู่ภูมิภาคเอเชีย ค่านิยมทางการเมืองมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการประเมินสถานะของรัฐต่าง ๆ ในระบบระหว่างประเทศ ชาติตะวันตกมักใช้แนวคิดเรื่อง “ความเป็นอารยะ” และ “ความทันสมัยทางการเมือง” เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่ารัฐใดมีความสามารถในการปกครองตนเอง หากรัฐหนึ่งถูกมองว่าไม่มีระบบการเมืองที่มีเหตุผลหรือขาดระเบียบทางกฎหมาย ก็อาจถูกใช้เป็นข้ออ้างในการแทรกแซงหรือการล่าอาณานิคมได้ (Fan, 2008)

สำหรับสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การปรับค่านิยมทางการเมืองของรัฐจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของประเทศในบริบทของโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง พระองค์ทรงพยายามนำเสนอภาพลักษณ์ของรัฐสยามว่าเป็นรัฐที่มีระบบการปกครองที่มีเหตุผล มีหลักกฎหมายและสามารถบริหารประเทศได้อย่างมีระเบียบ การเน้นย้ำหลักเหตุผลในการใช้อำนาจ การให้ความสำคัญกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งการปรับแนวคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมของอำนาจทางการเมือง ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความทันสมัยทางการเมือง (ชลภูมิ บรรหาร, 2552)

เมื่อพิจารณาผ่านกรอบการวิเคราะห์ซอฟต์พาวเวอร์ ค่านิยมทางการเมืองเหล่านี้จึงมิได้มีความหมายเฉพาะในมิติของการบริหารประเทศภายในเท่านั้น หากยังทำหน้าที่เป็นทรัพยากรเชิงนามธรรมที่ช่วยสร้างความน่าเชื่อถือและแรงดึงดูดของรัฐสยามในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก กล่าวอีกนัยหนึ่ง การแสดงให้เห็นว่าสยามมีระบบการเมืองที่มีหลักการ มีความชอบธรรม และสามารถปกครองตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ในการเสริมสร้างซอฟต์พาวเวอร์ของรัฐ เพื่อให้สยามได้รับการยอมรับในฐานะรัฐเอกราชในระบบระหว่างประเทศ ดังนั้น ในหัวข้อนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ค่านิยมทางการเมืองที่ปรากฏในพระราชดำริและการดำเนินนโยบายของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความชอบธรรมของรัฐและแรงดึงดูดทางการเมืองของสยามในยุคจักรวรรดินิยม

4.2.3.1 ค่านิยมเหตุผลนิยมและความชอบธรรมของอำนาจทางการเมือง

หนึ่งในค่านิยมทางการเมืองที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างซอฟต์พาวเวอร์ของรัฐ คือ ค่านิยมที่เน้นเหตุผลและความชอบธรรมของอำนาจทางการเมือง เนื่องจากระบบการเมืองที่ถูกมองว่ามีหลักการ มีเหตุผล และมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจ ย่อมมีแนวโน้มที่จะได้รับการยอมรับจากรัฐอื่นในระบบระหว่างประเทศ นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศชี้ให้เห็นว่า ความชอบธรรม (legitimacy) ของอำนาจทางการเมืองเป็นองค์ประกอบที่ส่งผลต่อภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือของรัฐ เพราะความชอบธรรมทำให้การใช้อำนาจของรัฐถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางการเมืองที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล (Gallarotti, 2011; J. Nye, 2004) ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ ความสามารถในการสร้างภาพลักษณ์ของระบบการเมืองที่มีเหตุผลและมีความชอบธรรมจึงถือเป็นทรัพยากรเชิงนามธรรมที่ช่วยเสริมสร้างแรงดึงดูดของรัฐในสายตาของโลกภายนอก

ในบริบทของสยามก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจกษัตริย์มักตั้งอยู่บนฐานของคติความเชื่อแบบจารีต โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “สมมติเทพ” ซึ่งมองว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีสถานะเหนือมนุษย์และได้รับอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แนวคิดดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความยิ่งใหญ่ของสถาบันกษัตริย์ในระบบการเมืองแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม เมื่อสยามเริ่มติดต่อกับชาติตะวันตกอย่างใกล้ชิดมากขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 กรอบความคิดทางการเมืองที่ยึดโยงกับความศักดิ์สิทธิ์เพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอในการสร้างความชอบธรรมในสายตาของโลกภายนอก ซึ่งให้ความสำคัญกับเหตุผล ความรู้ และความสามารถในการบริหารประเทศตามหลักการของรัฐสมัยใหม่ งานศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงบริบทดังกล่าวและพยายามปรับแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ให้มีความสอดคล้องกับแนวคิดทางการเมืองของโลกสมัยใหม่มากขึ้น (ชลภูมิ บรรหาร, 2552)

ความพยายามดังกล่าวสะท้อนผ่านการลดทอนความสำคัญของคติสมมติเทพบางประการและการนำเสนอภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะ “มนุษย์ผู้ใช้เหตุผล” มากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นบทบาทของกษัตริย์ในฐานะผู้นำที่มีความรู้ มีปัญญา และสามารถใช้เหตุผลในการบริหารประเทศ แนวคิดดังกล่าวปรากฏทั้งในพระราชดำริทางศาสนา

วิทยาศาสตร์ และการบริหารราชการแผ่นดิน พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ การศึกษาภาษาและวิทยาการตะวันตก รวมทั้งการอภิปรายประเด็นทางศาสนาและปรัชญาด้วยเหตุผลมากกว่าการอธิบายผ่านความเชื่อทางจารีต การนำเสนอภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำที่ใช้เหตุผลและความรู้ในการบริหารประเทศ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำให้สถาบันกษัตริย์ของสยามสอดคล้องกับแนวคิดทางการเมืองของโลกสมัยใหม่ งานศึกษาของชลภูมิ บรรหาร ชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามปรับภาพลักษณ์ของกษัตริย์จากผู้ปกครองที่มีสถานะศักดิ์สิทธิ์ไปสู่ผู้นำที่ใช้อำนาจบนพื้นฐานของเหตุผลและกฎหมาย (ชลภูมิ บรรหาร, 2552)

นอกจากการเน้นบทบาทของเหตุผลแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเสนอแนวคิดเกี่ยวกับที่มาของอำนาจทางการเมืองในลักษณะที่สะท้อนถึงความพยายามในการสร้างความชอบธรรมผ่านการยอมรับของสังคม แนวคิดสำคัญที่ปรากฏในพระราชดำริของพระองค์คือแนวคิดเรื่อง “เอนกนิกรสโมสรสมมติ” ซึ่งใช้อธิบายที่มาของอำนาจกษัตริย์ แนวคิดดังกล่าวมีความหมายว่า การขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์เกิดจากการที่หมู่ชนในสังคมพร้อมใจกันยอมรับและยกย่องบุคคลหนึ่งขึ้นดำรงตำแหน่งกษัตริย์ ไม่ใช่การได้รับอำนาจจากเทวสิทธิ์เพียงอย่างเดียว (นฤมล ธีรวัฒน์, 2525)

แนวคิด “เอนกนิกรสโมสรสมมติ” จึงมีความสำคัญในเชิงความคิดทางการเมือง เพราะสะท้อนความพยายามในการอธิบายที่มาของอำนาจกษัตริย์ผ่านกระบวนการยอมรับของสังคม แม้แนวคิดดังกล่าวจะไม่ได้หมายถึงระบบประชาธิปไตยในความหมายสมัยใหม่ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการอธิบายอำนาจทางการเมืองด้วยเหตุผลและหลักการมากกว่าการอธิบายผ่านคติความเชื่อทางศาสนาเพียงอย่างเดียว งานศึกษาของนฤมล ธีรวัฒน์ชี้ว่า แนวคิดดังกล่าวเป็นการนำเสนอกรอบความคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมของอำนาจกษัตริย์ในลักษณะที่สามารถสื่อสารกับแนวคิดทางการเมืองของโลกสมัยใหม่ได้ (นฤมล ธีรวัฒน์, 2525)

เมื่อพิจารณาในเชิงทฤษฎี แนวคิดเรื่อง “เอนกนิกรสโมสรสมมติ” มีลักษณะบางประการที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความยินยอมของผู้ใต้ปกครอง (consent of the governed) ในปรัชญาการเมืองตะวันตก แนวคิดดังกล่าวได้รับการอธิบายอย่างเป็นระบบในผลงานของ John Locke ซึ่งเสนอว่าอำนาจทางการเมืองจะมีความชอบธรรมได้ก็ต่อเมื่อได้รับการยอมรับจากผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง (JOHN LOCKE เขียน สมบัติ จันทรวงศ์ แปล, 2566) แม้แนวคิดของพระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ได้พัฒนาไปสู่ระบบประชาธิปไตยในความหมายสมัยใหม่ แต่การเน้นการยอมรับของสังคมในฐานะที่มาของอำนาจทางการเมืองก็ช่วยทำให้ระบบการเมืองของสยามสามารถอธิบายความชอบธรรมของตนในภาษาทางการเมืองที่โลกตะวันตกเข้าใจได้

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ ค่านิยมเรื่องเหตุผลนิยมและความชอบธรรมของอำนาจทางการเมืองมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสยามในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก เนื่องจากในยุคจักรวรรดินิยม ชาติตะวันตกมักใช้ข้ออ้างเกี่ยวกับความล้าหลังทางการเมืองหรือการปกครองที่ไร้ประสิทธิภาพเป็นเหตุผลในการแทรกแซงประเทศอื่น หากรัฐใดสามารถแสดงให้เห็นว่าตนมีระบบการเมืองที่มีเหตุผล มีหลักการ และมีความสามารถในการบริหารประเทศ ก็จะช่วยลดข้ออ้างดังกล่าวและเพิ่มโอกาสที่รัฐนั้นจะได้รับการยอมรับในฐานะรัฐเอกราช

ในกรณีของสยาม การนำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะผู้นำที่ใช้เหตุผล รวมทั้งการอธิบายที่มาของอำนาจผ่านแนวคิด “เอนกนิกรสโมสรสมมติ” จึงสามารถมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความชอบธรรมของรัฐในระดับสากล กล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคิดเหล่านี้ช่วยทำให้สยามถูกมองว่าเป็นรัฐที่มีระบบการเมืองที่มีหลักการและมีความสามารถในการปกครองตนเอง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้สยามสามารถดำรงสถานะของรัฐเอกราชไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ดังนั้น ค่านิยมเหตุผลนิยมและความชอบธรรมของอำนาจทางการเมืองที่ปรากฏในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้มีความสำคัญเพียงในมิติของการปรับแนวคิดทางการเมืองภายในประเทศเท่านั้น หากยังมีบทบาทสำคัญในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เนื่องจากช่วยสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสยามในฐานะรัฐที่มีความทันสมัยทางการเมือง มีความชอบธรรมในการใช้อำนาจ และสามารถปกครองตนเองได้อย่างมีเหตุผล ค่านิยมดังกล่าวจึงสามารถมองได้ว่าเป็นหนึ่งในทรัพยากรเชิงนามธรรมที่ช่วยเสริมสร้างซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในยุคจักรวรรดินิยม

4.2.3.2 ค่านิยมนิติธรรมและการปกครองตามกฎหมาย

อีกหนึ่งมิติสำคัญของค่านิยมทางการเมืองที่ปรากฏในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือค่านิยมเรื่องนิติธรรมและการปกครองตามกฎหมาย (The Rule of Law) ค่านิยมดังกล่าวสะท้อนแนวคิดว่าการใช้อำนาจทางการเมืองควรอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่มีเหตุผลและมีความแน่นอน มากกว่าการใช้อำนาจตามอำเภอใจของผู้ปกครอง แนวคิดเรื่องการปกครองตาม

กฎหมายถือเป็นหนึ่งในลักษณะสำคัญของรัฐสมัยใหม่ เนื่องจากกฎหมายทำหน้าที่เป็นกลไกกำกับการใช้อำนาจของรัฐ และสร้างความคาดหมายที่แน่นอนต่อการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคม ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ระบบกฎหมายที่มีระเบียบและมีเหตุผลยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของรัฐ เพราะรัฐที่มีระบบกฎหมายที่ชัดเจนและมีประสิทธิภาพมักถูกมองว่าเป็นรัฐที่มีความศิวิไลซ์และมีความสามารถในการปกครองตนเองได้ (Gallarotti, 2011; J. Nye, 2004)

ในสังคมสยามก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 การบริหารราชการแผ่นดินจำนวนไม่น้อยยังดำเนินไปตามจารีตและดุลยพินิจของผู้มีอำนาจ แม้ว่าสยามจะมีกฎหมายตราสามดวงเป็นหลักในการปกครองตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่การตีความและการบังคับใช้กฎหมายในทางปฏิบัติมักขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่รัฐและขุนนางในแต่ละระดับ เมื่อสยามเริ่มเผชิญกับแรงกดดันจากชาติตะวันตกที่ให้ความสำคัญกับระบบกฎหมายแบบสมัยใหม่ การสร้างระบบการปกครองที่มีหลักเกณฑ์ชัดเจนและสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นในการปรับตัวของรัฐสยาม

ภายใต้บริบทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการตรากฎหมายและประกาศของรัฐในฐานะเครื่องมือสำคัญในการบริหารประเทศ พระองค์ทรงออกพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด และประกาศจำนวนมาก เพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารราชการแผ่นดินและการดำเนินชีวิตของประชาชน การตรากฎหมายและประกาศเหล่านี้ช่วยทำให้การใช้อำนาจของรัฐมีลักษณะเป็นระบบและสามารถคาดการณ์ได้มากขึ้น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการประกาศกฎหมายและข้อกำหนดจำนวนหลายร้อยฉบับ ซึ่งสะท้อนถึงความพยายามในการทำให้การปกครองของรัฐตั้งอยู่บนกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนมากขึ้น (ชลภูมิ บรรหาร, 2552; พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2563)

การตรากฎหมายจำนวนมากดังกล่าวมิได้มีความหมายเพียงในเชิงการบริหารราชการแผ่นดินเท่านั้น หากยังสะท้อนค่านิยมทางการเมืองที่สำคัญคือแนวคิดว่าการใช้อำนาจของรัฐควรถูกกำกับโดยกฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร การกำหนดกฎหมายและประกาศอย่างเป็นระบบช่วยลดบทบาทของการใช้อำนาจตามอำเภอใจของเจ้าหน้าที่รัฐ และทำให้การบริหารประเทศมีความเป็นระเบียบและมีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง กฎหมายทำหน้าที่เป็นกลไกที่จำกัดการใช้อำนาจของผู้ปกครองและทำให้การปกครองมีลักษณะเป็นระบบมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องนิติรัฐ (legal state) ที่ถือว่าการใช้อำนาจของรัฐต้องอยู่ภายใต้กรอบของกฎหมาย

นอกจากการตรากฎหมายแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงให้ความสำคัญกับการปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้มีลักษณะที่สอดคล้องกับเหตุผลและหลักฐานมากขึ้น ในระบบการพิจารณาคดีแบบจารีตของสังคมไทยในอดีต การพิสูจน์ความผิดในบางกรณีอาจอาศัยพิธีกรรมหรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ เช่น การดำน้ำลุยเพลิงหรือการทดสอบด้วยวิธีการอื่น ๆ ที่เชื่อว่าสามารถพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของผู้ถูกกล่าวหาได้ อย่างไรก็ตาม วิธีการดังกล่าวมีลักษณะตั้งอยู่บนความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์มากกว่าการใช้เหตุผลและหลักฐาน

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความพยายามในการลดบทบาทของวิธีการพิสูจน์ความผิดที่อาศัยความเชื่อทางไสยศาสตร์ และหันมาเน้นการพิจารณาคดีบนพื้นฐานของพยานหลักฐานและเหตุผลมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนแนวคิดว่ากระบวนการยุติธรรมควรตั้งอยู่บนหลักการของเหตุผลและข้อเท็จจริง มากกว่าการตัดสินผ่านพิธีกรรมหรือความเชื่อทางศาสนา งานศึกษาของชลภูมิ บรรหารชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการใช้เหตุผลและหลักฐานในการพิจารณาคดี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการทำให้ระบบการปกครองของสยามมีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดของรัฐสมัยใหม่ (ชลภูมิ บรรหาร, 2552)

การเน้นการใช้เหตุผลและพยานหลักฐานในกระบวนการยุติธรรมมีความสำคัญในเชิงค่านิยมทางการเมือง เนื่องจากสะท้อนหลักการสำคัญของระบบนิติธรรม กล่าวคือ การตัดสินคดีควรเป็นไปตามกระบวนการที่มีหลักเกณฑ์ชัดเจนและสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล หลักการดังกล่าวช่วยลดบทบาทของอำนาจตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจ และทำให้กระบวนการยุติธรรมมีความเป็นธรรมและน่าเชื่อถือมากขึ้น

เมื่อพิจารณาในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การพัฒนาระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของสยามมีความสำคัญต่อภาพลักษณ์ของรัฐอย่างยิ่ง เนื่องจากในยุคจักรวรรดินิยม ชาติตะวันตกมักใช้ข้ออ้างเกี่ยวกับความล้าหลังของระบบกฎหมายในประเทศเอเชียเป็นเหตุผลในการแทรกแซงกิจการภายในของรัฐเหล่านั้น ตัวอย่างสำคัญคือการเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (extraterritoriality) ซึ่งให้อำนาจชาวต่างชาติอยู่ภายใต้เขตอำนาจศาลของประเทศตนเองแทนที่จะขึ้นศาลท้องถิ่น

ในกรณีของสยาม แม้ว่าจะมีความพยายามในการปรับปรุงระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมให้มีลักษณะสอดคล้องกับมาตรฐานของรัฐสมัยใหม่มากขึ้น แต่แรงกดดันจากมหาอำนาจ

ตะวันตกก็ยังคงมีอยู่ ตัวอย่างสำคัญคือการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับสหราชอาณาจักรในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งกำหนดให้ชาวต่างชาติในสยามได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต กล่าวคือชาวต่างชาติจะไม่ต้องขึ้นศาลไทย แต่จะถูกพิจารณาคดีโดยศาลกงสุลของประเทศตนเอง เงื่อนไขดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ามหาอำนาจตะวันตกยังไม่ให้ความเชื่อมั่นอย่างเต็มที่ต่อระบบกฎหมายของสยามในขณะนั้น

แม้จะเป็นเช่นนั้น ความพยายามในการปรับปรุงระบบกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีความสำคัญในฐานะจุดเริ่มต้นของกระบวนการทำให้การปกครองของสยามมีลักษณะสอดคล้องกับหลักนิติธรรมมากขึ้น การแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างระเบียบทางกฎหมายที่มีเหตุผลและมีหลักเกณฑ์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความเป็นระเบียบทางกฎหมายและสามารถพัฒนาไปสู่มาตรฐานสากลได้

ดังนั้น ค่านิยมเรื่องนิติธรรมและการปกครองตามกฎหมายที่ปรากฏในพระราชดำริและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้มีความสำคัญเพียงในมิติของการบริหารราชการแผ่นดินภายในประเทศเท่านั้น หากยังมีความสำคัญในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เนื่องจากช่วยสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสยามในฐานะรัฐที่มีระเบียบทางกฎหมาย มีความยุติธรรม และมีความสามารถในการปกครองตนเอง ค่านิยมดังกล่าวจึงสามารถมองได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติของค่านิยมทางการเมือง ซึ่งช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและการยอมรับของรัฐสยามในระบบระหว่างประเทศในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.3.3 ค่านิยมความรับผิดชอบของรัฐและการเปิดพื้นที่ให้ราษฎร

นอกจากค่านิยมเรื่องเหตุผลนิยมและนิติธรรมแล้ว อีกมิติหนึ่งของค่านิยมทางการเมืองที่ปรากฏในพระราชดำริและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบของรัฐต่อประชาชนและการเปิดพื้นที่ให้ราษฎรสามารถสื่อสารความเดือดร้อนต่อผู้ปกครองได้ แม้ว่าสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จะยังไม่ได้พัฒนาไปสู่ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยในความหมายสมัยใหม่ แต่ก็มีความพยายามในการสร้างกลไกบางประการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถร้องทุกข์และขอความเป็นธรรมจากรัฐได้ กลไกดังกล่าวสะท้อนค่านิยมทางการเมืองที่เน้นความรับผิดชอบของผู้ปกครองต่อผู้ใต้ปกครอง ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของแนวคิดการปกครองที่มีความชอบธรรม

หนึ่งในกลไกสำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในสังคมสยามคือระบบ “ถวายฎีกา” ซึ่งเปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถยื่นคำร้องต่อพระมหากษัตริย์เพื่อขอความเป็นธรรมใน

กรณีที่ได้รับความเดือดร้อนหรือไม่ได้รับความยุติธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐ ระบบดังกล่าวเป็นช่องทางที่ทำให้ประชาชนสามารถสื่อสารกับผู้ปกครองสูงสุดของประเทศได้โดยตรง และสะท้อนแนวคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่ในการรับฟังและแก้ไขความทุกข์ร้อนของราษฎร

อย่างไรก็ตาม ในระบบจารีตก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การถวายฎีกามีขั้นตอนที่เข้มงวดและเป็นอุปสรรคต่อประชาชนจำนวนมาก ผู้ที่ต้องการถวายฎีกาจะต้องไป “ตีกลองวินิจฉัยเภรี” ที่ทิมดาบกรมวัง ซึ่งเป็นสัญญาณเพื่อแจ้งว่ามีผู้ร้องทุกข์ ดังที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “ตีกลองร้องฎีกา” ตามธรรมเนียมปฏิบัติ ผู้ร้องฎีกาจะต้องถูกเฆี่ยนก่อนสามสิบทีเพื่อพิสูจน์ว่ามีความทุกข์ร้อนจริงและไม่ได้ยื่นฎีกาโดยไม่มีเหตุผล วิธีการดังกล่าวสะท้อนระบบการร้องทุกข์แบบจารีตที่มีลักษณะเป็นพิธีกรรมและมีข้อจำกัดต่อการเข้าถึงของราษฎร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปรับปรุงระบบถวายฎีกาให้มีลักษณะเปิดกว้างและเป็นระบบมากขึ้น พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกธรรมเนียมการเฆี่ยนผู้ร้องฎีกา และกำหนดให้ราษฎรสามารถถวายฎีกาได้ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ โดยพระมหากษัตริย์จะเสด็จออกทรงรับฎีกาด้วยพระองค์เองเป็นประจำในทุกวันโกน ซึ่งเกิดขึ้นเดือนละสี่ครั้ง ได้แก่ วันขึ้น 7 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ วันแรม 7 ค่ำ และวันแรม 14 ค่ำ การกำหนดช่วงเวลาและสถานที่ในการถวายฎีกาอย่างชัดเจนเช่นนี้ทำให้กระบวนการร้องทุกข์ของประชาชนมีความเป็นระเบียบและสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น (เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2563; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

การปรับปรุงระบบถวายฎีกาดังกล่าวสะท้อนแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับความรับผิดชอบของผู้ปกครองต่อประชาชน เนื่องจากเป็นการลดอุปสรรคในการร้องทุกข์และเปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถนำเสนอปัญหาหรือความเดือดร้อนต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง ในขณะเดียวกัน การที่พระมหากษัตริย์ทรงรับฎีกาด้วยพระองค์เองอย่างสม่ำเสมอก็เป็นการแสดงบทบาทของผู้ปกครองในฐานะผู้รักษาความยุติธรรมของแผ่นดิน ซึ่งมีหน้าที่รับฟังและแก้ไขความเดือดร้อนของประชาชน

นอกจากกลไกการถวายฎีกาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงดำเนินการปรับปรุงกฎหมายและนโยบายบางประการเพื่อคุ้มครองสิทธิพื้นฐานของประชาชน โดยเฉพาะในกรณีของสตรีและเด็ก ในสังคมไทยแบบจารีต ครอบครัวมีอำนาจค่อนข้างมากในการกำหนดชะตาชีวิตของสมาชิกในครอบครัว เช่น การขายบุตรหรือภรรยาเป็นทาสเพื่อชำระหนี้หรือค่าปรับ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้แก้ไขกฎหมายบางประการเพื่อจำกัดการ

กระทำดังกล่าว โดยเฉพาะการห้ามสามีขายภรรยาเป็นทาสโดยที่ภรรยาไม่สมัครใจ รวมทั้งการคุ้มครองสิทธิของเด็กในบางกรณี (ชลภูมิ บรรหาร, 2552; ภูธร ภูมะธน, 2568)

การปรับปรุงกฎหมายดังกล่าวสะท้อนแนวคิดเรื่องการยกระดับศักดิ์ศรีของบุคคลในสังคม เนื่องจากเป็นการจำกัดอำนาจของบุคคลหนึ่งเหนืออีกบุคคลหนึ่ง และทำให้สมาชิกในสังคมได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายมากขึ้น แม้การปฏิรูปเหล่านี้จะยังไม่ได้สร้างความเสมอภาคทางกฎหมายในความหมายสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์ แต่ก็ถือเป็นก้าวสำคัญในการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับสถานะของบุคคลในสังคม

การคุ้มครองสิทธิสตรีและเด็กในลักษณะดังกล่าวยังสะท้อนแนวคิดว่ารัฐมีหน้าที่ในการดูแลความเป็นอยู่และศักดิ์ศรีของประชาชน มากกว่าการปล่อยให้ความสัมพันธ์ทางสังคมดำเนินไปตามจารีตเพียงอย่างเดียว แนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีของบุคคลจึงเริ่มได้รับการยอมรับมากขึ้นในระบบกฎหมายและการปกครองของสยามในช่วงเวลานี้

เมื่อพิจารณาในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ค่านิยมเรื่องความรับผิดชอบของรัฐต่อประชาชนและการเปิดพื้นที่ให้ราษฎรสามารถร้องทุกข์ต่อผู้ปกครองได้ มีความสำคัญต่อภาพลักษณ์ของสยามในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก เนื่องจากในยุคจักรวรรดินิยม ชาติตะวันตกมักสร้างภาพของรัฐในเอเชียว่าเป็นรัฐที่ปกครองโดยผู้ปกครองที่ใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ หรือที่เรียกกันในวรรณกรรมตะวันตกว่า “Oriental despotism” ภาพลักษณ์ดังกล่าวถูกใช้เป็นข้ออ้างในการแทรกแซงหรือเข้าควบคุมประเทศในเอเชียโดยอ้างว่ารัฐเหล่านั้นไม่มีระบบการปกครองที่คำนึงถึงสิทธิและความเป็นอยู่ของประชาชน (E. Said, 1978)

ภายใต้บริบทดังกล่าว การที่สยามสามารถแสดงให้เห็นว่าระบบการปกครองของตนเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถร้องทุกข์ต่อรัฐ และมีการปรับปรุงกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของบุคคลบางกลุ่ม จึงมีความสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความรับผิดชอบต่อประชาชน การมีอยู่ของกลไกอย่างระบบถวายฎีกา รวมทั้งการปรับปรุงกฎหมายเพื่อยกระดับศักดิ์ศรีของบุคคล ช่วยแสดงให้เห็นว่าสยามมิได้เป็นรัฐที่ใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จโดยไม่คำนึงถึงความเป็นอยู่ของประชาชน

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ ค่านิยมเรื่องความรับผิดชอบของรัฐและการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถสื่อสารกับผู้ปกครองได้ จึงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างอำนาจโน้มน้าวของรัฐ เนื่องจากระบบการปกครองที่แสดงให้เห็นถึงความใส่ใจต่อความเป็นอยู่ของประชาชนมักได้รับการ

ยอมรับและความชื่นชมจากสังคมระหว่างประเทศ การแสดงให้เห็นว่ารัฐมีความพยายามในการคุ้มครองศักดิ์ศรีของบุคคลและรับฟังความเดือดร้อนของประชาชนจึงช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของรัฐในฐานะรัฐที่มีการปกครองที่มีมนุษยธรรมและมีความรับผิดชอบ

ดังนั้น ค่านิยมเรื่องความรับผิดชอบของรัฐและการเปิดพื้นที่ให้ราษฎรที่ปรากฏในพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสามารถมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีการปกครองที่คำนึงถึงความเป็นอยู่ของประชาชน แม้จะยังไม่ได้พัฒนาไปสู่ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย แต่กลไกดังกล่าวก็ช่วยแสดงให้เห็นว่าสยามมิได้เป็นรัฐที่ใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จตามภาพลักษณ์ของ “รัฐตะวันออกแบบเผด็จการ” ที่ปรากฏในวรรณกรรมตะวันตก ค่านิยมดังกล่าวจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติของค่านิยมทางการเมือง ซึ่งช่วยเสริมสร้างการยอมรับของรัฐสยามในระบบระหว่างประเทศในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.3.4 ค่านิยมอธิปไตยของรัฐและจิตสำนึกเรื่องดินแดน

อีกหนึ่งค่านิยมทางการเมืองที่มีความสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในบริบทของระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ คือแนวคิดเรื่องอธิปไตยของรัฐและจิตสำนึกเกี่ยวกับดินแดน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าความมั่นคงของรัฐในโลกยุคจักรวรรดินิยมมิได้ขึ้นอยู่เพียงบารมีหรือความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระมหากษัตริย์ตามคติการเมืองแบบจารีตเท่านั้น หากแต่ต้องตั้งอยู่บนหลักการของรัฐที่มีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของตนเองอย่างชัดเจน แนวคิดดังกล่าวสะท้อนการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดทางการเมืองจากระบบรัฐแบบจารีตไปสู่แนวคิดรัฐสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือการมีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจสูงสุดเหนือดินแดนและประชากรของรัฐ (ชลภูมิ บรรหาร, 2552)

ในระบบการเมืองแบบจารีตของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ อำนาจของรัฐมักถูกกำหนดผ่านการควบคุมกำลังคนมากกว่าการกำหนดเขตแดนอย่างชัดเจน ระบบศักดินาและระบบไพร่ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน รวมทั้งเป็นเครื่องมือในการระดมกำลังแรงงานและกำลังทหารของรัฐ ภายใต้ระบบดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับหัวเมืองต่าง ๆ มีลักษณะยืดหยุ่น และขอบเขตอำนาจของรัฐไม่ได้ถูกกำหนดด้วยเส้นเขตแดนที่แน่นอน หากแต่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเครือข่ายการเมืองระหว่างเมืองต่าง ๆ (ชนะศึก วิเศษชัย, 2565)

อย่างไรก็ตาม เมื่อมหาอำนาจตะวันตกเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและอธิปไตยที่เน้นการควบคุมดินแดนอย่างชัดเจนก็เริ่มมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากมหาอำนาจตะวันตกมักใช้เส้นเขตแดนเป็นเกณฑ์ในการกำหนดเขตอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจ การปกครองแบบจารีตที่มีขอบเขตอำนาจคลุมเครือจึงกลายเป็นจุดอ่อนที่อาจนำไปสู่การแทรกแซงจากภายนอก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเริ่มส่งเสริมแนวคิดเกี่ยวกับรัฐสมัยใหม่ที่มีศูนย์กลางอำนาจที่ชัดเจน และมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การปรับเปลี่ยนแนวคิดดังกล่าวสะท้อนความพยายามในการสื่อสารว่าสยามมิใช่เพียงรัฐศักดินาที่มีเมืองขึ้นรายล้อมอย่างหลวม ๆ หากแต่เป็นรัฐที่มีรัฐบาลกลางซึ่งสามารถควบคุมและรับผิดชอบเหนือดินแดนและประชากรของตนได้อย่างแท้จริง

นอกจากการปรับเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจของรัฐแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงให้ความสำคัญกับการสร้างความคิดเรื่องเขตแดนของรัฐให้มีความชัดเจนมากขึ้น พระองค์ทรงตระหนักว่าพรมแดนตามธรรมชาติหรือความสัมพันธ์ทางการเมืองแบบจารีตที่ใช้กันมาแต่เดิมนั้นไม่เพียงพอในบริบทของระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ ซึ่งมหาอำนาจตะวันตกมักใช้ความคลุมเครือของเขตแดนเป็นข้ออ้างในการขยายอิทธิพลเหนือดินแดนของรัฐอื่น ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงประยุกต์ใช้วิทยาการตะวันตก โดยเฉพาะองค์ความรู้ด้านภูมิศาสตร์และการทำแผนที่เพื่อสร้างแนวคิดเรื่องเขตแดนของรัฐที่ชัดเจนมากขึ้น (ชนะศึก วิเศษชัย, 2565)

การนำความรู้ด้านภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์มาใช้ในการระบุตำแหน่งที่ตั้งของสยามตามหลักละติจูดและลองจิจูดสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐสยามในการนำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้ในการกำหนดตำแหน่งของตนบนแผนที่โลก การแสดงให้เห็นถึงความสามารถทางวิทยาการดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ชาติตะวันตกว่าสยามเป็นรัฐที่มีความรู้และความสามารถในการบริหารจัดการดินแดนของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในมิติของการสื่อสารทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพยายามนำเสนอภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่มีสถานะเท่าเทียมกับรัฐอื่นในระบบระหว่างประเทศ พระองค์ทรงปรับรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยามจากระบบบรรณาการแบบดั้งเดิมไปสู่ระบบการทูตแบบรัฐต่อรัฐ โดยมีการใช้คำว่า “ราชอาณาจักรสยาม” (Kingdom of Siam) ในการติดต่อกับชาติตะวันตก และทรงใช้พระปรมาภิไธย “พระเจ้ากรุงสยาม” ในพระราชหัตถเลขาที่ส่งถึงผู้นำประเทศต่าง ๆ เพื่อยืนยันสถานะของสยามในฐานะรัฐเอกราช (นฤมล ธีรวัฒน์, 2525)

การดำเนินความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกในระดับประมุขต่อประมุข เช่น การติดต่อกับสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร ยังสะท้อนความพยายามในการวางสยามไว้ในฐานะรัฐที่มีสถานะเท่าเทียมกับรัฐอื่นในระบบระหว่างประเทศ การวางพระองค์ในฐานะกษัตริย์ของรัฐเอกราชที่มีสถานะเทียบเท่ากับกษัตริย์ยุโรปมีความสำคัญในเชิงการเมือง เนื่องจากทำให้มหาอำนาจตะวันตกต้องดำเนินความสัมพันธ์กับสยามผ่านช่องทางการทูตระหว่างรัฐ มากกว่าการปฏิบัติต่อสยามในฐานะดินแดนที่สามารถแทรกแซงได้โดยง่าย (นฤมล ธีรวัฒน์, 2525)

อีกประการหนึ่งที่มีความสำคัญในเชิงการสื่อสารทางการเมืองคือการใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมของรัฐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผยแพร่เนื้อหาในศิลาจารึกสุโขทัยให้แก่ชาวตะวันตกเพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามมีประวัติศาสตร์ทางการเมืองและอารยธรรมที่ยาวนาน เนื้อหาในศิลาจารึกที่กล่าวถึงการปกครองของกษัตริย์สุโขทัย ความใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์กับราษฎร และบรรยากาศทางเศรษฐกิจที่เปิดกว้าง ถูกนำมาใช้เป็นหลักฐานในการแสดงให้เห็นว่าสยามมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่มีความเจริญและมีหลักการของตนเอง (ชลภูมิ บรรหาร, 2552; เซอร์จอห์น เบาว์ริง, 2547)

การนำเสนอเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและมีความชอบธรรมในการดำรงเอกราชในระบบระหว่างประเทศภายใต้บริบทของลัทธิล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การที่สยามสามารถแสดงให้เห็นว่าตนมีรัฐที่มีอธิปไตยเหนือดินแดนของตนเองอย่างชัดเจน มีระบบการปกครองที่เป็นระเบียบ และมีประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ต่อเนื่อง จึงมีบทบาทสำคัญในการทำให้มหาอำนาจตะวันตกยอมรับสยามในฐานะรัฐเอกราชที่สามารถดำรงสถานะของตนในระบบระหว่างประเทศได้

4.2.3.5 สรุปมิติทางค่านิยมทางการเมืองของซอฟต์พาวเวอร์

จากการวิเคราะห์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปรับเปลี่ยนค่านิยมทางการเมืองของรัฐสยามให้สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมุ่งสร้างความชอบธรรมของอำนาจรัฐทั้งในสายตาของประชาชนภายในประเทศและมหาอำนาจตะวันตก การปรับเปลี่ยนดังกล่าวสะท้อนผ่านการเน้นเหตุผลในการใช้อำนาจทางการเมือง การส่งเสริมการปกครองตามหลักกฎหมาย การแสดงบทบาทของรัฐในการรับฟังและคุ้มครองประชาชน รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับอธิปไตยของรัฐเหนือดินแดน (ชลภูมิ บรรหาร, 2552; นฤมล ธีรวัฒน์, 2525)

ค่านิยมทางการเมืองเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการนำเสนอภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีระบบการปกครองที่มีเหตุผล มีระเบียบทางกฎหมาย และมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของตนเองอย่างชัดเจน การสร้างภาพลักษณ์ดังกล่าวช่วยเสริมความชอบธรรมของรัฐสยามในระบบระหว่างประเทศ และเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้สยามสามารถดำรงสถานะของรัฐเอกราชไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันจากลัทธิล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.4 มิติทางนโยบายต่างประเทศของซอฟต์พาวเวอร์

ในแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ นโยบายต่างประเทศของรัฐสามารถทำหน้าที่เป็นแหล่งกำเนิดของอำนาจเชิงดึงดูดได้ หากนโยบายดังกล่าวได้รับการรับรู้จากสังคมระหว่างประเทศว่าเป็นนโยบายที่มีเหตุผล มีความชอบธรรม และเอื้อต่อความร่วมมือระหว่างรัฐ แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลของรัฐในระบบระหว่างประเทศมิได้เกิดจากกำลังทหารหรือแรงกดดันทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากยังเกิดจากความสามารถในการสร้างความไว้วางใจ ความน่าเชื่อถือ และภาพลักษณ์ที่ทำให้รัฐอื่นยินยอมยอมรับบทบาทของตนในเวทีโลก (J. Nye, 2004; J. S. Nye, 2008)

สำหรับรัฐที่มีศักยภาพทางทหารจำกัด การดำเนินนโยบายต่างประเทศที่เน้นการเจรจา การสร้างความสัมพันธ์ และการปรับตัวให้สอดคล้องกับระเบียบระหว่างประเทศจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของรัฐในระบบโลก นักวิชาการด้านซอฟต์พาวเวอร์ชี้ให้เห็นว่า การทูตที่สามารถสร้างความไว้วางใจและความชอบธรรมให้กับรัฐในสายตาของสังคมระหว่างประเทศ อาจทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชิงซอฟต์พาวเวอร์ที่ช่วยเพิ่มอำนาจในการต่อรองของรัฐขนาดเล็กได้ (G. Lee, 2009)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกได้สร้างแรงกดดันอย่างรุนแรงต่อรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลายรัฐในภูมิภาคตกอยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจยุโรป อย่างไรก็ตาม สยามสามารถดำรงสถานะของรัฐเอกราชไว้ได้ แม้จะเผชิญแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกอย่างต่อเนื่อง ความสำเร็จดังกล่าวส่วนหนึ่งเกิดจากการปรับยุทธศาสตร์นโยบายต่างประเทศให้สอดคล้องกับระเบียบโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตระหนักว่าการรักษาเอกราชของรัฐจำเป็นต้องอาศัยการทูตที่ยืดหยุ่น การสร้างความสัมพันธ์กับมหาอำนาจ และการใช้การเจรจาแทนการเผชิญหน้าทางทหาร

ภายใต้แนวทางดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ผสมผสานระหว่างการสร้างพระราชไมตรีกับรัฐต่างประเทศ การพัฒนากลไกการทูตสมัยใหม่ การใช้สนธิสัญญาเป็นเครื่องมือในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการสร้าง

ภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมในสายตาของโลกตะวันตก นโยบายเหล่านี้มิได้เป็นเพียงการปรับตัวทางการทูตเท่านั้น หากยังสะท้อนการใช้การทูต การเจรจา และการสร้างความชอบธรรมในเวทีระหว่างประเทศในฐานะกลไกของซอฟต์พาวเวอร์

เพื่อทำความเข้าใจมิติทางนโยบายต่างประเทศของซอฟต์พาวเวอร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวข้อนี้จึงวิเคราะห์ผ่านสี่ประเด็นสำคัญ ได้แก่ การสร้างพระราชไมตรีและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การรับและส่งราชทูตในฐานะเครื่องมือการทูตสมัยใหม่ การทำสนธิสัญญาและการปรับตัวสู่ระบบกฎหมายระหว่างประเทศ และการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐ “สยามอารยะ” ในเวทีระหว่างประเทศ

4.2.4.1 การสร้างพระราชไมตรีและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

การสร้างพระราชไมตรีและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนับเป็นองค์ประกอบสำคัญของมิติทางนโยบายต่างประเทศของซอฟต์พาวเวอร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะในบริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 สยามมิได้มีศักยภาพทางทหารหรืออุตสาหกรรมเพียงพอจะเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกด้วยกำลังแข็ง หากแต่ต้องอาศัยความสามารถในการสื่อสาร การเจรจา การสร้างความไว้วางใจ และการทำให้รัฐอื่นยอมรับสยามในฐานะคู่สัมพันธ์ทางการทูตที่มีเหตุผลและมีอารยธรรม ด้วยเหตุนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยามในรัชกาลที่ 4 จึงมิได้เป็นเพียงการ “ติดต่อ” กับโลกภายนอกเท่านั้น แต่เป็นการสร้างทุนทางการทูตที่มีลักษณะเป็นอำนาจเชิงดึงดูด ซึ่งช่วยเพิ่มพื้นที่ในการต่อรองของรัฐเล็กภายใต้แรงกดดันจากจักรวรรดินิยม

ในเชิงทฤษฎี นโยบายต่างประเทศสามารถทำหน้าที่เป็นแหล่งกำเนิดของซอฟต์พาวเวอร์ได้หากถูกมองว่ามีความชอบธรรม มีความน่าเชื่อถือ และเอื้อต่อความร่วมมือกับรัฐอื่น (J. Nye, 2004; J. S. Nye, 2008) ขณะเดียวกัน soft power มิได้เกิดจาก “ความน่าดึงดูด” ที่ปราศจากฐานรองรับ หากต้องแปลงทรัพยากรบางอย่างให้เป็นความรู้สึกไว้วางใจ ความเคารพ หรือการยอมรับในหมู่ผู้รับสารด้วย (G. Lee, 2009; Vuving, 2009) หากใช้กรอบนี้พิจารณารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใช้ความรู้ภาษา ความรู้โลกภายนอก เครือข่ายมิตรสหายต่างชาติ และการติดต่อโดยตรงกับประมุขต่างประเทศเป็นเครื่องมือสำคัญในการผลิตอำนาจเชิงโน้มน้าวและเชิงความน่าเชื่อถือให้แก่สยาม

จุดตั้งต้นของกระบวนการดังกล่าวต้องย้อนกลับไปก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ กล่าวคือในช่วงที่ทรงผนวช พระองค์ทรงศึกษาภาษาต่างประเทศและวิทยาการตะวันตกอย่างต่อเนื่อง ทั้งภาษาอังกฤษ ภาษาละติน ภาษาฝรั่งเศส ตลอดจนภาษาของรัฐเพื่อนบ้านและเครือข่ายการค้ารอบสยาม เช่น ลาว เขมร ญวน มอญ พม่า มลายู และฮินดี (ภูธร ภูมะธน, 2568)การเรียนรู้ดังกล่าวมีความสำคัญเกินกว่ามิติทางวิชาการ เพราะทำให้พระองค์สามารถเข้าถึงโลกความคิด ข่าวสาร และรูปแบบการสื่อสารของนานาอารยประเทศได้โดยตรง มิได้จำกัดอยู่เพียงช่องทางล่ามหรือการแปลผ่านบุคคลอื่นเท่านั้น ในความหมายนี้ วัดบวรนิเวศวิหารจึงมิได้เป็นเพียงพื้นที่ทางศาสนา หากยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมต่อสยามกับความรู้สมัยใหม่ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นหนึ่งในศูนย์กลางสำคัญที่ชนชั้นนำสยามใช้ศึกษาโลกตะวันตกในระยะเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสมัยใหม่ (ไมเคิล ไรท์, 2016)

ประเด็นนี้สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมมนาของศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2566) ที่ชี้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้ภาษาอังกฤษอย่างดีตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นพระภิกษุ และทรงสนใจเรื่องการพิมพ์อย่างมากถึงกับตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่วัดบวรนิเวศในระยะก่อนขึ้นครองราชย์ ความสามารถดังกล่าวทำให้พระองค์ติดตามข่าวสารโลกและปรับใช้ต่อสถานการณ์ของสยามได้อย่างทันการณ์ การมีพื้นฐานทางภาษาและความรู้ดังกล่าวยังเปิดโอกาสให้พระองค์สร้างความสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศในลักษณะส่วนบุคคลตั้งแต่ครั้งยังมิได้เสด็จขึ้นครองราชย์ โดยเฉพาะการติดต่อสื่อสารผ่านจดหมายกับมิชชันนารีและชาวตะวันตก ซึ่งอาจเทียบได้กับลักษณะของ “pen friend” ในบริบทสมัยใหม่(Vejjajiva, 2015) ความสัมพันธ์เช่นนี้มิได้เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนข้อมูล หากแต่เป็นการสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจข้ามวัฒนธรรมในระดับปัจเจก ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศของสยามในระดับรัฐ กล่าวคือ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ การติดต่อกับชาวต่างประเทศมิได้เริ่มต้นจากศูนย์ หากตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์และความเชื่อถือที่สั่งสมมาแล้ว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ที่มองว่าเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลสามารถเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและอิทธิพลในระดับระหว่างประเทศได้

ลักษณะเด่นประการหนึ่งของการสร้างพระราชไมตรีในรัชกาลที่ 4 คือการใช้ “การทูตผ่านพระราชหัตถเลขา” หรือ personal diplomacy เป็นเครื่องมือโดยตรง พระองค์มิได้จำกัดการต่างประเทศไว้ที่ระดับขุนนางหรือทูต หากทรงติดต่อกับมิตรสหายชาวต่างประเทศและประมุขของรัฐต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ทั้งก่อนและหลังขึ้นครองราชย์ เครือข่ายเช่นนี้ทำให้สยามมิได้ปรากฏต่อ

สายตาชาวตะวันตกในฐานะรัฐลึกลับห่างไกล หากแต่เป็นรัฐที่มีผู้นำซึ่งมีความรู้ มีเหตุผล และสามารถสื่อสารอยู่ในภาษาทางการทูตแบบสากลได้โดยตรง ความสำคัญของ personal diplomacy อยู่ตรงที่มันช่วยลด “ระยะห่างเชิงอารยธรรม” ที่มหาอำนาจตะวันตกมักใช้เป็นเหตุผลในการจัดลำดับสถานะของรัฐนอกยุโรป และช่วยให้ความสัมพันธ์กับสยามมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ปกครองมากขึ้น ไม่ใช่ความสัมพันธ์ระหว่างอารยประเทศกับดินแดนด้อยพัฒนา (Simon Landy, 2567; Vejjajiva, 2015)

เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระราชไมตรีดังกล่าวได้รับการสถาปนาอย่างเป็นทางการยิ่งขึ้นผ่านการมีพระราชสาส์นถึงประมุขและรัฐบาลของประเทศสำคัญ เช่น สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย แห่งอังกฤษ, พระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส, ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ได้แก่ แฟลงคลิน เพียรซ และ เจมส์ บุคคาแนน, พระเจ้ากรุงเดนมาร์ค สมเด็จพระราชาธิบดีปรัสเซีย รวมถึงพระสันตะปาปาปิอัสที่ 9 แห่งวาติกัน (ภูธร ภูมะธน, 2568) การมีพระราชสาส์นถึงผู้นำเหล่านี้มีนัยสำคัญในทางการเมืองระหว่างประเทศ เพราะเป็นการวางตำแหน่งของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่มีสิทธิจะติดต่อกับผู้นำโลกโดยตรง ไม่ใช่เพียงรัฐชายขอบที่มหาอำนาจจะสื่อสารผ่านตัวแทนของตนฝ่ายเดียว การกระทำนี้ยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ว่าระบอบกษัตริย์สยามสามารถดำเนินความสัมพันธ์ในกรอบรัฐต่อรัฐแบบสมัยใหม่ได้อย่างไม่ด้อยกว่าอารยประเทศ

ในอีกด้านหนึ่ง การสร้างพระราชไมตรีของพระองค์มิได้พึ่งพาเพียงการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น แต่ยังตั้งอยู่บนโครงสร้างของข่าวสารและการรับรู้โลกอย่างต่อเนื่อง พระองค์มิได้ทรงรอให้ข่าวจากภายนอกไหลเข้ามาอย่างช้า ๆ หากทรงสร้างเครือข่ายเพื่อ “รับฟัง” โลกภายนอกอย่างเป็นระบบ โดยใช้สิงคโปร์เป็นจุดสังเกตการณ์สำคัญ การสัมมนาของศูนย์ศึกษาการต่างประเทศระบุชัดว่า พระองค์ทรงแต่งตั้งตันกิมเจ๋งเป็นกงสุลของไทยประจำสิงคโปร์ และใช้สิงคโปร์เป็น “Listening Post” เพื่อสดับตรับฟังข่าวสารรอบโลก ทั้งยังได้รับหนังสือพิมพ์ Straits Times ส่งเข้ามาถวายเป็นประจำ (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2566) ในเชิง soft power การ “ฟัง” เช่นนี้มีความสำคัญมาก เพราะการสร้างอำนาจเชิงดึงดูดมิได้เกิดจากการส่งสารฝ่ายเดียว แต่เกิดจากความสามารถในการเข้าใจว่าผู้อื่นคิดอย่างไร มองเราอย่างไร และโลกกำลังเปลี่ยนไปในทิศทางใดด้วย

ประเด็นเรื่อง listening นี้สอดคล้องกับข้อเสนอทางทฤษฎีของการทูตสาธารณะซึ่งเห็นว่า “การรับฟัง” เป็นกิจกรรมพื้นฐานที่นำไปสู่การสร้าง soft power ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะการรับฟังช่วยให้รัฐปรับสาร ปรับท่าที และวางยุทธศาสตร์ความสัมพันธ์ให้สอดคล้องกับความคาดหวัง

และการรับรู้ของคู่สัมพันธ์ (J. S. Nye, 2008) ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การใช้สิงคโปร์เป็น listening post จึงมิใช่เรื่องเทคนิคการข่าวเท่านั้น แต่เป็นการสร้างความสามารถเชิงนโยบายต่างประเทศที่ช่วยให้สยามตอบสนองต่อโลกภายนอกได้อย่างสุขุมและแม่นยำยิ่งขึ้น

ยิ่งไปกว่านั้น การมีเครือข่ายระหว่างประเทศตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชยังทำให้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์มิได้เริ่มต้นจากศูนย์ แต่มีทุนทางสังคมและทางปัญญาที่สามารถเปลี่ยนเป็นทุนทางการทูตได้ทันที ความสัมพันธ์กับมิชชันนารี พ่อค้า นักเดินเรือ ข้าราชการ กงสุล และมิตรสหายต่างชาติหลายคน ทำให้พระองค์รู้จักโลกตะวันตกจากประสบการณ์ตรงมากกว่าการรับรู้แบบนามธรรม ดังนั้น พระราชไมตรีของพระองค์จึงมิใช่ความเป็นมิตรในเชิงมารยาท หากเป็นความเป็นมิตรที่มีข้อมูล มีการคำนวณ และมีการจัดวางผลประโยชน์ของสยามอยู่เบื้องหลังอย่างชัดเจน

แก่นของนโยบายดังกล่าวปรากฏเด่นชัดในพระราชหัตถเลขาที่ต่อมารู้จักกันในนาม “จระเข้และปลาวาฬ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงตระหนักดีว่าสยามไม่อาจต้านมหาอำนาจด้วยเรือรบหรืออาวุธ เพราะแม้จะมีทรัพย์สินมากเพียงใดก็ยังต้องพึ่งเทคโนโลยีและอาวุธจากชาติตะวันตกอยู่ดี ดังนั้น “อาวุธ” ที่สยามพึ่งพาได้จริงคือ “สติปัญญาและทักษะการเจรจา” การวางยุทธศาสตร์เช่นนี้สะท้อนสิ่งที่ เตช บุนนาค สรุปว่าเป็นหลักการแบบ “self-preservation through conciliation” หรือการรักษาตัวรอดผ่านการประนีประนอมทางการทูต (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2567) เมื่อมองผ่านกรอบซอฟต์พาวเวอร์ หลักการนี้มิใช่ความอ่อนแอ แต่เป็นการตระหนักถึงข้อจำกัดของ hard power และหันไปลงทุนกับเครื่องมือที่รัฐเล็กสามารถใช้ได้จริงอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า

ในแง่นี้ การสร้างพระราชไมตรีและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในรัชกาลที่ 4 จึงเป็นมากกว่าการสร้าง “มิตร” หากเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมทางการเมืองระหว่างประเทศที่เอื้อต่อความอยู่รอดของสยาม พระองค์ทรงลดความแปลกแยกของสยามจากโลกตะวันตกผ่านภาษาและพระราชหัตถเลขา ทรงเสริมความน่าเชื่อถือของรัฐผ่านการติดต่อกับผู้นำต่างประเทศโดยตรง และทรงสร้างขีดความสามารถในการปรับตัวผ่านเครือข่ายข่าวสารระหว่างประเทศ กลไกเหล่านี้ช่วยให้สยามไม่ถูกอ่านว่าเป็นรัฐล้าหลังหรือรัฐที่ไร้ความสามารถทางการทูต แต่เป็นรัฐที่มีผู้นำเข้าใจเกมระหว่างประเทศและพร้อมจะมีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกในแบบของรัฐสมัยใหม่

กล่าวโดยสรุป การสร้างพระราชไมตรีและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพื้นฐานสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ด้านนโยบาย

ต่างประเทศของสยาม เพราะเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนทุนทางปัญญา ทุนทางภาษา และทุนทางเครือข่ายให้กลายเป็นความไว้วางใจ ความน่าเชื่อถือ และพื้นที่ต่อรองในเวทีระหว่างประเทศ กล่าวอีกนัยหนึ่ง พระราชไมตรีมิได้เป็นเพียงอัธยาศัยไมตรีขององค์พระมหากษัตริย์ แต่เป็นยุทธศาสตร์ของรัฐเล็กที่ใช้การสื่อสาร การรับฟัง และการเจรจาเพื่อรักษาผลประโยชน์แห่งชาติภายใต้ระเบียบโลกที่มหาอำนาจเป็นผู้กำหนด และจากฐานดังกล่าวเอง จึงนำไปสู่การพัฒนากลไกการทูตสมัยใหม่ที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในประเด็นการรับและส่งราชทูต ซึ่งจะพิจารณาต่อไปในหัวข้อถัดไป

4.2.4.2 การรับและส่งราชทูตในฐานะเครื่องมือการทูตสมัยใหม่

ภายใต้บริบทของการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การดำรงอยู่ของรัฐขนาดเล็กอย่างสยามมิได้ขึ้นอยู่กับกำลังทางทหารเพียงอย่างเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวเข้าสู่ระเบียบระหว่างประเทศแบบใหม่ ซึ่งให้ความสำคัญกับอธิปไตย ความเสมอภาคระหว่างรัฐ และการปฏิสัมพันธ์ผ่านกลไกทางการทูตที่เป็นสากล ในบริบทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพัฒนานโยบายต่างประเทศผ่าน “การรับและส่งราชทูต” ให้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ในการสร้างการยอมรับและรักษาเอกราชของสยาม

ก่อนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยามยังคงอยู่ในกรอบของ “ระบบบรรณาการ” ซึ่งมีลักษณะเชิงลำดับชั้นและพิธีกรรม โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับจีน อย่างไรก็ตาม เมื่อสยามเริ่มเผชิญกับมหาอำนาจตะวันตก ระบบดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองต่อบริบทของระเบียบโลกแบบรัฐต่อรัฐได้อีกต่อไป หลักฐานจาก Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut (Neon Snidvongs, 2023)ระบุว่า ภายหลังการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกตั้งแต่ปี ค.ศ. 1855 เป็นต้นมา สยามได้ค่อย ๆ ลดบทบาทของระบบบรรณาการ และหันมาใช้รูปแบบความสัมพันธ์แบบรัฐต่อรัฐอย่างชัดเจนมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ “ราชทูต” กลายเป็นกลไกหลักของการดำเนินนโยบายต่างประเทศ

ในระยะแรก สยามยังอยู่ในฐานะ “ผู้รับ” คณะราชทูตจากชาติตะวันตก ซึ่งเป็นฝ่ายเข้ามาเจรจาและกำหนดเงื่อนไขความสัมพันธ์ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าการคงอยู่ในสถานะเชิงรับเพียงฝ่ายเดียวจะทำให้สยามเสียเปรียบในเวทีระหว่างประเทศ พระองค์จึงทรงปรับบทบาทของสยามไปสู่การเป็น “ผู้กระทำการทางการทูต” (active diplomatic actor) โดยการส่งคณะราชทูตของสยามไปยังมหาอำนาจโดยตรง การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนถึงการมี

agency ของรัฐ และเป็นการประกาศสถานะของสยามในฐานะรัฐอธิปไตยที่สามารถกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ด้วยตนเอง (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2566; สุวรรณา สัจจวีรวรรณ, 2519)

ภาพที่ 4.7 คณะราชทูตจากสยามไปอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.2400

การส่งคณะราชทูตไปยังประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2400 เป็นก้าวสำคัญของการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว คณะราชทูตได้รับการต้อนรับอย่างเป็นทางการ และได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ณ พระราชวังวินด์เซอร์ ซึ่งเป็นการยืนยันสถานะของสยามในระดับราชสำนักยุโรป การเข้าเฝ้าดังกล่าวมิได้เป็นเพียงพิธีการ หากแต่เป็น “การรับรองเชิงสัญลักษณ์” (symbolic recognition) ที่ช่วยเสริมความชอบธรรมของสยามในเวทีระหว่างประเทศ จากนั้น คณะราชทูตชุดเดียวกันยังได้เดินทางต่อไปยังประเทศฝรั่งเศส เพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 และจักรพรรดินียูเชนี ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของสยามในการดำเนินความสัมพันธ์กับมหาอำนาจยุโรปหลายฝ่ายอย่างต่อเนื่องภายใต้ภารกิจทางการทูตเดียวกัน (ภูธร ภูมะธน, 2568; ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2566)

ภาพที่ 4.8 คณะราชทูตสยามเข้าเฝ้า พระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ที่พระราชวังฟงแตนโบล

ในเชิงโครงสร้าง การจัดตั้งคณะราชทูตสยามในช่วงนี้สะท้อนถึงการนำรูปแบบการทูตสมัยใหม่มาใช้ กล่าวคือ มีการกำหนดตำแหน่งหน้าที่และลำดับชั้นอย่างเป็นระบบ ที่สำคัญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงยกระดับบทบาทของราชทูตจาก “ผู้ส่งสาร” ไปสู่ “ตัวแทนของรัฐ” ที่มีอำนาจในการเจรจาและตัดสินใจ ดังปรากฏในหลักฐานที่ระบุว่าราชทูตสามารถ “เจรจา ฟัง และตอบแทน” ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของรัฐ การเพิ่มอำนาจดังกล่าวถือเป็นหัวใจของการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบ diplomatic representation แบบสมัยใหม่ (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2566, 2567)

นอกจากอังกฤษแล้ว สยามยังได้ส่งคณะราชทูตไปยังประเทศฝรั่งเศสในหลายช่วงเวลา โดยในปี พ.ศ. 2404 ได้มีการส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักฝรั่งเศส ซึ่งเป็นช่วงที่ฝรั่งเศสกำลังขยายอิทธิพลในอินโดจีน และมีบทบาทเพิ่มขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2410 สยามได้ส่งคณะราชทูตไปยังฝรั่งเศสอีกครั้ง เพื่อเข้าร่วมงานนิทรรศการโลก (Exposition Universelle) ณ กรุงปารีส และเข้าเฝ้าพระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 พร้อมทั้งจักรพรรดินียูเชนี (ภูธร ภูมะธน, 2568)

การเดินทางของคณะราชทูตไปฝรั่งเศสในทั้งสองช่วงเวลาดังกล่าวมีนัยสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ กล่าวคือ เป็นการแสดงให้เห็นว่าสยามสามารถรักษาความสัมพันธ์กับมหาอำนาจยุโรปหลายฝ่ายได้ในเวลาเดียวกัน และสามารถดำรงดุลอำนาจระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสได้ การดำเนินนโยบายในลักษณะนี้ช่วยลดความเสี่ยงจากการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของมหาอำนาจฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ในอีกด้านหนึ่ง การรับราชทูตจากต่างประเทศในสยามก็ได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผ่อนคลายพิธีการบางประการ เช่น การอนุญาตให้คณะทูตต่างชาติไม่ต้องหมอบคลาน แต่สามารถแสดงความเคารพตามธรรมเนียมของตนได้ การปรับเปลี่ยนดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิง soft power เพราะเป็นการ “ลดความเสียดทานทางวัฒนธรรม” (cultural friction) ที่อาจเป็นอุปสรรคต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และช่วยสร้างความรู้สึกเท่าเทียมในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การรับและส่งราชทูตในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้เป็นเพียงกลไกทางการทูตในเชิงพิธีการ หากแต่เป็นเครื่องมือสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ที่ทำงานผ่านหลายมิติ ได้แก่ การสร้างความชอบธรรมผ่านการได้รับการยอมรับจากราชสำนักยุโรป การสร้างความไว้วางใจผ่านการลดความแตกต่างทางวัฒนธรรม และการเพิ่มขีดความสามารถของรัฐผ่านการพัฒนาระบบตัวแทนทางการทูตให้มีประสิทธิภาพ

ในเชิงแนวคิด การดำเนินนโยบายดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Nye (J. Nye, 2004; J. S. Nye, 2008) ที่มองว่าอำนาจของรัฐสามารถเกิดขึ้นจากความสามารถในการทำให้ผู้อื่นยอมรับผ่านความน่าดึงดูดและความชอบธรรม มากกว่าการใช้กำลังบังคับ การที่สยามสามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบการทูตสมัยใหม่ และได้รับการยอมรับในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม จึงเป็นการใช้ soft power เพื่อสร้าง “พื้นที่ปลอดภัย” ในระบบระหว่างประเทศที่ไม่สมดุล

นอกจากนี้ การพัฒนาระบบราชทูตยังเป็นพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่การใช้เครื่องมือทางกฎหมายระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการทำสนธิสัญญา การที่สยามสามารถมีตัวแทนทางการทูตที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล ทำให้สยามมีความชอบธรรมในการเข้าร่วมการเจรจาในฐานะรัฐอธิปไตย ซึ่งจะเป็นประเด็นสำคัญในหัวข้อถัดไป

4.2.4.3 การทำสนธิสัญญาและการปรับตัวสู่ระบบกฎหมายระหว่างประเทศ

ภายหลังจากการพัฒนาระบบราชทูตและการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นโยบายต่างประเทศของสยามได้ก้าวเข้าสู่ระยะที่มีนัยสำคัญยิ่ง กล่าวคือ การใช้ “สนธิสัญญา” เป็นเครื่องมือหลักในการจัดระเบียบความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตก และการปรับตัวเข้าสู่ระบบกฎหมายระหว่างประเทศสมัยใหม่ การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการตอบสนองต่อแรงกดดันจากจักรวรรดินิยม หากแต่เป็นการเลือกเชิงยุทธศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อโครงสร้างอำนาจของโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ในบริบทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักอย่างชัดเจนว่าสยามมิอาจแข่งขันกับมหาอำนาจตะวันตกในเชิงกำลังได้ แม้จะมีทรัพยากรเพียงพอในการจัดหาอาวุธ แต่โครงสร้างของระบบโลกในขณะนั้นทำให้การพึ่งพาอาวุธจากมหาอำนาจย่อมไม่สามารถนำไปสู่ความมั่นคงที่แท้จริงได้ (Neon Snidvongs, 2023) การตระหนักถึงข้อจำกัดของ “hard power” นี้นำไปสู่การเลือกใช้แนวทางที่แตกต่าง กล่าวคือ การเปลี่ยนสนามของอำนาจ (shifting the field of power) จากการเผชิญหน้าทางทหารไปสู่การใช้กติกาและการเจรจาเป็นเครื่องมือหลัก

แนวคิดดังกล่าวสะท้อนอยู่ในพระราชดำริที่มองว่า *“อาวุธชนิดเดียวซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเราในอนาคตก็คือวาจาและหัวใจของเราอันกอร์ปด้วยสติและปัญญา” (ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2558)* ซึ่งสามารถตีความได้ว่าเป็นการเน้นบทบาทของปัญญาและทักษะการเจรจา (intelligence and negotiating skill) ในฐานะเครื่องมือของรัฐ แทนการพึ่งพากำลังทางทหาร แนวทางนี้สอดคล้องกับแก่นของซอฟต์พาวเวอร์ที่มุ่งเน้นการโน้มน้าวและการสร้างความยอมรับมากกว่าการบังคับ (J. Nye, 2004) ภายใต้กรอบคิดดังกล่าว การทำสนธิสัญญาจึงมิใช่การยอมจำนน หากแต่เป็นการปรับสถานะของสยามจาก “เป้าหมายของการแทรกแซง” ไปสู่ “คู่สัญญา” ในระบบกฎหมายระหว่างประเทศ

จุดเปลี่ยนสำคัญของกระบวนการนี้คือการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) กับสหราชอาณาจักรในปี ค.ศ. 1855 (พ.ศ. 2398) ซึ่งถือเป็นการเปิดประตูของสยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและกฎหมายระหว่างประเทศสมัยใหม่ สนธิสัญญาดังกล่าวกำหนดให้มีการเปิดเสรีทางการค้า การกำหนดอัตราภาษีศุลกากรแบบคงที่ และการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ชาวอังกฤษ (Bowring, 1855) แม้เงื่อนไขดังกล่าวจะสะท้อนถึงความไม่สมดุลของอำนาจ แต่ในอีกด้านหนึ่ง สนธิสัญญานี้ช่วยลดความเสี่ยงของการใช้กำลังทางทหาร และสร้างความชอบธรรมให้สยามในฐานะรัฐที่สามารถเข้าสู่ระบบกฎหมายระหว่างประเทศได้

ภาพที่ 4.9 เซอร์จอห์น เบาว์ริง เอกอัครราชทูตสหราชอาณาจักรและผู้สำเร็จราชการฮ่องกง

ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริง สยามได้ขยายเครือข่ายสนธิสัญญาไปยังประเทศตะวันตกอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ สหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1856 (พ.ศ. 2399) ฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1856 (พ.ศ. 2399) เดนมาร์กในปี ค.ศ. 1858 (พ.ศ. 2401) โปรตุเกสในปี ค.ศ. 1859 (พ.ศ. 2402) เนเธอร์แลนด์ในปี ค.ศ. 1860 (พ.ศ. 2403) ปรัสเซียในปี ค.ศ. 1862 (พ.ศ. 2405) และเบลเยียมในปี ค.ศ. 1868 (พ.ศ. 2411) (Neon Snidvongs, 2023) การกระจายสนธิสัญญาในลักษณะนี้มิได้เป็นเพียงการเปิดประเทศทางเศรษฐกิจ หากแต่เป็นการสร้างดุลทางสนธิสัญญาระหว่างมหาอำนาจ

ในเชิงยุทธศาสตร์ แนวทางดังกล่าวอาจอธิบายได้ด้วยแนวคิด “ความปลอดภัยในจำนวน” (safety in numbers) กล่าวคือ การกระจายสิทธิและผลประโยชน์ให้แก่หลายประเทศพร้อมกัน ทำให้ไม่มีมหาอำนาจใดมีแรงจูงใจเพียงพอที่จะผูกขาดอิทธิพลหรือยึดครองสยามเป็นอาณานิคม เนื่องจากต้นทุนของการปกครองโดยตรงจะสูงกว่าการรักษาสถานะของสยามในฐานะรัฐคู่ค้า (Neon Snidvongs, 2023) กลยุทธ์นี้จึงเป็นการใช้กฎหมายและเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือในการถ่วงดุลอำนาจแทนการใช้กำลังทางทหาร

ในอีกด้านหนึ่ง การเข้าสู่ระบบสนธิสัญญานำไปสู่การปรับตัวของสยามในระดับสถาบัน โดยเฉพาะการพัฒนากฎหมายที่มีลักษณะเป็น “กฎหมายเชิงบวก” (legal positivism) ซึ่งตั้งอยู่บนหลักเหตุผลและประโยชน์ของรัฐ มากกว่าการอิงอยู่กับจารีตหรือความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา (Neon Snidvongs, 2023) การปรับเปลี่ยนดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นในลักษณะของการปฏิรูปครั้งใหญ่ในคราว

เดียว หากแต่เป็นกระบวนการแบบค่อยเป็นค่อยไป (piecemeal reform) ผ่านการออกประกาศเป็นเรื่อง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับโลกตะวันตก เช่น กฎหมายด้านภาษีและกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

นอกจากนี้ การใช้ภาษากฎหมายที่มีลักษณะตรงไปตรงมาและเข้าใจง่าย ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความชัดเจนในสิทธิและหน้าที่ของคู่สัญญา ซึ่งช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือของรัฐในสายตานานาชาติ และลดข้ออ้างของมหาอำนาจที่มักใช้แนวคิดเรื่อง “ความล้าหลัง” เป็นเหตุผลในการแทรกแซง การพัฒนากฎหมายในลักษณะนี้จึงไม่เพียงเป็นการปฏิรูปภายใน หากแต่เป็นการสร้างซอฟต์พาวเวอร์ผ่าน “ความชอบธรรมเชิงสถาบัน” (institutional legitimacy) (J. Nye, 2004)

อย่างไรก็ตาม การเข้าสู่ระบบสนธิสัญญามิได้ปราศจากต้นทุน โดยเฉพาะการสูญเสียอำนาจบางส่วนในด้านอธิปไตย เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะของ “สนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียม” (unequal treaties) ในระบบระหว่างประเทศยุคนั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับข้อจำกัดดังกล่าวในฐานะ “การรักษาตัวรอดผ่านการประนีประนอม” (self-preservation through conciliation) กล่าวคือ การยอมเสียผลประโยชน์บางส่วนหรือศักดิ์ศรีในระยะสั้น (loss of prestige) เพื่อรักษาเอกราชโดยรวมของรัฐในระยะยาว (Neon Snidvongs, 2023)

เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน จะเห็นได้ว่าความสำเร็จของสยามมิได้เกิดจากนโยบายเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจาก “ความได้เปรียบด้านข้อมูลข่าวสาร” (information advantage) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สิงคโปร์เป็นฐานในการติดตามข่าวสารระหว่างประเทศ ผ่านเครือข่ายกงสุลและหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ทำให้ทรงเข้าใจพฤติกรรมของมหาอำนาจต่อรัฐที่มีท่าทีแข็งขืน เช่น ญวน หรือรัฐที่ประเมินกำลังของตนเองผิดพลาด เช่น พม่า (Neon Snidvongs, 2023) ความเข้าใจดังกล่าวทำให้สยามสามารถกำหนดนโยบายที่สอดคล้องกับโครงสร้างอำนาจโลกได้อย่างแม่นยำ

ในเชิงทฤษฎี การดำเนินนโยบายดังกล่าวสะท้อนถึงการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในระดับโครงสร้าง กล่าวคือ มิใช่เพียงการสร้างภาพลักษณ์หรือความดึงดูด หากแต่เป็นการสร้าง “ความชอบธรรมในการดำรงอยู่” ภายในระบบระหว่างประเทศ ผ่านการยอมรับกติกา การปฏิบัติตามสนธิสัญญา และการพัฒนาสถาบันภายในให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล (J. Nye, 2004; J. S. Nye, 2008)

กล่าวโดยสรุป การทำสนธิสัญญาและการปรับตัวเข้าสู่ระบบกฎหมายระหว่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกลยุทธ์สำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ ที่ช่วยให้สยามสามารถเปลี่ยนสนามของอำนาจจากการใช้กำลังไปสู่การใช้กติกา สร้างดุลอำนาจผ่านเครือข่ายสนธิสัญญา และพัฒนาความชอบธรรมของรัฐในระดับสากล ทำให้สามารถรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันจากจักรวรรดินิยม

4.2.4.4 การสร้างภาพลักษณ์ของรัฐ “สยามอารยะ” ในเวทีระหว่างประเทศ

การสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะ “รัฐอารยะ” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้เป็นเพียงการปรับเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ หากแต่เป็นยุทธศาสตร์เชิงโครงสร้างที่มุ่งสร้างความชอบธรรมของรัฐภายใต้มาตรฐานความศิวิไลซ์ (standard of civilization) ในระบบระหว่างประเทศศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นเกณฑ์สำคัญที่มหาอำนาจตะวันตกใช้ในการประเมินรัฐนอกยุโรปว่า “สมควรได้รับการยอมรับ” หรือ “ควรถูกแทรกแซง” (Gong, 1984) ในบริบทดังกล่าว พระองค์ทรงตระหนักว่าการรักษาเอกราชมิได้ขึ้นอยู่กับกำลังทางทหารเพียงอย่างเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับ “การถูกรับรู้” (perception) ว่าเป็นรัฐที่มีอารยธรรม มีระเบียบแบบแผน และสามารถปฏิสัมพันธ์ในระบบกฎหมายและการทูตสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสม

หนึ่งในเครื่องมือสำคัญที่พระองค์ทรงใช้คือ “การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์” ผ่านพระราชสาส์นที่ส่งถึงประมุขของประเทศต่าง ๆ ซึ่งมิได้มีเพียงเนื้อหาทางการทูต หากแต่แฝงด้วยการยืนยันสถานะของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่มีพระราชอำนาจเหนือดินแดนในเครือ เช่น ลาว กัมพูชา และบางส่วนของมลายู (ภูธร ภูมะธน, 2568; Neon Snidvongs, 2023) การระบุขอบเขตอำนาจดังกล่าวในพระราชสาส์นจึงเป็นการ “ประกาศอธิปไตย” ในเชิงวาทกรรมควบคู่ไปกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ อันเป็นการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในการกำหนดความเข้าใจของนานาชาติต่อสถานะของสยาม (J. Nye, 2004)

ควบคู่กันนั้น พระองค์ยังทรงใช้ “วัตถุทางวัฒนธรรม” เป็นสื่อกลางทางการทูต โดยเฉพาะเครื่องราชบรรณาการที่จัดทำขึ้นอย่างประณีตเพื่อถวายแก่ประมุขของชาติตะวันตก เช่น เครื่องบรมราชูปโภคที่จัดถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร และการพระราชทานพระราชสาส์นจารึกในพระสุพรรณบัฏพร้อมดาบไทยแก่พระเจ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ตลอดจนการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดารานพรัตน์ (ภูธร ภูมะธน, 2568; Moffat, 1961; Neon Snidvongs, 2023) เครื่องราชบรรณาการเหล่านี้มิได้เป็นเพียงของกำนัล หากแต่เป็น “ตัวแทนของ

อารยธรรม” ที่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองทางศิลปหัตถกรรม ความต่อเนื่องของราชประเพณี และความสามารถของรัฐในการผลิตวัฒนธรรมชั้นสูง การส่งมอบวัตถุเหล่านี้จึงมีนัยในการสร้างความน่าดึงดูด (attraction) และความเคารพ (respect) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติทางวัฒนธรรม (J. Nye, 2004)

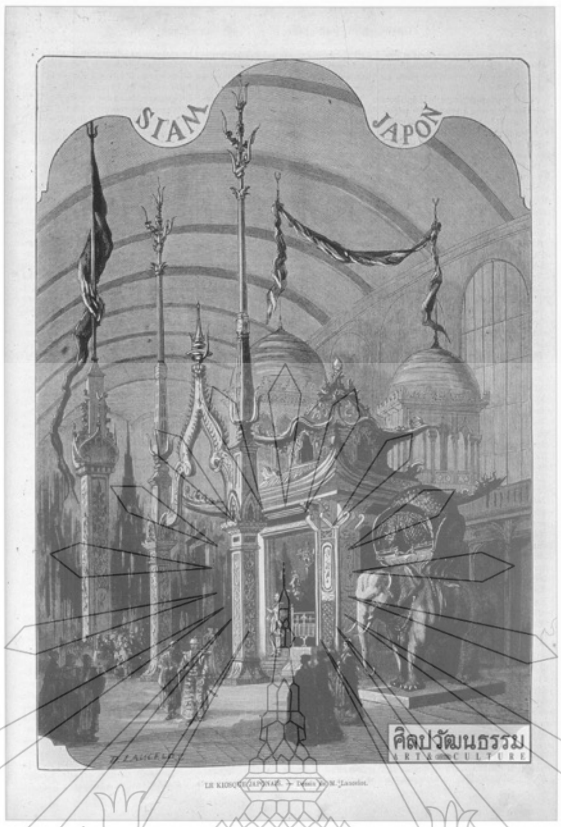
ในมิติของ “การมองเห็น” (visual representation) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรก ๆ ในภูมิภาคที่ตระหนักถึงพลังของภาพถ่ายในฐานะสื่อสมัยใหม่ พระองค์มิได้เพียงรับเทคโนโลยีการถ่ายภาพจากตะวันตก หากแต่ทรงใช้พระบรมฉายาลักษณ์เป็นเครื่องมือทางการทูตอย่างมีนัยสำคัญ โดยมีการฉลองพระองค์ในเครื่องแบบที่หลากหลาย ทั้งแบบไทยและตะวันตก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งพระบรมฉายาลักษณ์ไปยังผู้นำประเทศต่าง ๆ เพื่อสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระองค์และสยามในสายตานานาชาติ การ “จัดวางภาพ” (staged representation) ดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการบันทึกภาพ หากแต่เป็นการ “ออกแบบภาพลักษณ์รัฐ” (state image construction) ที่มุ่งนำเสนอความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงอารยธรรมทันสมัย และมีอธิปไตยทัดเทียมกับรัฐตะวันตก

ภาพที่ 4.10 พระบรมฉายาลักษณ์ รัชกาลที่ 4 ฉายโดย จอห์น ทอมสัน เมื่อ 6 ต.ค. 2408

พระองค์ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ช่างภาพชาวตะวันตก เช่น จอห์น ทอมสัน (John Thomson) เข้ามาบันทึกภาพพระราชสำนักและสภาพสังคมสยามภายใต้กรอบที่ราชสำนักยอมรับ ภาพถ่ายเหล่านี้จึงมิใช่เพียง “สายตาของตะวันตก” (Western gaze) หากแต่เป็นภาพที่ผ่านการคัดสรรและกำกับโดยรัฐสยามในระดับหนึ่ง ก่อนถูกเผยแพร่ผ่านหนังสือและสื่อสิ่งพิมพ์ในยุโรป อันทำหน้าที่เป็น “สื่อกลางในการแปลความสยาม” ให้แก่โลกตะวันตก (ไพศาล เปี่ยมเมตตาวัฒน์, 2558) ในแง่นี้ พระบรมฉายาลักษณ์และภาพถ่ายจึงทำหน้าที่เป็น “ตัวแทนของรัฐ” (representation of the state) ที่ช่วยลดความคลาดเคลื่อนทางวัฒนธรรม (cultural friction) และเสริมสร้างความน่าเชื่อถือของสยามในสายตานานาชาติ (ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ, 2566)

นอกจากนี้ สยามยังได้เข้าร่วมในนิทรรศการนานาชาติ ซึ่งเป็นเวทีสำคัญในการแสดง “ความเป็นอารยะ” ของรัฐในศตวรรษที่ 19 โดยในรัชสมัยนี้ สยามได้ส่งสิ่งของเข้าร่วมจัดแสดงในงานสำคัญหลายครั้ง ได้แก่ งาน London International Exhibition ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ (ค.ศ. 1862 / พ.ศ. 2405) และงาน Exposition Universelle ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส (ค.ศ. 1867 / พ.ศ. 2410) รวมถึงงาน Maritime International Exhibition ที่เมืองฮาฟร์ ประเทศฝรั่งเศส (ค.ศ. 1868 / พ.ศ. 2411) (ภูธร ภูมะธน, 2568; Moffat, 1961; Neon Snidvongs, 2023) สิ่งของที่นำไปจัดแสดง เช่น ผลผลิตทางการเกษตร เครื่องมือประมง และเรือพระที่นั่งจำลอง มิได้มีความสำคัญเพียงในเชิงเศรษฐกิจ หากแต่เป็นการนำเสนอศักยภาพของรัฐในฐานะสังคมที่มีระเบียบ มีทรัพยากร และมีภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของตนเอง การได้รับรางวัล เช่น เหรียญรางวัลจากงาน Paris Exhibition ในปี ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410) และรางวัลจากงาน Maritime Exhibition ในปี ค.ศ. 1868 (พ.ศ. 2411) เป็นหลักฐานของ “การยอมรับจากนานาชาติ” (international recognition) (ภูธร ภูมะธน, 2568; สุวรรณา สัจจวีรวรรณ, 2519) ยิ่งตอกย้ำภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความก้าวหน้าและควรค่าแก่การยอมรับในสังคมระหว่างประเทศ

ภาพที่ 4.11 ภาพวาดซุ้มประตูสยาม บริเวณทางเข้าส่วนจัดแสดงของสยาม ในงาน Exposition Universelle ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ค.ศ. 1867

เมื่อพิจารณาโดยรวม จะเห็นได้ว่าการสร้างภาพลักษณ์ของ “สยามอารยะ” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกระบวนการที่ผสานทั้งมิติของวาทกรรม (discursive), วัฒนธรรม (cultural) และการมองเห็น (visual) เข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นพระราชสาส์น เครื่องราชบรรณาการ พระบรมฉายาลักษณ์ หรือการเข้าร่วมนิทรรศการนานาชาติ ล้วนทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือเชิงสัญลักษณ์” ที่ช่วยกำหนดการรับรู้ของนานาชาติต่อสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม การดำเนินนโยบายดังกล่าวจึงมิใช่เพียงการเลียนแบบตะวันตก หากแต่เป็นการใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างมีชั้นเชิง เพื่อสร้างความชอบธรรม ลดแรงกดดันจากจักรวรรดินิยม และรักษาเอกราชของรัฐไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Gong, 1984; J. Nye, 2004)

4.2.4.5 สรุปมิตินโยบายต่างประเทศของซอฟต์พาวเวอร์

นโยบายต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนการใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างเป็นระบบ โดยทรง “เปลี่ยนสนามของอำนาจ” จากการเผชิญหน้าทางทหารไปสู่การทูต การเจรจา และการยอมรับกติกาของระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ การทำสนธิสัญญา การ

ปรับตัวเข้าสู่กฎหมายระหว่างประเทศ และการสร้างดุลความสัมพันธ์กับมหาอำนาจ ล้วนเป็นกลไกที่ช่วยให้สยามเปลี่ยนสถานะจาก “เป้าหมายของการแทรกแซง” มาเป็น “คู่สัญญาที่มีความชอบธรรม” ในระบบโลก แนวทางดังกล่าวสะท้อนการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในเชิงโครงสร้าง ที่มุ่งสร้างเงื่อนไขให้รัฐสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงมากกว่าการต่อต้านด้วยกำลัง

ขณะเดียวกัน การสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะ “รัฐอารยะ” ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ นิทรรศการนานาชาติ เครื่องราชบรรณาการ และพระราชสาส์น ได้ทำหน้าที่เสริมความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมของรัฐในสายตานานาชาติ ซึ่งสอดคล้องกับมาตรฐานความศิวิไลซ์ที่มหาอำนาจใช้ประเมินรัฐนอกยุโรป เมื่อผสานกับการสื่อสารอธิปไตยอย่างชัดเจน นโยบายดังกล่าวจึงก่อให้เกิดทั้ง “ความน่าดึงดูด” และ “การยอมรับ” ในระดับระหว่างประเทศ ส่งผลให้สยามสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 (พ.ศ. 2394–2411)

4.2.5 มิติทางการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์

การเปลี่ยนผ่านของสยามในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มิได้เป็นเพียงการเผชิญหน้าทางการทูตหรือการทหารกับมหาอำนาจตะวันตกเท่านั้น หากแต่เป็นการเผชิญหน้าทาง “ปัญญา” (intellectual encounter) ที่ลึกซึ้งยิ่งกว่า กล่าวคือ เป็นการเผชิญหน้าระหว่างระบบความรู้แบบจารีตกับระบบความรู้แบบสมัยใหม่ ซึ่งชาติตะวันตกใช้เป็นเกณฑ์สำคัญในการตัดสินความ “ศิวิไลซ์” ของรัฐอื่น ๆ ในบริบทดังกล่าว การศึกษาได้กลายเป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดสถานะของรัฐในระบบระหว่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักอย่างชัดเจนว่าการรักษาเอกราชของสยามมิอาจพึ่งพาเพียงกำลังทางทหารหรือการเจรจาทางการทูตเท่านั้น หากแต่จำเป็นต้องสร้าง “ความน่าเชื่อถือ” และ “ความยอมรับ” ในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งในยุคนั้นให้คุณค่ากับวิทยาการ ความรู้เชิงเหตุผล และระบบการศึกษาสมัยใหม่ การปฏิรูปด้านการศึกษาจึงมิใช่เพียงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในความหมายทั่วไป แต่เป็นกระบวนการสร้าง “ทุนปัญญา” (intellectual capital) ของรัฐ เพื่อให้สยามสามารถสื่อสาร เจรจา และดำรงอยู่ในระบบระหว่างประเทศที่กำลังถูกกำหนดโดยมาตรฐานของตะวันตกได้อย่างมีศักดิ์ศรี

ในเชิงแนวคิด การศึกษาในบริบทนี้สามารถมองได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ เนื่องจากเป็นกลไกที่ช่วยสร้าง “พลังดึงดูด” (attraction) ผ่านภาพลักษณ์ของความเป็นรัฐสมัย

ใหม่ (modern state) ที่มีเหตุผล มีระบบ และมีความสามารถในการบริหารจัดการตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ การที่สยามสามารถแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางการศึกษาและการเปิดรับองค์ความรู้จากภายนอก จึงมีส่วนสำคัญในการลดแรงกดดันจากจักรวรรดินิยม และสร้างเงื่อนไขให้มหาอำนาจตะวันตกยอมรับสยามในฐานะ “รัฐเอกราช” มากกว่าจะเป็น “ดินแดนที่ล้าหลัง” ซึ่งควรถูกครอบงำ

นอกจากนี้ การปฏิรูปการศึกษายังนำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมและโลกทัศน์ของผู้คนภายในประเทศ จากการยึดโยงกับความเชื่อแบบจารีต ไปสู่การให้ความสำคัญกับเหตุผลวิทยาศาสตร์ และองค์ความรู้เชิงประจักษ์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในระดับชนชั้นนำ หากแต่ค่อย ๆ ขยายตัวไปสู่สาธารณชนผ่านการเผยแพร่ความรู้ในรูปแบบใหม่ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ โรงเรียน และสถาบันการเรียนรู้ต่าง ๆ อันเป็นการวางรากฐานของ “สังคมแห่งการเรียนรู้” ที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศในระยะยาว

ดังนั้น มิติทางการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงควรถูกพิจารณาในฐานะกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาองค์ความรู้ภายในประเทศกับการสร้างสถานะและความชอบธรรมในเวทีระหว่างประเทศ โดยสามารถจำแนกออกได้เป็นสามประเด็นหลัก ได้แก่ การสร้างทุนปัญญาของชนชั้นนำ การรับและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้จากต่างชาติ และการเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในหัวข้อย่อยต่อไปนี้

4.2.5.1 การสร้างทุนปัญญาของชนชั้นนำผ่านการศึกษา

พัฒนาการด้านการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เป็นเพียงกระบวนการนำองค์ความรู้ใหม่จากโลกตะวันตกเข้าสู่สังคมสยาม หากแต่เป็นการดำเนินยุทธศาสตร์เชิงปัญญาที่มุ่ง “วางรากฐานทางความรู้” ให้แก่ชนชั้นนำของรัฐ เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจและรับมือกับพลวัตของระบบระหว่างประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในบริบทที่มหาอำนาจตะวันตกใช้เกณฑ์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” (standard of civilization) เป็นเครื่องมือในการจัดลำดับสถานะของรัฐต่าง ๆ (Gong, 1984) ความสามารถของชนชั้นนำในการสื่อสาร เจรจา และแสดงออกถึงความมีเหตุผลและความรู้แบบสมัยใหม่จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงเอกราชของสยาม การสร้าง “ทุนปัญญา” (intellectual capital) ในกลุ่มชนชั้นนำจึงมิใช่เพียงเรื่องของการศึกษาหากแต่เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์รัฐในการธำรงอธิปไตยผ่านซอฟต์พาวเวอร์ (J. Nye, 2004)

กระบวนการดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นจากพระมหากษัตริย์เอง โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำหน้าที่เสมือน “ปัญญาชนสมบูรณ์แบบ” (Renaissance Man) ที่สามารถผสมผสานองค์ความรู้จากสองระบบความคิดที่แตกต่างกัน ได้แก่ “โบราณวิทยา” ซึ่งครอบคลุมพระพุทธศาสนา ภาษาบาลี และคัมภีร์จารีต กับ “ฝรั่งวิทยา” อันประกอบด้วยภาษา วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และความรู้แบบตะวันตก การสั่งสมองค์ความรู้ดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันในช่วงครองราชย์ หากแต่มีรากฐานยาวนานตั้งแต่ครั้งทรงผนวชเป็นเวลาถึง 27 ปี ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่พระองค์ได้มีปฏิสัมพันธ์กับมิชชันนารีและนักวิชาการตะวันตกอย่างต่อเนื่อง (ปาลเลกัวซ์ & สันต์ ท. โกมลบุตร, 2552; วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, 2567) การเรียนรู้ดังกล่าวทำให้พระองค์สามารถพัฒนามุมมองต่อโลกที่ก้าวพ้นกรอบจักรวาลวิทยาแบบจารีต และเปิดรับวิธีคิดเชิงเหตุผลและวิทยาศาสตร์มากขึ้น

การผสมผสานองค์ความรู้ทั้งสองระบบนี้มิได้เป็นเพียงการรับเอาความรู้ใหม่เข้ามาแทนที่ความรู้เดิม หากแต่เป็นการ “แปล” และ “ตีความ” ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมสยาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเป็นเพียงผู้รับความรู้จากตะวันตก แต่ทรงเป็นผู้สร้าง “สะพานทางปัญญา” ระหว่างสองโลกความคิด ซึ่งช่วยให้สยามสามารถปรับตัวเข้าสู่ระเบียบโลกสมัยใหม่โดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง บทบาทดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทที่ความรู้กลายเป็นเครื่องมือของอำนาจ และเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความศิวิไลซ์ของรัฐ

ภายใต้บริบทนี้ สถาบันสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในฐานะ “โครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา” ของรัฐสยาม เครือข่ายพระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะธรรมยุตที่พระองค์ทรงก่อตั้งขึ้น มิได้ทำหน้าที่เพียงด้านศาสนา แต่ยังกลายเป็นกลไกในการรับ ถ่ายทอด และกระจายองค์ความรู้ใหม่จากโลกภายนอก วัดในฐานะศูนย์กลางการศึกษาแบบดั้งเดิมถูกปรับบทบาทให้เป็นพื้นที่ของการเรียนรู้แบบผสมผสาน ซึ่งรวมถึงการศึกษาภาษาอังกฤษ การเรียนรู้วิทยาศาสตร์พื้นฐาน และการเข้าถึงเทคโนโลยีใหม่ เช่น การพิมพ์ การใช้เครือข่ายสงฆ์เป็นฐานในการพัฒนาทางปัญญานี้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเปลี่ยนผ่านของสยาม ซึ่งมิได้อาศัยการรื้อถอนโครงสร้างเดิม แต่เป็นการ “ใช้ของเดิมเพื่อรองรับของใหม่” อย่างมีพลวัต

เมื่อโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาดังกล่าวเริ่มมีความมั่นคง ก็ได้เอื้อให้เกิดการก่อตัวของ “ชนชั้นนำหัวก้าวหน้า” (progressive elites) ซึ่งประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางรุ่นใหม่ที่ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กลุ่มบุคคลเหล่านี้ เช่น เจ้าฟ้าจุฑามณี และขุน

นางในตระกูลบุนนาค มิได้เป็นเพียงผู้มีอำนาจทางการเมือง แต่ยังทำหน้าที่เป็น “ตัวกลางทางปัญญา” (intellectual intermediaries) ที่สามารถเชื่อมโยงความรู้จากตะวันตกเข้ากับบริบทของการบริหารราชการแผ่นดินในสยาม (Neon Snidvongs, 2023) พวกเขามีบทบาทสำคัญในการนำความรู้ด้านภาษา การทูต กฎหมาย และการคลังมาประยุกต์ใช้ในการเจรจากับชาติตะวันตก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ต้องอาศัยทั้งความเข้าใจเชิงวัฒนธรรมและความสามารถในการใช้เหตุผลแบบสมัยใหม่

ปรากฏการณ์การก่อรูปของชนชั้นนำลักษณะนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคมของสยาม กล่าวคือ จากเดิมที่สถานะของชนชั้นนำขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดและลำดับศักดิ์เป็นหลัก ได้เริ่มมีมิติของ “ความรู้” และ “ความสามารถ” เข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญมากขึ้น แม้จะยังไม่ถึงขั้นเป็นระบบคุณธรรมแบบสมัยใหม่ แต่ก็เป็นสัญญาณของการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ ซึ่งทำให้ชนชั้นนำสยามสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับความคาดหวังของโลกภายนอกได้มากขึ้น

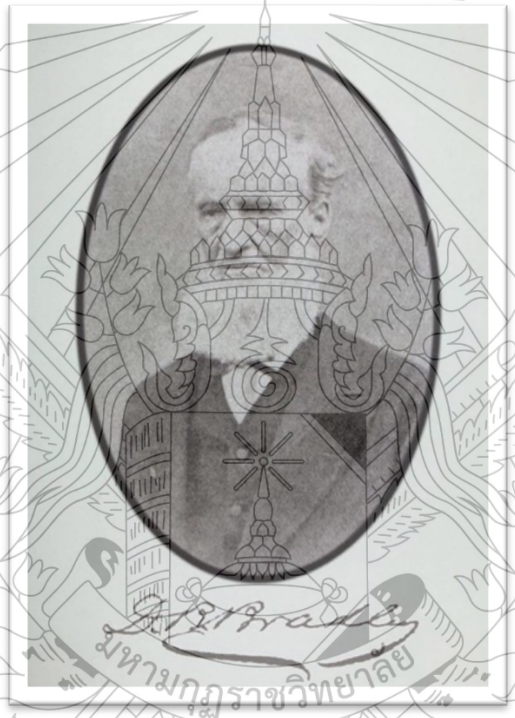
การสร้างทุนมนุษย์ในลักษณะนี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศของสยาม เนื่องจากข้าราชการที่มีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษและเข้าใจวัฒนธรรมตะวันตกสามารถทำหน้าที่เป็นผู้แทนของรัฐในการเจรจาและติดต่อกับมหาอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความสามารถดังกล่าวช่วยลดความไม่สมดุลทางอำนาจในการเจรจา และทำให้สยามสามารถรักษาผลประโยชน์ของตนได้ในระดับหนึ่งภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียม

ในเชิงการวิเคราะห์ กระบวนการสร้างทุนปัญญาของชนชั้นนำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัฐ กล่าวคือ แทนที่จะเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกด้วยกำลังทางทหาร ซึ่งสยามมีข้อจำกัดอย่างชัดเจน รัฐสยามเลือกที่จะ “ยกระดับตนเอง” ผ่านการพัฒนาทางปัญญาและวัฒนธรรม เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและความยอมรับในสายตาของโลกภายนอก การมีชนชั้นนำที่สามารถสื่อสารด้วยภาษาเดียวกับตะวันตก เข้าใจตรรกะทางกฎหมายและวิทยาศาสตร์ และแสดงออกถึงความมีเหตุผลในแบบสากล ทำให้สยามสามารถหลีกเลี่ยงการถูกจัดอยู่ในกลุ่ม “รัฐป่าเถื่อน” (barbarian states) และรักษาสถานะของตนในระบบระหว่างประเทศได้ (Gong, 1984)

ดังนั้น การสร้างทุนปัญญาของชนชั้นนำในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงพัฒนาการด้านการศึกษาในความหมายแคบ หากแต่เป็นกระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงมิติทางวัฒนธรรม การเมือง และการต่างประเทศเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น และเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงเอกราชของสยามภายใต้แรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.5.2 การรับและแลกเปลี่ยนความรู้จากต่างชาติ

ภายหลังจากที่สยามได้เริ่มวางรากฐานทางปัญญาให้แก่ชนชั้นนำผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายในราชสำนักและเครือข่ายสถาบันสงฆ์ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนหน้า กระบวนการสำคัญที่ทำให้การสร้างทุนปัญญาดังกล่าวสามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือการเปิดรับและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้จากต่างชาติ ซึ่งมิได้เกิดขึ้นในลักษณะของการรับเอาความรู้แบบเบ็ดเสร็จ หากแต่เป็นกระบวนการเชิงปฏิสัมพันธ์ที่สยามเลือกสรร ปรับใช้ และตีความองค์ความรู้จากตะวันตกให้สอดคล้องกับบริบทของตนเอง การรับและแลกเปลี่ยนความรู้ดังกล่าวจึงเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงสยามเข้าสู่ระบบความรู้ของโลกสมัยใหม่ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างอำนาจเชิงนุ่มนวลของรัฐในเวทีระหว่างประเทศ (J. Nye, 2004)

ภาพที่ 4.12 หมอบรัดเลย์ หรือนายแพทย์ แดน บีช บรัดเลย์ (Dr. Dan Beach Bradley)

หนึ่งในช่องทางสำคัญของการรับความรู้จากต่างชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือบทบาทของมิชชันนารีและครูชาวตะวันตก ซึ่งทำหน้าที่เสมือน “ทูตทางวัฒนธรรม” (Cultural Intermediaries) ที่นำพาองค์ความรู้ วิทยาการ และวิธีคิดแบบตะวันตกเข้าสู่สยาม มิชชันนารีเหล่านี้มิได้มีบทบาทเพียงในการเผยแผ่ศาสนา หากแต่ยังมีบทบาทสำคัญในด้านการแพทย์ การพิมพ์ การศึกษา และการแปลภาษา ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ หมอบรัดเลย์ (Dan Beach

Bradley) ซึ่งเป็นทั้งแพทย์และผู้บุกเบิกการพิมพ์ในสยาม และมุขนายกปัลเลอกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) ซึ่งมีความใกล้ชิดกับราชสำนักและทำหน้าที่เป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับโลกตะวันตก **(ปาลเลกัวซ์ & สันต์ ท. โกมลบุตร, 2552; วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, 2567)** การมีอยู่ของบุคคลเหล่านี้ในสยามทำให้เกิดพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนความรู้ที่มีลักษณะเป็นการสื่อสารสองทาง มิใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้จากตะวันตกสู่สยามเท่านั้น

ภาพที่ 4.13 นางแอนนา ลีโอโนเวนส์ หรือ แหม่มแอนนา

ในบริบทของราชสำนัก การรับความรู้จากต่างชาติยังปรากฏในรูปแบบของการจ้างครูชาวต่างชาติเข้ามาทำหน้าที่สอนภาษาและวิชาการสมัยใหม่แก่พระราชโอรส พระราชธิดา และชนชั้นนำ ตัวอย่างเช่น การว่าจ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) ครูสตรีชาวตะวันตกเข้ามาสอนภาษาอังกฤษและความรู้พื้นฐานแบบตะวันตกในพระบรมมหาราชวัง ระหว่าง พ.ศ.2405-2410 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักในการสร้างบุคลากรที่มีความสามารถในการสื่อสารกับชาวต่างชาติ และเข้าใจโลกในกรอบของความคิดแบบสมัยใหม่ (Leonowens, 1870) แม้ว่าการเรียนการสอนดังกล่าวจะยังมิได้มีลักษณะเป็นระบบการศึกษาที่เป็นทางการ แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้าง “ทุนมนุษย์แบบสากล” (cosmopolitan human capital) ในหมู่ชนชั้นนำของสยาม

นอกจากการนำครูต่างชาติเข้ามาในประเทศแล้ว รัฐสยามยังเริ่มใช้กลไกของการ “ส่งคนออกไปเรียนรู้” จากต่างประเทศ ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งมิติสำคัญของการแลกเปลี่ยนความรู้ การส่งนักเรียนไทยกลุ่มแรกไปศึกษายังประเทศอังกฤษ รวมถึงการส่งบุตรหลานของชนชั้นนำไปศึกษายังอาณานิคมของอังกฤษในภูมิภาค เช่น สิงคโปร์ เป็นตัวอย่างของการสร้างเครือข่ายทุนมนุษย์ที่

เชื่อมโยงกับโลกภายนอก บุคคลที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศเหล่านี้มักกลับเข้ามารับราชการในตำแหน่งที่ต้องใช้ความรู้ด้านภาษาและความเข้าใจในระบบตะวันตก เช่น ราชเลขานุการ ล่าม และที่ปรึกษาด้านการทูต ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเจรจากับมหาอำนาจตะวันตก (สมปอง พงษ์ไมตรี & สุภาพ กลิ่นเรือง, ม.ป.ป.)

ในขณะเดียวกัน การแลกเปลี่ยนความรู้ยังเกิดขึ้นผ่านการเดินทางไปศึกษาดูงานและฝึกฝนทักษะเฉพาะด้านในต่างประเทศ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น “การเรียนรู้เชิงประจักษ์” (experiential learning) ตัวอย่างเช่น การส่งข้าราชการไปศึกษาระบบการปกครองและการบริหารในสิงคโปร์ ซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษที่มีความก้าวหน้าทางการบริหาร รวมถึงการส่งช่างฝีมือไปฝึกหัดวิชาชีพเฉพาะทาง เช่น การพิมพ์ การต่อเรือ หรือการซ่อมนาฬิกาในยุโรป การเรียนรู้ในลักษณะนี้ช่วยให้สยามสามารถนำองค์ความรู้เชิงปฏิบัติมาปรับใช้ในการพัฒนาระบบราชการและเศรษฐกิจของตนได้อย่างเป็นรูปธรรม (สมปอง พงษ์ไมตรี & สุภาพ กลิ่นเรือง, ม.ป.ป.)

อีกหนึ่งมิติที่สำคัญของการรับความรู้จากต่างชาติ คือการเปิดพื้นที่ให้สถาบันการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาดำเนินการในสยาม โดยเฉพาะโรงเรียนที่จัดตั้งโดยมิชชันนารี ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีการเรียนการสอนแบบสากล และเปิดรับนักเรียนจากหลากหลายกลุ่มทางสังคม โรงเรียนเหล่านี้มิได้มุ่งเพียงการเผยแผ่ศาสนา หากแต่ยังสอนวิชาความรู้สมัยใหม่ เช่น ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ และวิชาชีพพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนและโรงเรียนสตรีในเพชรบุรี ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการขยายฐานของผู้ที่สามารถเข้าถึงความรู้แบบตะวันตกในสังคมสยาม **(สมปอง พงษ์ไมตรี & สุภาพ กลิ่นเรือง, ม.ป.ป.; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)** แม้ว่าสถาบันเหล่านี้จะยังมีขอบเขตจำกัด แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเข้าถึงความรู้ในสังคม

ในเชิงการวิเคราะห์ กระบวนการรับและแลกเปลี่ยนความรู้จากต่างชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เป็นเพียงการนำเข้าองค์ความรู้เพื่อพัฒนาในเชิงเทคนิค หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้าง “ความสามารถในการสื่อสารข้ามวัฒนธรรม” (Cross-cultural Competence) ของชนชั้นนำ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของการทูตและการเจรจาในระบบระหว่างประเทศ ความสามารถในการเข้าใจภาษา แนวคิด และวิธีคิดของชาติตะวันตก ทำให้สยามสามารถลดช่องว่างทางความรู้และอำนาจในการเจรจา และสามารถดำรงสถานะของตนในฐานะรัฐเอกราชได้ในระดับหนึ่ง

ยิ่งไปกว่านั้น การเปิดรับความรู้จากต่างชาติยังมีนัยสำคัญในเชิงภาพลักษณ์ของรัฐ กล่าวคือ การที่สยามสามารถแสดงให้เห็นถึงความเปิดกว้างต่อวิทยาการสมัยใหม่ และมีความสามารถในการเรียนรู้และปรับใช้ความรู้จากภายนอก ทำให้สยามได้รับการมองว่าเป็นรัฐที่มีความศิวิไลซ์และมีเหตุผล ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานของรัฐสมัยใหม่ในสายตาของชาติตะวันตก (Gong, 1984) ในมุมมองนี้ การรับและแลกเปลี่ยนความรู้จึงมิใช่เพียงกระบวนการภายในของสังคม หากแต่เป็นการ “สื่อสารเชิงนโยบาย” (Policy Signaling) ต่อประชาคมระหว่างประเทศ

ดังนั้น การรับและแลกเปลี่ยนความรู้จากต่างชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงควรถูกทำความเข้าใจในฐานะกลไกสำคัญของการสร้างอำนาจเชิงนุ่มนวลของรัฐสยาม ซึ่งมิได้อาศัยการบังคับหรือกำลัง หากแต่ใช้ความรู้ ความสามารถ และความเข้าใจในวัฒนธรรมสากลเป็นเครื่องมือในการสร้างความยอมรับและความชอบธรรมในเวทีระหว่างประเทศ กระบวนการดังกล่าวยังเป็นการปูพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาระบบการศึกษาและการปฏิรูปรัฐในรัชสมัยต่อมา ซึ่งจะนำพาสยามเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่อย่างเต็มรูปแบบในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.5.3 การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน

ภายหลังจากที่รัฐสยามได้วางรากฐานการสร้างทุนปัญญาในหมู่ชนชั้นนำ และเปิดรับองค์ความรู้จากต่างชาติผ่านเครือข่ายครูชาวตะวันตกและการเรียนรู้ข้ามพรมแดนแล้ว กระบวนการสำคัญในลำดับถัดมาคือการ “เผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน” ซึ่งเป็นกลไกที่ทำให้ความรู้มิได้จำกัดอยู่เพียงในวงแคบของราชสำนัก หากแต่เริ่มขยายตัวออกไปสู่สังคมในวงกว้าง กระบวนการดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนผ่านของสยามเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ เนื่องจากการสร้างฐานความรู้ในระดับสังคมย่อมเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนารัฐที่ตั้งอยู่บนเหตุผล ความเป็นระบบ และความสามารถในการสื่อสารกับทั้งประชาชนภายในและประชาคมระหว่างประเทศ

กลไกสำคัญที่สุดของกระบวนการเผยแพร่ความรู้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการพัฒนาเทคโนโลยีการพิมพ์ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของการสื่อสารในสังคมสยาม จากเดิมที่ความรู้ถูกถ่ายทอดผ่านระบบมุขปาฐะและเครือข่ายบุคคล มาเป็นการสื่อสารผ่านตัวอักษรที่สามารถผลิตซ้ำและเผยแพร่ได้ในวงกว้าง จุดเริ่มต้นสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นจากการจัดตั้งโรงพิมพ์ของนายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ หรือที่คนไทยเรียกกันว่า หมอบรัดเลย์ ซึ่งเป็นโรงพิมพ์แห่งแรกที่สามารถพิมพ์ด้วยตัวอักษรไทยและเผยแพร่เนื้อหาในภาษาไทยได้อย่างเป็น

ระบบ ส่งผลให้ความรู้ในรูปแบบลายลักษณ์อักษรเริ่มขยายตัวออกไปสู่สาธารณชนมากขึ้น (ภูธร ภูมะธน, 2568; วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, 2567)

ต่อมา ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้มีการจัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นภายในวัด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการใช้สถาบันสงฆ์เป็นฐานในการรับและเผยแพร่วิทยาการสมัยใหม่ในระยะเริ่มต้น (ภูธร ภูมะธน, 2568) การมีอยู่ของโรงพิมพ์ในวัดมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนา หากแต่เป็นการผสานบทบาทของสถาบันดั้งเดิมเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาที่สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป

ภายหลังการเสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนา “โรงอักษรพิมพการ” ขึ้นภายในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2401 ซึ่งถือเป็นโรงพิมพ์หลวงแห่งแรกของสยาม การจัดตั้งโรงพิมพ์หลวงดังกล่าวสะท้อนถึงการที่รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทโดยตรงในการควบคุมและจัดการการผลิตความรู้ โดยเฉพาะในรูปแบบของเอกสารราชการและสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะเป็นทางการ หนึ่งในสิ่งพิมพ์สำคัญคือ “ราชกิจจานุเบกษา” ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่กฎหมาย ข่าวสาร และข้อมูลของรัฐไปสู่สาธารณชนอย่างเป็นระบบ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และคณะ, 2565; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

ภาพที่ 4.14 ราชกิจจานุเบกษา ฉบับแรก เมื่อ 15 มีนาคม พ.ศ.2401

การพัฒนาของโรงพิมพ์ทั้งสามระยะ—จากโรงพิมพ์ของมิชชันนารี โรงพิมพ์ในวัด และโรงพิมพ์หลวง—สะท้อนให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการเผยแพร่ความรู้ในสยาม จากการพึ่งพาภายนอก สู่การปรับใช้ในโครงสร้างดั้งเดิม และท้ายที่สุดคือการที่รัฐเข้ามาควบคุมและใช้ความรู้เป็นเครื่องมือในการบริหารประเทศ กระบวนการนี้มิได้เป็นเพียงการพัฒนาเทคโนโลยี หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม กล่าวคือ จากเดิมที่ความรู้ถูกจำกัดอยู่ในวงแคบของชนชั้นนำ ได้เริ่มถูกทำให้เป็น “สาธารณะ” และเข้าถึงได้ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ในวงกว้าง

ในมุมมองของ Anderson (1991) การแพร่หลายของสิ่งพิมพ์มีบทบาทสำคัญในการสร้าง “พื้นที่ความรู้ร่วม” (shared knowledge space) ภายในสังคม กล่าวคือ การที่ผู้คนจำนวนมากสามารถเข้าถึงข้อมูล ข่าวสาร และเนื้อหาที่เหมือนกันในเวลาเดียวกัน ทำให้เกิดการรับรู้ร่วมเกี่ยวกับโลกและสังคม แม้แนวคิดดังกล่าวจะถูกพัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายการก่อรูปของชาตินิยม แต่ในบริบทของสยาม การเกิดขึ้นของสิ่งพิมพ์ก็มีบทบาทในลักษณะเดียวกัน คือการสร้างพื้นฐานของการรับรู้ร่วมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับรัฐผ่านข้อมูลและความรู้ที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน

นอกจากบทบาทของสิ่งพิมพ์ในเชิงโครงสร้างแล้ว การเผยแพร่ความรู้ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของสังคม กล่าวคือ การที่ความรู้ถูกนำเสนอในรูปแบบที่เป็นระบบ มีเหตุผล และสามารถตรวจสอบได้ ทำให้ผู้คนเริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการทำความเข้าใจโลก จากเดิมที่อิงอยู่กับความเชื่อและประเพณี ไปสู่การให้ความสำคัญกับเหตุผลและหลักฐานเชิงประจักษ์มากขึ้น กระบวนการดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการก่อรูปของ “สาธารณะเชิงเหตุผล” (rational public sphere) ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของรัฐสมัยใหม่

ยิ่งไปกว่านั้น การเผยแพร่ความรู้ยังมีนัยสำคัญในเชิงอำนาจ กล่าวคือ การที่รัฐสามารถควบคุมและจัดการการผลิตและการเผยแพร่ความรู้ได้ ย่อมทำให้รัฐสามารถกำหนดกรอบการรับรู้ของสังคมได้ในระดับหนึ่ง ในแง่นี้ ความรู้จึงมิใช่เพียงทรัพยากรทางปัญญา หากแต่เป็น “ทรัพยากรทางอำนาจ” ที่สามารถใช้ในการสร้างความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือของรัฐ ทั้งในสายตาของประชาชนภายในและชาวต่างชาติ

ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การมีระบบการเผยแพร่ความรู้ที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมีความเป็นระบบ ยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความศิวิไลซ์และมีความสามารถในการบริหารจัดการตนเองได้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการลดแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกในยุคจักรวรรดินิยม กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชนมิได้เป็น

เพียงกระบวนการภายใน หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ซอฟต์พาวเวอร์ที่สยามใช้ในการสื่อสารตัวตนของตนในเวทีโลก

ดังนั้น การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญทั้งในเชิงโครงสร้าง ความคิด และอำนาจ กล่าวคือ เป็นทั้งการสร้างโครงสร้างพื้นฐานของการสื่อสาร การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของสังคม และการใช้ความรู้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมของรัฐในระบบระหว่างประเทศ กระบวนการดังกล่าวจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนามิติทางการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์ ที่ช่วยให้สยามสามารถดำรงเอกราชไว้ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

4.2.5.4 สรุปมิติการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์

มิติทางการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงการสร้าง การรับ และการเผยแพร่ความรู้เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ในระดับแรก รัฐได้มุ่งสร้าง “ทุนปัญญา” ในหมู่ชนชั้นนำผ่านการผสมผสานองค์ความรู้แบบจารีตกับวิทยาการตะวันตก เพื่อพัฒนาบุคลากรที่สามารถทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการสื่อสารและเจรจากับโลกภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในระดับถัดมา การเปิดรับและแลกเปลี่ยนความรู้จากต่างชาติได้ช่วยขยายขอบเขตขององค์ความรู้และสร้างเครือข่ายทางปัญญาที่เชื่อมโยงสยามกับระบบความรู้สากล ขณะที่ในระดับสุดท้าย การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน โดยเฉพาะผ่านเทคโนโลยีการพิมพ์และการสื่อสารแบบลายลักษณ์อักษร ได้มีบทบาทสำคัญในการสร้าง “พื้นที่ความรู้ร่วม” ภายในสังคม

กระบวนการทั้งสามมิติดังกล่าวมิได้เป็นเพียงพัฒนาการทางการศึกษา หากแต่เป็นกลไกสำคัญของการใช้อำนาจเชิงนุ่มนวลของรัฐ กล่าวคือ การสร้างสังคมที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้ เหตุผล และความเป็นสากล ช่วยเสริมสร้างทั้งความชอบธรรมภายในและความน่าเชื่อถือในสายตาของนานาประเทศ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการธำรงรักษาเอกราชของสยามในบริบทของจักรวรรดินิยมตะวันตก

4.2.6 มิติทางวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์

มิติทางวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์สะท้อนถึงบทบาทขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และความสามารถเชิงเทคโนโลยีในฐานะแหล่งกำเนิดอำนาจที่มิได้อาศัยการบังคับ หากแต่ก่อให้เกิดแรงดึงดูดผ่านความน่าเชื่อถือ ความทันสมัย และความสามารถของรัฐในการอธิบายและจัดการโลก

อย่างมีเหตุผล ตามแนวคิดของ Nye อำนาจในลักษณะนี้เกิดจากความสามารถในการทำให้ผู้อื่นยอมรับโดยสมัครใจผ่านความชอบธรรมและคุณค่าที่รัฐแสดงออก (J. Nye, 2004) ในบริบทของการศึกษาซอฟต์พาวเวอร์ร่วมสมัย ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้รับการยอมรับว่าเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของพลังดึงดูดของรัฐ ดังจะเห็นได้จากการจัดอันดับ Global Soft Power Index ซึ่งกำหนดมิติ “Education and Science” เป็นหนึ่งในตัวชี้วัดหลักของภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือของประเทศในเวทีโลก (Brand Finance, 2026) อย่างไรก็ตาม ในการวิเคราะห์นี้ มิติทางวิทยาการจะมุ่งเน้นไปที่ “ตัวองค์ความรู้และการประยุกต์ใช้” ในระดับรัฐ ซึ่งแตกต่างจากมิติด้านการศึกษาที่เน้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้า

เมื่อพิจารณาในบริบทของสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การพัฒนาด้านวิทยาการมิได้เป็นเพียงการรับเอาความรู้จากตะวันตก หากแต่เป็นกระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ที่มุ่งสร้างความเข้าใจโลกบนพื้นฐานของ “ความจริงตามธรรมชาติ” และยกระดับสถานะของรัฐให้สอดคล้องกับมาตรฐานของระเบียบโลกสมัยใหม่ มีหลักฐานชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับวิทยาการตะวันตกในฐานะองค์ความรู้ที่สามารถตรวจสอบและพิสูจน์ได้ โดยทรงติดต่อกับมิชชันนารีและชาวตะวันตกเพื่อศึกษาวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ เช่น ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การวัดเวลา และการเดินเรือ ทั้งนี้มิใช่เพื่อยอมรับในเชิงศาสนา หากแต่เพื่อเข้าถึงความรู้ที่ตั้งอยู่บนหลักฐานและเหตุผล (วรพล ไม้สน, 2566) พระองค์ยังทรงเน้นย้ำถึง “ความสัตย์” และ “ความจริง” ในการแสวงหาความรู้ ซึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านจากการอธิบายโลกด้วยความเชื่อ ไปสู่การอธิบายโลกด้วยการสังเกตและการพิสูจน์

ในเชิงแนวคิด แนวทางดังกล่าวมีลักษณะสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจซึ่งมุ่งค้นหาความจริงของโลก ธรรมนิยามซึ่งอธิบายกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และอิทัปปัจจยตาซึ่งเน้นความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลของสรรพสิ่ง ความสอดคล้องระหว่างวิทยาศาสตร์สมัยใหม่กับหลักธรรมดังกล่าว ทำให้การรับวิทยาการมิได้เป็นเพียงการเลียนแบบโลกตะวันตก หากแต่เป็นการผสานองค์ความรู้ใหม่เข้ากับกรอบความคิดเดิมอย่างมีเหตุผลและวิจารณญาณ ส่งผลให้วิทยาศาสตร์สามารถหยั่งรากในสังคมสยามได้โดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางวัฒนธรรม (วรพล ไม้สน, 2566)

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ วิทยาการจึงทำหน้าที่ในหลายระดับ กล่าวคือ ในระดับแรก วิทยาศาสตร์สร้าง “ความน่าเชื่อถือทางปัญญา” ผ่านความสามารถในการอธิบายและคาดการณ์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างแม่นยำ ในระดับที่สอง วิทยาการทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการยกระดับ

ภาพลักษณ์ของรัฐในฐานะ “รัฐอารยะ” ที่มีความทันสมัยและสามารถเข้าใจโลกในกรอบเดียวกับนานาอารยประเทศ และในระดับที่สาม วิทยาการยังทำหน้าที่เป็น “สัญญะของความเจริญ” ที่สามารถรับรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรม ผ่านระบบเวลา แผนที่ เทคโนโลยี และการแพทย์ ซึ่งล้วนสะท้อนความสามารถของรัฐในการจัดระเบียบสังคมและควบคุมทรัพยากรบนพื้นฐานของเหตุผล

ดังนั้น มิติทางวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นกระบวนการที่รัฐสยามใช้ความรู้และวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการสร้างความน่าเชื่อถือทางปัญญา ยกระดับความศิวิไลซ์ และปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ โดยมิได้ละทิ้งรากฐานทางความคิดเดิม หากแต่ผสานเข้ากับหลักเหตุผลและกฎธรรมชาติอย่างกลมกลืน หัวข้อย่อยต่อไปนี้จะอธิบายรายละเอียดของการพัฒนาดังกล่าวในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ปฏิทินและเวลา ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์และการสำรวจ เทคโนโลยี และการแพทย์ ซึ่งล้วนสะท้อนบทบาทของวิทยาการในฐานะแหล่งสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ของสยามในช่วงเวลาดังกล่าว

4.2.6.1 ปฏิทินและเวลา

ก่อนการปฏิรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบการนับเวลาในสยามมีลักษณะเป็นไปตามจารีตดั้งเดิมที่ผสมผสานระหว่างคติทางศาสนา โหราศาสตร์ และวิถีชีวิตของสังคมเกษตรกรรม โดยใช้ปฏิทินจันทรคติเป็นหลักในการกำหนดวัน เดือน และฤดูกาล การนับวันอิงกับข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์ ขณะที่การกำหนดฤกษ์ยามและกิจกรรมสำคัญอาศัยคัมภีร์โหราศาสตร์และการตีความเชิงความเชื่อเป็นสำคัญ ระบบดังกล่าวแม้จะเหมาะสมกับบริบทของสังคมดั้งเดิม แต่ยังขาด “มาตรฐานกลาง” ที่มีความแม่นยำและสามารถใช้ร่วมกันได้ในระดับรัฐ ส่งผลให้การรับรู้เวลาในแต่ละพื้นที่มีความคลาดเคลื่อน และไม่เอื้อต่อการบริหารราชการแผ่นดินที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น

เมื่อสยามเข้าสู่บริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชีย ระบบเวลาและปฏิทินได้กลายเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของ “ความเป็นสมัยใหม่” (modernity) เนื่องจากโลกตะวันตกใช้ระบบสุริยคติและเวลาเชิงวิทยาศาสตร์ที่สามารถคำนวณ ตรวจวัด และใช้เป็นมาตรฐานร่วมกันได้ การติดต่อทางการทูต การค้า และการเดินเรือจำเป็นต้องอาศัยความแม่นยำของเวลาเป็นพื้นฐาน การที่สยามยังใช้ระบบจันทรคติแบบดั้งเดิมจึงอาจก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการสื่อสาร และส่งผลต่อการรับรู้ของชาติตะวันตกที่มองรัฐผ่านเกณฑ์ของความเป็นเหตุเป็นผลและวิทยาศาสตร์

ภายใต้บริบทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปรับปรุงระบบปฏิทินและเวลาโดยนำหลักวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ เข้ามาใช้ในการคำนวณอย่างเป็นระบบ พระองค์ทรงตระหนักว่าการทำให้เวลาเป็นสิ่งที่สามารถคำนวณและตรวจสอบได้ เป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างรัฐสมัยใหม่ และเป็นเงื่อนไขที่ทำให้สยามสามารถสื่อสารกับนานาอารยประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ (วรพล ไม้สน, 2566)

หลักฐานที่สะท้อนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวอย่างชัดเจนคือการที่พระองค์ทรงใช้ระบบปฏิทินสุริยคติเป็นการส่วนพระองค์ในการติดต่อสื่อสารกับบุคคลต่าง ๆ ผ่านพระราชหัตถเลขา โดยมีการอ้างอิงระยะเวลาในรอบปีสุริยคติแฝงอยู่ในรูปแบบของ “ประกาศสงกรานต์” ซึ่งเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เชื่อมโยงระบบจารีตกับการคำนวณทางวิทยาศาสตร์ ต่อมาใน ค.ศ. 1861 (พ.ศ. 2404) พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ปฏิทินหรือประกาศสงกรานต์ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นครั้งแรก และจัดส่งไปยังหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นมาตรฐานในการกำหนดวันเวลาเดียวกันทั่วราชอาณาจักร (วรพล ไม้สน, 2566) การดำเนินการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนจากการใช้เวลาในระดับปัจเจก ไปสู่การสร้างมาตรฐานเวลาในระดับรัฐ

หนึ่งในนวัตกรรมสำคัญในด้านนี้คือการพัฒนา “ปฏิทินปักขคณนา” ซึ่งเป็นการปรับปรุงระบบปฏิทินจันทรคติแบบดั้งเดิมให้มีความแม่นยำสอดคล้องกับการเคลื่อนที่จริงของดวงจันทร์ตามหลักดาราศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำหลักการทางคณิตศาสตร์มาประยุกต์ใช้กับตำราดาราศาสตร์แบบดั้งเดิม เพื่อกำหนดดิถีข้างขึ้นข้างแรมของพระจันทร์ ตามปฏิทินปักขคณนา ได้ใกล้เคียงกับธรรมชาติของดวงจันทร์มากที่สุด ทำให้ค่าความคลาดเคลื่อนของรอบเดือนจันทรคติมีน้อยมากในระดับที่เทียบเท่ากับตัวเลขที่ใช้คำนวณตามหลักดาราศาสตร์สากล และทำให้วันสำคัญทางศาสนามีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์จริงบนท้องฟ้า มีความผิดพลาดไปจากวันพระจันทร์เพ็ญและวันพระจันทร์ดับจริงบนท้องฟ้าไม่เกินหนึ่งวันเสมอ (วรพล ไม้สน, 2566) ปฏิทินปักขคณนาจึงถือเป็นนวัตกรรมทางวิทยาการที่สะท้อนถึงความสามารถของสยามในการพัฒนาองค์ความรู้ให้มีความแม่นยำในระดับสากล

ภาพที่ 4.15 กระดานปักขคณนา วัดบวรนิเวศวิหาร

นอกจากการพัฒนาระบบปฏิทิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้าง “โครงสร้างสถาบันของเวลา” ผ่านการจัดตั้งหน่วยงาน เช่น กรมนาฬิกา และการนำเครื่องมือวัดเวลาแบบตะวันตกเข้ามาใช้ ควบคู่กับการสถาปนาเวลามาตรฐานของสยามใน พ.ศ. 2395 โดยสร้างพระที่นั่งภูวดลทัศไนยเป็นหอนาฬิกาหลวงสำหรับกำหนดเวลาเที่ยงวันตามหลักดาราศาสตร์ (วรพล ไม้สน, 2566; สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2561) การมีศูนย์กลางของเวลาที่แน่นอนเช่นนี้ทำให้รัฐสามารถกำหนดเวลาเดียวกันในระดับราชอาณาจักร และสร้างความเป็นเอกภาพในการบริหารจัดการ

ในเชิงรัฐศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า “เวลา” ได้ถูกเปลี่ยนจากสิ่งที่ผูกอยู่กับความเชื่อและธรรมชาติ มาเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคม (social ordering) และเพิ่มขีดความสามารถของรัฐ (state capacity) การกำหนดเวลามาตรฐานทำให้รัฐสามารถควบคุมจังหวะของกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจได้อย่างมีระบบ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของรัฐสมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บนเหตุผลและการจัดระเบียบ

ในเชิงซอฟต์พาวเวอร์ การกำหนดเวลามาตรฐานยังมีนัยสำคัญในฐานะเครื่องมือของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ กล่าวคือ การที่เมืองต่าง ๆ ต้องอ้างอิงเวลาตามศูนย์กลางของสยาม แสดงให้

เห็นถึงการสร้าง “ศูนย์กลางของเวลา” ซึ่งทำหน้าที่เป็นจุดอ้างอิงของพื้นที่ภายใต้อิทธิพลของรัฐ ในลักษณะเดียวกับที่เวลามาตรฐานกรีนิชของอังกฤษกลายเป็นมาตรฐานของโลกในช่วงที่จักรวรรดิอังกฤษมีอำนาจสูงสุด การกำหนดเวลามาตรฐานของสยามจึงสะท้อนถึงอิทธิพลของรัฐในเชิงพื้นที่และเป็นรูปแบบหนึ่งของการแผ่อำนาจผ่านการกำหนดมาตรฐาน

เมื่อเชื่อมโยงกับแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ของ J. Nye (2004) การปฏิรูปปฏิทินและเวลาจึงมีบทบาทในการสร้าง “ความน่าเชื่อถือทางปัญญา” ผ่านความแม่นยำของวิทยาศาสตร์ ควบคู่กับการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐในฐานะ “รัฐอารยะ” ที่มีความทันสมัยและสามารถเข้าใจโลกในกรอบเดียวกับนานาอารยประเทศ ความสามารถดังกล่าวทำให้สยามได้รับการยอมรับโดยไม่ต้องอาศัยการบังคับและช่วยลดแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตก

ดังนั้น การปฏิรูปปฏิทินและเวลาในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมิใช่เพียงการปรับปรุงทางเทคนิค หากแต่เป็นกระบวนการสำคัญในการใช้วิทยาการเป็นเครื่องมือของซอฟต์พาวเวอร์ ผ่านการสร้างความแม่นยำ ความเป็นมาตรฐาน และความสามารถในการจัดระเบียบสังคม ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของรัฐสมัยใหม่ และมีส่วนช่วยให้สยามสามารถดำรงเอกราชท่ามกลางบริบทของจักรวรรดินิยมได้อย่างมีนัยสำคัญ

4.2.6.2 ดาราศาสตร์

ก่อนการพัฒนาด้านดาราศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความรู้เกี่ยวกับท้องฟ้าในสังคมสยามมีลักษณะผสมผสานระหว่างดาราศาสตร์และโหราศาสตร์อย่างแยกไม่ออก การสังเกตปรากฏการณ์ เช่น สุริยุปราคา จันทรุปราคา หรือการเคลื่อนที่ของดาวเคราะห์ มิได้มุ่งอธิบายกฎธรรมชาติในเชิงวิทยาศาสตร์ หากแต่ถูกนำไปใช้เพื่อการพยากรณ์และกำหนดฤกษ์ยามตามคติความเชื่อ สำหรับการคำนวณปรากฏการณ์สุริยุปราคาและจันทรุปราคานั้น โหรในราชสำนักใช้คัมภีร์สารัมภ์เป็นตำราหลักในการคำนวณ อย่างไรก็ตาม วิธีการคำนวณดังกล่าวอาศัยสูตรและหลักการจากคัมภีร์โบราณเป็นสำคัญ จึงมีข้อจำกัดในด้านความแม่นยำเมื่อเทียบกับหลักดาราศาสตร์สมัยใหม่ (วรพล ไม้สน, 2566)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าว และทรงเห็นว่าความรู้แบบจารีตไม่สามารถอธิบายหรือคาดการณ์ปรากฏการณ์ธรรมชาติได้อย่างถูกต้อง พระองค์จึงทรงศึกษาวิทยาการดาราศาสตร์สมัยใหม่จากแหล่งความรู้ตะวันตก โดยเฉพาะผ่านมิชชันนารีและตำราภาษาอังกฤษ ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการสังเกต การคำนวณ และกฎทางคณิตศาสตร์ (วรพล ไม้สน,

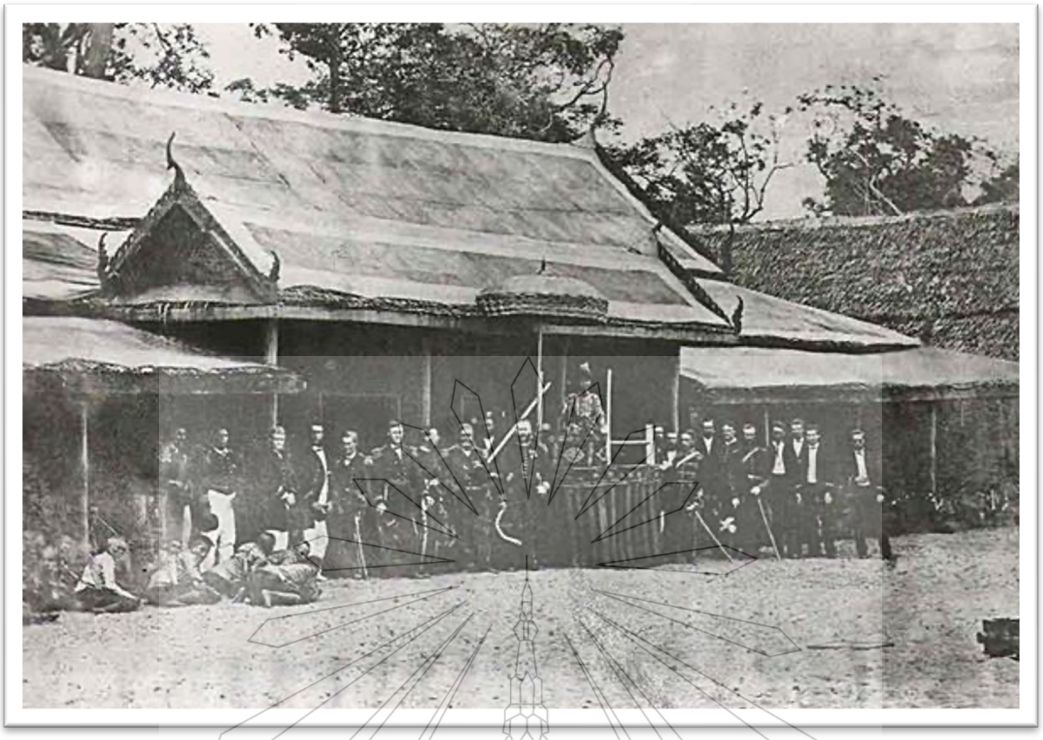
2566) การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านเชิงฐานความรู้ (epistemological shift) จากระบบความรู้แบบจารีตไปสู่ระบบความรู้แบบวิทยาศาสตร์

ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้พระองค์สามารถคำนวณปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ได้อย่างแม่นยำ โดยเฉพาะสุริยุปราคาและจันทรุปราคา ซึ่งแตกต่างจากการคำนวณตามคัมภีร์โบราณอย่างมีนัยสำคัญ ความสามารถในการคำนวณล่วงหน้าได้อย่างถูกต้องสะท้อนถึงความเข้าใจใน “กฎธรรมชาติ” ที่ควบคุมการเคลื่อนที่ของวัตถุท้องฟ้า และแสดงให้เห็นว่าโลกดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ที่สามารถศึกษาและพิสูจน์ได้

ในเชิงอำนาจ ความสามารถในการทำนายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติได้อย่างแม่นยำถือเป็นรูปแบบหนึ่งของ “อำนาจทางความรู้” (epistemic power) เนื่องจากทำให้ผู้ที่มีความรู้ดังกล่าวได้รับการยอมรับในฐานะ “ผู้รู้” (knowledge authority) ทั้งในระดับสังคมภายในและในสายตาของชาวต่างชาติ หลักฐานร่วมสมัยจากบันทึกของชาวตะวันตก เช่น เซอร์จอห์น เบาว์ริง ซึ่งเดินทางเข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2398 ระบุว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ด้านดาราศาสตร์ และสามารถคำนวณปรากฏการณ์ทางท้องฟ้าได้อย่างแม่นยำ (วรพล ไม้สน, 2566)

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงคำนวณเหตุการณ์ทางดาราศาสตร์ล่วงหน้าได้หลายเหตุการณ์ เช่น การที่ดาวพุธผ่านหน้าดวงอาทิตย์ในปี พ.ศ. 2404 และการที่ดาวเสาร์บังดวงจันทร์ในปี พ.ศ. 2409 ซึ่งล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่ต้องอาศัยความเข้าใจเชิงคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ในระดับสูง ความสามารถดังกล่าวช่วยยืนยันถึงศักยภาพของสยามในการเข้าถึงและประยุกต์ใช้ความรู้วิทยาศาสตร์ในระดับสากล (ภูธร ภูมะธน, 2568; วรพล ไม้สน, 2566)

เหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดคือการคำนวณและทำนายการเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงที่ตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณตำแหน่งและเวลาของปรากฏการณ์ดังกล่าวได้อย่างแม่นยำล่วงหน้า และได้จัดตั้งค่ายหลวงเพื่อเชิญคณะผู้แทนจากต่างประเทศเข้าร่วมสังเกตการณ์ เหตุการณ์นี้มิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางวิทยาศาสตร์ในบริบทของสยาม หากยังเป็นเหตุการณ์สำคัญในระดับนานาชาติ เนื่องจากมีคณะนักดาราศาสตร์จากหลายประเทศเข้าร่วม และมีบทบาทต่อความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การศึกษาฟิสิกส์ของดวงอาทิตย์ (Orchiston & Orchiston, 2021)

ภาพที่ 4.16 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉายพระรูปร่วมกับคณะของเซอร์ แฮรี ออร์ด ผู้สำเร็จราชการเมืองสิงคโปร์ เมื่อ 17 สิงหาคม พ.ศ.2411 ณ พลับพลาค่ายหลวงหว้ากอ

การจัดงานที่หว้ากอมีลักษณะเป็น “เวทีการทูตเชิงวิทยาการ” อย่างชัดเจน โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชิญทั้งคณะนักดาราศาสตร์จากฝรั่งเศสและผู้แทนฝ่ายอังกฤษเข้าร่วมสังเกตการณ์ ซึ่งสะท้อนถึงการใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการถ่วงดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจตะวันตกในภูมิภาค (สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2561; Orchiston & Orchiston, 2021) การดำเนินการดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการแสดงความก้าวหน้าทางวิทยาการ หากแต่เป็นยุทธศาสตร์ทางการเมืองที่มุ่งสร้างพื้นที่ของสยามในระเบียบโลกที่กำลังถูกกำหนดโดยจักรวรรดินิยม

นอกจากมิติทางการเมืองระหว่างประเทศแล้ว เหตุการณ์หว้ากอยังมีบทบาทในระดับภายในประเทศ โดยถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงให้เห็นถึงความแม่นยำและความน่าเชื่อถือของดาราศาสตร์สมัยใหม่เหนือระบบโหราศาสตร์แบบจารีต อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางฐานความรู้ของสังคมสยามจากความเชื่อไปสู่ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ (Orchiston & Orchiston, 2021)

การต้อนรับคณะผู้แทนจากต่างประเทศในครั้งนั้นยังสะท้อนถึงความสามารถของราชสำนักสยามในการจัดงานในระดับสากล ไม่ว่าจะเป็นการจัดค่ายหลวง การใช้บุคลากรชาวยุโรป เช่น พ่อครัวชาวฝรั่งเศส และหัวหน้าพนักงานเสิร์ฟชาวอิตาเลียน ตลอดจนการจัดเตรียมอาหารและเครื่องดื่มแบบตะวันตก รวมถึงน้ำแข็งที่นำเข้าจากสิงคโปร์ (วรพล ไม้สน, 2566; สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2561) องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เหตุการณ์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นการ “แสดงอารยธรรม” (civilizational performance) ต่อสายตานานาชาติ

ภาพที่ 4.17 รูปถ่ายสุริยุปราคาที่ หว้ากอ พร้อมรายละเอียดเหตุการณ์

เมื่อปรากฏการณ์สุริยุปราคาเกิดขึ้นตรงตามที่ทรงคำนวณไว้ เหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างความประทับใจอย่างยิ่งต่อผู้แทนจากต่างประเทศ และทำให้ราชสำนักสยามถูกมองในภาพใหม่ กล่าวคือ จากเดิมที่อาจถูกมองว่าเป็นรัฐแบบดั้งเดิม กลับกลายเป็นรัฐที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวิชาการระดับโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในบันทึกร่วมสมัยบางแหล่งถึงกับเรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า “The King of Siam’s Eclipse” ซึ่งสะท้อนถึงการยอมรับในบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้มีอำนาจทางความรู้ด้านดาราศาสตร์ (Orchiston & Orchiston, 2021)

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ ความสำเร็จด้านดาราศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทบาทสำคัญในหลายระดับ ประการแรก ความแม่นยำในการคำนวณช่วยสร้าง “ความน่าเชื่อถือทางปัญญา” ให้แก่รัฐ ประการที่สอง การแสดงออกถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ช่วยยกระดับภาพลักษณ์ของสยามในฐานะ “รัฐอารยะ” ที่มีความทันสมัย ประการที่สาม การใช้เวทีทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือทางการทูตช่วยสร้างแรงดึงดูดและความประทับใจต่อชาวต่างชาติ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ J. Nye (2004) ที่มองว่าซอฟต์พาวเวอร์เกิดจากความสามารถในการสร้างการยอมรับโดยไม่ต้องอาศัยการบังคับ

ดังนั้น การพัฒนาด้านดาราศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นมากกว่าความก้าวหน้าทางวิชาการ หากแต่เป็นกระบวนการใช้วิทยาการเพื่อสร้างอำนาจเชิงซอฟต์พาวเวอร์ ผ่านการแสดงความเข้าใจในกฎธรรมชาติ การสร้างความน่าเชื่อถือ และการยกระดับภาพลักษณ์ของรัฐในเวทีระหว่างประเทศ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำให้สยามได้รับการยอมรับและสามารถดำรงเอกราชได้ท่ามกลางบริบทของจักรวรรดินิยมตะวันตก

4.2.6.3 ภูมิศาสตร์และการสำรวจ

ก่อนการพัฒนาด้านภูมิศาสตร์และการสำรวจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การรับรู้พื้นที่ของสยามมีลักษณะตั้งอยู่บนประสบการณ์ การเดินทาง และคติความเชื่อเป็นสำคัญ พื้นที่ถูกเข้าใจในฐานะ “ภูมิประเทศที่รับรู้ได้” มากกว่าการเป็นสิ่งที่สามารถวัดและกำหนดตำแหน่งได้อย่างเป็นระบบ แผนที่ในความหมายสมัยใหม่ซึ่งแสดงตำแหน่งเชิงพิกัดยังไม่แพร่หลาย ขอบเขตของอาณาเขตจึงมักมีลักษณะยืดหยุ่นและสัมพันธ์กับอำนาจเชิงเครือข่ายมากกว่าการกำหนดเส้นเขตแดนที่แน่นอน

เมื่อสยามเข้าสู่บริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่วิทยาการด้านภูมิศาสตร์และการสำรวจของโลกตะวันตกพัฒนาอย่างก้าวหน้า การรับรู้พื้นที่ในลักษณะดังกล่าวเริ่มไม่เพียงพอต่อการบริหารรัฐและการดำเนินนโยบายระหว่างประเทศ โดยเฉพาะภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398 ซึ่งทำให้สยามต้องมีปฏิสัมพันธ์กับชาติตะวันตกมากขึ้น ความจำเป็นในการมีข้อมูลพื้นที่ที่ถูกต้องและเป็นมาตรฐานจึงเพิ่มสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

ภายใต้บริบทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำวิทยาการด้านดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์มาใช้ในการสำรวจและกำหนดพื้นที่อย่างเป็นระบบ หนึ่งในวิธีการสำคัญคือการ “วัดแดด วัดดาว” เพื่อหาตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ โดยอาศัยการสังเกตตำแหน่งของดวงอาทิตย์

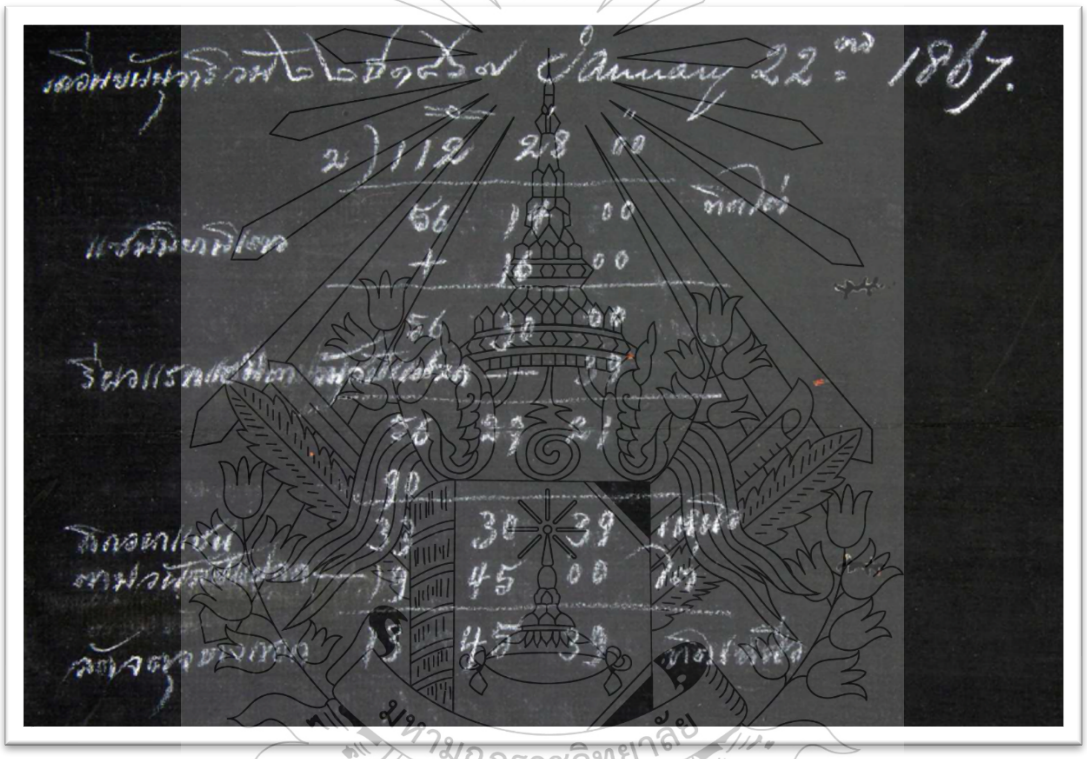
และดวงดาวร่วมกับการคำนวณเชิงคณิตศาสตร์ หลักฐานแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงใช้วิธีการดังกล่าวระหว่างการเสด็จประพาสเมืองราชบุรีและเพชรบุรีในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม พ.ศ. 2407 ซึ่งสะท้อนถึงการประยุกต์ใช้วิทยาศาสตร์ในการสำรวจพื้นที่จริง (วรพล ไม้สน, 2566; สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2561)

พระองค์ยังทรงใช้หลักการเดินเรือแบบดาราศาสตร์ (astronomical navigation) ซึ่งเป็นเทคนิคสำคัญของโลกตะวันตก โดยอาศัยเครื่องมือวัดมุมทางดาราศาสตร์หลายประเภทในการกำหนดตำแหน่งบนพื้นโลก เครื่องมือสำคัญที่ทรงใช้ ได้แก่ ซิเกลอ หรือ ไซเคิล (reflecting circle) ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำหรับวัดมุมที่สามารถหมุนได้รอบ 360 องศา กวาดราน หรือ ควอแดรนต์ (quadrant) ซึ่งมีลักษณะเป็นส่วนโค้งหนึ่งในสี่ของวงกลม ใช้สำหรับวัดมุมสูงของวัตถุท้องฟ้า เสกตัน หรือ เซกซ์แทนต์ (sextant) ซึ่งมีลักษณะเป็นส่วนโค้งหนึ่งในหกของวงกลม ใช้สำหรับวัดมุมระหว่างดวงอาทิตย์หรือดวงดาวกับเส้นขอบฟ้า ตลอดจนขอบฟ้าเทียม (artificial horizon) ซึ่งเป็นอุปกรณ์ช่วยสร้างเส้นขอบฟ้าจำลองในกรณีที่ไม่สามารถมองเห็นขอบฟ้าจริงได้ (วรพล ไม้สน, 2566; สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2561)

การใช้เครื่องมือดังกล่าวร่วมกับการคำนวณทางคณิตศาสตร์และตารางดาราศาสตร์ ทำให้พระองค์สามารถวัดมุมของดวงอาทิตย์และดวงดาวเพื่อคำนวณหาพิกัดละติจูดและลองจิจูดได้อย่างแม่นยำ ซึ่งสะท้อนถึงความสามารถในการประยุกต์ใช้วิทยาการดาราศาสตร์สมัยใหม่ในงานภูมิศาสตร์และการสำรวจอย่างเป็นระบบ และแสดงให้เห็นว่าสยามเริ่มเชื่อมโยงตนเองเข้ากับระบบพิกัดของโลกในระดับสากล

ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง รัฐบาลอังกฤษได้ขอพระบรมราชานุญาตเข้ามาสำรวจแผนที่ทางทะเลในน่านน้ำของสยาม โดยใช้เรือสำรวจ Sarasen และมีนายเรือ John Richards เป็นหัวหน้าคณะสำรวจ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเป็นเพียงผู้รับข้อมูลจากต่างชาติ หากแต่ทรงมีบทบาทในการตรวจสอบและประเมินผลการสำรวจดังกล่าวด้วยพระองค์เอง กล่าวคือ เมื่อเสด็จประพาสทางทะเล พระองค์จะทรงใช้เครื่องมือดาราศาสตร์ เช่น เซกซ์แทนต์วัดตำแหน่งของดวงอาทิตย์ และคำนวณพิกัดเพื่อนำไปเปรียบเทียบกับแผนที่ที่จัดทำโดยคณะสำรวจของอังกฤษ (วรพล ไม้สน, 2566) การกระทำดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของรัฐในการตรวจสอบและยืนยันความรู้เชิงภูมิศาสตร์ด้วยตนเอง

ตัวอย่างที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณหาพิกัดของกรุงเทพมหานครโดยใช้วิธีการทางคณิตศาสตร์ เช่น ตรีโกณมิติ และตารางลอการิธึม ประกอบกับข้อมูลจากแผนที่เดินเรือของอังกฤษ และการอ้างอิงเวลามาตรฐานกรีนิช (Greenwich Mean Time: GMT) จากการคำนวณดังกล่าว พระองค์สามารถกำหนดค่าละติจูดของกรุงเทพมหานคร ณ หอนาฬิกาหลวงได้ที่ 13 องศา 45 ลิปดา 39 พิลิปดา และลองจิจูดที่ 100 องศา 29 ลิปดา 50 พิลิปดาตะวันออก ซึ่งมีความแม่นยำในระดับที่สอดคล้องกับมาตรฐานสากลในเวลาต่อมา (วรพล ไม้สน, 2566; สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2561; อารี สวัสดี, 2561)

ภาพที่ 4.18 การคำนวณละติจูดของกรุงเทพฯ ด้วยเซกแทนต์ ใน ตำราวัดพระอาทิตย์ ลายพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในเชิงวิเคราะห์ การกำหนดพิกัดกรุงเทพมหานครดังกล่าวมีนัยสำคัญมากกว่าการวัดตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ หากแต่เป็นการนำสยามเข้าสู่กรอบการรับรู้พื้นที่แบบสมัยใหม่ ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของการวัดและการคำนวณ พื้นที่มิได้ถูกมองเป็นเพียงอาณาบริเวณตามประสบการณ์ หากแต่กลายเป็นสิ่งที่สามารถกำหนดได้อย่างแม่นยำภายใต้ระบบพิกัดสากล การที่สยามสามารถระบุ

ตำแหน่งของตนเองในระบบดังกล่าวได้ จึงสะท้อนถึง “อธิปไตยทางความรู้” ในการนิยามพื้นที่ของตนเอง

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังส่งผลต่อการมองโลกของรัฐ กล่าวคือ โลกถูก “ทำให้วัดได้” และ “คำนวณได้” พื้นที่กลายเป็นสิ่งที่สามารถจัดระเบียบ ควบคุม และบริหารจัดการได้ภายใต้หลักเหตุผล การมีแผนที่และพิกัดที่ชัดเจนช่วยให้รัฐสามารถกำหนดขอบเขตอำนาจของตนเอง และลดความคลุมเครือที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งในระดับระหว่างประเทศ

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ การพัฒนาด้านภูมิศาสตร์และการสำรวจมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความเข้าใจโลกในกรอบเดียวกับนานาอารยประเทศ การใช้เครื่องมือและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น การวัดมุมด้วยเซกซ์แทนต์ การใช้พิกัดภูมิศาสตร์ และการอ้างอิงเวลามาตรฐานกรีนิช ช่วยแสดงให้เห็นว่าสยามสามารถเข้าถึงและประยุกต์ใช้ความรู้ในระดับสากลได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ความสามารถในการกำหนดพิกัดและตรวจสอบแผนที่ยังช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของรัฐในสายตาของชาติตะวันตก และเสริมสร้างสถานะของสยามในระบบระหว่างประเทศโดยไม่ต้องอาศัยการบังคับ

ดังนั้น การพัฒนาด้านภูมิศาสตร์และการสำรวจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นมากกว่าการรับเอาวิทยาการจากตะวันตก หากแต่เป็นกระบวนการสำคัญในการเปลี่ยนแปลงวิธีการรับรู้และนิยามพื้นที่ของรัฐ จากพื้นที่ตามประสบการณ์ไปสู่พื้นที่ที่สามารถวัดและคำนวณได้อย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่การเพิ่มขีดความสามารถของรัฐ และการสร้างอำนาจเชิงซอฟต์พาวเวอร์ผ่านความน่าเชื่อถือและความทันสมัยในเวทีระหว่างประเทศ

4.2.6.4 เทคโนโลยี

ก่อนการพัฒนาเทคโนโลยีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โครงสร้างทางเทคโนโลยีของสยามยังมีลักษณะตั้งอยู่บนฐานของแรงงานคนและทักษะเชิงช่างเป็นสำคัญ กระบวนการผลิต การสื่อสาร และการดำเนินชีวิตประจำวันส่วนใหญ่ยังไม่พึ่งพาเครื่องจักรหรือระบบกลไกที่ซับซ้อน เทคโนโลยีที่มีอยู่กระจัดกระจายและมิได้ถูกจัดวางให้เป็นโครงสร้างพื้นฐานของรัฐอย่างเป็นระบบ สภาพดังกล่าวสะท้อนลักษณะของสังคมจารีตที่ยังมิได้เข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ในเชิงเทคโนโลยี

อย่างไรก็ตาม เมื่อสยามเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เทคโนโลยีได้กลายเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่กำหนดสถานะของรัฐในระบบระหว่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าว และทรงดำเนินนโยบายในการรับและปรับใช้เทคโนโลยีตะวันตกอย่างมีแบบแผน มิใช่เพียงเพื่อความสะดวกสบาย หากแต่เพื่อยกระดับขีดความสามารถของรัฐและสร้างภาพลักษณ์ของความเป็น “รัฐอารยะ” ในสายตานานาชาติ

หนึ่งในเทคโนโลยีสำคัญที่ได้รับการนำเข้ามาในสยามคือเทคโนโลยีการพิมพ์ ซึ่งมีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้และข่าวสารอย่างเป็นระบบ ความสนใจในเทคโนโลยีการพิมพ์ปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุ โดยทรงศึกษาการพิมพ์และมีความเกี่ยวข้องกับโรงพิมพ์วัดบวรนิเวศ ขณะเดียวกัน พระอนุชาคือสมเด็จเจ้าฟ้าน้อย (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ทรงสนพระทัยในเทคโนโลยีดังกล่าวเช่นกัน บันทึกของชาวตะวันตก เช่น หมอเฮาส์ ระบุว่าได้พบโรงพิมพ์ภายในวัดบวรนิเวศตั้งแต่ช่วงแรกที่เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าราชสำนักสยามมีความตื่นตัวต่อเทคโนโลยีการพิมพ์ตั้งแต่ระยะแรก (ภูธร ภูมะธน, 2568; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557) เทคโนโลยีการพิมพ์จึงมิใช่เพียงเครื่องมือทางเทคนิค หากแต่เป็นพื้นฐานของการสร้าง “โครงสร้างความรู้” ของรัฐสมัยใหม่

นอกเหนือจากการพิมพ์ การนำเข้าเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีใหม่จากตะวันตกเป็นอีกหนึ่งกระบวนการสำคัญในการเปลี่ยนผ่านของสยาม หลักฐานแสดงให้เห็นว่า สยามเริ่มมีการรับเอาเครื่องจักรกลเข้ามาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานตั้งแต่ช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะผ่านการติดต่อกับมิชชันนารีและช่างชาวตะวันตก เช่น จอห์น แฮสเซ็ต แชนด์เลอร์ ซึ่งเข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ด้านเครื่องจักรกลให้แก่ชนชั้นนำของสยาม (ภูธร ภูมะธน, 2568) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ทรงให้ความสนพระทัยในเทคโนโลยีดังกล่าว โดยมีการศึกษาการทำงานของเครื่องจักรและนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในบริบทของสยาม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เทคโนโลยีเครื่องจักรกลเริ่มถูกนำมาใช้ในภาคการผลิตอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการตั้งโรงสีข้าวโดยใช้เครื่องจักรกลของชาวตะวันตก ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2401 ชาวอเมริกันชื่อมิสเตอร์เอฟ เฟล็กซ์ ได้ตั้งโรงสีข้าวโดยใช้เครื่องจักรกลขึ้นเป็นแห่งแรกในบริเวณถนนตก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “โรงสีไฟ” อันสะท้อนถึงการใช้พลังงานกลแทนแรงงานคนในกระบวนการผลิต (ภูธร ภูมะธน, 2568)

ต่อมาใน พ.ศ. 2409 ได้ปรากฏโรงสีไฟที่เป็นของคนไทยเอง โดยเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้ซื้อกิจการต่อมาจากบริษัทสก็อตแอนด์กัมปะนี (ภูธร ภูมะธน, 2568) เหตุการณ์ดังกล่าว

สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายทอดและการรับช่วงเทคโนโลยีจากชาวตะวันตกสู่ชนชั้นนำของสยาม ซึ่งมิได้หยุดอยู่เพียงการนำเข้า หากแต่พัฒนาไปสู่การครอบครองและดำเนินการโดยคนไทยเอง

ในเชิงวิเคราะห์ การเกิดขึ้นของโรงสีไฟจึงเป็นมากกว่าการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี หากแต่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนผ่านจากระบบการผลิตที่พึ่งพาแรงงานคนไปสู่ระบบที่อาศัยเครื่องจักรกล ซึ่งช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ในสยาม

ในขณะที่การนำเครื่องจักรกลมาใช้ในโรงสีข้าวสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างการผลิต เทคโนโลยีบางประเภทก็มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้คนโดยตรง หนึ่งในตัวอย่างที่สำคัญคือการนำ “น้ำแข็ง” จากสิงคโปร์เข้ามาเผยแพร่ในสยาม ซึ่งถือเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับผู้คนในยุคนั้น แต่กว่าจะมีโรงทำน้ำแข็งแห่งแรกในเมืองไทยก็ล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 (ภูธร ภูมะธน, 2568)

ในระดับของการใช้งานในชีวิตประจำวัน เทคโนโลยีอย่างจักรเย็บผ้า ซึ่งหมอบรัดเลย์นำเข้ามาใน พ.ศ. 2402 และมีการฝึกใช้จนสามารถใช้งานได้โดยคนไทย เช่น กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แสดงให้เห็นถึงกระบวนการปรับใช้เทคโนโลยีในสังคม มิใช่เพียงการนำเข้าแต่เป็นการเรียนรู้จนสามารถใช้งานได้จริง (ภูธร ภูมะธน, 2568)

ในด้านโครงสร้างพื้นฐานของเมือง การนำเสาไฟแก๊สเข้ามาใช้ถือเป็นอีกหนึ่งสัญลักษณ์ของความทันสมัย มิสเตอร์สก๊อตเป็นผู้ริเริ่มติดตั้งเสาไฟตามถนน และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ตั้งโรงแก๊สในพระบรมมหาราชวังเพื่อสนับสนุนระบบดังกล่าว (ภูธร ภูมะธน, 2568) การมีแสงสว่างในพื้นที่สาธารณะมิได้เป็นเพียงความสะดวกสบาย หากแต่เป็นสัญลักษณ์ของระเบียบและความเจริญของเมือง

เทคโนโลยีที่มีบทบาทสำคัญในระดับโครงสร้างของรัฐคือระบบโทรเลข ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้อังกฤษวางสายโทรเลขผ่านสยาม เชื่อมโยงระหว่างย่างกุ้ง สิงคโปร์ และกรุงเทพมหานคร การดำเนินการดังกล่าวทำให้สยามเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการสื่อสารระดับภูมิภาค นอกจากนี้ การวางระบบโทรเลขยังเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การจ้างแรงงานในพื้นที่ต่าง ๆ ตามเส้นทางและสถานี ซึ่งส่งผลให้เกิดการกระจายรายได้ในระดับท้องถิ่น (ภูธร ภูมะธน, 2568; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557)

อีกหนึ่งพัฒนาการสำคัญคือการจัดตั้งโรงกระษาปณ์สิทธิการภายในพระบรมมหาราชวัง เพื่อผลิตเหรียญเงินแบบสากลโดยใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนใน พ.ศ. 2403 (ภูธร ภูมะธน, 2568; อรวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนถึงการนำระบบเศรษฐกิจเข้าสู่มาตรฐานสากล และช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือของรัฐในสายตานานาชาติ

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การพัฒนาเทคโนโลยีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะสำคัญคือการ “เลือกและปรับใช้” (selective adoption) เทคโนโลยีที่ตอบสนองต่อความต้องการของรัฐในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสาร การผลิต หรือโครงสร้างพื้นฐาน เทคโนโลยีจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างรัฐสมัยใหม่ มากกว่าการเป็นเพียงเครื่องมือเฉพาะด้าน

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ เทคโนโลยีมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความทันสมัยและมีความสามารถในการปรับตัวต่อโลกสมัยใหม่ การมีระบบการพิมพ์ โทรเลข เสาไฟแก๊ส และโรงกระษาปณ์ ล้วนเป็นสัญญะของความเป็น “รัฐอารยะ” ที่สามารถเข้าถึงและใช้เทคโนโลยีในระดับเดียวกับนานาอารยประเทศได้

ในเชิงยุทธศาสตร์ ภาพลักษณ์ของความทันสมัยดังกล่าวมีความสำคัญต่อการดำรงเอกราชของสยาม เนื่องจากในบริบทของจักรวรรดินิยม รัฐที่ถูกมองว่าล้าหลังมักตกอยู่ในความเสี่ยงของการถูกแทรกแซงหรือครอบงำ ในทางกลับกัน การแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการรับและใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นและลดแรงกดดันจากมหาอำนาจ

ดังนั้น การพัฒนาเทคโนโลยีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นมากกว่าการนำเข้าเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากตะวันตก หากแต่เป็นกระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ในการสร้างรัฐสมัยใหม่ และสร้างอำนาจเชิงซอฟต์พาวเวอร์ผ่านภาพลักษณ์ของความทันสมัย ความมีเหตุผล และความสามารถในการเชื่อมโยงกับโลกภายนอก ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการรักษาเอกราชของสยามในช่วงเวลานั้น

4.2.6.5 การแพทย์

ก่อนการพัฒนาด้านการแพทย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบการรักษาในสยามตั้งอยู่บนฐานของการแพทย์แผนไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสำคัญ การดูแลสุขภาพยังมิได้ถูกจัดเป็นระบบของรัฐ หากแต่กระจายอยู่ในระดับชุมชน โดยอาศัยหมอพื้นบ้าน “หมอเชลยศักดิ์” และร้านยาจีนเป็นหลักในการรักษาโรค (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2561)

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สยามเผชิญกับโรคระบาดสำคัญ เช่น ไข้ทรพิษ อหิวาตกโรค และกาฬโรค ซึ่งก่อให้เกิดการสูญเสียชีวิตจำนวนมาก สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของระบบการแพทย์แบบจารีตที่ยังขาดกลไกในการควบคุมและป้องกันโรคในระดับสังคม (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2561) แม้จะมีหน่วยงานอย่าง “กรมหมอ” ทำหน้าที่ดูแลการรักษาในราชสำนัก แต่ก็ยังไม่พัฒนาไปสู่ระบบการแพทย์สมัยใหม่อย่างเป็นระบบ

การเปลี่ยนแปลงสำคัญเริ่มขึ้นในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมิชชันนารีตะวันตกนำการแพทย์แผนใหม่เข้ามาเผยแพร่ พร้อมทั้งก่อตั้งโรงพยาบาลและร้านยา เช่น โรงพยาบาลของมิชชันนารีที่เพชรบุรี (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2561) อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกความรู้ดังกล่าวยังจำกัดอยู่ในวงแคบ และยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในสังคม

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การแพทย์แผนตะวันตกเริ่มได้รับการยอมรับและขยายตัวมากขึ้น โดยมีแพทย์ชาวตะวันตก เช่น แดน บีช บรัดเลย์ และดร.ซามูเอล อาร์. เฮาส์ เข้ามามีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการรักษาและการถ่ายทอดองค์ความรู้ (ภูธร ภูมะธน, 2568) ความรู้ทางการแพทย์ในระบบใหม่นี้ตั้งอยู่บนหลักวิทยาศาสตร์ โดยเน้นการสังเกต การทดลอง และการพิสูจน์ ซึ่งแตกต่างจากระบบเดิมที่อาศัยประสบการณ์และความเชื่อเป็นหลัก

หลักฐานสำคัญของการนำการแพทย์สมัยใหม่มาใช้คือการผ่าตัด ซึ่งต้องอาศัยความรู้ทางกายวิภาคศาสตร์และเทคนิคเฉพาะทาง หมอบรัดเลย์ได้รับการบันทึกว่าเป็นผู้ทำการผ่าตัดครั้งแรกในสยาม โดยรักษาพระสงฆ์ที่ได้รับบาดเจ็บจากอุบัติเหตุปืนแตก เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงการเริ่มต้นของการยอมรับวิธีการรักษาที่ตั้งอยู่บนหลักเหตุผลและวิทยาศาสตร์ในสังคมสยาม (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2561)

นอกจากบทบาทด้านการรักษาแล้ว แพทย์ชาวตะวันตกยังมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ชนชั้นนำของสยาม โดยเฉพาะดร.เฮาส์ ซึ่งทำหน้าที่ทั้งในฐานะแพทย์ ครู และที่ปรึกษาด้านวิทยาศาสตร์ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการสร้างความเข้าใจต่อแนวคิดวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย (ภูธร ภูมะธน, 2568)

ผลของกระบวนการนี้นำไปสู่การพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์ที่เป็นคนไทยในเวลาต่อมา เช่น นายเทียนฮี้ ซึ่งได้รับการศึกษาเบื้องต้นจากหมอเฮาส์ ก่อนเดินทางไปศึกษาวิชาแพทย์ในต่างประเทศ และกลับมารับราชการในสยาม เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านจากการพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก ไปสู่การสร้างศักยภาพภายในของรัฐ (ภูธร ภูมะธน, 2568)

ในระดับโครงสร้างรัฐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการจัดระบบการแพทย์ โดยมี กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นบุคคลสำคัญในการกำกับดูแลกรมหมอ และทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงความรู้แบบดั้งเดิมเข้ากับวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก

บทบาทของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทมิได้จำกัดอยู่เพียงการบริหาร หากยังรวมถึงการนำความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่มาใช้ในทางปฏิบัติ เช่น การแจกจ่าย ยาควินิน (quinine) ซึ่งใช้ในการรักษาไข้มาลาเรีย อันเป็นโรคที่แพร่หลายในสภาพภูมิอากาศของสยาม การดำเนินการดังกล่าวสะท้อนถึงการนำวิทยาการจากตะวันตกมาใช้แก้ไขปัญหาสุขภาพของประชาชนอย่างเป็นรูปธรรม (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2561)

ในเชิงวิเคราะห์ การแจกจ่ายยาควินินมิได้เป็นเพียงการรักษาโรคเฉพาะราย หากแต่เป็นการแสดงบทบาทของรัฐในการดูแลสุขภาพของประชาชนในระดับสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสาธารณสุขสมัยใหม่ที่เน้นการควบคุมโรคและลดความเสี่ยงของประชากรโดยรวม นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงความสามารถของรัฐในการคัดเลือกและปรับใช้ความรู้จากภายนอกให้เหมาะสมกับบริบทของตนเอง

นอกจากการรักษาโรคแล้ว แนวคิดด้านสาธารณสุขเริ่มปรากฏขึ้น โดยเฉพาะเรื่องสุขอนามัยและการป้องกันโรค จากหลักฐานพบว่าปัญหาความแออัด ความสกปรก และสิ่งแวดล้อมในเมืองถูกมองว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดโรคระบาด (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2561) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนถึงการเปลี่ยนจากการมองโรคในระดับปัจเจก ไปสู่การมองในระดับโครงสร้างสังคม

แม้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ระบบสาธารณสุขยังไม่พัฒนาไปสู่รูปแบบสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์ แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน โดยเฉพาะการเปิดรับและทดลองใช้แนวคิดใหม่ในการดูแลสุขภาพของประชาชน

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การพัฒนาด้านการแพทย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องจากช่วงก่อนหน้า โดยมีการขยายและบูรณาการความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่เข้าสู่โครงสร้างของรัฐอย่างชัดเจน การแพทย์จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกของรัฐสมัยใหม่ที่มีบทบาทในการดูแลชีวิตของประชาชน

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ การพัฒนาดังกล่าวมีนัยสำคัญหลายประการ ประการแรก การนำวิทยาการทางการแพทย์มาใช้ช่วยสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความทันสมัยและมี

เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ประการที่สอง การดูแลสุขภาพของประชาชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การแจกจ่ายยารักษาโรค ช่วยสร้างความไว้วางใจและความชอบธรรมของรัฐในสายตาของประชาชน

ในระดับระหว่างประเทศ ความสามารถในการพัฒนาด้านการแพทย์และสาธารณสุขยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความศิวิไลซ์และสามารถปรับตัวเข้าสู่มาตรฐานของโลกสมัยใหม่ได้ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของจักรวรรดินิยม

ดังนั้น การแพทย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิใช่เพียงความก้าวหน้าทางวิชาการ หากแต่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างรัฐสมัยใหม่ และเป็นเครื่องมือของซอฟต์พาวเวอร์ในการสร้างความน่าเชื่อถือ ความชอบธรรม และความสามารถในการดำรงอยู่ของสยามในเวทีระหว่างประเทศ

4.2.6.6 สรุปมิติวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์

มิติทางวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการที่รัฐสยามใช้ความรู้และวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการปรับตัวเข้าสู่โลกสมัยใหม่อย่างเป็นระบบ ทั้งในด้านการกำหนดเวลาและปฏิทินที่มีความแม่นยำทางดาราศาสตร์ การพัฒนาดาราศาสตร์ที่สามารถอธิบายและคาดการณ์ปรากฏการณ์ธรรมชาติได้อย่างถูกต้อง การนำภูมิศาสตร์และการสำรวจมาใช้ในการกำหนดพื้นที่ของรัฐ ตลอดจนการรับและปรับใช้เทคโนโลยีและการแพทย์สมัยใหม่

กระบวนการดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการรับองค์ความรู้จากตะวันตก หากแต่เป็นการ “คัดเลือกและปรับใช้” (selective adoption) ให้สอดคล้องกับบริบทของสยาม โดยมีชนชั้นนำของรัฐทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการบูรณาการความรู้ใหม่เข้าสู่โครงสร้างของรัฐและสังคม ส่งผลให้วิทยาการกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกของรัฐสมัยใหม่ ทั้งในด้านการบริหาร การผลิต การสื่อสาร และการดูแลสุขภาพของประชาชน

ในมิติของซอฟต์พาวเวอร์ วิทยาการจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความน่าเชื่อถือทางปัญญา (epistemic credibility) ภาพลักษณ์ของความทันสมัย และความชอบธรรมของรัฐ ทั้งในสายตาของประชาชนภายในและนานาชาติ การที่สยามสามารถแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจโลกตามหลักเหตุผลและกฎธรรมชาติ ทำให้ได้รับการยอมรับในฐานะ “รัฐอารยะ” และลดแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตก อันมีส่วนสำคัญต่อการรักษาเอกราชของสยามในบริบทของจักรวรรดินิยม

4.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราช

การวิเคราะห์ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นต้องตั้งอยู่บนความเข้าใจพื้นฐานของแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ในฐานะ “อำนาจแห่งแรงดึงดูด” (power of attraction) ซึ่งแตกต่างจากอำนาจเชิงบังคับหรืออำนาจทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า ฮาร์ดพาวเวอร์ (Hard Power) โดย Joseph Nye อธิบายว่า ซอฟต์พาวเวอร์คือความสามารถของรัฐในการทำให้ผู้อื่น “ต้องการในสิ่งที่ตนต้องการ” ผ่านวัฒนธรรม ค่านิยม และนโยบายที่ถูกมองว่ามีความชอบธรรม (J. S. Nye, 2008) แนวคิดดังกล่าวเปิดพื้นที่ให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่รัฐซึ่งมีข้อจำกัดด้านกำลังทางทหาร เช่น สยาม สามารถดำรงอยู่ในระบบระหว่างประเทศที่ถูกครอบงำโดยมหาอำนาจได้โดยไม่ตกเป็นอาณานิคมโดยตรง

ในบริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ระบบระหว่างประเทศอยู่ภายใต้กระแสจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งมหาอำนาจอย่างอังกฤษและฝรั่งเศสต่างแข่งขันกันขยายอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและภูมิรัฐศาสตร์ การแข่งขันดังกล่าวทำให้รัฐในภูมิภาคต้องเผชิญกับแรงกดดันอย่างรุนแรง โดยเฉพาะรัฐที่ไม่มีศักยภาพทางทหารเพียงพอที่จะต่อต้านโดยตรง ในสถานการณ์เช่นนี้ สยามจึงไม่สามารถพึ่งพาฮาร์ดพาวเวอร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่กลับเลือกใช้แนวทางการปรับตัวผ่านการสร้างความชอบธรรมและความเป็น “รัฐอารยะ” ในสายตาของตะวันตก ซึ่งสอดคล้องกับตรรกะของซอฟต์พาวเวอร์ที่มุ่งเน้นการสร้างแรงดึงดูดและการยอมรับมากกว่าการเผชิญหน้าโดยตรง (Wilson III, 2008)

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาผลของซอฟต์พาวเวอร์ในกรณีของสยามไม่ควรถูกตีความในลักษณะเชิงอุดมคติว่าเป็นเครื่องมือที่สามารถป้องกันการสูญเสียได้ทั้งหมด หากแต่ควรถูกทำความเข้าใจในฐานะ “กลไกเชิงยุทธศาสตร์” ที่ช่วยให้รัฐสามารถบริหารจัดการแรงกดดันจากภายนอกและลดความรุนแรงของผลกระทบจากจักรวรรดินิยมได้ กล่าวคือ ซอฟต์พาวเวอร์มิได้ทำหน้าที่ในการป้องกันการสูญเสียโดยสิ้นเชิง แต่ทำหน้าที่ในการรักษา “แกนกลางของเอกราช” (core sovereignty) ของรัฐไว้ได้ในระดับหนึ่ง แนวคิดนี้สอดคล้องกับข้อสังเกตของนักวิชาการที่ชี้ว่า ซอฟต์พาวเวอร์ไม่สามารถแปลงทรัพยากรเชิงวัฒนธรรมและค่านิยมให้กลายเป็นผลลัพธ์ทางนโยบายได้โดยอัตโนมัติ หากแต่ยังขึ้นอยู่กับบริบทเชิงอำนาจและโครงสร้างของระบบระหว่างประเทศ (G. Lee, 2009)

หลักฐานทางประวัติศาสตร์จากสมัยรัชกาลที่ 4 สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงข้อจำกัดดังกล่าว พระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปยังปารีสในกรณีเขมร แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการใช้การ

ทูตและเหตุผลเชิงอารยะเพื่อเรียกร้องความยุติธรรม แต่กลับไม่สามารถเปลี่ยนแปลงท่าทีของมหาอำนาจได้ โดยพระองค์ทรงใช้ถ้อยคำว่า

“เราขอบอกท่านด้วยความเจ็บปวดยิ่ง สืบเนื่องจากเหตุการณ์อันไม่สมควรมากมายหลายครั้ง ซึ่งกระทำซ้ำแล้วซ้ำอีกโดยบรรดาผู้แทนของฝรั่งเศส เหตุการณ์ไม่สมควรดังกล่าวไม่ต้องสงสัยเลยว่ารัฐบาลแห่งสมเด็จพระจักรพรรดิมิได้ล่วงรู้...เราขอให้ท่านได้โปรดให้ความยุติธรรมต่อคำร้องขอของเรา และตัดสินใจในทางเอื้ออำนวยให้เราได้รักษาและครอบครองต่อไปอย่างสงบสุข ซึ่งบรรดาหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่ในอำนาจของเรามาช้านาน นับได้ว่ากว่าสี่รัชสมัยต่อกันมาแล้วเป็นระยะเวลา 84 ปี ทั้งเรายังขอให้เลิกการกระทำอันมิชอบบางประการอันมีแนวโน้มที่จะรบกวนความสงบสุขแห่งรัฐของเรา” (ไกรฤกษ์ นานา, 2547)

ซึ่งสะท้อนถึงความตึงเครียดและข้อจำกัดของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทของความไม่สมดุลเชิงอำนาจ ขณะเดียวกัน พระราชหัตถเลขาอีกฉบับ ที่ทรงมีไปถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ราชทูตที่เดินทางไปเฝ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 มีข้อความตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่ามหาอำนาจตะวันตกมิได้ปฏิบัติต่อสยามบนฐานของความเสมอภาค หากแต่ใช้วิธีการแทรกแซงและแบ่งแยกดินแดนเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ของตน ดังนี้

“พวกเขาได้ทำพวกเราเหมือนคนป่าคนเถื่อน คงมิใช่เป็นมนุษย์เหมือนพวกมันนั้นแล ทั้งยังคงคิดแต่ว่าเป็นสัตว์สำหรับพวกมันจะแทะแล่เถือหนัง ทั้งหลอกใช้แรงดังโคกระบือ ทั้งเรายังไม่รู้ว่าพวกมันจะยังมีเล่ห์กระเท่ห์เพทุบายที่จะแบ่งแยกพระราชอาณาเขตสยามของเรากันอย่างไร” (ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2561)

จากหลักฐานดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า แม้ว่าสยามจะพยายามใช้ซอฟต์พาวเวอร์ผ่านการทูต การปรับตัวทางสถาบัน และการสร้างภาพลักษณ์ของความเป็นรัฐสมัยใหม่ แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมิได้เป็นการรักษาเอกราชอย่างสมบูรณ์ หากเป็นการรักษาเอกราชในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ สยามสามารถหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมโดยตรงได้ แต่ต้องแลกมาด้วยการสูญเสียบางส่วนของอธิปไตย ทั้งในเชิงดินแดนและอำนาจทางกฎหมาย เช่น การเสียดินแดนเขมรส่วนนอก และการยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง “ต้นทุนของการดำรงอยู่” ในระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่

เพื่อให้การวิเคราะห์มีความเป็นระบบ บทนี้จะแบ่งการพิจารณาผลของซอฟต์พาวเวอร์ออกเป็น 4 มิติหลัก ได้แก่ (1) การรักษาเอกราชทางดินแดน (2) การรักษาเอกราชทางการเมืองการ

ปกครอง (3) การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ และ (4) การรักษาเอกราชทางสังคม การแบ่งมิติดังกล่าวสะท้อนแนวคิดว่า “เอกราช” มิใช่เพียงสถานะทางกฎหมายของรัฐ หากแต่เป็นปรากฏการณ์เชิงพหุมิติที่ครอบคลุมทั้งอำนาจอธิปไตย ความสามารถในการกำหนดนโยบาย และการคงอยู่ของอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

ท้ายที่สุด กรณีของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ชี้ให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์สามารถทำหน้าที่เป็น “ยุทธศาสตร์การเอาตัวรอดของรัฐขนาดเล็ก” (small state survival strategy) ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ไม่สมดุลได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ยืนยันว่าซอฟต์พาวเวอร์มีข้อจำกัด และไม่สามารถแยกขาดจากบริบทของภูมิรัฐศาสตร์และอำนาจเชิงโครงสร้างได้อย่างสิ้นเชิง

4.3.1 การรักษาเอกราชทางดินแดน

การรักษาเอกราชทางดินแดนเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของการดำรงอยู่ของรัฐในระบบระหว่างประเทศ เนื่องจากสะท้อนถึงความสามารถของรัฐในการคงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยเหนือพื้นที่และประชากรภายในเขตแดนของตน ในบริบทของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลผ่านกระบวนการล่าอาณานิคมอย่างเข้มข้น รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำนวนมากไม่สามารถรักษาเอกราชทางดินแดนของตนไว้ได้ และตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นพม่าภายใต้การปกครองของอังกฤษ หรือญวนภายใต้การครอบงำของฝรั่งเศส ขณะที่กัมพูชาซึ่งเคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยามก็ถูกดึงเข้าสู่ระบบอารักขาของฝรั่งเศส (สุวรรณา สัจจวีรวรรณ, 2519)

อย่างไรก็ตาม สยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถรักษาเอกราชเหนือดินแดนส่วนแกนกลางของรัฐไว้ได้ และไม่ตกเป็นอาณานิคมโดยตรง ความสำเร็จดังกล่าวมิได้เกิดจากศักยภาพทางทหาร หากแต่เป็นผลจากการปรับตัวเชิงยุทธศาสตร์ของรัฐภายใต้เงื่อนไขของระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ โดยเฉพาะการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในหลากหลายมิติ ทั้งในด้านวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ (J. S. Nye, 2008; Vuving, 2009)

อย่างไรก็ตาม ซอฟต์พาวเวอร์มิได้เป็นเครื่องมือที่สามารถป้องกันการสูญเสียอาณาเขตได้อย่างสมบูรณ์ หากแต่มีบทบาทในการ “จำกัดขอบเขตของการสูญเสีย” และรักษาเอกราชในระดับโครงสร้างของรัฐ ดังจะเห็นได้จากกรณีการสูญเสียอิทธิพลเหนือเขมรส่วนนอก ซึ่งสะท้อนข้อจำกัดของซอฟต์พาวเวอร์ภายใต้บริบทของจักรวรรดินิยม

4.3.1.1 ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางดินแดน

ผลลัพธ์ของการดำเนินนโยบายของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 แสดงให้เห็นภาพที่ซับซ้อนของการรักษาเอกราชทางดินแดน กล่าวคือ สยามยังคงสามารถรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนส่วนแกนกลางของรัฐไว้ได้ และไม่ตกเป็นอาณานิคมโดยตรง ซึ่งถือเป็นข้อเท็จจริงที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับรัฐอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เผชิญกับแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมในช่วงเวลาเดียวกัน เช่น พม่าที่ถูกผนวกเข้าสู่อาณานิคมของอังกฤษ และญวนที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส (สุวรรณา สัจจวีรวรรณ, 2519; Tarling, 1992) ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสยามสามารถดำรงสถานะของรัฐเอกราชไว้ได้ แม้จะอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เสียเปรียบในด้านกำลังทหารและอำนาจเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม การรักษาเอกราชทางดินแดนของสยามมิได้หมายความว่ารัฐสามารถรักษาพื้นที่ทั้งหมดไว้ได้โดยปราศจากการเปลี่ยนแปลง ตรงกันข้าม หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า สยามต้องเผชิญกับแรงกดดันอย่างต่อเนื่องจากมหาอำนาจตะวันตก และในบางกรณีไม่สามารถรักษาอิทธิพลเหนือดินแดนบางส่วนไว้ได้ โดยเฉพาะบางส่วนของกัมพูชา ที่เรียกว่า เขมรส่วนนอก ซึ่งเคยอยู่ในสถานะประเทศราชของสยาม แต่ได้เปลี่ยนสถานะไปเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสภายใต้สนธิสัญญาในปี ค.ศ. 1863 (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2565) เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอำนาจของสยามเหนือดินแดนชายขอบเริ่มถูกจำกัดลงภายใต้เงื่อนไขของระบบระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไป

เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบระหว่างประเทศจากรูปแบบความสัมพันธ์แบบจารีตที่อำนาจสามารถซ้อนทับกันได้ ไปสู่ระบบรัฐสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับอธิปไตยเหนือดินแดนอย่างชัดเจน ภายใต้ระบบใหม่นี้ พื้นที่ที่เคยอยู่ในความสัมพันธ์แบบประเทศราช เช่น กัมพูชา ไม่สามารถดำรงสถานะเดิมได้ และกลายเป็นพื้นที่แข่งขันของมหาอำนาจโดยตรง

เมื่อพิจารณาในภาพรวม จะเห็นได้ว่าผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางดินแดนของสยามมีลักษณะเป็นการ “รักษาส่วนที่มีความสำคัญสูงสุดของรัฐไว้ได้” กล่าวคือ ดินแดนแกนกลางซึ่งเป็นฐานของอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมยังคงอยู่ภายใต้อธิปไตยของสยาม ขณะที่พื้นที่ชายขอบบางส่วนซึ่งมีความเปราะบางต่อแรงกดดันจากมหาอำนาจไม่สามารถรักษาไว้ได้

ในอีกด้านหนึ่ง หลักฐานจากงานศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ชี้ให้เห็นว่า มหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ มิได้มีแรงจูงใจในการยึดครองสยามโดยตรง

ในระดับเดียวกับรัฐอื่นในภูมิภาค เนื่องจากสยามสามารถดำรงความสัมพันธ์ในลักษณะที่เอื้อต่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง และไม่เป็นภัยต่อเสถียรภาพของภูมิภาค (Tarling, 1992) สถานการณ์ดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่เป็นผลจากการที่สยามสามารถปรับตัวและใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐที่มีอารยธรรม การยอมรับกติกาของระบบระหว่างประเทศ และการดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะประนีประนอม ซึ่งช่วยสร้างความไว้วางใจและลดความจำเป็นที่มหาอำนาจจะต้องใช้กำลังในการควบคุมสยามโดยตรง

ในเชิงกลไก การที่สยามสามารถทำให้มหาอำนาจมองว่าเป็น “รัฐที่สามารถร่วมมือได้” (cooperative state) ส่งผลให้การใช้กำลังเพื่อยึดครองซึ่งมีต้นทุนสูง กลายเป็นทางเลือกที่ไม่จำเป็นเมื่อเปรียบเทียบกับการรักษาความสัมพันธ์ผ่านการค้าและสนธิสัญญา ดังนั้น การรับรู้ของมหาอำนาจที่มีต่อสยามจึงเป็นผลลัพธ์สำคัญของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ ซึ่งมีส่วนโดยตรงต่อการที่สยามสามารถรักษาเอกราชเหนือดินแดนส่วนแกนกลางของรัฐไว้ได้

ดังนั้น แม้ว่าสยามจะต้องเผชิญกับแรงกดดันจากจักรวรรดินิยม และไม่สามารถรักษาอิทธิพลเหนือดินแดนทั้งหมดไว้ได้ แต่ก็สามารถหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมโดยตรง และรักษาเอกราชเหนือดินแดนส่วนแกนกลางของรัฐไว้ได้ ซึ่งถือเป็นผลลัพธ์สำคัญในบริบทของระบบระหว่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว

4.3.1.2 การวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์

1) <u>มิติวัฒนธรรม</u>

มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์ที่รัชกาลที่ 4 ทรงใช้ ซึ่งได้วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ 4.2.2 ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปพระพุทธศาสนา การปรับประเพณีและพิธีกรรมของราชสำนัก ตลอดจนการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม ล้วนมีบทบาทสำคัญในการสร้างความชอบธรรม (legitimacy) และความยอมรับทั้งในระดับภายในและภายนอก ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบจารีต วัฒนธรรมดังกล่าวทำหน้าที่เป็นกลไกในการเชื่อมโยงอำนาจระหว่างสยามกับประเทศราช ผ่านระบบสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความสัมพันธ์ทางศาสนา ซึ่งช่วยให้รัฐบริวาร เช่น กัมพูชา ยอมรับอำนาจของสยามในเชิงจารีต

ในระดับระหว่างประเทศ การสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมยังมีผลโดยตรงต่อการรับรู้ของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งในยุคจักรวรรดินิยมมักใช้เกณฑ์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” เป็นฐานในการตัดสินความชอบธรรมในการแทรกแซงรัฐอื่น การที่สยามสามารถปรับปรุงพิธีกรรมราช

สำนัก การจัดระเบียบศาสนา และการแสดงออกทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล จึงช่วยลดภาพลักษณ์ของความเป็น “รัฐล้าหลัง” และทำให้สยามถูกมองว่าเป็นรัฐที่สามารถดำรงอยู่ในระบบระหว่างประเทศได้อย่างมีศักดิ์ศรี จึงช่วยลดแรงจูงใจในการยึดครองโดยตรง (J. S. Nye, 2008)

ในเชิงกลไก วัฒนธรรมจึงทำหน้าที่สร้าง “ความยอมรับ” (acceptance) ซึ่งทำให้รัฐอื่นมองว่าสยามเป็นส่วนหนึ่งของระเบียบระหว่างประเทศ มากกว่าจะเป็นวัตถุของการขยายอาณานิคม อย่างไรก็ตาม ความยอมรับดังกล่าวมีลักษณะเป็นอำนาจเชิงนามธรรม และไม่สามารถแปลงเป็นการควบคุมดินแดนได้โดยตรง

ดังจะเห็นได้จากกรณีกัมพูชา ซึ่งแม้สยามจะมีอิทธิพลเชิงวัฒนธรรมและความสัมพันธ์แบบประเทศราช แต่ไม่สามารถต้านทานการแทรกแซงของฝรั่งเศสได้ ซึ่งใช้อำนาจทั้งในเชิงทหารและกฎหมายระหว่างประเทศเข้ามากำหนดอำนาจเหนือดินแดน (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2565; Gallarotti, 2011)

2) <u>มิติค่านิยมทางการเมือง</u>

ดังที่ได้วิเคราะห์ในหัวข้อ 4.2.3 รัชกาลที่ 4 ทรงปรับตัวรับค่านิยมทางการเมืองแบบตะวันตก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องอธิปไตยของรัฐ ความเสมอภาคทางกฎหมาย และความเป็นรัฐอารยะ การปรับค่านิยมดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการกำหนด “สถานะ” ของสยามในระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่

ในเชิงผลลัพธ์ การแสดงออกถึงค่านิยมทางการเมืองที่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล ทำให้มหาอำนาจตะวันตกมองว่าสยามเป็นรัฐที่สามารถปกครองตนเองได้ และสามารถดำเนินความสัมพันธ์ในกรอบของสนธิสัญญาได้อย่างมีเหตุผล และไม่ถูกมองว่า เป็นรัฐที่ควรถูก “ทำให้ศิวิไลซ์” ผ่านการยึดครอง ซึ่งแตกต่างจากรัฐในภูมิภาคที่ถูกมองว่าไม่มีความสามารถดังกล่าว และจึงตกเป็นเป้าหมายของการยึดครองโดยตรง (J. S. Nye, 2008)

หลักฐานจากงานของ Tarling (1992) สะท้อนให้เห็นว่า อังกฤษมิได้มีแรงจูงใจในการยึดครองสยามในระดับเดียวกับพม่า เนื่องจากสยามสามารถรักษาความสัมพันธ์ในลักษณะที่ “ร่วมมือได้” และไม่เป็นภัยต่อผลประโยชน์ของอังกฤษ ทั้งในด้านการค้าและความมั่นคงของภูมิภาค ความสามารถในการปรับตัวทางค่านิยมจึงมีผลโดยตรงต่อการลดแรงกดดันเชิงโครงสร้าง

ในเชิงกลไก ค่านิยมทางการเมืองทำหน้าที่สร้าง “ความน่าเชื่อถือของรัฐ” (credibility) ซึ่งช่วยลดความไม่แน่นอนในสายตาของมหาอำนาจ เมื่อรัฐถูกมองว่ามีความน่าเชื่อถือและคาดการณ์ได้ การใช้กำลังเพื่อควบคุมรัฐนั้นย่อมมีความจำเป็นน้อยลง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าค่านิยมทางการเมืองจะช่วยให้สยามรักษาสถานะของรัฐเอกราชไว้ได้ แต่ก็ไม่สามารถป้องกันการสูญเสียอิทธิพลเหนือพื้นที่ชายขอบได้ในทุกกรณี โดยเฉพาะเมื่อมหาอำนาจมีเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ที่ชัดเจน เช่น กรณีกัมพูชา ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแข่งขันระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษในอินโดจีน

ดังนั้น มิติค่านิยมทางการเมืองจึงมีบทบาทสำคัญในการรักษา “สถานะของรัฐ” และลดความเสี่ยงในการถูกยึดครอง แต่มีข้อจำกัดในการป้องกันการสูญเสียพื้นที่ในบริบทของการแข่งขันเชิงจักรวรรดินิยม

3) <u>มิตินโยบายต่างประเทศ</u>

มิติทางนโยบายต่างประเทศ ซึ่งได้วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ 4.2.4 เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดในการแปลงซอฟต์พาวเวอร์ให้เกิดผลลัพธ์เชิงรูปธรรม โดยรัชกาลที่ 4 ทรงดำเนินนโยบายในลักษณะยืดหยุ่น ประนีประนอม และหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทางทหารกับมหาอำนาจ

หลักฐานจากงานของ Tarling (1992) ชี้ให้เห็นว่า อังกฤษมีแนวโน้มใช้วิธีการที่ค่อยเป็นค่อยไปกับสยาม โดยหลีกเลี่ยงการใช้กำลังและให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูต เนื่องจากสยามไม่ได้เป็นภัยต่อผลประโยชน์ของอังกฤษ และยังสามารถเป็น “buffer” ระหว่างอาณานิคมของมหาอำนาจ

ในเชิงกลไก นโยบายต่างประเทศทำหน้าที่ลด “ต้นทุนของการไม่ใช้กำลัง” กล่าวคือ เมื่อสยามเปิดพื้นที่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการทูต มหาอำนาจสามารถบรรลุเป้าหมายของตนได้โดยไม่ต้องใช้กำลังยึดครอง ซึ่งมีต้นทุนสูงกว่า ทั้งในเชิงการเมืองและการบริหารจัดการ

นอกจากนี้ การรักษาสมดุลระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสยังช่วยให้สยามไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของมหาอำนาจใดมหาอำนาจหนึ่งอย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการรักษาเอกราชทางดินแดนในระดับแกนกลาง

อย่างไรก็ตาม นโยบายลักษณะนี้ย่อมมีข้อจำกัด เนื่องจากในบางกรณีต้องแลกกับการยอมรับการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจในพื้นที่ชายขอบ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์ต่อมหาอำนาจ ซึ่งสยามไม่สามารถป้องกันได้อย่างเต็มที่

ดังนั้น นโยบายต่างประเทศจึงเป็นกลไกหลักที่ทำให้ซอฟต์พาวเวอร์สามารถส่งผลต่อการรักษาเอกราชได้จริง โดยช่วยให้สยามหลีกเลี่ยงการถูกยึดครองโดยตรง แต่ยังคงมีข้อจำกัดในระดับพื้นที่ชายขอบ

4) <u>มิติการศึกษา</u>

มิติการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์ ซึ่งได้วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ 4.2.5 มิได้มีบทบาทเพียงในระดับการเปิดรับองค์ความรู้จากตะวันตกเท่านั้น หากแต่มีความสำคัญอย่างยิ่งในเชิง “การสร้างบุคลากรของรัฐ” ที่สามารถทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงสยามเข้ากับระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ โดยเฉพาะการที่สยามมีเจ้านายและขุนนางที่สามารถเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ เข้าใจแนวคิดทางการเมืองและกฎหมายของตะวันตก ตลอดจนรับรู้ความเป็นไปของสถานการณ์ระหว่างประเทศได้อย่างต่อเนื่อง

ในเชิงผลลัพธ์ ความสามารถดังกล่าวทำให้สยามสามารถดำเนินการทางการทูตและการเจรจากับมหาอำนาจตะวันตกได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ การมีบุคลากรที่เข้าใจ “ภาษาและตรรกะของอีกฝ่าย” ทำให้สยามสามารถต่อรอง เงื่อนไขสนธิสัญญา อธิบายจุดยืนของตน และตอบโต้ข้อเรียกร้องของมหาอำนาจได้ในระดับที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งแตกต่างจากหลายรัฐในภูมิภาคที่ขาดความสามารถดังกล่าว และจึงไม่สามารถต้านทานแรงกดดันทางการทูตได้

หลักฐานจากงานของ Tarling (1992) สะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับมหาอำนาจ โดยเฉพาะอังกฤษ มีลักษณะของการเจรจาและการปรับตัวร่วมกันมากกว่าการใช้กำลังโดยตรง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการที่สยามสามารถดำเนินการในกรอบของการทูตและสนธิสัญญาได้อย่างมีเหตุผลและเข้าใจร่วมกัน

ในเชิงกลไก มิติการศึกษาจึงทำหน้าที่เป็น “ขีดความสามารถของรัฐ” (state capacity) ในการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ กล่าวคือ แม้ว่าค่านิยม วัฒนธรรม หรือภาพลักษณ์จะสร้างแรงดึงดูดได้ แต่หากปราศจากบุคลากรที่สามารถแปลงแรงดึงดูดนั้นไปสู่การเจรจาและการต่อรองในทางปฏิบัติ ซอฟต์พาวเวอร์ก็ไม่สามารถก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมได้ ดังนั้น การศึกษาจึงมิใช่เพียงปัจจัยสนับสนุนหากแต่เป็นกลไกที่ทำให้ซอฟต์พาวเวอร์ “ใช้งานได้จริง”

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการมีบุคลากรที่มีความสามารถจะช่วยให้สยามสามารถหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมโดยตรง และรักษาเอกราชเหนือดินแดนส่วนแกนกลางไว้ได้ แต่ก็ไม่สามารถ

เปลี่ยนแปลงความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างสยามกับมหาอำนาจได้โดยสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้จากกรณีพื้นที่ชายขอบ เช่น กัมพูชา ซึ่งแม้สยามจะสามารถดำเนินการทางการทูตได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ก็ยังไม่สามารถป้องกันการแทรกแซงของฝรั่งเศสได้

ดังนั้น มิติการศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะ “ตัวแปรที่ทำให้ซอฟต์พาวเวอร์เกิดผลจริง” โดยช่วยให้สยามสามารถดำรงความสัมพันธ์กับมหาอำนาจในกรอบของการเจรจา มากกว่าการเผชิญหน้าทางทหาร และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามสามารถรักษาเอกราชทางดินแดนในระดับแกนกลางไว้ได้

5) <u>มิติวิทยาการ</u>

มิติวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์ ซึ่งได้วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ 4.2.6 มีบทบาทสำคัญต่อการรักษาเอกราชทางดินแดนของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะในบริบทของการเปลี่ยนผ่านจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐแบบจารีตไปสู่ระบบรัฐสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับอธิปไตยเหนือดินแดนอย่างชัดเจน การนำองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะด้านภูมิศาสตร์ การทำแผนที่ และการสำรวจ เข้ามาใช้ จึงเป็นการปรับตัวของรัฐให้สามารถดำรงอยู่ในกติกาใหม่ของระบบระหว่างประเทศ

ในเชิงผลลัพธ์ การมีองค์ความรู้ด้านแผนที่และภูมิศาสตร์ช่วยให้สยามสามารถนิยาม “อาณาเขตของรัฐ” ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมและตรวจสอบได้ ซึ่งแตกต่างจากระบบเดิมที่อำนาจมีลักษณะเป็นเครือข่ายและซ้อนทับกัน (mandala system) การกำหนดเขตแดนอย่างชัดเจนทำให้สยามสามารถแสดงสิทธิอธิปไตยเหนือพื้นที่ของตนได้ในรูปแบบที่สอดคล้องกับความเข้าใจของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญในการได้รับการยอมรับในฐานะรัฐสมัยใหม่ (G. Lee, 2009)

ในเชิงกลไก วิทยาการทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือในการสื่อสารร่วม” กล่าวคือ การที่สยามสามารถใช้แผนที่และข้อมูลเชิงภูมิศาสตร์ในการอธิบายขอบเขตอำนาจของตน ทำให้สามารถสื่อสารกับมหาอำนาจในภาษาที่เป็นสากลได้ ซึ่งช่วยลดความคลุมเครือและความขัดแย้งในการตีความอธิปไตย (Gallarotti, 2011)

นอกจากนี้ การมีองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังช่วยเสริมศักยภาพของนโยบายต่างประเทศและการทูตของสยาม กล่าวคือ การเจรจาเกี่ยวกับเขตแดน สิทธิทางการค้า หรืออำนาจอธิปไตยในพื้นที่ต่าง ๆ สามารถดำเนินไปบนฐานของข้อมูลและเหตุผลที่เป็นสากล มากกว่าการอ้างอิง

ความสัมพันธ์เชิงจารีตหรืออำนาจเชิงสัญลักษณ์เพียงอย่างเดียว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ J. S. Nye (2008) ที่มองว่าซอฟต์พาวเวอร์จะมีประสิทธิภาพมากขึ้นเมื่อสามารถผสานเข้ากับเครื่องมือเชิงสถาบันและองค์ความรู้

ดังนั้น มิติวิทยาการจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะ “เงื่อนไขที่ทำให้รัฐสามารถดำรงอยู่ในระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ได้” มากกว่าจะเป็นเครื่องมือที่สามารถปกป้องอาณาเขตได้โดยตรง กล่าวคือ วิทยาการช่วยให้สยามสามารถกำหนด อธิบาย และปกป้องสิทธิของตนในกรอบที่เป็นสากล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มหาอำนาจเลือกดำเนินความสัมพันธ์ผ่านการเจรจาและสนธิสัญญามากกว่าการยึดครองโดยตรง อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์ดังกล่าวยังคงขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านอำนาจในภาพรวม ซึ่งวิทยาการเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทดแทนได้

4.3.1.3 บทสรุปเชิงวิเคราะห์

จากการวิเคราะห์การรักษาเอกราชทางดินแดนของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 สามารถสรุปได้ว่า ความสำเร็จของสยามมิได้เกิดจากปัจจัยด้านกำลังทางทหาร หากแต่เป็นผลจากการใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างผสมผสานในหลายมิติ ทั้งวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ ซึ่งร่วมกันสร้างเงื่อนไขที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของรัฐในระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่

ในเชิงผลลัพธ์ ซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในการทำให้มหาอำนาจตะวันตกมองว่าสยามเป็นรัฐที่สามารถดำรงความสัมพันธ์ในกรอบของการทูตและสนธิสัญญาได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้การยึดครองโดยตรง โดยเฉพาะการที่สยามสามารถสร้างภาพลักษณ์ของรัฐที่มีอารยธรรม และแสดงให้เห็นถึงความพร้อมในการยอมรับกติกาของระบบระหว่างประเทศ ส่งผลให้มหาอำนาจเลือกใช้วิธีการสร้างอิทธิพลผ่านการค้าและการเมือง มากกว่าการใช้กำลัง (J. S. Nye, 2008; Tarling, 1992)

ในเชิงกลไก ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามทำหน้าที่ลด “แรงจูงใจในการใช้กำลัง” ของมหาอำนาจ กล่าวคือ เมื่อสยามสามารถสร้างความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจ และความสามารถในการร่วมมือได้ การใช้กำลังเพื่อยึดครองซึ่งมีต้นทุนสูงจึงไม่ใช่ทางเลือกที่จำเป็น (Gallarotti, 2011; Vuving, 2009) ในขณะเดียวกัน การมีบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถด้านภาษาและการทูต รวมถึงการใช้วิทยาการสมัยใหม่ เช่น แผนที่และภูมิศาสตร์ ยังช่วยให้สยามสามารถเจรจาและดำเนินนโยบายในกรอบของระบบรัฐสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม ซอฟต์พาวเวอร์มิได้สามารถป้องกันการสูญเสียอาณาเขตได้ในทุกกรณี ดังจะเห็นได้จากกรณีการสูญเสียอิทธิพลเหนือกัมพูชา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของสยามในการแข่งขันกับมหาอำนาจในเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะเมื่อพื้นที่ดังกล่าวมีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์ต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2565) เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า แม้สยามจะสามารถใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อสร้างความชอบธรรมและลดแรงกดดันได้ แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสมดุลของอำนาจได้โดยสิ้นเชิง

ดังนั้น การรักษาเอกราชทางดินแดนของสยามจึงควรถูกทำความเข้าใจในฐานะกระบวนการของการปรับตัวภายใต้ข้อจำกัด โดยซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในการทำให้รัฐสามารถหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมโดยตรง และรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนส่วนแกนกลางไว้ได้ แม้จะต้องยอมรับการสูญเสียอิทธิพลเหนือพื้นที่ชายขอบบางส่วนก็ตาม

4.3.2 การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง

การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองเป็นมิติสำคัญของการดำรงอยู่ของรัฐในระบบระหว่างประเทศ โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลเข้าสู่เอเชียอย่างเข้มข้น เอกราชในมิตินี้มิได้หมายถึงเพียงการไม่ตกเป็นอาณานิคมเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงความสามารถของรัฐในการใช้อำนาจอธิปไตยภายใน ทั้งในด้านการออกกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย และการบริหารราชการแผ่นดินโดยปราศจากการควบคุมจากภายนอก

อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของจักรวรรดินิยม เอกราชทางการเมืองมิได้ดำรงอยู่ในลักษณะสมบูรณ์ หากแต่เป็นการดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดที่แตกต่างกัน รัฐจำนวนมากในภูมิภาคไม่สามารถรักษาอำนาจการปกครองของตนไว้ได้ และถูกผนวกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ขณะที่สยามสามารถหลีกเลี่ยงชะตากรรมดังกล่าว แม้จะต้องเผชิญกับแรงกดดันทางการทูตและกฎหมาย โดยเฉพาะการทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาคและการยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งเป็นการจำกัดอำนาจอธิปไตยของรัฐในบางด้าน (Tarling, 1992)

ในบริบทนี้ การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามมีบทบาทสำคัญในการลดแรงกดดันจากมหาอำนาจ และทำให้สยามสามารถดำรงความสัมพันธ์ในกรอบของการทูต มากกว่าการเผชิญหน้าทางทหาร โดยการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐที่มีอารยธรรม การยอมรับกติกาของระบบระหว่างประเทศ และการดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะประนีประนอม (J. S. Nye, 2008; Vuving, 2009)

ดังนั้น การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงควรถูกทำความเข้าใจในฐานะกระบวนการของการรักษา “แกนกลางของอำนาจรัฐ” ไว้ภายใต้ข้อจำกัด โดยหัวข้อถัดไปจะเป็นการวิเคราะห์ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชในมิตินี้อย่างเป็นรูปธรรม

4.3.2.1 ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง

ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 สามารถทำความเข้าใจได้ผ่านการพิจารณาในเชิงระดับของอธิปไตย (degree of sovereignty) มากกว่าการมองในลักษณะมีหรือไม่มีโดยเด็ดขาด กล่าวคือ เอกราชทางการเมืองการปกครองในที่นี้หมายถึงความสามารถของรัฐในการกำหนดรูปแบบสถาบันการปกครองของตนเอง การใช้อำนาจรัฐเหนือดินแดนและประชากร และการตัดสินใจเชิงนโยบายภายในโดยไม่อยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงของรัฐภายนอก อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของจักรวรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เอกราชในมิตินี้มิได้ดำรงอยู่ในลักษณะสมบูรณ์ หากแต่เป็นการดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดที่เกิดจากแรงกดดันของมหาอำนาจ (Kaewrungrueng & Puchaneeyakul, 2026; Owart Suthiwartnarueput, 2021)

ในระดับแรก สยามยังคงสามารถรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง “โดยรูปแบบ” (formal sovereignty) ไว้ได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ รัฐยังคงดำรงสถานะเป็นราชอาณาจักรที่มีพระมหากษัตริย์ของตนเองภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยโครงสร้างการปกครองหลักยังคงสืบเนื่องจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งในส่วนของราชสำนัก ระบบขุนนาง และการบริหารหัวเมือง ไม่มีการจัดตั้งผู้ว่าการอาณานิคมหรือกลไกการปกครองโดยตรงจากมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาแทนที่ (Tarling, 1992) นอกจากนี้ การทำสนธิสัญญากับอังกฤษและชาติตะวันตกอื่น เช่น สนธิสัญญาเบาว์ริงในปี ค.ศ. 1855 ยังมีลักษณะเป็นความตกลงระหว่าง “รัฐเอกราช” ซึ่งสะท้อนว่าสยามได้รับการยอมรับในฐานะรัฐอธิปไตยในระเบียบระหว่างประเทศแบบยุโรป มิใช่ดินแดนภายใต้การปกครองของรัฐอื่น (เซอร์ จอห์น เบาริง, 2556)

อย่างไรก็ตาม ในระดับที่สอง เอกราชทางการเมืองการปกครองของสยามกลับถูก “บั่นทอนในเชิงเนื้อหา” (substantive sovereignty) ผ่านกลไกของสนธิสัญญาไม่เสมอภาค โดยเฉพาะสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (extraterritoriality) ซึ่งกำหนดให้คนในบังคับต่างชาติไม่ต้องขึ้นศาลไทย แต่ขึ้นศาลกงสุลของประเทศตนแทน ส่งผลให้รัฐสยามสูญเสียอำนาจตุลาการเหนือบุคคลบางกลุ่มภายในดินแดนของตนเอง (Owart Suthiwartnarueput, 2021) ปัญหานี้ยิ่งทวีความซับซ้อนขึ้นเมื่อมหาอำนาจตีความคำว่า “คนในบังคับต่างชาติ” อย่างกว้างขวางให้ครอบคลุมถึงชาวเอเชียในอาณา

นิคมของตน เช่น ชาวอินเดีย พม่า หรือมลายู ทำให้มีบุคคลจำนวนมากในสยามสามารถหลีกเลี่ยงอำนาจศาลไทยได้ในทางปฏิบัติ โดยการขึ้นทะเบียนเป็นคนในบังคับต่างชาติ ซึ่งกระทำได้โดยง่ายเพียงแค่นำหนังสือเดินทางมาแสดงเท่านั้น และในบางกรณีมีการซื้อขายสิทธิดังกล่าวระหว่างกัน ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่บุคคลซึ่งพำนักอยู่ในสยามจำนวนมากมิได้อยู่ภายใต้เขตอำนาจของรัฐอย่างแท้จริง (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2563)

ในระดับที่สาม ข้อจำกัดดังกล่าวมิได้เป็นเพียงผลของแรงกดดันจากภายนอก หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของ “ยุทธศาสตร์การรักษาเอกราช” ของสยามเอง กล่าวคือ การยอมรับสนธิสัญญาไม่เสมอภาคและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสามารถตีความได้ว่าเป็นการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ เพื่อหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทางทหารกับมหาอำนาจ และรักษาเอกราชของรัฐในภาพรวมไว้ ในขณะเดียวกัน การสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม และสามารถดำรงความสัมพันธ์ในกรอบของการทูตและกฎหมายระหว่างประเทศ ยังช่วยให้มหาอำนาจมองว่าสยามเป็นรัฐที่ “ร่วมมือได้” มากกว่าจะเป็นเป้าหมายของการยึดครองโดยตรง (Kaewrungrueng & Puchaneeyakul, 2026; Owart Suthiwartnarueput, 2021)

ดังนั้น ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมิใช่การรักษาอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ หากแต่เป็นการรักษา “แกนกลางของอำนาจรัฐ” ไว้ได้ภายใต้ข้อจำกัด กล่าวคือ ราชวงศ์และโครงสร้างการปกครองยังคงอยู่ ขณะที่อำนาจบางส่วนถูกจำกัดผ่านกลไกของสนธิสัญญา ความตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าวยังกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมุ่งสร้างรัฐชาติแบบสมัยใหม่ที่มีความสามารถในการใช้อำนาจอธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในระยะยาว

4.3.2.2 การวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง

1) <u>มิติวัฒนธรรม</u>

มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์ทำหน้าที่เป็นกลไกในการสร้างความชอบธรรมของรัฐในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก โดยการที่สยามสามารถนำเสนอภาพลักษณ์ของตนในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม มีศาสนาและสถาบันที่เป็นระบบ สอดคล้องกับแนวคิดของJ. S. Nye (2008) ที่มองว่าซอฟต์พาวเวอร์เกิดจากแรงดึงดูดที่ทำให้รัฐอื่นยอมรับโดยไม่ต้องใช้กำลัง การปรับตัวเชิงวัฒนธรรมดังกล่าวจึงเป็นการสร้าง “ความน่าเชื่อถือเชิงอารยธรรม” ในระบบระหว่างประเทศ

ผลในเชิงการเมืองคือ การลดข้ออ้างของมหาอำนาจในการแทรกแซงโครงสร้างการปกครองภายในของสยาม กล่าวคือ ในบริบทของจักรวรรดินิยม รัฐที่ถูกมองว่าไร้อารยธรรมหรือปกครองตนเองไม่ได้ มักถูกทำให้ชอบธรรมต่อการยึดครอง แต่สยามสามารถหลีกเลี่ยงสถานะดังกล่าวได้ ทำให้ยังคงรักษาสถาบันกษัตริย์และระบบราชการของตนไว้ได้โดยไม่มีการจัดตั้งการปกครองแบบอาณานิคมโดยตรง (Tarling, 1992)

อย่างไรก็ตาม มิติทางวัฒนธรรมมีข้อจำกัดในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ แม้จะช่วยรักษา “รูปแบบของอำนาจรัฐ” ไว้ได้ แต่ไม่สามารถป้องกันการถูกจำกัดอำนาจในเชิงกฎหมายได้ ดังจะเห็นได้จากการยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งสะท้อนว่าความชอบธรรมทางวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอในการต้านทานแรงกดดันจากมหาอำนาจในทุกมิติ

2) <u>มิติค่านิยมทางการเมือง</u>

มิติค่านิยมทางการเมืองมีบทบาทในฐานะกลไกที่ทำให้สยามสามารถเข้าสู่ระบบระหว่างประเทศแบบตะวันตกได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการยอมรับแนวคิดเรื่องรัฐอธิปไตย กฎหมายระหว่างประเทศ และการทำสนธิสัญญา ทำให้สยามสามารถดำเนินความสัมพันธ์กับมหาอำนาจในกรอบเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ (G. Lee, 2009) ที่มองว่าซอฟต์พาวเวอร์สามารถเปลี่ยนแปลงความชอบและพฤติกรรมของรัฐอื่นได้ผ่านการสร้างความสอดคล้องเชิงคุณค่า

ผลในเชิงการเมืองของซอฟต์พาวเวอร์จึงอาจมองได้ว่าเป็นกระบวนการลดความไม่แน่นอนและความหวาดระแวงในสายตาของมหาอำนาจ กล่าวคือ เมื่อสยามส่งสัญญาณผ่านพฤติกรรมที่สะท้อนความเมตตา (benignity) การมีศักยภาพและความสำเร็จที่เป็นที่ยอมรับ (brilliance) และการยึดถือค่านิยมที่สามารถสอดรับกับระเบียบโลกสมัยใหม่ (beauty) ว่าพร้อมจะปฏิบัติตามกติกาพื้นฐานของระบบ ความจำเป็นที่รัฐมหาอำนาจจะต้องใช้กำลังเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองสยามจึงลดลง (Vuving, 2009) ผลลัพธ์คือ สยามสามารถธำรงอำนาจในการกำหนดโครงสร้างรัฐและนโยบายภายในของตนเองไว้ได้

อย่างไรก็ตาม การยอมรับค่านิยมดังกล่าวก็มาพร้อมกับข้อจำกัด กล่าวคือ สยามต้องยอมรับเงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งสะท้อนถึงความไม่สมดุลของอำนาจในระบบระหว่างประเทศ ดังนั้น มิติค่านิยมทางการเมืองจึงช่วยให้สยาม “อยู่ในระบบได้” แต่ไม่ได้ทำให้มีอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียมกับมหาอำนาจ

3) <u>มิตินโยบายต่างประเทศ</u>

มิตินโยบายต่างประเทศเป็นกลไกที่มีผลโดยตรงที่สุดต่อการรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะการดำเนินนโยบายแบบประนีประนอมและการรักษาสมดุลระหว่างมหาอำนาจ การทำสนธิสัญญากับหลายประเทศช่วยกระจายอิทธิพลและลดความเสี่ยงที่มหาอำนาจใดมหาอำนาจหนึ่งจะเข้าครอบงำสยามโดยลำพัง (Tarling, 1992)

ผลในเชิงการเมืองคือ การเพิ่มต้นทุนของการยึดครอง (cost of domination) สำหรับมหาอำนาจ กล่าวคือ การที่สยามมีความสัมพันธ์กับหลายประเทศ ทำให้การยึดครองโดยประเทศหนึ่งอาจกระทบผลประโยชน์ของประเทศอื่น ส่งผลให้มหาอำนาจเลือกใช้การควบคุมผ่านสนธิสัญญาแทนการยึดครองโดยตรง ซึ่งทำให้สยามยังสามารถรักษาอำนาจการปกครองส่วนกลางไว้ได้ (Owart Suthiwartnarueput, 2021; Tarling, 1992)

อย่างไรก็ตาม นโยบายต่างประเทศในลักษณะดังกล่าวมีข้อจำกัด กล่าวคือ การประนีประนอมทำให้สยามต้องยอมรับเงื่อนไขบางประการที่กระทบต่ออธิปไตย เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ดังนั้น นโยบายต่างประเทศจึงทำหน้าที่ “บริหารข้อจำกัด” มากกว่าการขจัดข้อจำกัดเหล่านั้น

4) <u>มิติการศึกษา</u>

มิติการศึกษามีบทบาทในฐานะเครื่องมือเพิ่มขีดความสามารถของรัฐในการปกป้องเอกราชทางการเมือง โดยเฉพาะการสร้างชนชั้นนำที่มีความรู้ด้านภาษา กฎหมาย และการต่างประเทศ ซึ่งช่วยลดความไม่สมดุลด้านข้อมูลและความรู้ในการเจรจากับมหาอำนาจ (Gallarotti, 2011; G. Lee, 2009; Owart Suthiwartnarueput, 2021)

ผลในเชิงการเมืองคือ การที่สยามสามารถเข้าใจเงื่อนไขของสนธิสัญญาและกลยุทธ์ของมหาอำนาจได้อย่างแม่นยำ ทำให้สามารถหลีกเลี่ยงเงื่อนไขที่รุนแรงเกินไป และรักษาอำนาจรัฐในระดับโครงสร้างไว้ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาช่วยให้สยาม “ไม่เสียเปรียบจนสูญเสียอำนาจรัฐ” แม้ต้องยอมรับข้อจำกัดบางประการ (Owart Suthiwartnarueput, 2021)

อย่างไรก็ตาม การศึกษามีข้อจำกัดในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ แม้จะช่วยเพิ่มความสามารถในการเจรจา แต่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงสมดุลของอำนาจระหว่างรัฐได้โดยตรง ดังนั้น บทบาทของการศึกษาจึงอยู่ที่การเพิ่ม “ความสามารถในการปรับตัว” มากกว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจ

5) <u>มิติวิทยาการ</u>

มิติวิทยาการทำหน้าที่เป็นกลไกในการสร้างความน่าเชื่อถือของรัฐในเชิงสถาบัน โดยการนำองค์ความรู้สมัยใหม่มาใช้ในการบริหารราชการแผ่นดิน ทำให้สยามสามารถแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปกครองตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ J. S. Nye (2008) ที่มองว่าความน่าเชื่อถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์

ผลในเชิงการเมืองคือ การลดข้ออ้างของมหาอำนาจในการแทรกแซง กล่าวคือ ในบริบทของจักรวรรดินิยม การแทรกแซงมักอ้างว่ารัฐเป้าหมายไม่มีความสามารถในการปกครองตนเอง การที่สยามแสดงให้เห็นถึงศักยภาพด้านการบริหารและวิทยาการ ทำให้มหาอำนาจเลือกใช้การควบคุมผ่านสนธิสัญญาแทนการยึดครองโดยตรง (Owart Suthiwartnarueput, 2021; Tarling, 1992)

อย่างไรก็ตาม มิติวิทยาการมีข้อจำกัดเช่นเดียวกับมิติอื่น กล่าวคือ แม้จะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของรัฐ แต่ไม่สามารถป้องกันการถูกจำกัดอำนาจในเชิงกฎหมายได้ ดังจะเห็นได้จากกรณีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งสะท้อนว่าความสามารถเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอในการรักษาเอกราชอย่างสมบูรณ์

4.3.2.3 บทสรุปเชิงวิเคราะห์

จากการวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ สามารถสรุปได้ว่า การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 มิได้เกิดจากอำนาจเชิงบังคับ หากแต่เป็นผลจากการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้มหาอำนาจตะวันตก “ไม่จำเป็นต้อง” เข้ามาแทรกแซงหรือปกครองโดยตรง

ในเชิงกลไก ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามทำหน้าที่สำคัญในสามประการ ได้แก่ (1) การสร้างความชอบธรรมของรัฐผ่านมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งช่วยลดข้ออ้างของจักรวรรดินิยมในการเข้าปกครอง (2) การสร้างความสอดคล้องเชิงค่านิยมและกติกากับระบบระหว่างประเทศ ซึ่งช่วยลดความไม่แน่นอนและทำให้สยามถูกมองว่าเป็นรัฐที่สามารถร่วมมือได้ และ (3) การเพิ่มขีดความสามารถของรัฐผ่านการศึกษาและวิทยาการ ซึ่งช่วยให้สยามสามารถดำเนินการทูตและบริหารรัฐในกรอบสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Gallarotti, 2011; J. S. Nye, 2008; Vuving, 2009)

ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวคือ การที่มหาอำนาจเลือกใช้เครื่องมือทางการทูตและกฎหมาย เช่น สนธิสัญญาและสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แทนการยึดครองโดยตรง ซึ่งแม้จะเป็นการจำกัดอำนาจอธิปไตยของสยามในบางมิติ โดยเฉพาะด้านตุลาการ แต่ก็ยังเปิดโอกาสให้สยามสามารถ

รักษาโครงสร้างการปกครองและอำนาจของรัฐส่วนกลางไว้ได้ (Owart Suthiwartnarueput, 2021; Tarling, 1992)

ดังนั้น การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามจึงมิได้ทำให้รัฐมีอำนาจเหนือมหาอำนาจตะวันตก หากแต่มีบทบาทในการ “กำหนดรูปแบบของแรงกดดัน” ที่สยามต้องเผชิญ กล่าวคือ จากการเผชิญหน้าทางทหารไปสู่การต่อรองเชิงสถาบัน ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว สยามจึงสามารถรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองในระดับโครงสร้างไว้ได้ แม้จะต้องยอมรับข้อจำกัดในเชิงเนื้อหา ซึ่งกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิรูปเพื่อเสริมสร้างอธิปไตยของรัฐในระยะต่อมา

4.3.3 การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ

การพิจารณาการรักษาเอกราชของสยามในมิติทางเศรษฐกิจ จำเป็นต้องตั้งอยู่บนบริบทของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ระบบทุนนิยมโลกขยายตัวเข้าสู่เอเชีย และดึงรัฐต่าง ๆ เข้าสู่เครือข่ายการค้าและการผลิตระหว่างประเทศอย่างเข้มข้นมากขึ้น ภายใต้บริบทดังกล่าว สยามมิอาจดำรงอยู่ในฐานะระบบเศรษฐกิจแบบปิดหรือพึ่งพาตนเองได้อีกต่อไป หากแต่ต้องเผชิญกับแรงกดดันให้ปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกที่มหาอำนาจตะวันตกเป็นผู้กำหนดกติกา

ก่อนการเปิดประเทศ โครงสร้างเศรษฐกิจของสยามมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยการผลิตมุ่งตอบสนองการบริโภคภายในเป็นหลัก และรัฐมีบทบาทสำคัญในการควบคุมทรัพยากรและการค้า อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดการเปิดประเทศและการขยายตัวของการค้าโลก สยามได้ถูกผนวกเข้าสู่กระบวนการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองไปสู่การผลิตเพื่อการส่งออก และเชื่อมโยงเศรษฐกิจภายในเข้ากับตลาดโลกมากขึ้น (สุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2013; สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดคำถามสำคัญในเชิงการเมืองระหว่างประเทศว่า สยามยังคงรักษา “เอกราชทางเศรษฐกิจ” ได้ในระดับใด ภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจโลกที่ไม่สมดุลและข้อจำกัดจากสนธิสัญญาที่มีลักษณะไม่เท่าเทียม ในแง่นี้ เอกราชทางเศรษฐกิจมิได้หมายถึงความเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ หากแต่หมายถึงความสามารถของรัฐในการรักษาพื้นที่ในการกำหนดนโยบายและควบคุมทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของตนเอง ภายใต้ข้อจำกัดจากภายนอก

ดังนั้น การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้จะมุ่งพิจารณาว่า ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว สยามสามารถดำรงและปรับใช้เอกราชทางเศรษฐกิจได้อย่างไร ทั้งในแง่ของการยอมรับเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจโลก และการใช้กลไกของรัฐในการบริหารจัดการผลกระทบที่เกิดขึ้น

4.3.3.1 ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 4

ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถพิจารณาได้ในลักษณะของ “ระดับของเอกราช” มากกว่าการมองว่าเอกราชมีหรือไม่มีโดยเด็ดขาด กล่าวคือ เอกราชทางเศรษฐกิจในที่นี้หมายถึงความสามารถของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ การควบคุมทรัพยากร และการจัดเก็บรายได้ของรัฐ อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 สยามมิได้สามารถรักษาเอกราชในมิตินี้ได้อย่างสมบูรณ์ หากแต่ต้องดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดจากแรงกดดันของมหาอำนาจตะวันตก (สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523; สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

ในระดับโครงสร้าง ผลลัพธ์ที่สำคัญคือ สยามไม่สามารถรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี ค.ศ. 1855 และสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับชาติตะวันตกอื่น เช่น สนธิสัญญามงติญญี ซึ่งมีลักษณะเป็นสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค สนธิสัญญาเหล่านี้บีบให้สยามต้องเปิดเสรีทางการค้า ยกเลิกระบบผูกขาดของพระคลังสินค้า และเปิดทางให้พ่อค้าต่างชาติสามารถค้าขายกับราษฎรโดยตรงได้ โดยรัฐไม่สามารถควบคุมการค้าผ่านกลไกเดิมได้อีกต่อไป (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2563; สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

ข้อกำหนดสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การกำหนดอัตราภาษีศุลกากรสินค้านำเข้าในระดับต่ำและคงที่ประมาณร้อยละ 3 ซึ่งทำให้รัฐสยามไม่สามารถปรับอัตราภาษีตามความจำเป็นได้อย่างอิสระ ส่งผลให้ความสามารถในการใช้นโยบายภาษีเพื่อกำหนดทิศทางเศรษฐกิจของรัฐถูกจำกัดลงอย่างมีนัยสำคัญ (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524) ในแง่นี้ เอกราชทางเศรษฐกิจของสยามจึงถูกลดทอนลงในระดับโครงสร้างอย่างชัดเจน

ผลกระทบดังกล่าวยังปรากฏอย่างเด่นชัดในด้านการคลังของรัฐ โดยการยกเลิกระบบผูกขาดของพระคลังสินค้า ส่งผลให้รายได้จากการค้าของราชสำนักและการส่งสำเภาหลวง ซึ่งเคยเป็นแหล่งรายได้หลักของรัฐ ลดลงอย่างมาก ในสถานการณ์ใหม่นี้ รัฐสยามจำเป็นต้องปรับตัวโดยหันไปพึ่งพาการจัดเก็บภาษีภายในประเทศมากขึ้น ผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร และการเพิ่มประเภทของภาษีต่าง ๆ เพื่อชดเชยรายได้ที่สูญเสียไป (สมปอง ยิ้มละมัย & สุภาพ กลิ่นเรือง, ม.ป.ป.; สุนันท์ ไชย

เมล์, 2524) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนถึงการปรับโครงสร้างรายได้ของรัฐภายใต้ข้อจำกัดของระบบเศรษฐกิจแบบใหม่

ในขณะเดียวกัน การเปิดเสรีทางการค้ายังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของเศรษฐกิจภายในประเทศ โดยการผลิตเริ่มเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพ ไปสู่การผลิตเพื่อการส่งออกมากขึ้น โดยเฉพาะสินค้าเกษตรที่ตอบสนองต่อความต้องการของตลาดโลก ส่งผลให้เศรษฐกิจของสยามเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างลึกซึ้งมากขึ้น และมีลักษณะพึ่งพาตลาดภายนอกมากขึ้นตามลำดับ (Tarling, 1992) ตัวอย่างเช่น ข้าว ที่มีการผลิตเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากเดิมที่ส่งออกได้น้อยกว่า ปีละ 1 ล้านหาบ ได้เพิ่มขึ้นเป็นปีละ 26 ล้านหาบในปี 2494 แสดงว่าในระยะหนึ่งร้อยปีการส่งออกข้าวได้เพิ่มขึ้นถึง 25 เท่า ขณะที่ประชากรของประเทศเพิ่มขึ้นเพียงเท่าตัว (สมปอง ยิ้มละมัย & สุภาพ กลิ่นเรือง, ม.ป.ป.)

อย่างไรก็ตาม แม้จะเผชิญกับข้อจำกัดในระดับโครงสร้างดังกล่าว สยามยังคงสามารถรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจไว้ได้ในอีกระดับหนึ่ง กล่าวคือ ในระดับของการดำเนินนโยบายและการบริหารจัดการภายในประเทศ รัฐยังคงมีบทบาทในการปรับตัวเพื่อรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ และจัดการผลกระทบจากการเปิดเสรีทางการค้า เช่น การปรับโครงสร้างรายได้ของรัฐ การรักษาความต่อเนื่องของกลไกทางเศรษฐกิจ และการหลีกเลี่ยงนโยบายที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งกับมหาอำนาจตะวันตก

ที่สำคัญ การยอมรับเงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคดังกล่าวสามารถตีความได้ว่าเป็นการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ของรัฐ กล่าวคือ การยอมเสียอำนาจบางส่วนในมิติทางเศรษฐกิจ เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อรักษาเอกราชของรัฐในภาพรวม โดยเฉพาะการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทางทหารหรือการแทรกแซงทางการเมืองโดยตรงจากมหาอำนาจ ซึ่งในหลายกรณีใช้ประเด็นทางเศรษฐกิจเป็นข้ออ้างในการขยายอิทธิพล

ดังนั้น ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมีลักษณะเป็นเอกราชภายใต้ข้อจำกัด กล่าวคือ ในระดับโครงสร้าง สยามไม่สามารถรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากต้องยอมรับเงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคและระบบเศรษฐกิจโลก แต่ในระดับของการดำเนินนโยบายภายใน สยามยังคงสามารถรักษาพื้นที่ในการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ไว้ได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐสามารถดำรงความเป็นเอกราชต่อไปได้ในระยะยาว

4.3.3.2 การวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ

1) <u>มิติวัฒนธรรม</u>

มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกในการ “กำหนดการรับรู้” ของมหาอำนาจตะวันตกต่อสยาม ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นฐานในการสร้างภาพลักษณ์ของสยามว่าเป็นรัฐที่มีอารยธรรม มีพุทธศาสนาที่มีเหตุผล และเปิดรับวิทยาการสมัยใหม่ มิใช่สังคม “ป่าเถื่อน” ที่ต้องถูกทำให้ศิวิไลซ์ผ่านการปกครองโดยมหาอำนาจตะวันตก (J. S. Nye, 2008)

กลไกสำคัญของกระบวนการนี้คือ การเปิดรับมิชชันนารี การติดต่อกับชาวตะวันตก และการถ่ายทอดความรู้ทางวิทยาศาสตร์และภาษา โดยอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐและกรอบวัฒนธรรมไทย การดำเนินการดังกล่าวช่วยสร้างภาพของสยามในฐานะรัฐที่ “เจรจาได้” และสามารถดำรงความสัมพันธ์กับโลกตะวันตกในกรอบของการทูตและการค้า มากกว่ารัฐที่จำเป็นต้องถูกจัดระเบียบใหม่ผ่านการปกครองโดยตรง (Tarling, 1992)

ผลในเชิงเศรษฐกิจคือ การที่มหาอำนาจตะวันตกมีแรงจูงใจที่จะใช้ “กลไกทางการค้าและสนธิสัญญา” เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงทรัพยากรและตลาดของสยาม แทนการใช้กำลังเข้ายึดครองและจัดตั้งระบบอาณานิคมโดยตรง กล่าวอีกนัยหนึ่ง การสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนรูปแบบของการแทรกซึมทางเศรษฐกิจ จากการครอบงำโดยกำลังไปสู่การผูกพันผ่านกลไกของตลาดและกฎหมายระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม มิติทางวัฒนธรรมมีข้อจำกัดในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ แม้จะช่วยให้สยามหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมโดยตรง และยังคงรักษาโครงสร้างของรัฐไว้ได้ แต่ไม่สามารถป้องกันข้อกำหนดที่ไม่เท่าเทียมในเชิงเศรษฐกิจได้ ดังจะเห็นได้จากการที่สยามยังต้องยอมรับเงื่อนไขของสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาอื่น ๆ ซึ่งจำกัดความสามารถของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของตนเองในระดับโครงสร้าง (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

2) <u>มิติค่านิยมทางการเมือง</u>

มิติค่านิยมทางการเมืองของซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกที่กำหนดการรับรู้ของมหาอำนาจตะวันตกต่อ “ธรรมชาติของรัฐสยาม” และความเหมาะสมของวิธีการปฏิสัมพันธ์กับรัฐดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างภาพลักษณ์ของพระองค์ในฐานะกษัตริย์

นักปราชญ์ (philosopher–king) ที่มีความเข้าใจทั้งภูมิรัฐศาสตร์และกติกาของระบบระหว่างประเทศแบบตะวันตก โดยเฉพาะการยอมรับหลักกฎหมายและสนธิสัญญา ตลอดจนการใช้ภาษาและตรรกะแบบตะวันตกในการสื่อสารกับคณะทูตยุโรป ซึ่งช่วยสร้างความเชื่อมั่นว่าสยามเป็นรัฐที่สามารถมีปฏิสัมพันธ์ในกรอบของเหตุผลและกติกาสากลได้ (Tarling, 1992)

ค่านิยมทางการเมืองที่ถูกส่งออกผ่านกระบวนการดังกล่าวคือ การนำเสนอว่าสยามเป็นรัฐที่ “เจรจาได้” และพร้อมจะปรับตัวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่โดยไม่จำเป็นต้องถูกบังคับจากภายนอก กล่าวคือ สยามมิได้ปฏิเสธระบบระหว่างประเทศแบบตะวันตก หากแต่เลือกเข้าร่วมในฐานะรัฐเอกราชที่ยอมรับระเบียบโลกที่อิงกฎกติกาสนธิสัญญา และพร้อมปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศ ในแง่นี้ มหาอำนาจตะวันตกจึงมีแนวโน้มที่จะมองว่าสยามควรถูกผูกพันผ่านกลไกของสนธิสัญญามากกว่าจะถูกจัดระเบียบใหม่ผ่านการปกครองโดยตรง

ผลในเชิงเศรษฐกิจคือ การที่มหาอำนาจเลือกใช้ “สนธิสัญญาไม่เสมอภาค” เป็นเครื่องมือในการผนวกสยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก แทนการใช้กำลังทางทหารหรือการยึดครองโดยตรง ซึ่งมีต้นทุนสูงกว่า กล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่สยามถูกมองว่าเคารพกติกาและสามารถปฏิบัติตามข้อตกลงได้ ทำให้สามารถถูก “ล็อก” เข้าสู่ระบบการค้าและการเงินโลกผ่านกรอบกฎหมายระหว่างประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Gallarotti, 2011) แม้ว่ากระบวนการดังกล่าวจะนำไปสู่การจำกัดอำนาจของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของตนเองในระดับโครงสร้างก็ตาม

อย่างไรก็ตาม ค่านิยมทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวมีข้อจำกัด กล่าวคือ การยอมรับระเบียบโลกที่อิงกฎกติกาสนธิสัญญา ภายใต้เงื่อนไขของระบบที่มีความไม่สมดุลของอำนาจ ทำให้สยามต้องยอมรับกติกาที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อประเทศตนอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในด้านนโยบายเศรษฐกิจ เช่น การกำหนดอัตราภาษีศุลกากรหรือเงื่อนไขทางการค้า (สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523) ดังนั้น แม้ค่านิยมทางการเมืองจะช่วยให้สยามสามารถรักษารูปแบบของรัฐเอกราชไว้ได้ แต่ในเชิงเนื้อหา เอกราชทางเศรษฐกิจกลับถูกจำกัดลงอย่างมีนัยสำคัญ

3) <u>มิตินโยบายต่างประเทศ</u>

มิตินโยบายต่างประเทศของซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกที่กำหนด “รูปแบบการผนวกรวมทางเศรษฐกิจ” ของสยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบาย “เปิดประเทศอย่างมีเงื่อนไข” กล่าวคือ ยอมทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจตะวันตก เช่น สนธิสัญญาเบาว์ริง และสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกัน เพื่อแลกกับการ

ได้รับการยอมรับในฐานะรัฐเอกราชและคู่สัญญาในระบบระหว่างประเทศ การดำเนินนโยบายดังกล่าวทำให้สยามสามารถรักษาสถานะทางกฎหมายระหว่างประเทศ (de jure sovereignty) ไว้ได้ และยังคงมีรัฐบาลของตนเองเป็นผู้ทำข้อตกลงทางเศรษฐกิจกับต่างประเทศ (Tarling, 1992)

ในเชิงกลไก นโยบายต่างประเทศของสยามมิได้เป็นเพียงการยอมรับแรงกดดันจากภายนอก หากแต่เป็นการใช้ “ความพร้อมในการร่วมมือ” เป็นทรัพยากรของซอฟต์พาวเวอร์ กล่าวคือ การเปิดตลาดและให้สิทธิทางการค้ากับมหาอำนาจ ตลอดจนการยอมให้มีการตั้งกงสุลและการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตในหลายมิติ ช่วยสร้างแรงจูงใจให้มหาอำนาจเลือกใช้การค้าและสนธิสัญญาเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงทรัพยากรของสยาม แทนการใช้กำลังเข้ายึดครองโดยตรง ในขณะเดียวกัน พระองค์ยังทรงใช้ยุทธศาสตร์ถ่วงดุลระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ผ่านการเจรจาและให้สิทธิในลักษณะที่ไม่ทำให้ประเทศใดประเทศหนึ่งมีอิทธิพลเหนือสยามอย่างเบ็ดเสร็จ (J. S. Nye, 2008)

ผลในเชิงเศรษฐกิจคือ การที่สยามสามารถเข้าสู่ระบบการค้าเสรีภายใต้เงื่อนไขที่ยังคงรักษา “พื้นที่ในการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์” ของรัฐไว้ได้ กล่าวคือ แม้สยามจะต้องยอมรับเงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค เช่น การจำกัดอัตราภาษีศุลกากรและการเปิดเสรีทางการค้า แต่การที่มหาอำนาจยังคงต้องปฏิสัมพันธ์กับรัฐสยามในฐานะคู่สัญญา ทำให้โครงสร้างสถาบันทางเศรษฐกิจของรัฐยังคงอยู่ และรัฐยังสามารถปรับนโยบายภายในเพื่อบริหารผลกระทบจากการเปิดประเทศได้ในระดับหนึ่ง (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

อย่างไรก็ตาม นโยบาย “เปิดประเทศอย่างมีเงื่อนไข” ดังกล่าวมีข้อจำกัดสำคัญ กล่าวคือ การรักษาสถานะรัฐเอกราชในเชิงรูปแบบต้องแลกมากับการสูญเสียอำนาจในเชิงเนื้อหาบางส่วน โดยเฉพาะในด้านนโยบายเศรษฐกิจมหภาค เช่น การกำหนดภาษีและการควบคุมการค้า ซึ่งถูกจำกัดโดยข้อกำหนดของสนธิสัญญา (สุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2013) ในแง่นี้ นโยบายต่างประเทศของสยามจึงมิได้มุ่งรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจอย่างสมบูรณ์ หากแต่เป็นการ “กำหนดเงื่อนไขของการเสียเปรียบ” ให้อยู่ในระดับที่ยังคงรักษาโครงสร้างของรัฐและความสามารถในการดำรงอยู่ในระยะยาว

4) <u>มิติการศึกษา</u>

มิติการศึกษาของซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกในการเสริมสร้าง “ขีดความสามารถภายในของรัฐ” (state capacity) เพื่อรองรับการปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการเรียนรู้ภาษาตะวันตก คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ผ่านทั้งการติดต่อกับมิชชันนารีและการศึกษาของพระราชโอรส เจ้าฟ้า และ

ขุนนาง (สมปอง พงษ์ไมตรี & สุภาพ กลิ่นเรือง, ม.ป.ป.) ทำให้เกิดชนชั้นนำที่สามารถสื่อสารและทำความเข้าใจกับโลกตะวันตกได้โดยตรง กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิด “ทุนมนุษย์แบบสองภาษา/สองโลก” ที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างกรอบคิดแบบตะวันตกกับระบบจารีตของสยามได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในเชิงกลไก การก่อรูปของกลุ่มขุนนาง ล่าม และเสมียนที่มีความรู้ทั้งกฎหมายระหว่างประเทศและประเพณีไทย ช่วยให้สยามมีความสามารถในการอ่าน ตีความ และเจรจาเงื่อนไขของสนธิสัญญาด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาตัวกลางจากต่างชาติทั้งหมด (Neon Snidvongs, 2023) ความสามารถดังกล่าวลดความไม่สมดุลด้านข้อมูล (information asymmetry) ระหว่างสยามกับมหาอำนาจ และเปิดโอกาสให้รัฐสามารถรักษาผลประโยชน์ของตนได้ในระดับหนึ่ง แม้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค (Sunan, 2022)

ผลในเชิงเศรษฐกิจคือ การที่รัฐสยามยังคงสามารถออกแบบและปรับนโยบายเศรษฐกิจภายในประเทศเพื่อรองรับข้อจำกัดจากภายนอกได้ เช่น การปรับโครงสร้างภาษีภายใน การขยายระบบเจ้าภาษีนายอากร หรือการบริหารจัดการรายได้ของรัฐภายใต้เงื่อนไขของการเปิดเสรีทางการค้า กล่าวอีกนัยหนึ่ง การลงทุนด้านการศึกษาช่วยสร้าง “พื้นที่เชิงปฏิบัติการ” ให้รัฐสามารถบริหารเศรษฐกิจภายในได้อย่างต่อเนื่อง แม้จะสูญเสียอำนาจในการกำหนดกติกาทางเศรษฐกิจในระดับโครงสร้างไปบางส่วน (สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523)

อย่างไรก็ตาม มิติการศึกษามีข้อจำกัด กล่าวคือ แม้จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวและการต่อรองของรัฐ แต่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจของระบบเศรษฐกิจโลกที่ถูกกำหนดโดยมหาอำนาจได้โดยตรง ดังนั้น สยามยังคงต้องดำเนินนโยบายเศรษฐกิจภายใต้ข้อจำกัดของกติกาที่ไม่เท่าเทียม แม้ว่าจะสามารถบริหารจัดการผลกระทบของข้อจำกัดดังกล่าวได้ดีก็ตาม

5) <u>มิติวิทยาการ</u>

มิติวิทยาการของซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกในการสร้าง “ความน่าเชื่อถือ” (credibility) ของระบบเศรษฐกิจและการเงินของสยามในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดรับและประยุกต์ใช้วิทยาศาสตร์ตะวันตกในหลายสาขา ไม่ว่าจะเป็นดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การแพทย์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะในมิติที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการค้า เช่น การจัดตั้งโรงกษาปณ์ การปรับมาตรฐานเงินตราให้สอดคล้อง

กับระบบสากล และการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนกับเงินตราต่างประเทศ ซึ่งช่วยยกระดับความเป็นระบบของเศรษฐกิจสยามให้ใกล้เคียงกับมาตรฐานสากล (Gallarotti, 2011)

ในเชิงกลไก การปรับระบบเงินตราและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ระบบการชำระเงินและการคมนาคมเพื่อการค้า มีส่วนสำคัญในการทำให้สยามถูกมองว่าเป็น “ตลาดที่เชื่อถือได้” (trustworthy market) กล่าวคือ คู่ค้าต่างชาติสามารถเข้าใจมูลค่าเงินตรา กลไกการแลกเปลี่ยน และเงื่อนไขทางการค้าได้อย่างชัดเจน ลดความเสี่ยงในการทำธุรกรรม และเพิ่มความมั่นใจในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในประเทศ (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

ผลในเชิงเศรษฐกิจคือ การที่มหาอำนาจตะวันตกมีแรงจูงใจในการ “รักษา” สยามไว้ในฐานะหุ้นส่วนทางการค้า มากกว่าการเข้ายึดครองและจัดตั้งระบบอาณานิคมใหม่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ยิ่งระบบเศรษฐกิจของสยามมีความเป็นสมัยใหม่และสอดคล้องกับมาตรฐานสากลมากเท่าใด ต้นทุนในการรื้อและสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่ภายใต้การปกครองโดยตรงก็ยิ่งสูงขึ้นตามไปด้วย ทำให้การใช้กลไกของการค้าและสนธิสัญญากลายเป็นทางเลือกที่คุ้มค่ากว่าสำหรับมหาอำนาจ

อย่างไรก็ตาม มิติวิทยาการมีข้อจำกัดในลักษณะเดียวกับมิติอื่น กล่าวคือ แม้จะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือและศักยภาพทางเศรษฐกิจของรัฐ แต่ไม่สามารถป้องกันข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของเอกราชทางเศรษฐกิจได้ กล่าวคือ สยามยังคงต้องดำเนินนโยบายเศรษฐกิจภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค โดยเฉพาะในด้านการกำหนดภาษีและการควบคุมการค้า (สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523)

4.3.3.3 บทสรุปเชิงวิเคราะห์

จากการวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ สามารถสรุปได้ว่า การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้มีเป้าหมายเพื่อหลีกเลี่ยงการผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก หากแต่เป็นการ “กำหนดรูปแบบของการผนวก” ให้อยู่ในเงื่อนไขที่รัฐยังคงสามารถดำรงอยู่และปรับตัวได้ภายใต้ข้อจำกัดของระบบระหว่างประเทศ

ในเชิงกลไก ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามทำหน้าที่สำคัญในการสร้างแรงจูงใจให้มหาอำนาจตะวันตกเลือกใช้ “การค้าและสนธิสัญญา” เป็นเครื่องมือหลักในการเข้าถึงทรัพยากรและตลาดของสยาม แทนการใช้กำลังเพื่อยึดครองโดยตรง กล่าวคือ มิติทางวัฒนธรรมและวิทยาการช่วยสร้างภาพของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมและเป็นตลาดที่เชื่อถือได้ ขณะที่มิติค่านิยมทางการเมืองและ

นโยบายต่างประเทศช่วยตอกย้ำว่าสยามเป็นรัฐที่ “เจรจาได้” และยอมรับกติกาของระบบระหว่างประเทศ ส่วนมิติการศึกษาช่วยเสริมสร้างขีดความสามารถภายในของรัฐในการปรับตัวและบริหารจัดการเศรษฐกิจภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว (Gallarotti, 2011; J. S. Nye, 2008)

ผลลัพธ์ของกระบวนการนี้คือ การที่สยามถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกผ่านกลไกของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ซึ่งแม้จะนำไปสู่การสูญเสียอำนาจในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในระดับโครงสร้าง เช่น การควบคุมภาษีและการค้า แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสให้รัฐยังคงรักษาโครงสร้างสถาบันทางเศรษฐกิจและความสามารถในการบริหารจัดการภายในประเทศไว้ได้ในระดับหนึ่ง (สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523; สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

ดังนั้น การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในมิติทางเศรษฐกิจของสยามจึงมิได้มุ่งรักษาเอกราชอย่างสมบูรณ์ หากแต่เป็นการรักษา “ความสามารถในการเลือกเงื่อนไขของการปรับตัว” ภายใต้ข้อจำกัด กล่าวคือ จากการเผชิญหน้าที่อาจนำไปสู่การสูญเสียเอกราชโดยสิ้นเชิง ไปสู่การผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกในลักษณะที่ยังคงรักษาโครงสร้างของรัฐและพื้นที่ในการตัดสินใจเชิงนโยบายไว้ได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามสามารถดำรงสถานะรัฐเอกราชต่อไปได้ในระยะยาว

4.3.4 การรักษาเอกราชทางสังคม

การพิจารณาการรักษาเอกราชของสยามในมิติทางสังคม จำเป็นต้องทำความเข้าใจภายใต้บริบทของการขยายตัวของอิทธิพลตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านการเมืองและเศรษฐกิจ หากยังรวมถึงการแทรกซึมทางความคิด ศาสนา การศึกษา และวิถีชีวิตของสังคมในวงกว้างด้วย ในหลายพื้นที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมอย่างลึกซึ้ง ทั้งในด้านศาสนา ระบบคุณค่า และความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในสังคม

ในกรณีของสยาม แม้จะเผชิญกับแรงกดดันและการเข้ามาของอิทธิพลตะวันตกผ่านมิชชันนารี การค้า และการแลกเปลี่ยนความรู้ แต่สังคมสยามมิได้ถูกเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการถูกครอบงำโดยตรง หากแต่เป็นกระบวนการ “การปรับตัวอย่างมีการคัดเลือก” กล่าวคือ สยามเปิดรับองค์ความรู้และวิทยาการจากตะวันตกในบางมิติ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาแกนกลางของโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของตนไว้ โดยเฉพาะบทบาทของพระพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ และระบบคุณค่าที่เป็นรากฐานของสังคม (ชลภูมิ บรรหาร, 2016)

ในแง่นี้ เอกราชทางสังคมมิได้หมายถึงการปิดกั้นอิทธิพลจากภายนอก หากแต่หมายถึงความสามารถของสังคมในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงโดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์และโครงสร้างพื้นฐานของตนเอง การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้จึงมุ่งพิจารณาว่า ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สยามสามารถรักษาเอกราชทางสังคมไว้ได้ในระดับใด และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีลักษณะอย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่การพิจารณาผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางสังคมในหัวข้อถัดไป

4.3.4.1 ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 4

ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางสังคมของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถพิจารณาได้ในลักษณะของ “การดำรงอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลง” กล่าวคือ สยามมิได้สามารถป้องกันการแทรกซึมของอิทธิพลตะวันตกในมิติทางสังคมได้ทั้งหมด หากแต่สามารถควบคุมทิศทางของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวให้ไม่กระทบต่อแกนกลางของโครงสร้างสังคมและอัตลักษณ์ของตนเองได้อย่างมีนัยสำคัญ (ชลภูมิ บรรหาร, 2016)

ในด้านการคงอยู่ของโครงสร้างสังคม สถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงดำรงบทบาทเป็นศูนย์กลางของระเบียบทางสังคมและการเมือง ขณะที่พระพุทธศาสนายังคงเป็นแกนหลักของระบบคุณค่าและความเชื่อของสังคมไทย แม้ว่าจะมีการเข้ามาของมิชชันนารีและศาสนาคริสต์ในช่วงเวลาดังกล่าว แต่การเผยแผ่ศาสนาใหม่มิได้สามารถแทนที่หรือบั่นทอนบทบาทของพระพุทธศาสนาได้ในระดับโครงสร้าง ตรงกันข้าม การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเน้นความมีเหตุผลและความสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ กลับช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคม และทำให้สามารถอยู่ร่วมกับอิทธิพลตะวันตกได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งรุนแรง (สิทธิ์ บุตรอินทร์, 2005; สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

ในขณะเดียวกัน โครงสร้างทางสังคมแบบดั้งเดิม เช่น ระบบชนชั้นและระบบขุนนาง ยังคงดำรงอยู่และปรับตัวไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลง โดยไม่มีการแทนที่ด้วยโครงสร้างทางสังคมแบบอาณานิคมดังเช่นในประเทศที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของตะวันตก กล่าวคือ ไม่ปรากฏการจัดตั้งชนชั้นนำใหม่ที่มีฐานอำนาจมาจากมหาอำนาจภายนอก แต่ยังคงเป็นชนชั้นนำเดิมที่ปรับตัวเพื่อรับมือกับบริบทใหม่ (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524; Tarling, 1992)

อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง สังคมสยามได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญจากการเข้ามาของอิทธิพลตะวันตก โดยเฉพาะในด้านการศึกษา การแพทย์ และวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งนำไปสู่การก่อรูปของ “พื้นที่ทางสังคมแบบใหม่” ที่แตกต่างจากสังคมจารีตดั้งเดิม การจัดตั้งโรงเรียน

มิชชันนารี การใช้ภาษาอังกฤษ และการแพร่หลายของความรู้แบบตะวันตก ทำให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ที่มีความสามารถในการเชื่อมโยงกับโลกภายนอก และมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงของสังคมในระยะต่อมา (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่าเป็นการก่อรูปของสังคมในลักษณะ “สองโลก” กล่าวคือ การดำรงอยู่ร่วมกันของสังคมแบบจารีตที่ยังคงยึดโยงกับศาสนาและประเพณี กับสังคมสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและมีความเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างสองส่วนนี้มิได้เป็นไปในลักษณะของการทดแทน หากแต่เป็นการอยู่ร่วมกันและปรับตัวเข้าหากันในลักษณะที่รัฐสามารถควบคุมได้ในระดับหนึ่ง

ในแง่นี้ ผลลัพธ์ของการรักษาเอกราชทางสังคมของสยามจึงมิใช่การคงสภาพเดิมของสังคมโดยปราศจากการเปลี่ยนแปลง หากแต่เป็นการรักษา “ความต่อเนื่องของอัตลักษณ์” ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ สยามสามารถเปิดรับอิทธิพลจากภายนอกในมิติที่เป็นประโยชน์ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาแกนกลางของโครงสร้างทางสังคมและระบบคุณค่าไว้ได้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมสามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงในมิติอื่น ๆ โดยเฉพาะด้านการเมืองและเศรษฐกิจได้โดยไม่เกิดการล่มสลายของระเบียบทางสังคม

ดังนั้น หากพิจารณาโดยสรุป เอกราชทางสังคมของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 มิได้อยู่ในลักษณะของการปิดกั้นอิทธิพลจากภายนอก หากแต่เป็นการควบคุมและคัดเลือกการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับโครงสร้างและอัตลักษณ์ของสังคม ซึ่งทำให้สยามสามารถดำรงความเป็นสังคมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเองไว้ได้ แม้จะอยู่ภายใต้แรงกดดันของโลกสมัยใหม่

4.3.4.2 การวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชทางสังคม

1) <u>มิติวัฒนธรรม</u>

มิติทางวัฒนธรรมของซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกหลักในการรักษาเอกราชทางสังคมของสยาม โดยเฉพาะการใช้พระพุทธศาสนาเป็นฐานในการสร้างความชอบธรรมและความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ทางสังคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้มีลักษณะเป็น “ศาสนาที่มีเหตุผล” และสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งช่วยให้ศาสนาสามารถดำรงอยู่ร่วมกับอิทธิพลตะวันตกได้โดยไม่ถูกท้าทายอย่างรุนแรง (สิทธิ์ บุตรอินทร์, 2005)

ผลในเชิงสังคมคือ การที่สยามสามารถรักษาแกนกลางของระบบคุณค่าและความเชื่อไว้ได้ แม้จะมีการเข้ามาของศาสนาและวัฒนธรรมจากตะวันตก กล่าวคือ วัฒนธรรมมิได้เป็นเพียงเครื่องหมายของอัตลักษณ์ แต่ยังทำหน้าที่เป็น “เกราะป้องกันทางสังคม” ที่ช่วยลดแรงกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงภายนอก และป้องกันไม่ให้เกิดการแทนที่ทางวัฒนธรรมในระดับโครงสร้าง

อย่างไรก็ตาม มิติทางวัฒนธรรมมีข้อจำกัด กล่าวคือ แม้จะช่วยรักษาอัตลักษณ์ของสังคมไว้ได้ แต่ไม่สามารถป้องกันการเปลี่ยนแปลงในระดับวิถีชีวิตและความคิดบางส่วนได้ โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำที่เริ่มเปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

2) <u>มิติค่านิยมทางการเมือง</u>

มิติค่านิยมทางการเมืองมีบทบาทในการสร้างความชอบธรรมของระเบียบสังคมภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง โดยการที่พระมหากษัตริย์ทรงแสดงบทบาทเป็นผู้นำที่มีเหตุผล เปิดรับความรู้ใหม่ และสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงในกรอบของความชอบธรรมทางสังคม ทำให้สังคมสามารถยอมรับการปรับตัวโดยไม่เกิดวิกฤตความชอบธรรม (G. Lee, 2009)

ผลในเชิงสังคมคือ การที่การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่น การศึกษาแบบตะวันตกหรือวิทยาการสมัยใหม่ ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นภัยต่อสังคม แต่เป็นสิ่งที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ภายใต้การนำของรัฐ ส่งผลให้สังคมสามารถเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นสมัยใหม่โดยไม่เกิดความขัดแย้งรุนแรง

อย่างไรก็ตาม ค่านิยมทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวมีข้อจำกัด กล่าวคือ แม้จะช่วยให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมสามารถดำเนินไปภายใต้ความชอบธรรมของรัฐ แต่ไม่สามารถป้องกันการขยายตัวของอิทธิพลตะวันตกในระดับโครงสร้างได้ทั้งหมด โดยเฉพาะในมิติของการศึกษาและวิทยาการ ซึ่งค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงรูปแบบของสังคมในระยะยาว (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524) ดังนั้นบทบาทของค่านิยมทางการเมืองจึงอยู่ที่การ “กำกับทิศทางของการเปลี่ยนแปลง” มากกว่าการจำกัดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวโดยสิ้นเชิง

3) <u>มิตินโยบายต่างประเทศ</u>

มิตินโยบายต่างประเทศมีบทบาทในการกำหนดขอบเขตของการเปิดรับอิทธิพลจากภายนอก โดยการดำเนินนโยบายเปิดประเทศอย่างมีการควบคุม ทำให้สยามสามารถเลือกเปิดรับความสัมพันธ์กับตะวันตกในบางด้าน ขณะเดียวกันก็ยังคงจำกัดอิทธิพลในด้านที่อาจกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524; Tarling, 1992)

ผลในเชิงสังคมคือ การที่อิทธิพลตะวันตก เช่น ศาสนา การศึกษา และวิทยาการ สามารถเข้ามาในสังคมสยามในลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดการครอบงำโดยตรง กล่าวคือ สยามยังคงมีอำนาจในการกำหนดกรอบและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ในระดับหนึ่ง (ชลภูมิ บรรหาร, 2016; สิทธิ์ บุตรอินทร์, 2005)

อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวมีข้อจำกัด กล่าวคือ การเปิดประเทศย่อมนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของอิทธิพลจากภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งในระยะยาวอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคม (สุนันท์ ไชยเมล์, 2524)

4) มิติการศึกษา

มิติการศึกษามีบทบาทสำคัญในการสร้างกลไกเชื่อมโยงระหว่างสังคมจารีตกับโลกสมัยใหม่ โดยการสร้างชนชั้นนำที่มีความรู้ทั้งในระบบตะวันตกและระบบดั้งเดิม ซึ่งช่วยให้สังคมสามารถรับอิทธิพลจากภายนอกได้โดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์ของตน (Gallarotti, 2011)

ผลในเชิงสังคมคือ การเกิดขึ้นของ “สังคมสองโลก” ที่ประกอบด้วยส่วนที่ยึดโยงกับจารีตดั้งเดิม และส่วนที่เชื่อมโยงกับโลกสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างสองส่วนนี้เป็นไปในลักษณะของการเสริมกันมากกว่าการแทนที่ ซึ่งช่วยให้สังคมสามารถปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม การศึกษามีข้อจำกัด กล่าวคือ การเกิดขึ้นของชนชั้นนำกลุ่มใหม่อาจนำไปสู่ความแตกต่างทางสังคมและความคิดที่เพิ่มขึ้นในระยะยาว

5) มิติวิทยาการ

มิติวิทยาการมีบทบาทในการทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นในลักษณะที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมสยาม โดยการนำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้ในด้านต่าง ๆ เช่น การแพทย์ การคมนาคม และการบริหารจัดการ ช่วยให้สังคมเห็นถึงประโยชน์ของความรู้จากตะวันตกโดยไม่จำเป็นต้องยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกทั้งหมด (Gallarotti, 2011)

ผลในเชิงสังคมคือ การที่สังคมสามารถพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตได้ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาโครงสร้างและอัตลักษณ์ของตนไว้ กล่าวคือ วิทยาการทำหน้าที่เป็นเครื่องมือของการ “ปรับตัวโดยไม่สูญเสียตัวตน”

อย่างไรก็ตาม วิทยาการมีข้อจำกัด กล่าวคือ แม้จะช่วยให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ แต่ก็อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและค่านิยมของสังคมในระยะยาวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

4.3.4.3 บทสรุปเชิงวิเคราะห์

จากการวิเคราะห์บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ สามารถสรุปได้ว่า การรักษาเอกราชทางสังคมของสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ตั้งอยู่บนการปิดกั้นอิทธิพลจากภายนอก หากแต่เป็นการ “กำกับและคัดเลือกการเปลี่ยนแปลง” ให้สอดคล้องกับโครงสร้างและอัตลักษณ์ของสังคม

ในเชิงกลไก ซอฟต์พาวเวอร์ของสยามทำหน้าที่สำคัญในการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่กระทบต่อแกนกลางของระเบียบสังคม กล่าวคือ มิติทางวัฒนธรรมช่วยรักษาบทบาทของพระพุทธศาสนาและระบบคุณค่าดั้งเดิมในฐานะ “กรอบอ้างอิง” ของสังคม ขณะที่มิติค่านิยมทางการเมืองช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับการปรับตัวต่อความเป็นสมัยใหม่ ส่วนมิตินโยบายต่างประเทศกำหนดขอบเขตของการเปิดรับอิทธิพลจากภายนอกให้อยู่ในระดับที่รัฐสามารถควบคุมได้ ในขณะที่มิติการศึกษาและวิทยาการช่วยสร้างขีดความสามารถของสังคมในการเรียนรู้และปรับใช้ความรู้ใหม่โดยไม่จำเป็นต้องละทิ้งอัตลักษณ์ของตน (Gallarotti, 2011; J. S. Nye, 2008)

ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวคือ การก่อรูปของสังคมที่สามารถดำรง “ความต่อเนื่องภายใต้การเปลี่ยนแปลง” กล่าวคือ แม้สยามจะเปิดรับอิทธิพลจากตะวันตกในหลายมิติ แต่โครงสร้างพื้นฐานของสังคม ทั้งในด้านศาสนา สถาบันทางการเมือง และระบบคุณค่า ยังคงดำรงอยู่โดยไม่ถูกแทนที่ในระดับโครงสร้าง (Tarling, 1992) ในแง่นี้ เอกราชทางสังคมของสยามจึงมิได้หมายถึงการคงสภาพเดิม หากแต่เป็นการรักษาความสามารถของสังคมในการปรับตัวโดยไม่สูญเสียแกนกลางของตน

ดังนั้น ซอฟต์พาวเวอร์ในมิติทางสังคมจึงมีบทบาทสำคัญในการทำให้สยามสามารถเปลี่ยนผ่านเข้าสู่โลกสมัยใหม่โดยไม่เกิดการล่มสลายของระเบียบสังคม ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่รองรับการรักษาเอกราชในมิติอื่น ๆ โดยเฉพาะด้านการเมืองและเศรษฐกิจ กล่าวได้ว่า ความสามารถในการ “กำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง” มากกว่าการต่อต้านการเปลี่ยนแปลง เป็นหัวใจสำคัญของการรักษาเอกราชทางสังคมของสยามในช่วงเวลาดังกล่าว

บทที่ 5
วิเคราะห์และประเมินผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

บทที่ 5 นี้เป็นการศึกษาระยะที่ 2 ของงานวิจัย ซึ่งมุ่งเน้นการนำผลการศึกษาที่ได้จากระยะแรกมาผ่านกระบวนการวิเคราะห์และประเมินผลอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงวิเคราะห์ที่มีความสมบูรณ์และน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

การดำเนินการในบทนี้มีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงผลการศึกษาที่ผ่านมาไปสู่การตอบวัตถุประสงค์ของงานวิจัยอย่างครบถ้วน ทั้งในมิติของการทำความเข้าใจการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในบริบทการล่าอาณานิคม และการสังเคราะห์เป็นบทเรียนเชิงแนวทางสำหรับการประยุกต์ใช้ในบริบทของประเทศไทยในปัจจุบัน

โครงสร้างของบทนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่

(1) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

(2) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะ

(3) การสรุปผลการวิเคราะห์และการประเมินผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

โดยในลำดับถัดไป จะนำเสนอผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกของผู้ให้ข้อมูลสำคัญในหัวข้อ 5.1 ต่อไป.

5.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จำนวน 19 รูป/คน ที่แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 นักประวัติศาสตร์ จำนวน 6 คน กลุ่มที่ 2 นักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จำนวน 7 รูป/คน และกลุ่มที่ 3 นักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา จำนวน 6 รูป/คน ทำให้ได้ข้อมูลดังต่อไปนี้

5.1.1 ภาพรวมซอฟต์พาวเวอร์–บริบทการล่าอาณานิคม

5.1.1.1 บริบทการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกที่สยามต้องเผชิญในยุครัชกาลที่ 4

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึกของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่าสภาวการณ์ที่สยามต้องเผชิญในช่วงกึ่งกลางพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นช่วงเวลาที่ล่อแหลมและตึงเครียดอย่างยิ่งในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ เนื่องจากเป็นจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญที่ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเข้มข้นสอดคล้องกับระเบียบโลกใหม่ (New World Order) ที่ตะวันตกก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) สยามตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกบีบคั้นหรือถูก "หนีบ" จากสองมหาอำนาจหลักพร้อมกัน คืออังกฤษที่ขยายอิทธิพลจากพม่าและคาบสมุทรมลายูทางทิศตะวันตกและทิศใต้ และฝรั่งเศสที่เริ่มไล่กินดินแดนอินโดจีนทางทิศตะวันออก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้พื้นที่สำหรับการดำเนินวิเทโศบายที่ผิดพลาดแทบจะไม่มีเลย เนื่องจากผลกระทบเพียงเล็กน้อยอาจนำไปสู่การสูญเสียอธิปไตยอย่างเบ็ดเสร็จ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

ปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญประการต่อมาคือผลกระทบจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ซึ่งนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของอำนาจทางการทหารและเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดด ชาติตะวันตกในยุคนั้นครอบครอง "อำนาจทางทะเล" (Sea Power) ผ่านเทคโนโลยีเรือกลไฟและอาวุธปืนใหญ่ที่มีอานุภาพสูงเหนือกว่าแสนยานุภาพทางการรบแบบจารีตเดิมของรัฐในเอเชีย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) วิทยาการที่ก้าวหน้าเหล่านี้ไม่ได้มาเพียงเพื่อการค้าขายเท่านั้น แต่ยังมาพร้อมกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มุ่งหวังการตักตวงทรัพยากรธรรมชาติและแสวงหาตลาดรองรับสินค้าใหม่ ๆ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) นอกจากนี้ การที่มหาอำนาจมีความแม่นยำทางดาราศาสตร์และการทำแผนที่มากขึ้น ทำให้พรมแดนแบบเดิมที่เคยคลุมเครือกลายเป็นเรื่องของพิกัดและเส้นเขตแดนที่ต้องมีความชัดเจนในระดับสากล ซึ่งถือเป็นโจทย์ใหม่ที่สยามไม่เคยเผชิญมาก่อน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569)

นอกจากแรงกดดันทางกายภาพและเศรษฐกิจแล้ว ชาติตะวันตกยังได้นำ "วาทกรรมเชิงศีลธรรม" มาใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมในการเข้ายึดครองดินแดน โดยอ้างเรื่องความเป็น

ป่าเถื่อน (Barbarism) หรือความด้อยอารยธรรมของชนพื้นเมืองในตะวันออก เพื่อนำเสนอวาทกรรม "ภาระของคนขาว" (White Man's Burden) ในการเข้ามาเผยแพร่อารยธรรม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) สภาวการณ์นี้ถูกซ้ำเติมด้วยปัญหา "ความไม่สมดุลของข้อมูลข่าวสาร" เนื่องจากชาติตะวันตกผ่านมิชชันนารีและนักสำรวจได้ทำการศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับสยามมานานหลายทศวรรษ แต่ในทางกลับกัน ชนชั้นนำสยามส่วนใหญ่กลับมีความรู้อันจำกัดเกี่ยวกับวิธีคิดและมาตรฐานสากลของตะวันตก ทำให้สยามตกเป็นรองในการเจรจาต่อรองตั้งแต่เริ่มต้น (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

บทเรียนจากความล่มสลายของมหาอำนาจในภูมิภาค เช่น พ่ายแพ้ของพม่าต่ออังกฤษในสงครามแองโกล-เบอร์มีส และความอ่อนแอของจีนในสงครามฝิ่น กลายเป็นเครื่องเตือนใจที่ทรงพลังต่อราชสำนักสยามว่าการต่อต้านด้วยกำลังทหาร (Hard Power) เพียงอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพออีกต่อไป (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) อย่างไรก็ตาม สยามมีความได้เปรียบประการหนึ่งจากการมีศูนย์กลางอำนาจที่เข้มแข็งและเป็นปึกแผ่น ต่างจากรัฐเพื่อนบ้านที่มักมีความแตกแยกภายในทำให้ถูกมหาอำนาจแทรกแซงและยุแหย่ได้ง่าย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ประกอบกับ "โอกาสทางประวัติศาสตร์" ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชยาวนานถึง 27 ปี ทำให้พระองค์ทรงมีเสรีภาพในการก้าวพ้นรั้ววังออกไปสัมผัสโลกทัศน์ใหม่ผ่านการเรียนภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และดาราศาสตร์จากมิชชันนารีโดยตรง ประสบการณ์สะสมเหล่านี้ทำให้ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามที่มาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงของระเบียบโลก และทรงเตรียมความพร้อมในการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการเผชิญหน้าไปสู่การโน้มน้าวและการปรับตัวเชิงรุกเพื่อรักษาอธิปไตยของชาติไว้ท่ามกลางมรสุมการล่าอาณานิคม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมบริบทการล่าอาณานิคม: จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่าสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ตกอยู่ในสภาวการณ์ที่วิกฤตและล่อแหลมอย่างยิ่งจากการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจอังกฤษและฝรั่งเศสที่ขนาบข้างทั้งสองด้าน บริบทโลกที่เปลี่ยนเข้าสู่ระเบียบใหม่ขับเคลื่อนด้วยการปฏิวัติอุตสาหกรรมและอำนาจทางทะเลที่ล้ำหน้า เงื่อนไขที่บีบคั้นที่สุดมิได้เป็นเพียงภัยคุกคามทางดินแดนหรือทรัพยากรเท่านั้น แต่เป็นการปะทะกันระหว่างระเบียบโลกเก่าและ

โลกใหม่ที่มีวิทยาการและวาทกรรมเชิงอารยธรรมเป็นอาวุธหลัก อย่างไรก็ตาม สยามมีจุดแข็งในเชิงภูมิรัฐศาสตร์จากการเป็นรัฐกันชนและความเป็นเอกภาพภายในของกลุ่มชนชั้นนำ ประกอบกับพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 4 ที่ทรงสั่งสมต้นทุนทางปัญญาและข้อมูลข่าวสารมาอย่างยาวนาน ทำให้ทรงสามารถเปลี่ยนยุทธศาสตร์ของชาติจากการเผชิญหน้าด้วยกำลังมาเป็นการใช้ “อำนาจทางปัญญา” และวิเทโศบายทางการทูตเพื่อรักษาอธิปไตยของชาติไว้ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางมรสุมโลกาภิวัตน์ครั้งแรกของเอเชีย

5.1.1.2 แนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ในการรับมือการล่าอาณานิคม

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าหัวใจสำคัญของแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการใช้กำลังทหารหรืออำนาจแข็ง (Hard Power) ซึ่งในขณะนั้นสยามไม่อาจต้านทานมหาอำนาจได้ มาเป็นการใช้การโน้มน้าว (Persuasion) และการเจรจาทางการทูตที่มีความยืดหยุ่นสูง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดคือหลักการ **“รู้เขา รู้เรา”** อย่างแท้จริง โดยทรงใช้เวลาในช่วงผนวชนานถึง 27 ปี เพื่อสั่งสมต้นทุนทางปัญญา ศึกษาภาษา วิทยาศาสตร์ และโลกทัศน์ของชาวตะวันตกอย่างลึกซึ้ง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ประสบการณ์ที่แตกต่างจากการเป็นกษัตริย์ในจารีตเดิมนี้ ทำให้พระองค์ทรงมีเสรีภาพในการก้าวพ้นรั้ววังไปสัมผัสโลกความเป็นจริงผ่านการธุดงค์และการคบหาปัญญาชนต่างชาติ ส่งผลให้ทรงมองเห็นทิศทางของระเบียบโลกใหม่ที่กำลังจะมาถึงก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในเชิงยุทธศาสตร์ พระองค์ทรงดำเนินนโยบายแบบ **“ยังเติร์ก” (Young Turk)** ที่มีความทันสมัยและพร้อมเปิดรับสิ่งใหม่ โดยทรงเลือกแนวทาง “ประณีประนอม” มากกว่าการต่อต้านอย่างแข็งกร้าว (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) แนวพระราชดำริของพระองค์ถูกเปรียบเทียบว่า **“เหมือนน้ำ ไม่ใช่ไฟ”** คือการอ่อนตัวและยืดหยุ่นไปตามสถานการณ์เพื่อรักษาแก่นหลักของชาติไว้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การปรับตัวเชิงรุกนี้สะท้อนผ่านการสร้างภาพลักษณ์ **“กษัตริย์นักปราชญ์” (Scholar King)** ที่ทรงมีปัญญาและความรอบรู้ทัดเทียม

สากล ซึ่งช่วยสร้างความเคารพและความเกรงใจให้กับมหาอำนาจตะวันตก โดยทรงใช้ความสามารถทางภาษาอังกฤษและวิทยาศาสตร์เป็น “นามบัตร” สื่อสารว่าสยามมีอารยะ (Civilized) และไม่ใช่ดินแดนป่าเถื่อน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์การปรับตัวยังครอบคลุมถึงการสร้าง “3C Model” อันประกอบด้วย ความน่าเชื่อถือ (Credibility), ความสามารถในการสื่อสาร (Communication Capacity) และความสม่ำเสมอ (Consistency) (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) พระองค์ทรง “แปลงตะวันตก” ให้เป็นเครื่องมือของสยามผ่านนโยบาย Adaptive Governance โดยทรงไม่ปฏิเสธวิทยาการภายนอกแต่ทรงเลือกรับและปรับใช้อย่างชาญฉลาด (Selective Adaptation) เพื่อเปลี่ยนสภาพแวดล้อมที่เป็นภัยให้เป็นประโยชน์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น ทรงให้ความสำคัญกับการสร้าง “ฉันทามติร่วม” ระหว่างพระองค์กับชนชั้นนำกลุ่มอื่น โดยเฉพาะตระกูลบุนนาค เพื่อให้การดำเนินวิเทโศบายต่างประเทศเป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างมั่นคง และป้องกันไม่ให้มหาอำนาจใช้ความขัดแย้งภายในเป็นช่องว่างในการแทรกแซง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในระดับปฏิบัติการ รัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนจากการเผชิญหน้ามาเป็นการ “เป็นเพื่อน” กับชาวต่างชาติและมหาอำนาจ เพื่อเรียนรู้ความต้องการของพวกเขาและใช้ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ผ่านการโต้ตอบจดหมายทางการทูตเป็นเครื่องมือถ่วงดุล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ทรงใช้กลยุทธ์การทูตเพื่อ **“ถ่วงดุลอำนาจ”** ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส และทรงยอมสละดินแดนส่วนน้อยหรือยอมเสียสิทธิประโยชน์บางประการในสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง เพื่อแลกกับการรักษาอธิปไตยส่วนกลางและสถานภาพของรัฐสยามในเวทีโลก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์เหล่านี้สะท้อนถึงการมองการณ์ไกลในฐานะผู้นำที่ใช้ “อำนาจทางปัญญา” เป็นเกราะกำบังชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมแนวพระราชดำริและยุทธศาสตร์การปรับตัวเชิงรุก: จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า รัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการต้านทานด้วยกำลังทหารมาเป็น

การใช้ยุทธศาสตร์ซอฟต์พาวเวอร์เชิงรุกที่เน้น “อำนาจทางปัญญา” และความเป็นเหตุเป็นผล หัวใจสำคัญคือการปรับตัวเชิงสถาบันที่ก้าวพ้นจารีตเดิมสู่การสร้างตัวตนสากลในฐานะกษัตริย์นักปราชญ์ที่รู้เท่าทันโลก โดยทรงใช้ความยืดหยุ่นประดุจสายน้ำและการเจรจาทางการทูตเชิงโน้มน้าวเป็นเครื่องมือหลัก เพื่อทำลายวาทกรรมความด้อยอารยธรรมและสร้างดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจตะวันตก การเตรียมความพร้อมทางความรู้ที่ยาวนานและการสร้างฉันทามติในหมู่ชนชั้นนำ ทำให้สยามสามารถเปลี่ยนจากคู่ขัดแย้งเป็นคู่เจรจาที่ได้รับความเคารพ ซึ่งเป็นปัจจัยชี้ขาดที่ทำให้สยามสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนผ่านของระเบียบโลก

5.1.1.3 องค์ประกอบของ ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในฐานะเครื่องมือรักษาเอกราช

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความลุ่มลึกและก้าวพ้นเพียงแค่การสร้างภาพลักษณ์ภายนอก โดยมีแกนกลางสำคัญคือ “อำนาจทางปัญญา” (Intellectual Power) หรือปัญญาที่นำไปสู่พฤติกรรมสร้างสรรค์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

องค์ประกอบหลักประการแรกที่ผู้เชี่ยวชาญเห็นตรงกันคือ ความน่าเชื่อถือ (Credibility) ซึ่งไม่ได้เกิดจากการโฆษณาชวนเชื่อ แต่มีฐานมาจากความรู้ที่แท้จริง (True Knowledge) และการเป็นกษัตริย์นักปราชญ์ (Scholar King) ที่มีความรอบรู้ทัดเทียมสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569)

ความน่าเชื่อถือนี้เองที่เปลี่ยนสถานะของสยามจากการเป็นเพียง “เป้าหมายของการล่าอาณานิคม” ให้กลายเป็น “คู่เจรจา” ที่ได้รับความเคารพในสายตามหาอำนาจตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

องค์ประกอบประการต่อมาคือ ความสามารถในการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ (Strategic Communication Capacity) ซึ่งประกอบด้วยความสามารถทางภาษาอังกฤษและวิทยาศาสตร์สากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

ทัศนะของผู้ให้ข้อมูลระบุว่าการสื่อสารด้วยภาษาที่คนตะวันตกเข้าใจและใช้ศาสตร์ที่ไร้อคติอย่างดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ในการพิสูจน์สติปัญญา เป็นเครื่องมือที่ทำลายวาทกรรมเรื่องความป่าเถื่อนได้อย่างทรงพลังที่สุด (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

สอดคล้องกับแนวคิด “3C Model” ที่ชี้ให้เห็นว่าซอฟต์พาวเวอร์ของสยามต้องมีความสม่ำเสมอ (Consistency) ในการดำเนินนโยบายตลอดทั้งรัชกาล เพื่อยืนยันว่าสยามพร้อมที่จะก้าวเข้าสู่ระเบียบโลกใหม่ในฐานะรัฐอารยะ (Civilized State) (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ องค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ในยุคนี้ยังรวมถึงการสร้าง ความดึงดูดและความชอบธรรม (Attractiveness and Legitimacy) ผ่านการปรับตัวแบบเลือกสรร (Selective Adaptation) (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

โดยทรงนำวัฒนธรรมตะวันตกมา “ปรับเปลี่ยนความหมายใหม่” (Localize) ให้เข้ากับบริบทของสยามเพื่อแสดงความเป็นอารยะที่สัมผัสได้จริง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

องค์ประกอบเหล่านี้ทำงานประสานกันผ่าน 5 มิติหลัก ได้แก่ วัฒนธรรมที่แสดงอัตลักษณ์สยามใหม่, ค่านิยมกษัตริย์นักปราชญ์, นโยบายต่างประเทศเชิงรุก, การศึกษาที่สร้างทุนทางภาษา, และวิทยาการสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

ประการสุดท้าย องค์ประกอบที่สำคัญแต่เป็นเรื่องภายในคือ ฉันทามติร่วมของชนชั้นนำ (Elite Consensus) และความสามัคคีของทีมงาน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ซอฟต์พาวเวอร์ของพระองค์ไม่ใช่ความเก่งกาจของบุคคลเพียงลำพัง แต่คือความสามารถในการบริหารจัดการอำนาจระหว่างกษัตริย์และขุนนางใหญ่เพื่อสร้างภาพแทนของรัฐที่เข้มแข็งและมีวิสัยทัศน์ไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งทำให้มหาอำนาจภายนอกหาช่องว่างในการแทรกแซงหรือยุแหย่ได้ยาก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

องค์ประกอบทั้งหมดนี้จึงรวมตัวกันเป็นโครงสร้างทางซอฟต์พาวเวอร์ที่ทำให้สยามรักษามั่นคงในอธิปไตยไว้ได้ท่ามกลางพายุแห่งลัทธิล่าอาณานิคม

สรุปภาพรวมองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า องค์ประกอบสำคัญที่เป็นหัวใจในการรักษาเอกราชของชาติคือ “อำนาจทางปัญญาและความรู้ที่พิสูจน์ได้จริง” โดยมีเสาหลักสามประการคือ ความน่าเชื่อถือสากล ความสามารถในการสื่อสารด้วยภาษาสากล และความสม่ำเสมอของภาพลักษณ์รัฐอารยะ การบูรณาการทั้ง 5 มิติของซอฟต์พาวเวอร์ภายใต้ฉันทามติร่วมของชนชั้นนำ ทำให้เกิดเครื่องมือทางการเมืองที่มีความดึงดูดและสร้างความชอบธรรมในเวทีโลก ยุทธศาสตร์เหล่านี้มุ่งหวังให้มหาอำนาจตะวันตกเปลี่ยนท่าทีจากการพยายามยึดครองมาเป็นการให้ความเคารพในฐานะคู่ค้าและพันธมิตรที่มีสติปัญญาทัดเทียมกัน ซึ่งนับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้สยามสามารถรักษาแก่นแท้ของเอกราชไว้ได้อย่างสง่างาม

ทั้งนี้ จากการให้ผลสัมภาษณ์ทั้ง 19 รูป/คน สามารถสังเคราะห์ประเด็นสำคัญ ในส่วนภาพรวมและบริบทการล่าอาณานิคม เป็นตาราง ได้ดังนี้

ตาราง 5.1 ตารางสังเคราะห์ประเด็นสำคัญ: ภาพรวมและบริบทการล่าอาณานิคมที่สยามเผชิญ

ประเด็นวิเคราะห์	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน
1. ภาวะบีบคั้นทางภูมิรัฐศาสตร์	สยามเผชิญสถานการณ์ล่อแหลมจากการถูก “หนีบ” ระหว่างอังกฤษทางทิศตะวันตกและใต้ (พม่า/มลายู) กับฝรั่งเศสทางทิศตะวันออก (อินโดจีน) ทำให้มีพื้นที่ความผิดพลาดเชิงนโยบายเป็นศูนย์	7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 19
2. ความเหลื่อมล้ำทางวิทยาการและอำนาจทะเล	ผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมนำมาซึ่ง “อำนาจทางทะเล” (Sea Power) และอาวุธที่มีอานุภาพสูงเหนือกว่าแสนยานุภาพจารีต รวมถึงความแม่นยำด้านเวลาและแผนที่ที่ตะวันตกใช้เป็นเครื่องมือกดดัน	3, 5, 7, 11, 15, 18
3. วาทกรรมอารยะและข้ออ้างเชิงศีลธรรม	ชาติตะวันตกใช้ข้ออ้างเรื่องความป่าเถื่อน (Barbarism) และวาทกรรม “ภาระของคนขาว” (White Man's Burden) เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้ายึดครองดินแดนรัฐที่ด้อยอารยธรรม	3, 10, 14, 16
4. ความไม่สมดุลของข้อมูลข่าวสาร	ชาติตะวันตกรู้จักสยามมากกว่าที่สยามรู้จักตะวันตก รัชกาลที่ 4 จึงต้องใช้เวลาในช่วงผนวชศึกษาภาษาและศาสตร์สากลเพื่อปิดช่องว่างความเสียเปรียบนี้	1, 2, 11, 13, 17
5. จุดแข็งเชิงยุทธศาสตร์และความเป็นเอกภาพ	สยามมีข้อได้เปรียบจากการเป็น “รัฐกันชน” (Buffer State) และการมีศูนย์กลางอำนาจที่ปึกแผ่น (Elite Consensus) ต่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่แตกแยกจนถูกแทรกแซงได้ง่าย	5, 6, 8, 11, 12, 19

5.1.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

5.1.2.1 วัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำต้นทุนทางวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้เป็นยุทธศาสตร์ซอฟต์พาวเวอร์เชิงรุกอย่างมีระบบ โดยทรงใช้มิตินี้เป็นเสมือน “นามบัตร” ของประเทศเพื่อสื่อสารความเป็นอารยะให้เป็นที่ประจักษ์ต่อนานาชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในมิตินี้คือการปฏิรูป

สถาบันสงฆ์และการสถาปนาคณะธรรมยุตติกนิกาย ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อปรับเปลี่ยนพุทธศาสนาให้ยึดหลักเหตุผล (Rationalism) และสัจนิยม (Realism) มากกว่าความเชื่อที่งมงาย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) การปฏิรูปดังกล่าวสะท้อนผ่านงานพุทธศิลป์ที่เปลี่ยนมาเน้นความสมจริงแบบมนุษยนิยม เช่น การสร้างพระพุทธรูปแบบไม่มีเกศมาลาหรือยอดอุณหิสเพื่อให้มีลักษณะทางกายภาพคล้ายคลึงกับมนุษย์ตามธรรมชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ซึ่งเป็นการส่งสัญญาณเชิงสัญลักษณ์ว่าสยามมีระบบความคิดทางจิตวิญญาณที่สอดคล้องกับวิธีคิดเชิงวิทยาศาสตร์ของโลกตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

ในส่วนของวิถีปฏิบัติในราชสำนัก รัชกาลที่ 4 ทรงริเริ่มการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมปฏิบัติหลายประการเพื่อสร้างความยอมรับและภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ในสายตาชาวโลก โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางสวมเสื้อเข้าเฝ้าเพื่อแสดงความเป็นระเบียบและสุภาพเรียบร้อยตามมาตรฐานสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ทรงนำวัฒนธรรมการกินอย่างการใช้ช้อนและส้อมมาใช้ในราชสำนักเพื่อพิสูจน์จริยธรรมทางการกินที่ทัดเทียมสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) นอกจากนี้ยังทรงใช้สถาปัตยกรรมเป็นเครื่องยืนยันความเจริญของรัฐ โดยการก่อสร้างอาคารในพระบรมมหาราชวังและพระอภิเนาว์นิเวศน์ด้วยรูปแบบตะวันตกเพื่อใช้ในการรับแขกเมือง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) การใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นกันชนทางวาทกรรมที่สำคัญในการลดข้ออ้างเรื่องความล้าหลังและความป่าเถื่อน (Barbarism) ที่มหาอำนาจมักใช้เป็นเหตุผลในการเข้าแทรกแซงดินแดน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

เครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์ทางวัฒนธรรมที่ล้ำสมัยที่สุดในรัชสมัยนี้คือ “การสื่อสารเชิงภาพลักษณ์” (Visual Communication) โดยเฉพาะการถ่ายภาพและการส่งพระบรมฉายาลักษณ์ไปยังประมุขของชาติตะวันตกเพื่อให้ชาวโลกได้เห็นตัวตนที่แท้จริงของกษัตริย์สยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ทรงอนุญาตให้จอห์น ทอมสัน ช่างภาพต่างชาติบันทึกภาพ

พระราชพิธีและภาพส่วนพระองค์ในชุดฉลองพระองค์ที่เป็นสากล เช่น ชุดจอมพลฝรั่งเศส เพื่อสื่อสารนัยยะความเท่าเทียมทางอำนาจและเกียรติยศ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น ทรงส่งเครื่องราชกุฏภัณฑ์จำลองขนาดเล็กเป็นของขวัญแด่ผู้นำโลกเพื่อประกาศศักดิ์ศรีและความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์สยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การกระทำเหล่านี้เป็นการบริหารจัดการภาพลักษณ์เพื่อสร้าง “ตัวตนรัฐเอกราช” ที่น่าเชื่อถือในเวทีนานาชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ การแสดงออกถึงความใจกว้าง (Tolerance) และความเป็นพหุวัฒนธรรมยังเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การสร้างภาพลักษณ์ “สังคมเปิด” (Open Society) เพื่อลดแรงเสียดทานทางการเมือง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) ทรงอนุญาตให้คณะมิชชันนารีสามารถเผยแผ่ศาสนาคริสต์ได้แม้แต่ในพื้นที่ของวัด เพื่อแลกเปลี่ยนกับการเรียนรู้ภาษาอังกฤษและวิทยาการสมัยใหม่ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การอนุญาตให้จัดพระราชพิธีทางศาสนาที่หลากหลาย เช่น พิธีกงเต็กหลวงในวังเพื่อรักษาสัมพันธไมตรีกับกลุ่มชาวจีน ยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของรัฐสยามที่มีความโปร่งใสและยอมรับในความแตกต่างของความเชื่อ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ซึ่งเป็นองค์ประกอบของซอฟต์พาวเวอร์ที่สำคัญในการพิสูจน์ความเป็นอารยะของสยามให้ทัดเทียมกับมาตรฐานของนานาประเทศ

ในมิติด้านศิลปกรรม ทรงบูรณะโบราณสถานสำคัญและส่งเสริมการเผยแพร่ความยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์สยามผ่านภาพถ่ายโบราณสถาน เพื่อสื่อสารว่าสยามไม่ใช่รัฐที่เพิ่งกำเนิดใหม่และไม่มีใครควรมาอ้างสิทธิ์ครอบครองได้ง่ายๆ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์วัฒนธรรมในรัชสมัยนี้จึงไม่ใช่การรับเอาตะวันตกเข้ามาแบบเหมาโหล แต่เป็นการ “ปรับตัวแบบเลือกสรร” (Selective Acculturation) ที่ต้องอาศัยทั้งความรู้และความมั่นใจในอัตลักษณ์ของตนเองเป็นอย่างมาก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การปรับปรุงอุปนิสัยและการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในทุกมิติของวัฒนธรรม จึงเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้สยามก้าวพ้นจากการถูกตราหน้าว่าเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนได้อย่างสง่างามและมีเกียรติยศในเวทีโลก

สรุปภาพรวมมิติด้านวัฒนธรรม: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ทางวัฒนธรรมในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 มิได้เป็นเพียงการเลียนแบบ

ตะวันตกเพื่อความทันสมัยเพียงผิวเผิน แต่เป็นการปรับตัวเชิงกลยุทธ์เพื่อสร้างภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ผ่านการปฏิรูปศาสนาให้ยึดหลักเหตุผลทัดเทียมวิทยาศาสตร์สากล ควบคู่ไปกับการปรับปรุงธรรมเนียมปฏิบัติ สถาปัตยกรรม และการสื่อสารเชิงภาพลักษณ์ที่มีความลึกซึ้งทางการเมือง หัวใจสำคัญคือการใช้ "ความเป็นอารยะ" เป็นเครื่องมือโน้มน้าวให้นานาชาติเปลี่ยนท่าทีจากการรุกรานมาเป็นการให้ความเคารพในฐานะมิตรประเทศที่มีสติปัญญาทัดเทียมกัน ยุทธศาสตร์เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกันทางวาทกรรมที่ช่วยยับยั้งการใช้กำลังทหารเข้ายึดครอง และเป็นปัจจัยชี้ขาดที่ทำให้สยามรักษาอธิปไตยของชาติไว้ได้อย่างมั่นคง

5.1.2.2 ค่านิยมทางการเมือง

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนผ่านค่านิยมทางการเมืองของสยามจากการยึดถืออำนาจทางการทหาร (Hard Power) มาสู่การใช้ "อำนาจทางปัญญา" (Intellectual Power) เป็นแกนหลักในการบริหารจัดการรัฐ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ค่านิยมทางการเมืองที่โดดเด่นที่สุดคือการสถาปนาภาพลักษณ์ **"กษัตริย์นักปราชญ์" (Philosopher King หรือ Scholar King)** ที่มีความรอบรู้ทัดเทียมสากล ซึ่งทรงสั่งสมต้นทุนทางปัญญาตลอดช่วงเวลาการผนวชนานถึง 27 ปี ทำให้ทรงก้าวพ้นจากโลกทัศน์เดิมของกษัตริย์ในจารีตโบราณสู่การเป็นผู้นำที่มีความรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของระเบียบโลกใหม่ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ค่านิยมดังกล่าวมิใช่เพียงเรื่องส่วนพระองค์ แต่ถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความ "เกรงใจ" และความเคารพจากนักการทูตและประมุขมหาอำนาจตะวันตก โดยทรงแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์สยามทรงเข้าใจและสามารถสื่อสารในระดับเดียวกับผู้นำอารยประเทศได้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

ในเชิงโครงสร้างทางการเมือง ค่านิยมเรื่องความสมัครสมานสามัคคีและการถ่วงดุลอำนาจภายในเป็นกุศโลบายที่สำคัญ โดยทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น **"มหากษัตริย์องค์ที่สอง" (The Second King)** เพื่อสร้างเสถียรภาพภายในและแสดงความปึกแผ่นของสถาบันกษัตริย์ต่อสายตาชาวโลก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) การบริหารอำนาจแบบ "มหากษัตริย์คู่" และการสร้าง

“ฉันทามติร่วมของชนชั้นนำ” (Elite Consensus) ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับขุนนางกลุ่มใหญ่ โดยเฉพาะตระกูลบุนนาค ทำให้เกิดภาพลักษณ์ของรัฐที่มีความเป็นเอกภาพและบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ จนมหาอำนาจตะวันตกยากที่จะหาช่องว่างในการแทรกแซงหรือยุแหย่ให้เกิดความแตกแยกภายในได้เหมือนในกรณีของประเทศเพื่อนบ้าน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ค่านิยมทางการเมืองที่มีนัยยะสำคัญต่อความเท่าเทียมในระดับสากล คือการสื่อสารโดยตรงกับประมุขของมหาอำนาจผ่านพระราชหัตถเลขา ซึ่งทรงใช้ภาษาที่แสดงถึงมิตรภาพและความเสมอภาคเชิงสถานะ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการเรียกสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียว่า **“Sister”** หรือพระขนิษฐา ซึ่งเป็นกุศโลบายทางการทูตเพื่อยกระดับสถานภาพของสยามให้เท่าเทียมกับจักรวรรดิอังกฤษในเชิงสัญลักษณ์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) นอกจากนี้ยังทรงใช้แนวคิด **“ความโปร่งใสและการอธิบายเหตุผล” (Communication & Transparency)** ผ่านการจัดตั้งโรงพิมพ์และพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา เพื่อสื่อสารนโยบายของรัฐอย่างเป็นระบบและลดความคลุมเครือ ซึ่งสร้างความเชื่อมั่นให้กับชาวต่างชาติในฐานะรัฐที่มีหลักการปกครองที่ชัดเจน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ค่านิยมทางการเมืองในรัชสมัยนี้ยังเริ่มโน้มเอียงไปสู่การสร้างความเป็นธรรมในสังคมและความเป็นพหุวัฒนธรรม ทรงเปิดกว้างให้สยามเป็น **“สังคมเปิด” (Open Society)** ที่ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) ทรงให้ความสำคัญกับสิทธิและเสรีภาพของประชาราษฎร์ เช่น การอนุญาตให้ไพร่ฟ้าหน้าใสสามารถเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเพื่อถวายฎีกาได้โดยตรงในวันพระ ซึ่งเป็นการลบภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่เข้าถึงยากตามแบบจารีตเทวราชา (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น ทรงมีแนวพระราชดำริเชิงก้าวหน้าเรื่องสิทธิสตรีและการเตรียมการลดเลิกทาส โดยได้รับอิทธิพลจากการศึกษาโลกทัศน์ตะวันตกผ่านวรรณคดีอย่าง "Uncle Tom’s Cabin" ซึ่งค่านิยมเหล่านี้ถือเป็นรากฐานสำคัญที่ส่งต่อความศิวิไลซ์เชิงระบบสู่การปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในรัชกาลต่อมา (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ท้ายที่สุด ค่านิยมทางการเมืองในยุคนี้คือการปรับตัวเชิงสถาบันในรูปแบบ **Adaptive Governance** คือการแปลงตะวันตกให้เป็นเครื่องมือของสยามโดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ทรงสถาปนาค่านิยม **“การรู้เท่าทันฝรั่ง”** และการเป็นรัฐอธิปไตยที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน เพื่อสื่อสารว่าสยามมีอำนาจการตัดสินใจในฐานะเจ้าบ้านและมิตรประเทศ มิใช่เป้าหมายของการครอบครอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ค่านิยมทางการเมืองเหล่านี้จึงเป็นซอฟต์พาวเวอร์ที่มีพลังในการสร้างดุลอำนาจและการยอมรับจากมหาอำนาจมหาศาล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมมิติด้านค่านิยมทางการเมือง: จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า ค่านิยมทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4 คือยุทธศาสตร์การสร้างตัวตนใหม่ของรัฐสยามผ่านภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” ที่มีความรอบรู้และเหตุผลทัดเทียมสากล หัวใจสำคัญคือการบริหารจัดการอำนาจให้มีความปึกแผ่นผ่านระบบมหากษัตริย์คู่และการสร้างฉันทามติในหมู่ชนชั้นนำ เพื่อป้องกันการแทรกแซงจากภายนอก ควบคู่ไปกับการสื่อสารความเสมอภาคเชิงสถานะต่อประมุขมหาอำนาจและการสร้างสังคมเปิดที่เน้นความโปร่งใสและความเป็นธรรม ค่านิยมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือโน้มน้าวใจที่เปลี่ยนภาพลักษณ์จากรัฐจารีตโบราณมาเป็นรัฐอธิปไตยที่มีภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์และมีเกียรติยศในเวทีโลก ซึ่งเป็นปัจจัยชี้ขาดที่ทำให้สยามรักษาอำนาจทางการเมืองและการตัดสินใจของตนเองไว้ได้ท่ามกลางกระแสลัทธิล่าอาณานิคม

5.1.2.3 นโยบายต่างประเทศ

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศเชิงรุกที่มีความสลับซับซ้อนและมีชั้นเชิงทางการเมืองอย่างยิ่ง โดยทรงเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการทูตแบบจารีตที่เน้นความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการหรือ "จิ้มก้อง" กับจีน มาเป็นการก้าวเข้าสู่ระเบียบโลกใหม่ (New World Order) ที่อ้างอิงกฎหมายระหว่างประเทศและมาตรฐานสากลของตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์หลักที่ผู้เชี่ยวชาญระบุสอดคล้องกันคือ **“การทูตเชิงป้องกัน” (Preventive Diplomacy)** ที่มุ่งเน้นการใช้ความสัมพันธ์ทางการเมืองเป็นกันชนเพื่อยับยั้งการใช้กำลังทหารเข้ายึดครอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) โดยจุดเปลี่ยนสำคัญคือการลงนามใน

สนธิสัญญาเบาว์ริ่งกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งเป็นการยอมสละอำนาจการผูกขาดทางการค้าเพื่อแลกกับการรับรองสถานะรัฐเอกราชในเวทีโลก และเป็นการเปิดประตูให้สยามเข้าสู่สังคมนานาชาติอย่างเป็นทางการ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

ในเชิงกลยุทธ์ ทรงดำเนินนโยบาย **“การกระจายความเสี่ยงทางการทูต” (Diversification of Diplomatic Risks)** เพื่อป้องกันไม่ให้มหาอำนาจชาติใดชาติหนึ่งมีอิทธิพลเหนือสยามเพียงฝ่ายเดียว โดยหลังจากทำสัญญากับอังกฤษแล้ว ทรงเร่งทำสนธิสัญญากับนานาประเทศรวมกว่า 10 ฉบับ เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก ปรัสเซีย และเนเธอร์แลนด์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) การสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่หลากหลายเช่นนี้เปรียบเสมือนการสร้าง "ตาข่ายผลประโยชน์" ที่ทำให้มหาอำนาจแต่ละชาติคอยคานอำนาจและตรวจสอบซึ่งกันและกัน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น ทรงใช้สถานะทางภูมิรัฐศาสตร์ของการเป็น **“รัฐกันชน” (Buffer State)** ระหว่างอังกฤษในพม่า/มลายู และฝรั่งเศสในอินโดจีน ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยทรงวางท่าทีประนีประนอมและถ่วงดุลอำนาจระหว่างสองมหาอำนาจนี้อย่างแยบคายเพื่อรักษาอธิปไตยส่วนกลางไว้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

เครื่องมือที่โดดเด่นที่สุดในมิตินี้คือ **“การสื่อสารส่วนพระองค์” (Personal Diplomacy)** ผ่านพระราชหัตถเลขาถึงประมุขของมหาอำนาจโลกโดยตรง ซึ่งทรงใช้พระปรีชาทางภาษาอังกฤษที่ทรงสั่งสมมาตลอดการผนวช 27 ปี (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ในจดหมายเหล่านั้น ทรงใช้กุศโลบายทางการทูตที่นุ่มนวลแต่ทรงพลัง เช่น การเรียกสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียว่า **“Sister”** หรือพระขนิษฐา เพื่อสื่อสารถึงความเสมอภาคเชิงสถานะระหว่างกษัตริย์สยามและมหาอำนาจตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) นอกจากนี้ ยังทรงส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรี ณ กรุงลอนดอนและปารีส พร้อมเครื่องมงคลราชบรรณาการที่ประณีตสูงเพื่อประกาศศักดิ์ศรีและศักยภาพของงานศิลปกรรมสยามให้ชาวโลกประจักษ์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569;

ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ทรงนำเสนอภาพลักษณ์รัฐอธิปไตยที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานผ่านการพาทูตไปเยือนโบราณสถานสำคัญ เพื่อยืนยันว่าสยามไม่ใช่รัฐที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่และไม่สมควรถูกครอบครอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในระดับยุทธศาสตร์พื้นที่ ทรงใช้หลักการ **"ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่"** โดยทรงตระหนักถึงแสนยานุภาพทางทหารที่ด้อยกว่า จึงทรงเลือกสละอิทธิพลเหนือดินแดนส่วนนอกหรือรัฐประเทศราช (Tributary States) ที่ไม่สามารถควบคุมได้จริงในทางเทคนิค เช่น กัมพูชาส่วนนอก เพื่อแลกกับการรักษา "แกนกลางของรัฐ" และอธิปไตยทางการเมืองของสยามไว้ให้มั่นคง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) อีกทั้งยังทรงใช้ประโยชน์จากบุคลากรต่างชาติที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นที่ปรึกษาและตัวแทนในการเจรจาต่อรอง เช่น การแต่งตั้ง เซอร์ จอห์น เบาว์ริ่ง เป็น "พระยาสยามานุกูลกิจฯ" (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การสร้าง **"ฉันทามติร่วมของชนชั้นนำ"** ระหว่างสถาบันกษัตริย์และตระกูลขุนนางใหญ่ยังเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้สยามสามารถขับเคลื่อนนโยบายต่างประเทศได้อย่างเป็นเอกภาพจนมหาอำนาจไม่สามารถใช้ช่องว่างของความขัดแย้งภายในเข้าแทรกแซงได้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ท้ายที่สุด การทูตของพระองค์คือการสร้าง **"ภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์เชิงระบบ"** โดยทรงเปลี่ยนจากการเป็นคู่ขัดแย้งมาเป็นมิตรประเทศและคู่ค้าที่น่าเชื่อถือบนฐานของเหตุผลนิยม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ทรงใช้ภาพถ่ายฟิล์มกระจกและการส่งพระบรมฉายาลักษณ์ไปยังราชสำนักยุโรปเพื่อประกาศศักดิ์ศรีและความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์สยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) นโยบายต่างประเทศในรัชสมัยนี้จึงไม่ใช่เพียงการลงนามในสนธิสัญญา แต่เป็นการใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อสร้างดุลอำนาจและการยอมรับที่มั่นคงในเชิงจิตวิทยาและการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามรักษาเอกราชและมีที่ยืนอย่างสง่างามในระเบียบโลกใหม่ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมมิติด้านนโยบายต่างประเทศ: จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์การต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 คือการเปลี่ยนผ่านจากการเผชิญหน้าด้วยกำลังทหารมาเป็นการใช้ “การทูตเชิงป้องกัน” และ “การกระจายความเสี่ยงทางการเมือง” ผ่านการทำสนธิสัญญากับนานาประเทศเพื่อสร้างเครือข่ายผลประโยชน์ที่สลับซับซ้อน หัวใจสำคัญคือการใช้สถานะรัฐกันชนและการสื่อสารส่วนพระองค์ที่มีชั้นเชิงเพื่อสร้างความเสมอภาคเชิงสถานะต่อประมุขมหาอำนาจ การยอมรับมาตรฐานกฎหมายสากลและการเจรจาบนพื้นฐานของเหตุผลนิยมและข้อมูลข่าวสารที่เท่าทันโลก ทำให้มหาอำนาจตะวันตกเปลี่ยนท่าทีจากการพยายามยึดครองมาเป็นการให้ความเคารพในฐานะมิตรประเทศที่มีภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์และสติปัญญาทัดเทียมกัน ซึ่งนับเป็นยุทธศาสตร์ซอฟต์พาวเวอร์ที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการรักษาอธิปไตยส่วนกลางและอธิปไตยทางการเมืองของสยามไว้ได้อย่างยั่งยืน

5.1.2.4 การศึกษา

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานการศึกษาในฐานะเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในการรักษาอธิปไตยของชาติ โดยทรงเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการศึกษาตามจารีตประเพณีมาเป็นการศึกษาที่เน้นความเข้าใจในโลกทัศน์สากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ที่ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่เน้นย้ำคือการสร้าง **"ทุนทางภาษาและพหุวัฒนธรรมสากล"** ให้แก่กลุ่มชนชั้นนำของสยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) โดยทรงตระหนักว่าภาษาอังกฤษไม่ได้เป็นเพียงวิชาชีพ แต่เป็นกุญแจสำคัญในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเชิงลึกจากโลกตะวันตกและเป็นเครื่องมือในการเจรจาต่อรองทางการเมืองเพื่อความอยู่รอดของรัฐ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) รากฐานนี้เริ่มต้นจากการที่พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและละตินด้วยพระองค์เองอย่างแตกฉานในช่วงเวลาที่ทรงผนวชนานถึง 27 ปี ซึ่งเป็นโอกาสทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ทรงก้าวพ้นขอบเขตความรู้แบบเดิมสู่ความเข้าใจในตรรกะของชาวตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงขยายยุทธศาสตร์การศึกษาเข้าสู่ระบบราชสำนักอย่างเป็นรูปธรรม โดยทรงจ้างครูชาวต่างชาติที่มีชื่อเสียง อาทิ นางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens)

และนายแพทย์แพตเตอสัน (Dr. Patterson) มาถวายการสอนภาษาและวิทยาการสมัยใหม่ให้แก่พระราชโอรส พระราชธิดา และข้าราชบริพารฝ่ายใน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การตัดสินใจดังกล่าวถูกมองว่าเป็น **"การลงทุนในทรัพยากรมนุษย์เชิงยุทธศาสตร์"** ที่หวังผลในระยะยาว เพื่อเตรียมความพร้อมให้ผู้นำรุ่นต่อไปสามารถเผชิญหน้ากับมหาอำนาจได้อย่างเท่าทัน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) การศึกษาในราชสำนักยุคนี้จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างวิสัยทัศน์ที่ "รู้เขา รู้เรา" ทำให้ชนชั้นนำสยามเข้าใจว่าชาวตะวันตกมองสยามอย่างไร และควรจะวางตัวอย่างไรให้เกิดความน่าเชื่อถือและความศิวิไลซ์ในสายตาของชาวโลก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในมิติของความมั่นคงทางข้อมูลข่าวสาร การศึกษาภาษาต่างประเทศช่วยให้สยามมีความสามารถในการเจรจาต่อรองได้โดยตรงโดยไม่ต้องพึ่งพาล่ามคนกลางเพียงอย่างเดียว (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ทัศนะของผู้ให้ข้อมูลชี้ให้เห็นว่า การที่พระองค์และเจ้านายชั้นสูงสามารถโต้ตอบพระราชหัตถเลขากับประมุขต่างประเทศได้ด้วยพระองค์เองนั้น เป็นการสร้างความปลอดภัยด้านข้อมูลข่าวกรอง (Intelligence Security) และช่วยลดโอกาสที่สยามจะถูกบิดเบือนข้อเท็จจริงหรือถูกเอาเปรียบในการทำสัญญา (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569) นอกจากนี้ การศึกษายังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างซอฟต์พาวเวอร์ภายในต่อรัฐประเทศราช โดยทรงให้บรรดาบุตรของเจ้าเมืองต่าง ๆ มาศึกษาจารีตและวิทยาการในกรุงเทพฯ เพื่อสร้างความศรัทธาและความยอมรับในอำนาจทางวัฒนธรรมของสยามส่วนกลาง ก่อนจะส่งกลับไปปกครองบ้านเมืองเดิมของตน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาในรัชสมัยนี้ยังมีลักษณะของ "สังคมแห่งการเรียนรู้" ที่เปิดกว้าง (Open Society) โดยทรงอนุญาตให้คณะมิชชันนารีเข้ามาสอนภาษาและวิทยาการทางการแพทย์ในพื้นที่ของวัด (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) แม้จะเป็นการเปิดโอกาสให้มีการเผยแผ่ศาสนา แต่ในทางกลับกัน สยามก็ได้ผลประโยชน์จากการเรียนรู้ภาษาอังกฤษและความรู้ด้านวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นสิ่งตอบแทน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) การแลกเปลี่ยนเช่นนี้สะท้อนถึงการบริหารจัดการความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผลและการมีวิสัยทัศน์ที่ก้าวไกล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม

2569) ผลลัพธ์ที่ชัดเจนที่สุดของการวางรากฐานการศึกษานี้ปรากฏในรัชกาลต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและขุนนางรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความสามารถทางภาษาสากลสามารถดำเนินนโยบายปฏิรูปประเทศและเจรจาทางการทูตได้อย่างทรงประสิทธิภาพในเวทีโลก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

นอกจากมิติทางภาษา พระองค์ยังทรงส่งเสริมการศึกษาวิทยาการที่ใช้งานได้จริง (Practical Science) เช่น การนำวิทยาการพิมพ์ (Printing Press) มาใช้จัดตั้งโรงพิมพ์หลวงเพื่อกระจายความรู้และประกาศนโยบายของรัฐอย่างเป็นระบบ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดตั้งสถานศึกษาขนาดใหญ่ในรูปแบบมหาวิทยาลัย (University) เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ในระยะยาว (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569) การให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดรัชกาล ทำให้สยามถูกมองว่าเป็นประเทศที่มีผู้นำและชนชั้นนำที่ทรงภูมิปัญญา ซึ่งทำหน้าที่เป็นเกราะกำบังทางปัญญาที่สำคัญในการยับยั้งข้ออ้างเรื่องความล้าหลังของมหาอำนาจตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) การศึกษาในรัชสมัยนี้จึงไม่ใช่เพียงการหาความรู้เพื่อความเจริญส่วนบุคคล แต่เป็นการวางรากฐานเชิงอำนาจที่ทำให้สยามสามารถรักษาความเป็นเอกราชไว้ได้อย่างสง่างาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมมิติด้านการศึกษา: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ด้านการศึกษาในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 คือยุทธศาสตร์การสร้างอำนาจต่อรองผ่านการลงทุนใน "ทุนทางภาษาและความรู้สากล" โดยทรงเปลี่ยนจากการศึกษาตามจารีตมาเป็นการพัฒนาบุคลากรเชิงยุทธศาสตร์ที่เข้าใจกติกาของระเบียบโลกใหม่ หัวใจสำคัญคือการสร้างกลุ่มชนชั้นนำที่มีความสามารถทางการสื่อสารและเจรจากับมหาอำนาจได้โดยตรงบนฐานความรู้ที่เท่าเทียมกัน เพื่อลบล้างภาพลักษณ์ของรัฐที่ล้าหลังและลดความเสียเปรียบในการทูตเชิงป้องกัน การศึกษาจึงทำหน้าที่เป็นรากฐานสำคัญที่สร้างความน่าเชื่อถือและศักดิ์ศรีให้แก่สยามในเวทีสากล ซึ่งเป็นปัจจัยชี้ขาดที่ทำให้สยามรักษาอธิปไตยทางปัญญาและอธิปไตยทางการเมืองไว้ได้ท่ามกลางกระแสลัทธิล่าอาณานิคม

5.1.2.5 วิทยาการ

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าวิทยาการสมัยใหม่โดยเฉพาะดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์สากล ถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์ที่ทรงพลังที่สุดในการพิสูจน์ **“อำนาจทางสติปัญญา” (Intellectual Power)** ของสยามต่อสายตาชาวโลก วิทยาศาสตร์ในรัชสมัยนี้ถูกใช้ในฐานะที่เป็น "ภาษาสากล" ที่ปราศจากอคติทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมาตรวัดความเจริญที่ชาติตะวันตกให้การยอมรับอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ที่ผู้เชี่ยวชาญทุกท่านเห็นตรงกันว่าเป็นจุดสูงสุดของการใช้วิทยาการเพื่อการโน้มน้าวใจ คือเหตุการณ์พยากรณ์สุริยุปราคาเต็มดวงที่ตำบลหว้ากอ ในปี พ.ศ. 2411 ซึ่งเป็นการส่งข้อความทางการทูตที่สำคัญว่ากษัตริย์สยามมีความรู้ความสามารถทัดเทียมนักวิทยาศาสตร์ระดับสูงของยุโรป (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569)

ในเชิงลึก การคำนวณสุริยุปราคาที่หว้ากอมีนัยยะสำคัญทางการเมืองอย่างยิ่งยวด เนื่องจากทรงเลือกใช้ระบบการคำนวณแบบสากลและเชิญคณะทูตและนักวิทยาศาสตร์ชาวต่างชาติมาร่วมพิสูจน์ความแม่นยำด้วยตนเอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ความสำเร็จครั้งนี้ทำหน้าที่เป็นเสมือนเกราะกำบังทางปัญญาที่ช่วยทำลายวาทกรรมเรื่องความด้อยพัฒนาและความป่าเถื่อน (Barbarism) ซึ่งมักถูกมหาอำนาจใช้เป็นข้ออ้างเชิงศีลธรรมในการเข้าครอบครองดินแดน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) การแสดงศักยภาพทางวิทยาการเช่นนี้ทำให้มหาอำนาจตะวันตกเปลี่ยนมุมมองต่อสยาม จากดินแดนลึกลับที่น่าสงสัยมาเป็นมิตรประเทศที่สามารถสื่อสารกันด้วยหลักการทางเหตุผลในระดับสากลได้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

นอกเหนือจากดาราศาสตร์ ทรงนำคณิตศาสตร์ระดับสูง เช่น ตรีโกณมิติพื้นผิวทรงกลม และสมการพิกัดตำแหน่ง มาใช้ประโยชน์ในการกำหนดพิกัดภูมิศาสตร์และการทำแผนที่ ซึ่งเปรียบเสมือนการสร้างระบบพิกัดระบุตำแหน่งที่แม่นยำในยุคนั้น (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569) ความรู้นี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง

ต่อการรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนและการสร้างความปลอดภัยในการเดินเรือค้าขาย สร้างความเชื่อมั่นให้นานาชาติเห็นว่าสยามเป็นรัฐที่บริหารจัดการพื้นที่และเวลาได้อย่างเป็นสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น ทรงกำหนดให้มี **“เวลามาตรฐาน”** ของสยามเพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานโลก ซึ่งเป็นการประกาศอธิปไตยเหนือเวลาและแสดงให้เห็นถึงความเป็นสมัยใหม่เชิงระบบที่ล้ำหน้า (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 21)

ในด้านการบริหารจัดการข้อมูลข่าวสาร ทรงประยุกต์ใช้วิทยาการการพิมพ์ (Printing Press) เพื่อสร้างความโปร่งใสและความชอบธรรมให้แก่รัฐ (State Legitimacy) โดยทรงจัดตั้งโรงพิมพ์หลวงและริเริ่มพิมพ์ **"ราชกิจจานุเบกษา"** เพื่อสื่อสารนโยบายและประกาศต่าง ๆ ให้เป็นระบบชัดเจน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) การเปิดเผยข้อมูลข่าวสารเช่นนี้ช่วยลดความคลุมเครือทางการเมืองและสร้างความเชื่อมั่นให้นักลงทุนและนักการทูตต่างชาติ ในฐานะรัฐที่มีกติกาการปกครองที่แน่นอนทัดเทียมอารยประเทศ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) นอกจากนี้ยังทรงใช้โรงพิมพ์ในการผลิตหนังสือวิชาการที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยเหตุผล เช่น หนังสือ "แสดงกิจจานุกิจ" เพื่อสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ให้แก่ชนชั้นนำสยามในการมองโลกอย่างเท่าทันวิทยาการตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

วิทยาการทางการแพทย์และการสาธารณสุขสมัยใหม่ยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างภาพลักษณ์รัฐที่บริหารจัดการตนเองได้ดี ทรงสนับสนุนมิชชันนารีในการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษและการผ่าตัดสมัยใหม่ ซึ่งช่วยลดอัตราการเสียชีวิตของประชากรและสร้างภาพลักษณ์สังคมที่มีความปลอดภัย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การรับวิทยาการเหล่านี้ไม่ใช่การรับมาอย่างงมงาย แต่เป็นการเรียนรู้บนพื้นฐานของการ "รู้เท่าทัน" และการปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อความมั่นคงของชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) แม้แต่ในมิติทางศาสนา ยังทรงใช้หลักวิทยาศาสตร์และการคำนวณมาปฏิรูปพุทธศาสนาให้เป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผล (Rationalism) เพื่อแสดงให้เห็นว่าแม้แต่เรื่องของ

จิตวิญญาณสยามก็ยังมีระบบระเบียบที่ทันสมัย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมมิติด้านวิทยาการ: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า วิทยาการในสมัยรัชกาลที่ 4 คือเครื่องมือซอฟต์พาวเวอร์เชิงประจักษ์ที่ทรงประสิทธิภาพสูงสุดในการพิสูจน์ความเป็นรัฐอารยะผ่าน “ภาษาสากล” อย่างวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ หัวใจสำคัญคือการใช้ความแม่นยำทางสติปัญญาเป็นเครื่องยืนยันศักดิ์ศรีของชาติและลบล้างวาทกรรมเรื่องความด้อยพัฒนาที่เป็นข้ออ้างหลักของการล่าอาณานิคม การใช้โรงพิมพ์ เวลามาตรฐาน และการสาธารณสุขสมัยใหม่ สะท้อนถึงความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีความโปร่งใสและสามารถบริหารจัดการตนเองได้ตามมาตรฐานสากล วิทยาการเหล่านี้ทำหน้าที่สร้างความยำเกรงและความน่าเชื่อถือในสายตามหาอำนาจตะวันตก ซึ่งเป็นเกราะกำบังทางปัญญาที่ชี้ขาดให้สยามสามารถรักษาอธิปไตยและความมั่นคงของชาติไว้ได้อย่างสง่างาม

ทั้งนี้ จากการให้ผลสัมภาษณ์ทั้ง 19 รูป/คน สามารถสรุปองค์ความรู้ ในส่วน การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เป็นตาราง ได้ดังนี้

ตาราง 5.2 ตารางสังเคราะห์ประเด็นสำคัญ: การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

มิติ 5 ด้าน	ประเด็นวิเคราะห์	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน
1. วัฒนธรรม	การสร้างภาพลักษณ์รัฐอารยะผ่านจารีตและวิถีชีวิตใหม่	ทรงปฏิรูปพุทธศาสนาให้ยึดหลักเหตุผล (Rationalism) และปรับพุทธศิลป์ให้มีความสมจริง ทรงปรับปรุงธรรมเนียมราชสำนัก เช่น การสวมเสื้อเข้าเฝ้า การใช้ช้อนส้อม และสถาปัตยกรรมตะวันตก เพื่อลบล้างวาทกรรม "ความป่าเถื่อน" รวมถึงแสดงความใจกว้างทางศาสนาเพื่อสร้างภาพลักษณ์สังคมเปิด	1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19
2. ค่านิยมทางการเมือง	การสถาปนาอำนาจทางปัญญาและภาพลักษณ์กษัตริย์นักปราชญ์	ทรงสร้างตัวตนในฐานะ "กษัตริย์นักปราชญ์" (Philosopher King) ที่รอบรู้เท่าทันโลกสากล มีการบริหารจัดการอำนาจภายในให้เป็นปึกแผ่นผ่านระบบ "มหากษัตริย์คู่" และฉันทามติของชนชั้นนำเพื่อป้องกันการแทรกแซง ตลอดจนใช้ความโปร่งใสผ่านการพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาเพื่อสร้างความชอบธรรมของรัฐ	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19
3. นโยบายต่างประเทศ	การทูตเชิงป้องกันและการถ่วงดุลมหาอำนาจ	ทรงเปลี่ยนมาใช้ "การทูตเชิงป้องกัน" และการเจรจาบนฐานกฎหมายสากลแทนการใช้กำลัง ดำเนินกลยุทธ์ "กระจายความเสี่ยง" โดยทำสนธิสัญญากับหลายชาติเพื่อสร้างเครือข่ายผลประโยชน์ร่วม และใช้การสื่อสารส่วนพระองค์ (Personal Diplomacy) เพื่อสร้างความเสมอภาคเชิงสถานะกับประมุขมหาอำนาจ	1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

มิติ 5 ด้าน	ประเด็นวิเคราะห์	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน
4. การศึกษา	การสร้างทุนทางปัญญาและทรัพยากรมนุษย์เชิงยุทธศาสตร์	ทรงสร้าง "ทุนทางภาษาและพหุวัฒนธรรมสากล" โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเข้าถึงข้อมูลและเจรจาต่อรอง ทรงจ้างครูต่างชาติพัฒนาชนชั้นนำรุ่นใหม่ให้ "รู้เขา รู้เรา" เพื่อความมั่นคงทางข้อมูลข่าวกรอง และใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือโน้มน้าวใจเหนือรัฐประเทศราช	1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19
5. วิทยาการ	การใช้ความแม่นยำทางวิทยาศาสตร์เป็นภาษาแห่งอารยะ	ทรงใช้ดาราศาสตร์และการพยากรณ์สุริยุปราคาที่หว้ากอเป็นเครื่องมือพิสูจน์ "อำนาจทางสติปัญญา" ทัดเทียมตะวันตก ทรงนำวิทยาการการพิมพ์ แผนที่ และการกำหนดเวลามาตรฐานมาใช้สร้างความเป็นสมัยใหม่เชิงระบบ รวมถึงใช้การแพทย์สมัยใหม่สร้างภาพลักษณ์รัฐที่บริหารจัดการตนเองได้	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

5.1.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

5.1.3.1 การรักษาเอกราชทางดินแดน

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าการรักษาเอกราชทางดินแดนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลสำเร็จจากการใช้ยุทธศาสตร์ทางปัญญาและ ซอฟต์พาวเวอร์ เพื่อบริหารจัดการความเสี่ยงท่ามกลางวิกฤตการณ์ภูมิรัฐศาสตร์ที่สยามถูกกดดันจากสองมหาอำนาจหลักคืออังกฤษและฝรั่งเศส (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดซึ่งผู้เชี่ยวชาญระบุตรงกันคือ **“ยุทธศาสตร์การยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่”** หรือการเปรียบเปรยว่า "ยอมเสียแขนขาเพื่อรักษาชีวิต" โดยทรงเลือกสละอิทธิพลเหนือดินแดนส่วนนอกหรือรัฐประเทศราชที่สยามไม่สามารถควบคุมได้จริงในเชิงพื้นที่ เช่น กัมพูชาส่วนนอก เพื่อแลกกับการรักษา “แกนกลางของรัฐสยาม” (Siam Core) และอธิปไตยเหนือแผ่นดินแม่ไว้ได้อย่างมั่นคง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

ในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ รัชกาลที่ 4 ทรงใช้ภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ในการสถาปนาสยามให้เป็น **“รัฐกันชน” (Buffer State)** ที่มีอารยธรรมทัดเทียมสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569) ทรงตระหนักว่าหากสยามสามารถบริหารจัดการตนเองให้ดูมีระเบียบและเป็นคู่ค้าที่น่าเชื่อถือ มหาอำนาจย่อมเห็นประโยชน์ในการคงอยู่ของสยามเพื่อถ่วงดุลอำนาจระหว่างกันแทนการเข้ายึดครอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์นี้ถูกเสริมความแข็งแกร่งด้วยการทำสนธิสัญญากับนานาประเทศเพื่อสร้าง “ตาข่ายผลประโยชน์ร่วมกัน” ทำให้การที่ชาติใดจะเข้ายึดครองสยามย่อมมีต้นทุนทางการเมืองสูงขึ้นมหาศาล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ ทรงใช้วิทยาการสมัยใหม่เป็นเครื่องมือป้องกันอธิปไตยทางเทคนิค โดยทรงนำความรู้ด้าน **“ดาราศาสตร์และการทำแผนที่”** มาใช้กำหนดขอบเขตพรมแดนตามมาตรฐานสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569) การพยากรณ์สุริยุปราคาที่หว้ากอเป็นจุดสูงสุดของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อพิสูจน์ว่ากษัตริย์สยามมีสติปัญญาทัดเทียมนักวิทยาศาสตร์ยุโรป ซึ่งทำหน้าที่ทำลายวาทกรรมเรื่องความป่าเถื่อน

(Barbarism) ที่เจ้าอาณานิคมมักใช้เป็นข้ออ้างเชิงศีลธรรมในการยึดครองดินแดน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) อีกทั้งยังทรงส่งข้าหลวงไปประกบคณะสำรวจปักปันเขตแดนเพื่อป้องกันการรุกล้ำอธิปไตยในพื้นที่ทับซ้อน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569)

ความสำเร็จในการรักษาเอกราชทางดินแดนยังขึ้นอยู่กับความปึกแผ่นภายในรัฐ โดยทรงสร้าง **“ฉันทามติร่วมของชนชั้นนำ”** ระหว่างสถาบันกษัตริย์และตระกูลขุนนางใหญ่ (ตระกูลบุนนาค) ทำให้การตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์มีเอกภาพ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การบริหารจัดการอำนาจที่ลงตัวนี้ทำให้มหาอำนาจตะวันตกไม่สามารถหาช่องว่างมายุแหย่ให้เกิดความแตกแยกหรือการแบ่งแยกดินแดนภายในได้ เหมือนกรณีของประเทศเพื่อนบ้าน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 34) การปรับตัวสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่และการสื่อสารเชิงภาพลักษณ์ที่ศิวิไลซ์ จึงเป็นเกราะคุ้มกันดินแดนที่ทรงพลังกว่ากำลังทหารในยุคสมัยนั้น (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมการรักษาเอกราชทางดินแดน: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสรุปได้ว่า ซอฟต์พาวเวอร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่งผลชี้ขาดต่อการรักษาเอกราชทางดินแดนผ่านยุทธศาสตร์ “การทูตเชิงป้องกัน” และ “การเสียสละดินแดนส่วนน้อยเพื่อรักษาแกนกลางของรัฐ” หัวใจสำคัญคือการใช้สถานะรัฐกันชนควบคู่ไปกับการใช้ความแม่นยำทางวิทยาการดาราศาสตร์และแผนที่เพื่อลบข้ออ้างเรื่องความล้าหลังและการล่าอาณานิคม การสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่หลากหลายและการมีฉันทามติร่วมภายในหมู่ชนชั้นนำ ทำให้ต้นทุนในการรุกรานสยามสูงเกินกว่าความคุ้มค่า ยุทธศาสตร์ซอฟต์พาวเวอร์ที่ผสานความรู้เข้ากับชั้นเชิงทางการเมืองเช่นนี้ คือปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามสามารถรักษาอธิปไตยส่วนกลางและผืนแผ่นดินหลักไว้ได้อย่างสง่างามท่ามกลางกระแสลัทธิจักรวรรดินิยม

5.1.3.2 การรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าผลสัมฤทธิ์ของ **ซอฟต์พาวเวอร์** ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการรักษาเอกราชทางการเมือง คือการรักษาอำนาจอธิปไตยและการตัดสินใจภายในรัฐสยามไว้ได้อย่างมั่นคง แม้จะเป็นยุคสมัยที่ประเทศเพื่อนบ้านส่วน

ใหญ่ต้องสูญเสียอำนาจการปกครองให้แก่ข้าหลวงชาวตะวันตก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ปัจจัยชี้ขาดประการแรกคือการสร้างเสถียรภาพและเอกภาพภายในหมู่ชนชั้นนำ โดยทรงใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** บริหารจัดการดุลอำนาจระหว่างสถาบันกษัตริย์และตระกูลขุนนางใหญ่ โดยเฉพาะตระกูลบุนนาค ให้เกิดเป็น “ฉันทามติร่วม” ในการรักษาชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ความเป็นเอกภาพเชิงโครงสร้างนี้ทำให้มหาอำนาจตะวันตกไม่สามารถหาช่องว่างในการยุแหย่ให้เกิดความแตกแยกภายใน หรือแทรกแซงทางการเมืองได้ง่ายเหมือนกรณีของพม่าหรือญวนที่เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจจนเปิดทางให้เจ้าอาณานิคมเข้าบงการ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในเชิงสถานะสถาบัน ทรงสถาปนาภาพลักษณ์ความเข้มแข็งผ่านระบบ “มหากษัตริย์คู่” (The Second King) โดยยกฐานะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเป็นกษัตริย์อีกพระองค์ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญมองว่าเป็นยุทธศาสตร์ **ซอฟต์พาวเวอร์** เพื่อแสดงความปึกแผ่นและหลากหลายของอำนาจบริหารต่อสายตาต่างชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) การที่ผู้นำสยามมีความรู้เท่าทันวิทยาการและกติกาโลกสากล ทำให้มหาอำนาจไม่สามารถอ้าง “ความโง่เขลา” หรือ “ความไร้ความสามารถในการปกครองตนเอง” มาเป็นข้อชอบธรรมในการจัดตั้งรัฐบาลอาณานิคม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) สยามจึงยังคงมีพระมหากษัตริย์และโครงสร้างการปกครองเป็นของตนเองตลอดรัชกาล โดยไม่มีข้าหลวงตะวันตกมานั่งบงการนโยบาย ซึ่งถือเป็นชัยชนะทางการเมืองที่สำคัญที่สุดเพราะทำให้สยามยังมีโอกาสในการเลือกหนทางพัฒนาประเทศด้วยตนเอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

อย่างไรก็ตาม ผลจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งทำให้สยามต้องยอมรับระบบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตหรือ “ศาลกงสุล” ซึ่งดูเหมือนเป็นการเสียอำนาจอธิปไตยทางตุลาการ แต่ผู้เชี่ยวชาญวิเคราะห์ว่านี่คือการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์แบบ “ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาชีวิต” (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูล

ลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) ทรงตระหนักว่าระบบกฎหมายจารีตเดิมของสยามยังไม่เป็นที่ยอมรับของสากล จึงทรงใช้โอกาสนี้เป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิด “การปรับตัวเชิงสถาบัน” (Adaptive Governance) โดยทรงวางรากฐานการปฏิรูปกฎหมายและระบบราชการให้มีความศิวิไลซ์ทัดเทียมตะวันตก เพื่อเตรียมการทวงคืนเอกราชทางตุลาการในอนาคต (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การ “รู้ทันฝรั่ง” และยอมโอนอ่อนในมิติภาพลักษณ์บางประการ (Self-colonization) จึงเป็นกุศโลบายเพื่อรักษาแก่นแท้ของอำนาจปกครองตนเองไว้ไม่ให้ถูกกลืนกินโดยสิ้นเชิง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ การใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** ผ่านการสร้างภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” ที่สื่อสารโดยตรงกับประมุขโลก ได้ยกระดับสถานะของสยามให้มี “ที่ยืน” ในเวทีการเมืองระหว่างประเทศในฐานะรัฐเอกราชที่มีเกียรติยศ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การที่พระองค์ทรงบริหารจัดการบุคลากรต่างชาติที่จงรักภักดีให้เข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาในระบบไทย แทนที่จะให้ต่างชาติเข้ามาบงการจากภายนอก เป็นการดุลอำนาจที่ทำให้สยามรักษาอำนาจการบริหารส่วนกลางไว้ได้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) เอกราชทางการเมืองในรัชสมัยนี้จึงมิใช่เพียงการคงอยู่ของอาณาเขต แต่คือการดำรงไว้ซึ่งสถาบันสูงสุดและระบบการปกครองที่มีอธิปไตยเหนือจิตวิญญาณและกติกาของชาติสยามเอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมการรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครอง: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสรุปได้ว่า ผลสัมฤทธิ์ของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4 คือการสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐสยามผ่านภาพลักษณ์กษัตริย์นักปราชญ์ที่รู้เท่าทันสากล หัวใจสำคัญคือการสร้างเสถียรภาพและฉันทามติร่วมภายในหมู่ชนชั้นนำเพื่อปิดกั้นการแทรกแซงจากภายนอก และการใช้ยุทธศาสตร์การยอมโอนอ่อนทางตุลาการเฉพาะส่วนเพื่อรักษาอำนาจปกครองส่วนกลางไว้ การเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตสู่รัฐสมัยใหม่ที่สื่อสารด้วยเหตุผลนิยมและกติกาที่เป็นสากล ทำให้สยามสามารถรักษาอำนาจอธิปไตยทางการเมืองและการตัดสินใจของตนเองไว้

ได้ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่ส่งต่อให้เกิดการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่และนำพาสยามก้าวข้ามผ่านยุคอาณานิคมมาได้อย่างสง่างาม

5.1.3.3 การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะของการ “ปรับเปลี่ยนเชิงยุทธศาสตร์” เพื่อให้สยามสามารถอยู่รอดได้ในระเบียบเศรษฐกิจโลกใหม่แบบการค้าเสรี (Free Trade) ที่มหาอำนาจตะวันตกนำเข้ามาบีบบังคับ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์สำคัญที่พระองค์ทรงใช้คือการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบจารีตที่ผูกขาดโดยพระคลังสินค้า มาสู่การค้าเสรีตามมาตรฐานสากลผ่านการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริ่งในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งแม้ในทางเทคนิคจะทำให้สยามเสียอำนาจการจัดเก็บภาษีปากเรือและภาษีศุลกากรบางส่วนไป แต่ผู้เชี่ยวชาญมองว่าเป็นความสำเร็จของ **ซอฟต์พาวเวอร์** ในการใช้การเจรจาต่อรองเพื่อรักษา “ความเป็นเจ้าของทรัพยากรและที่ดิน” ไว้ในมือของคนสยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

ในเชิงโครงสร้าง การเปิดเสรีทางการค้าส่งผลให้ระบบการผลิตของสยามเปลี่ยนจากการใช้แรงงานไพร่เป็นการผลิตเพื่อการค้าอย่างเต็มตัว โดยเฉพาะการส่งออกข้าวที่กลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ผู้ให้ข้อมูลวิเคราะห์ว่านี่คือการใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** ในการ “แลกเปลี่ยน” ผลประโยชน์ระยะสั้นเพื่อรักษาความมั่นคงในระยะยาว ทรงยอมเสียรายได้จากภาษีผูกขาดเดิมเพื่อแลกกับการขยายตัวของพื้นที่การเกษตรและการเติบโตของเมืองที่รวดเร็ว (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569) การปรับตัวเช่นนี้ทำให้สยามต่างจากประเทศอาณานิคมอื่นๆ ที่ทรัพยากรธรรมชาติและที่ดินมักถูกยึดครองและผูกขาดโดยบริษัทของเจ้าอาณานิคมเพื่อส่งผลประโยชน์กลับไปยังมาตุภูมิเพียงอย่างเดียว แต่ในสยาม ชนชั้นนำและเกษตรกรยังคงมีสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินและบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองได้ภายใต้กติกาใหม่ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ พระองค์ทรงประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่มาสร้างความน่าเชื่อถือทางเศรษฐกิจ เช่น การจัดตั้งโรงกษาปณ์เพื่อผลิตเหรียญเงินที่เป็นมาตรฐานสากลแทนเงินพดด้วงแบบเดิม เพื่ออำนวยความสะดวกและสร้างความมั่นใจให้แก่พ่อค้าชาวต่างชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) การสร้างโครงสร้างพื้นฐานอย่างการตัดถนนสายสำคัญ อาทิ ถนนเจริญกรุง และถนนพระราม 4 รวมถึงการขุดคลองเพื่อการคมนาคมขนส่งสินค้า เป็นการแสดงให้เห็นถึงความพร้อมของรัฐในการรองรับเศรษฐกิจสมัยใหม่ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น ทรงใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** ผ่านการสร้างความโปร่งใสทางการบริหาร โดยการพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาเพื่อประกาศนโยบายภาษีและกฎเกณฑ์ทางการค้าที่ชัดเจน ซึ่งช่วยลดความคลาดเคลื่อนและสร้างความเป็นธรรมในสายตาของนักลงทุนนานาชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

ในมิติของอธิปไตยเหนือทรัพยากร แม้มหาอำนาจจะพยายามเข้ามาตักตวงผลประโยชน์ เช่น สัมปทานไม้สักผ่านบริษัท East India แต่อำนาจการตัดสินใจขั้นสูงสุดในการอนุญาตยังคงอยู่ที่ศูนย์กลางอำนาจของสยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) ผู้ให้ข้อมูลระบุว่าชนชั้นนำสยาม โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางเชื้อสายจีน มีความชาญฉลาดในการใช้ประโยชน์จากระบบกฎหมายใหม่และสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ทางการค้าของตนเอง ทำให้ทุนภายในประเทศยังคงสามารถแข่งขันและเติบโตได้ควบคู่ไปกับกลุ่มทุนต่างชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การที่สยามมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงรอบรู้วิทยาการแผนที่และพิกัดโลกยังช่วยป้องกันไม่ให้มหาอำนาจใช้ความได้เปรียบทางเทคนิคมาโกงกินพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติของสยามได้โดยง่าย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569)

เอกราชทางเศรษฐกิจในรัชสมัยนี้จึงไม่ใช่การปิดกั้น แต่คือการ “เปิดรับอย่างมีภูมิคุ้มกัน” (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ทรงใช้ภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์และความเป็นมิตรทางการทูตเป็น **ซอฟต์พาวเวอร์** เพื่อสร้างดุลอำนาจระหว่างชาติมหาอำนาจ ไม่ให้ชาติใดชาติหนึ่งมีอิทธิพลผูกขาดทางเศรษฐกิจเหนือสยามเพียงลำพัง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) ความสำเร็จในมิตินี้ทำให้สยามไม่ต้องตกอยู่ในสถานะรัฐล้มละลายหรือรัฐบริวารที่ต้องส่งส่วยทรัพยากรทั้งหมดให้แก่เจ้าอาณานิคม

แต่สามารถสะสมทุนและสร้างความมั่งคั่งเพื่อนำไปใช้ในการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในเวลาต่อมาได้อย่างต่อเนื่อง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ : จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสรุปได้ว่าผลสัมฤทธิ์ของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 4 คือการเปลี่ยนผ่านจากระบบผูกขาดจารีตไปสู่ระเบียบการค้าเสรีสากลอย่างมีชั้นเชิง หัวใจสำคัญคือการใช้การเจรจาทางการทูตเพื่อรักษาความเป็นเจ้าของที่ดินและทรัพยากรหลักไว้ในมือของรัฐและประชากร ควบคู่ไปกับการใช้วิทยาการสมัยใหม่ เช่น การผลิตเหรียญกษาปณ์และการสร้างระบบความโปร่งใสผ่านโรงพิมพ์เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้นักลงทุน การยอมเสียอำนาจการจัดเก็บภาษีปากเรือส่วนน้อยถือเป็นยุทธศาสตร์การปรับตัวที่ชาญฉลาดเพื่อรักษาอธิปไตยทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ไว้ได้ ทำให้สยามไม่ถูกดูดกลืนทรัพยากรออกไปเหมือนรัฐอาณานิคมอื่นๆ และสามารถรักษาเสถียรภาพทางการเงินและอำนาจการจัดการทรัพยากรของชาติไว้ได้อย่างยั่งยืน

5.1.3.4 การรักษาเอกราชทางสังคม

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จอย่างสูงในการใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** เพื่อรักษาเอกราชทางสังคม โดยทรงทำให้สังคมสยามสามารถปรับตัวเข้าสู่ความเป็นสากลได้โดยไม่สูญเสียรากเหง้าและตัวตนดั้งเดิม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์สำคัญที่ผู้เชี่ยวชาญระบุตรงกันคือการสร้างภาพลักษณ์สังคมที่ **“ศิวิไลซ์” (Civilized)** เพื่อทำลายวาทกรรม “ภาระของคนขาว” (White Man’s Burden) หรือความชอบธรรมที่มหาอำนาจตะวันตกมักใช้กล่าวอ้างว่าดินแดนในตะวันออกนั้นป่าเถื่อน (Barbarism) และจำเป็นต้องได้รับการจัดระเบียบใหม่จากเจ้าอาณานิคม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) การที่คนสยามสามารถพัฒนาอุปนิสัยและอารยะให้เท่าเทียมสากล จึงเป็นเกราะป้องกันทางสังคมที่ทำให้มหาอำนาจไม่สามารถแทรกแซงวิถีชีวิตดั้งเดิมของราษฎรได้อย่างเบ็ดเสร็จ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 4, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

ในเชิงโครงสร้างทางวัฒนธรรม สยามภายใต้การนำของพระองค์มีการเลือกรับและปรับใช้วัฒนธรรมตะวันตกอย่างมีวิสัยทัศน์ หรือที่เรียกว่า **“การเลือกรับปรับเปลี่ยน” (Selective Acculturation)** โดยทรงยอมรับสิ่งที่เป็นประโยชน์จากตะวันตก เช่น วิทยาการแพทย์ การพิมพ์ และการแต่งกายแบบสากล แต่ยังคงรักษาแกนกลางทางสังคมอย่างพระพุทธศาสนา ภาษาไทย และระบบความสัมพันธ์แบบครอบครัวไว้อย่างสมบูรณ์ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) ความสำเร็จนี้เห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านที่ตกเป็นอาณานิคม ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่นมักถูกกดทับและแทนที่ด้วยวัฒนธรรมของเจ้าอาณานิคมจนเกิดบาดแผลทางสังคม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569) แต่ในสยาม ประชาชนยังคงมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตตามจริยธรรมดั้งเดิมและมีความมั่นคงทางจิตวิญญาณผ่านพุทธศาสนาเชิงเหตุผลที่ผ่านการปฏิรูปมาแล้ว (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 13, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** ผ่านการเปิดกว้างทางศาสนาและพหุวัฒนธรรมเพื่อสร้างภาพลักษณ์ของ **“สังคมเปิด” (Open Society)** โดยทรงอนุญาตให้คณะมิชชันนารีเผยแผ่ศาสนาคริสต์และทำกิจกรรมทางสังคมได้อย่างอิสระ แม้แต่ในพื้นที่ของวัด (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ความใจกว้างดังกล่าวไม่ได้ทำให้คนสยามทิ้งศาสนาเดิม แต่กลับเป็นการสร้างความเคารพนับถือจากชาวต่างชาติที่มองว่าสยามมีระดับอารยธรรมที่สูงและมีความเป็นมนุษย์นิยม (Humanism) ที่ทันสมัย (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) ยิ่งไปกว่านั้น การปฏิรูปโครงสร้างพื้นฐานอย่างการขุดคลองและตัดถนนสายหลักเพื่อรองรับสังคมใหม่ ยังช่วยลดภาพลักษณ์ความล้าหลังและสร้างความภาคภูมิใจในตัวตนของคนในชาติที่เป็นส่วนหนึ่งของโลกสมัยใหม่ (Global Citizen) โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้ธงของมหาอำนาจอื่น (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในมิติของอธิปไตยเหนือจิตวิญญาณทางสังคม **ซอฟต์พาวเวอร์** ของพระองค์ยังทำงานผ่านการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวในหมู่ชนชั้นนำและเครือข่ายประเทศราช โดยทรงใช้การศึกษาและจารีตกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางในการโน้มน้าวให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ยอมรับในวัฒนธรรมสยามที่ศิวิไลซ์

กว่า (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การที่ราษฎรและชนชั้นนำยังคงมีความเชื่อมั่นในสถาบันสูงสุดและระบบสังคมของตนเอง ทำให้สยามไม่มีการลุกฮือหรือความแตกแยกภายในจนเปิดโอกาสให้ต่างชาติเข้ามาแทรกแซงเพื่ออ้างความเป็นธรรมทางสังคม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 6, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) สังคมสยามในรัชสมัยนี้จึงก้าวเข้าสู่ภาวะสมัยใหม่ได้อย่างสง่างามและมีเกียรติยศทัดเทียมนานาอารยประเทศ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมการรักษาเอกราชทางสังคม: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสรุปได้ว่า ผลสัมฤทธิ์ของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 4 คือการสร้างสังคมสยามใหม่ที่ “ทันสมัยแต่ไม่ทิ้งรากเหง้า” หัวใจสำคัญคือการใช้ภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์เชิงอารยธรรมเพื่อยับยั้งข้ออ้างเรื่องความป่าเถื่อนจากมหาอำนาจ การเลือกรับวัฒนธรรมตะวันตกมาปรับใช้อย่างมียุทธศาสตร์ทำให้สังคมสยามสามารถรักษาภาษา ศาสนา และอัตลักษณ์หลักไว้ได้โดยไม่ต้องเผชิญกับการกลืนกินทางวัฒนธรรมเหมือนรัฐอาณานิคมอื่นๆ ความใจกว้างทางศาสนาและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่รู้เท่าทันสากล ทำหน้าที่เป็นเกราะคุ้มกันเชิงคุณค่าที่ชี้ขาดให้สยามสามารถดำเนินวิถีชีวิตในฐานะรัฐเอกราชที่มีศักดิ์ศรีและความมั่นคงทางสังคมสืบต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ จากการให้ผลสัมภาษณ์ทั้ง 19 รูป/คน สามารถสรุปองค์ความรู้ ในส่วน ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชจาการล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก เป็นตาราง ได้ดังนี้

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ตาราง 5.3 สรุปข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก : ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราช

เอกราช 4 มิติ	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน (IDs)
1. เอกราชทางดินแดน	ใช้ยุทธศาสตร์ **"ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่"** โดยสละอิทธิพลเหนือดินแดนส่วนนอกหรือรัฐประเทศราชที่ควบคุมไม่ได้จริง เพื่อรักษา "แกนกลางของรัฐ" และประชากรส่วนใหญ่ไว้ ควบคู่กับการใช้ **วิทยาการดาราศาสตร์และแผนที่** เพื่อป้องกันการรุกล้ำพรมแดนทางเทคนิค และสถาปนาสถานะ **"รัฐกันชน"** ที่มีอารยธรรมทัดเทียมสากล	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19
2. เอกราชทางการเมืองการปกครอง	สร้าง **เสถียรภาพและเอกภาพภายใน** ผ่าน "ฉันทามติร่วม" ของชนชั้นนำและการสถาปนาระบบ "มหากษัตริย์คู่" เพื่อป้องกันการยุแหย่หรือแทรกแซงจากมหาอำนาจ รักษาอำนาจการปกครองตนเองโดยไม่มีข้าหลวงต่างชาติบงการ และใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** ผ่านภาพลักษณ์กษัตริย์นักปราชญ์เพื่อสร้างความยำเกรงและที่ยืนในเวทีโลก	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19
3. เอกราชทางเศรษฐกิจ	เปลี่ยนผ่านจากระบบผูกขาดจารีตสู่ **ระบบการค้าเสรีสากล** (สนธิสัญญาเบาว์ริง) เพื่อกระจายพันธมิตรและผลประโยชน์ ทำให้มหาอำนาจไม่สามารถผูกขาดหรือยึดครองสยามได้เพียงฝ่ายเดียว แม้จะเสียอำนาจภาษีบางส่วนแต่สามารถ **รักษาความเป็นเจ้าของที่ดินและทรัพยากรหลัก** ไว้ในมือคนไทย และสร้างความน่าเชื่อถือผ่านโรงกษาปณ์และโครงสร้างพื้นฐานสมัยใหม่	1, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

เอกราช 4 มิติ	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน (IDs)
4. เอกราชทางสังคม	ใช้กลยุทธ์ **"การเลือกรับปรับเปลี่ยน" (Selective Acculturation)** โดยรับวิทยาการตะวันตกมาใช้แต่ยังคงรักษาแกนกลางทางศาสนา ภาษา และจารีตประเพณีไว้อย่างมั่นคง การสร้างภาพลักษณ์ **"สังคมเปิด"** และความศิวิไลซ์เชิงอารยธรรมช่วยทำลายวาทกรรม "ความป่าเถื่อน" ซึ่งเป็นข้ออ้างหลักที่เจ้าอาณานิคมมักใช้เข้าครอบครองดินแดน	1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

5.1.4 ถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าบทเรียนจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิใช่เพียงเหตุการณ์ในหน้าประวัติศาสตร์ แต่เป็นกระบวนทัศน์เชิงยุทธศาสตร์ที่สามารถนำมาปรับใช้เพื่อยกระดับสถานะของประเทศไทยในเวทีโลกปัจจุบันได้อย่างมีนัยสำคัญ หัวใจสำคัญประการแรกที่ผู้เชี่ยวชาญเน้นย้ำคือการเปลี่ยนมุมมองต่อ **ซอฟต์พาวเวอร์** โดยต้องก้าวข้ามการมองเพียงมิติทางเศรษฐกิจหรือการขายสินค้าวัฒนธรรมในระดับผิวเผิน ไปสู่การเป็น **"อำนาจทางปัญญา" (Intellectual Power)** ที่มีรากฐานมาจากความรู้จริงและวินัยของคนในชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569) การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ที่มีประสิทธิภาพต้องเริ่มจากการสร้างต้นทุนทางปัญญาที่เข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความเกรงใจและได้รับการยอมรับจากนานาชาติในฐานะรัฐที่มีอารยธรรมสูงทัดเทียมสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ บทเรียนเรื่อง **“การกระจายความเสี่ยงทางการทูต”** และการรักษาสมดุลระหว่างมหาอำนาจมีความร่วมสมัยอย่างยิ่งท่ามกลางการแข่งขันระหว่างสหรัฐอเมริกาและจีนในยุคปัจจุบัน ประเทศไทยควรนำกุศโลบาย "การไม่เลือกข้างอย่างสุดขั้ว" และการสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่หลากหลายมาปรับใช้ เพื่อรักษาพื้นที่ว่างทางการเมืองและอำนาจการตัดสินใจของตนเอง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 8, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 9, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569) ยุทธศาสตร์ "รู้เขา รู้เรา" ผ่านการศึกษาข้อมูลอย่างลึกซึ้งและการประเมินศักยภาพตนเองตามความเป็นจริง จะช่วยให้ไทยสามารถวางท่าทีในเวทีโลกได้อย่างสง่างามและมีอำนาจต่อรองที่มั่นคง (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ บทเรียนจากอดีตชี้ให้เห็นว่าการลงทุนในการสร้างบุคลากรที่มี **“ทุนทางภาษาและพหุวัฒนธรรมสากล”** คือรากฐานที่ยั่งยืนที่สุด (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) รัฐบาลควรเร่งพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้มีความรู้ความเข้าใจในกติกาโลกใหม่ ทั้งในมิติของเทคโนโลยี กฎหมายระหว่างประเทศ และภูมิรัฐศาสตร์ เพื่อให้สามารถสื่อสารและนำเสนอต้นทุนทางวัฒนธรรมของไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพและเท่าทันโลก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่

18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การศึกษาในยุคปัจจุบันต้องมุ่งเน้นการเปิดหูเปิดตาและสร้างพลเมืองโลก (Global Citizen) ที่มีความมั่นใจในรากเหง้าของตนเองแต่พร้อมที่จะปรับตัวตามวิทยาการใหม่ ๆ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 16, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 18, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569)

นอกจากนี้ การขับเคลื่อนซอฟต์พาวเวอร์ในปัจจุบันต้องยึดถือโมเดลที่เน้น **"ความน่าเชื่อถือ ความสามารถในการสื่อสาร และความสม่ำเสมอ"** (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569) รัฐต้องส่งเสริมอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่มีคุณภาพและมาตรฐานสากลจริง ไม่ใช่เพียงการทำตามกระแสระยะสั้น การนำวิทยาการสมัยใหม่มาผสมผสานกับอัตลักษณ์เดิมอย่างมีชั้นเชิง จะช่วยสร้างจุดแข็งที่โลกยอมรับได้ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 12, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 15, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2569) ประสบการณ์ของรัชกาลที่ 4 ยังสอนให้ไทยรู้จักใช้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเป็นเครื่องมือพิสูจน์ความสามารถ เช่นเดียวกับการพยากรณ์สุริยุปราคาในอดีต (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

ท้ายที่สุด ความสำเร็จของซอฟต์พาวเวอร์จะเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืนก็ต่อเมื่อมี **“ฉันทามติร่วมของชนชั้นนำ”** และความสามัคคีภายในชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) การบริหารจัดการอำนาจที่เป็นปึกแผ่นและการมีเป้าหมายร่วมกันในการรักษาผลประโยชน์ของชาติ คือเกราะป้องกันที่มีประสิทธิภาพที่สุดจากการแทรกแซงภายนอก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 5, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569) บทเรียนจากประวัติศาสตร์จึงเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างนโยบายซอฟต์พาวเวอร์ที่สมดุล ระหว่างการรักษาตัวตนดั้งเดิมกับการก้าวไปข้างหน้าพร้อมกับโลกสมัยใหม่ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 10, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569)

สรุปภาพรวมการถอดบทเรียน: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า บทเรียนสำคัญจากรัชสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางสำหรับประเทศไทยในปัจจุบันคือการยึดถือ "ปัญญาและความรู้จริง" เป็นรากฐานของซอฟต์พาวเวอร์ หัวใจสำคัญประกอบด้วยการรักษาสมดุลทางการทูตท่ามกลางความขัดแย้งของมหาอำนาจ การลงทุนในทรัพยากรมนุษย์ที่รู้เท่าทันโลกสากล การสร้างความน่าเชื่อถือผ่านคุณภาพและการปฏิบัติจริงที่สม่ำเสมอ และการสร้างเอกภาพภายในชาติผ่านฉันทามติร่วม นโยบายซอฟต์พาวเวอร์ที่มีประสิทธิภาพจึงไม่ใช่เพียงการ

ประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ภายนอก แต่คือยุทธศาสตร์การพัฒนาความเข้มแข็งทางปัญญาและอารยธรรมเชิงระบบที่จะทำให้ประเทศไทยมีที่ยืนอย่างทรงเกียรติและรักษาผลประโยชน์สูงสุดของชาติไว้ได้อย่างยั่งยืนในศตวรรษที่ 21

5.1.5 ข้อเสนอแนะอื่น

จากการวิเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้เสนอแนะแนวทางที่กว้างขวางเพื่อเสริมสร้างความสมบูรณ์ในการทำความเข้าใจและการประยุกต์ใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์** ของสยามให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ประการแรกคือข้อเสนอแนะด้านการขยายพรมแดนความรู้ทางการศึกษาวิจัยโดยควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับเอกสารปฐมพภูมิของต่างชาติเพิ่มเติม เพื่อวิเคราะห์ว่ามหาอำนาจตะวันตกมีปฏิกิริยาโต้ตอบและมุมมองต่อนโยบายของสยามอย่างไร (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 3, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 23) รวมถึงการนำทฤษฎีสากล เช่น “อำนาจทางทะเล” (Sea Power) ของ Alfred Mahan และการเจาะลึกรายละเอียดในสนธิสัญญาเฉพาะฉบับ เช่น สนธิสัญญามงตินญี (Montigny) มาวิเคราะห์ร่วมเพื่อให้เห็นภาพรวมของการเจรจาต่อรองที่ซับซ้อน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 7, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 48)

ในมิติของการสื่อสารเชิงยุทธศาสตร์ มีข้อเสนอให้เจาะลึก “วาทกรรมโต้ตอบ” (Counter-discourse) ที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงผู้นำมหาอำนาจ เนื่องจากเป็นพื้นที่สำคัญที่แสดงถึงการใช้ภาษาเป็น **ซอฟต์พาวเวอร์** เพื่อสร้างความเท่าเทียมเชิงสถานะ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 14, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 146) นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอแนะต่อภาครัฐในการนิยามความหมายของ **ซอฟต์พาวเวอร์** ใหม่ โดยควรยกระดับจากการมองเพียงมิติทางเศรษฐกิจหรือสินค้าวัฒนธรรมที่ฉาบฉวย ไปสู่การสร้าง **"กระบวนทัศน์ทางปัญญา" (Intellectual Paradigm)** และการพัฒนาคุณค่าทางจิตใจของคนในชาติให้มีความลุ่มลึกทัดเทียมสากล (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569)

สำหรับการประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน มีการเสนอให้สร้างโมเดลการบริหารจัดการความรู้ตามแนวทาง “กษัตริย์นักปราชญ์” ของรัชกาลที่ 4 มาปรับใช้กับชนชั้นปกครองสมัยใหม่และสถาบันทางสังคม เพื่อสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืน (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 1, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11) สถาบันอุดมศึกษาควรมีบทบาทเชิงรุกในการเชื่อมโยงองค์ความรู้เชิงวิชาการเข้ากับการสร้างอำนาจต่อรองของชาติในเวทีโลก (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17, สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 180) ยิ่งไปกว่านั้น ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาของชาติเอเชีย

อื่นที่รอดพ้นการล่าอาณานิคม เช่น ญี่ปุ่นในยุคเมจิ เพื่อให้เห็นปัจจัยความสำเร็จที่ทั้งเป็นสากลและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสยาม (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 11, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 111)

ท้ายที่สุด ผู้เชี่ยวชาญเน้นย้ำความสำคัญของการสร้าง “ฉันทามติของชนชั้นนำ” (Elite Consensus) โดยมองว่าความสำเร็จในอดีตเกิดจากการที่ผู้นำระดับนโยบายมีความคิดเห็นไปในทิศภาพเดียวกันในการรักษาผลประโยชน์ของชาติ (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 19, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 203) การสืบค้นหลักฐานเชิงประจักษ์เกี่ยวกับการแสวงหาวิทยาการ เช่น การสั่งซื้ออุปกรณ์วิทยาศาสตร์และสารานุกรมจากต่างประเทศ จะช่วยตอกย้ำภาพลักษณ์ความมีอารยธรรมของผู้นำสยามซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของอำนาจที่ทำให้ชาติมั่นคงสืบมา (ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 2, สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2569; ผู้ให้ข้อมูลลำดับที่ 17)

สรุปภาพรวมข้อเสนอแนะอื่น: จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ว่าข้อเสนอแนะมุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพของซอฟต์พาวเวอร์ไทยผ่าน "รากฐานทางปัญญา" และการวิจัยเชิงลึกในระดับสากล หัวใจสำคัญคือการก้าวข้ามการประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ภายนอกไปสู่การสร้างระบบความรู้ที่เท่าทันโลก การสร้างฉันทามติเชิงยุทธศาสตร์ในหมู่ผู้นำ และการศึกษาบทเรียนประวัติศาสตร์เชิงเปรียบเทียบ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองที่ยั่งยืนและสง่างามให้กับประเทศไทยท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21

ทั้งนี้ จากการให้ผลสัมภาษณ์ทั้ง 19 รูป/คน สามารถสรุปองค์ความรู้ ในส่วน การถอดบทเรียน และข้อเสนอแนะอื่น เป็นตาราง ได้ดังนี้

ตาราง 5.4 สรุปข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก : การถอดบทเรียน และข้อเสนอแนะอื่น

ประเด็นการถอดบทเรียน/ข้อเสนอแนะ	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน (IDs)
1. ปัญญาและความรู้คือฐานของซอฟต์พาวเวอร์	ซอฟต์พาวเวอร์ที่แท้จริงต้องเริ่มจาก "ความรู้จริง" (Knowledge-based) ไม่ใช่เพียงการสร้างภาพลักษณ์ภายนอกที่ฉาบฉวย รัฐควรยกระดับจากการขายสินค้าวัฒนธรรม (เช่น อาหาร หรือแฟชั่น) ไปสู่การสร้าง "กระบวนทัศน์ทางปัญญา" และอารยธรรมที่โลกยอมรับ	1, 2, 5, 11, 12, 15, 16, 17, 18
2. ยุทธศาสตร์ดุลอำนาจและการกระจายความเสี่ยง	การรักษาสมดุลทางการเมืองระหว่างมหาอำนาจ (เช่น สหรัฐฯ-จีน) โดยใช้กุศโลบาย "ไม่เลือกข้างอย่างสุดขั้ว" และสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่หลากหลายเพื่อรักษาพื้นที่ว่างทางการเมืองและผลประโยชน์ของชาติ	7, 8, 9, 10, 11, 18, 19
3. การลงทุนในทรัพยากรมนุษย์และภาษาสากล	การสร้างคนรุ่นใหม่ที่มี "ทุนทางภาษาและพหุวัฒนธรรม" เข้าใจกติกาโลกใหม่ (เทคโนโลยี, AI, กฎหมายสากล) และมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์มากกว่าการท่องจำ เพื่อสื่อสารตัวตนของไทยได้อย่างเท่าทัน	4, 8, 11, 15, 16, 17, 18
4. ความต่อเนื่องและฉันทามติของผู้นำ	ความสำเร็จของซอฟต์พาวเวอร์ต้องการการวางแผนระยะยาวที่ต่อเนื่อง (Long-term planning) และการสร้าง "ฉันทามติร่วม" (Elite Consensus) ในกลุ่มผู้นำนโยบายเพื่อความเป็นเอกภาพในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ชาติ	5, 6, 9, 10, 19

ประเด็นการถอดบทเรียน/ข้อเสนอแนะ	สรุปผลการสังเคราะห์จากบทสัมภาษณ์	ลำดับผู้ให้ข้อมูลที่สนับสนุน (IDs)
5. การเลือกรับปรับใช้ (Selective Acculturation)	การปรับตัวเข้าสู่ความเป็นพลเมืองโลก (Global Citizen) โดยไม่สูญเสียรากเหง้า เน้นการ "นำเข้าวิทยาการ" มาย่อยและปรับให้เข้ากับบริบทไทย แทนการรับมาทั้งหมดโดยไม่มีการไตร่ตรอง	1, 13, 15, 18
6. ข้อเสนอแนะด้านการวิจัยและหลักฐานสากล	ควรขยายผลการศึกษาโดยสืบค้นเอกสารปฐมภูมิของต่างชาติ (เช่น สนธิสัญญาหรือจดหมายโต้ตอบ) เพื่อศึกษา "วาทกรรมโต้ตอบ" และเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาประเทศอื่น เช่น ญี่ปุ่นยุคเมจิ	2, 3, 7, 11, 14
7. การสร้างความมีส่วนร่วมจากรากหญ้า	ซอฟต์พาวเวอร์จะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อ คนทุกระดับในสังคมได้รับประโยชน์ หากเป็นเพียงนโยบายของชนชั้นนำโดยที่ภาคประชาชนไม่ได้รับผลสัมฤทธิ์ จะขาดความแข็งแกร่งและยั่งยืน	9, 10, 18

5.1.6 สังเคราะห์ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลจากการสังเคราะห์บทสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 19 ท่าน แสดงให้เห็นว่าการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ถูกจำกัดอยู่เพียงนิยามทางรัฐศาสตร์สมัยใหม่ของ Joseph Nye แต่มีรากฐานที่ลึกซึ้งมาจาก **“อำนาจทางปัญญา” (Intellectual Power)** และ **“ความรู้ที่แท้จริง”** ผู้ให้ข้อมูลระบุว่าพระองค์ทรงใช้ “ปัญญา” และกรอบทางพุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานหลักในการขับเคลื่อนรัฐ ซึ่งถือว่าอยู่เหนือ (Beyond) นิยามของซอฟต์พาวเวอร์ทั่วไป เนื่องจากเป็นการใช้เหตุผลในระดับปรัชญาเพื่อสร้างการตระหนักรู้ให้แก่นานาชาติ ยุทธศาสตร์ดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการใช้กำลังทหาร (Hard Power) ซึ่ง

ในขณะนั้นเปรียบเสมือนการ **“เอาไข่ไปกระแทกหิน”** มาเป็นการโน้มน้าว การเจรจา และการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อสร้างความยอมรับและ “ความเกรงใจ” จากมหาอำนาจตะวันตก

ในการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ผ่านมิติทั้ง 5 พบว่ามีความสอดประสานกันอย่างมีมียุทธศาสตร์ โดยใน **มิติด้านวัฒนธรรม** ทรงปฏิรูปศาสนาและการสร้างพุทธศิลป์โดยใช้เหตุผลนิยม (Rationalism) และสัจนิยม (Realism) เพื่อสื่อสารความมีเหตุผลของสยามที่ทัดเทียมวิทยาศาสตร์ตะวันตก, พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการแต่งกายให้ดูเป็นสากลเพื่อแสดงอารยะภาพที่สัมผัสได้จริง, สำหรับ **มิติด้านค่านิยมทางการเมือง** ทรงสถาปนาภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” ที่เปิดกว้างและมีวิสัยทัศน์ โดยการสถาปนา “กษัตริย์คู่” เพื่อสร้างความปึกแผ่นภายในจนมหาอำนาจไม่สามารถแทรกแซงได้ง่าย ในขณะที่ **มิติด้านนโยบายต่างประเทศ** ทรงใช้ “การทูตเชิงป้องกัน” และการกระจายความเสี่ยงทางการทูตผ่านการทำสนธิสัญญากับหลายชาติ เพื่อเพิ่มต้นทุนทางการเมืองในการรุกรานสยามและสร้างตาข่ายความสัมพันธ์เพื่อถ่วงดุลอำนาจมหาอำนาจ

ส่วนใน **มิติด้านการศึกษา** ทรงมองว่าคือ “เทคโนโลยีและการอยู่รอด” จึงทรงลงทุนในทรัพยากรมนุษย์เชิงยุทธศาสตร์ โดยการจ้างครูต่างชาติและส่งเสริมภาษาอังกฤษเพื่อให้ชนชั้นนำสยามสามารถสื่อสารและเจรจาต่อรองกับตะวันตกได้โดยตรง และใน **มิติด้านวิทยาการ** การพยากรณ์สุริยุปราคาที่หว้ากอถือเป็นซอฟต์พาวเวอร์ที่ทรงพลังที่สุด เนื่องจากเป็นการพิสูจน์ความสามารถทางสติปัญญาใน “ภาษาสากล” ที่ไร้อคติทางวัฒนธรรม ทำให้โลกตะวันตกยอมรับศักยภาพของผู้นำสยาม

ผลสัมฤทธิ์ของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชปรากฏชัดในหลายด้าน โดยใน **ด้านดินแดน** ทรงใช้ยุทธศาสตร์ “ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาผลส่วนใหญ่” เพื่อรักษาแกนกลางของอธิปไตยไว้ ใน **ด้านการเมือง** สยามยังคงรักษาโครงสร้างอำนาจรัฐและสถาบันกษัตริย์ไว้ได้โดยไม่มีข้าหลวงตะวันตกเข้ามาบงการการปกครองเหมือนประเทศเพื่อนบ้าน สำหรับ **ด้านเศรษฐกิจ** แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบการค้าเสรีแต่สยามยังคงรักษาความเป็นเจ้าของในทรัพยากรและที่ดินของตนเองไว้ได้ และใน **ด้านสังคม** ทรงประสบความสำเร็จในการป้องกันการกลืนทางวัฒนธรรม (Cultural Swallowing) โดยการปรับตัวแบบเลือกสรร (Selective Acculturation) ทำให้คนสยามยังคงรักษาภาษา ศาสนา และอัตลักษณ์เดิมไว้ได้อย่างสง่างามในเวทีโลก

บทเรียนสำคัญที่ได้จากการศึกษานี้คือ ซอฟต์พาวเวอร์ที่ยั่งยืนต้องสร้างขึ้นจาก **“ความรู้ที่แท้จริง”** และความน่าเชื่อถือ (Credibility) ผู้นำต้องมีข้อมูลเชิงประจักษ์ (Evidence-based) และ

รู้เท่าทันกติกาโลกใหม่ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายระบุว่า รัฐควรยุติการมองซอฟต์พาวเวอร์เพียงมิติเศรษฐกิจหรือการขายสินค้าเชิงวัฒนธรรมผิวเผิน แต่ควรลงทุนในการสร้างกระบวนทัศน์เชิงปัญญาและการพัฒนาวินัยมนุษย์เป็นรากฐานสำคัญ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองที่มั่นคงของประเทศไทยในปัจจุบัน

5.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลการสนทนากลุ่มเฉพาะ

ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการเสวนากลุ่มทางออนไลน์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก" ที่จัดขึ้นเมื่อ 3 เมษายน 2569 โดยมีผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม จำนวน 8 รูป/คน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 นักประวัติศาสต์ จำนวน 2 คน กลุ่มที่ 2 นักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จำนวน 3 คน และกลุ่มที่ 3 นักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา จำนวน 3 รูป/คน สามารถสรุปประเด็นตามหัวข้อที่กำหนดได้ดังนี้

5.2.1 ภาพรวมซอฟต์พาวเวอร์–บริบทการล่าอาณานิคม

จากการสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า บริบทการล่าอาณานิคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะเป็นแรงกดดันรอบทิศทางจากมหาอำนาจตะวันตก โดยสยามถูกจัดวางให้อยู่ในสถานะ **"รัฐกันชน" (Buffer State)** ระหว่างจักรวรรดิอังกฤษทางทิศตะวันตกและทิศใต้ กับจักรวรรดิฝรั่งเศสทางทิศตะวันออก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569) เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่สำคัญคือมหาอำนาจมุ่งเน้นการตักตวงทรัพยากรธรรมชาติและแสวงหาตลาดระบายสินค้าจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569)

นอกจากแรงกดดันทางกายภาพแล้ว สยามยังเผชิญกับการใช้ **"อำนาจเชิงวาทกรรม" (Discursive Power)** ที่ชาติตะวันตกพยายามนิยามว่าสยามเป็นประเทศที่ล้าหลัง เพื่อสร้างความชอบธรรมในแนวคิด "ภารกิจแห่งอารยธรรม" (Civilizing Mission) ในการเข้ายึดครอง (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569) รัชกาลที่ 4 ทรงนำบทเรียนจากสงครามฝิ่นที่จีนพ่ายแพ้ต่ออังกฤษ และการล่มสลายของเอกราชในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า เวียดนาม ลาว และกัมพูชา

ที่ผู้นำอาจขาดแนวทางการปรับตัวที่เท่าทัน มาเป็นฐานในการวางยุทธศาสตร์ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 1, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 6, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569)

ภาพรวมของซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทนี้จึงเป็นการใช้ **"ยุทธศาสตร์การทูตเชิงปรับตัว" (Adaptive Diplomacy)** เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองของรัฐขนาดเล็ก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569) โดยเปลี่ยนจากการต่อต้านด้วยกำลังมาเป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงมิตรและการโน้มน้าวใจ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569) ผ่านการทำความเข้าใจภาษาและวัฒนธรรมตะวันตกเพื่อให้เกิดความยืดหยุ่นในการเจรจา (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 7, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569) ควบคู่ไปกับการใช้ทุนทางวัฒนธรรมและความเชื่อ เช่น การสร้างพระสยามเทวาธิราช และการใช้พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมเป็น "หมุดหมายทางราชอาณาจักร" เพื่อสื่อสารเขตแดนและความมีอารยะทัดเทียมตะวันตก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 1, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 8, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 6 มีนาคม 2569)

ทั้งนี้ จากการเสวนากลุ่มทั้ง 8 รูป/คน สามารถสังเคราะห์ประเด็นสาระสำคัญได้ตามตารางดังนี้

ตาราง 5.5 สรุปข้อมูลสนทนากลุ่มเฉพาะ : ภาพรวมและบริบทการล่าอาณานิคม

ประเด็นสำคัญที่ค้นพบ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม
1. แรงกดดันเชิงภูมิรัฐศาสตร์และสถานะรัฐกันชน	สยามถูกขนาบข้างด้วยอังกฤษ (พม่า/มาลายู) และฝรั่งเศส (อินโดจีน) ทำให้ตกอยู่ในสถานะรัฐกันชน (Buffer State) ที่ต้องแบกรับแรงกดดันทางการเมืองอย่างสูง	5	ลำดับที่ 1, 2, 3, 4, 5
2. วัตถุประสงค์ซ่อนเร้นเชิงเศรษฐกิจของมหาอำนาจ	มหาอำนาจมิได้ต้องการเพียงดินแดน แต่ต้องการ "สูบทรัพยากร" เพื่อใช้เป็น	4	ลำดับที่ 2, 3, 4, 5

ประเด็นสำคัญที่ค้นพบ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม
	วัตถุดิบและใช้สยามเป็นแหล่งระบายสินค้าจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม		
3. การใช้พลังวาทกรรม (Discursive Power) เรื่องความศิวิไลซ์	ชาติตะวันตกใช้ "วาทกรรมความล้าหลัง" และ "ภารกิจแห่งอารยธรรม" เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมในการเข้ายึดครองประเทศที่ไม่สามารถปกครองตนเองได้	4	ลำดับที่ 2, 3, 4, 6
4. ยุทธศาสตร์การทูตเชิงปรับตัวและการโน้มน้าวใจ (Adaptive Diplomacy)	การเปลี่ยนจากการต่อต้านด้วยกำลังทหาร (Hard Power) มาเป็นการสร้างมิตรภาพและความน่าเชื่อถือเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้รัฐขนาดเล็ก	8	ลำดับที่ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
5. บทเรียนความล้มเหลวจากสงครามฝิ่นและประเทศเพื่อนบ้าน	ทรงตระหนักถึงภัยจากการพ่ายแพ้ของจีนในสงครามฝิ่ น และการตกเป็นเมืองขึ้นของเพื่อนบ้าน (พม่า เวียดนาม ลาว กัมพูชา) เนื่องจากการบริหารที่ขาดสติหรืออ่อนแอ	4	ลำดับที่ 1, 4, 5, 6
6. การสร้างสัญลักษณ์และอัตลักษณ์อธิปไตยเหนือดินแดน	การใช้ความเชื่อเรื่อง "พระสยามเทวาธิราช" และการสร้างหมุดหมายทางราชอาณาจักรผ่านงานพุทธศิลป์เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของดินแดนและอารยธรรม	3	ลำดับที่ 1, 6, 8

5.2.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเป็นยุทธศาสตร์การโน้มน้าวเชิงอารยธรรมที่บูรณาการทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับวิทยาการสมัยใหม่เพื่อสร้างความชอบธรรมในระดับสากล โดยในมิติ **ด้านวัฒนธรรมและศาสนา** ทรงใช้วิธีการปฏิรูปภายในเพื่อแสดงความศิวิไลซ์ เช่น การก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุตติกนิกายเพื่ออธิบายพุทธศาสนาบนพื้นฐานของเหตุและผล ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ตอบโต้ภัยคุกคามทางปัญญาจากต่างชาติ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 6, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) นอกจากนี้ยังทรงสร้าง “พระสยามเทวาธิราช” เป็นกุศโลบายเชิงสัญลักษณ์หรือ Big Soft Power เพื่อรวมจิตใจคนในชาติท่ามกลางวิกฤตการเมืองและความหลากหลายของชาติพันธุ์ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 1, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ในมิติด้านพุทธศิลป์ ทรงรื้อฟื้นรากเหง้าไทยประเพณีควบคู่กับการประยุกต์ใช้เทคนิคตะวันตก เช่น ภาพจิตรกรรมแบบทัศนียภาพ (Perspective) เพื่อสื่อสารว่าอารยธรรมสยามไม่ได้ด้อยกว่าวิทยาการตะวันตก และใช้สถาปัตยกรรมเจดีย์ในจุดยุทธศาสตร์สำคัญเป็น “หมุดหมายทางราชอาณาจักร” เพื่อประกาศอธิปไตยเหนือดินแดน (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 8, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

ในมิติ **ด้านค่านิยมทางการเมืองและภาพลักษณ์ผู้นำ** รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” (Scholar King) ผ่านประสบการณ์การผนวช 27 พรรษาที่ทรงศึกษาทั้งศาสตร์ตะวันออกและตะวันตก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ทรงนำนโยบายการพัฒนาสู่ความทันสมัยแบบเลือกสรร (Selective Modernization) มาใช้ เช่น การปรับปรุงธรรมเนียมการเข้าเฝ้าโดยการสวมเสื้อและการยกเลิกการหมอบคลาน เพื่อลดช่องว่างทางวัฒนธรรมและข้ออ้างเรื่องความล้าหลังของชาติตะวันตก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ซึ่งมิตินี้ทำงานควบคู่กับ **ด้านนโยบายต่างประเทศ** ที่เน้นการทูตเชิงปรับตัว (Adaptive Diplomacy) โดยทรงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเพื่อนำสยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก แม้จะเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบ้างแต่เป็นการประนีประนอมเพื่อรักษาผลประโยชน์สูงสุดของชาติและลดแรงกดดันทางการทหาร (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

สำหรับการประยุกต์ใช้ในมิติ **ด้านการศึกษา** ทรงส่งเสริมการเรียนภาษาอังกฤษในราชสำนักเพื่อให้ชนชั้นนำสยามสามารถสื่อสารและเจรจากับมหาอำนาจได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านล่ามชาวต่างชาติเพียงอย่างเดียว (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 7, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) อีกทั้งทรงจ้างครูชาวต่างชาติ เช่น แอนนา เลียวโนเวนส์ มาสอนวิทยาการเพื่อเปิดโลกทัศน์สากล (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ในส่วนของมิติ **ด้านวิทยาการ** ทรงใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือสร้างความน่าเชื่อถือทางปัญญา โดยเฉพาะการคำนวณสุริยุปราคาที่หว้ากอในปี 2411 ซึ่งพิสูจน์ให้มหาอำนาจเห็นถึงความอัจฉริยภาพทัดเทียมอารยประเทศ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) รวมถึงการส่งเสริมเทคโนโลยีการพิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้และการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การขุดคลองและตัดถนน เพื่อแสดงถึงความเป็นรัฐสมัยใหม่ (Modern State) ที่ก้าวหน้า (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

ทั้งนี้ จากการเสวนากลุ่มทั้ง 8 รูป/คน สามารถสังเคราะห์ประเด็นสาระสำคัญได้ตามตารางดังนี้

ตาราง 5.6 สรุปข้อมูลสนทนากลุ่มเฉพาะ : การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

ประเด็นสำคัญ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม
1. วัฒนธรรมและศาสนา	การสร้างพระสยามเทวาธิราชเป็น Big Soft Power เพื่อรวมใจคนในชาติท่ามกลางวิกฤต	2	1, 8
	การตั้งธรรมยุตติกนิกายเพื่ออธิบายพุทธศาสนาแบบวิทยาศาสตร์ สร้างภาพลักษณ์อารยะและป้องกันภัยทางปัญญา	3	3, 6, 8

ประเด็นสำคัญ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม
	การใช้ศิลปกรรมแบบทัศนียภาพและเจดีย์เป็นเครื่องมือสื่อสารเขตแดนและความมีอารยะทัดเทียมสากล	2	1, 8
2. ค่านิยมทางการเมือง	ทรงแสดงความรอบรู้ในศาสตร์ตะวันตกและภาษาอังกฤษ สร้างความเกรงใจและไว้วางใจในเวทีโลก	4	2, 3, 4, 5
	การปรับปรุงธรรมเนียม เช่น การสวมเสื้อและเลิกการหมอบคลาน เพื่อทลายวาทกรรมความล้าหลัง	3	2, 3, 5
3. นโยบายต่างประเทศ	การทำสนธิสัญญาและการประนีประนอม (Compromise) เพื่อสร้างดุลอำนาจและนำสยามสู่ระบบโลก	5	2, 3, 4, 5, 7
	เน้นการโน้มน้าวใจและการสร้างความสัมพันธ์เชิงมิตรเพื่อเปลี่ยนสถานะจากดินแดนที่ถูกล่าเป็นพันธมิตร	5	1, 2, 3, 4, 5
4. การศึกษา	ส่งเสริมการเรียนภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารโดยตรงกับมหาอำนาจและเพิ่มอำนาจเจรจาทางการทูต	4	2, 3, 5, 7
	การจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศเพื่อยกระดับความรู้ความเข้าใจในศาสตร์และกฎหมายตะวันตก	3	2, 3, 7

ประเด็นสำคัญ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม
5. วิทยาการ	ใช้เหตุการณ์สุริยุปราคาที่หว้ากอเป็นเครื่องยืนยันความอัจฉริยภาพและความเจริญทางปัญญาทัดเทียมสากล	3	2, 3, 5
	การใช้การพิมพ์เผยแพร่ข้อมูลและการขุดคลองตัดถนนเพื่อแสดงความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ก้าวหน้า	3	3, 4, 5

5.2.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

ผลของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ภายใต้พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อการรักษาอธิปไตยของสยามในหลากหลายมิติ ท่ามกลางกระแสการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของ **เอกราชทางดินแดน** ซึ่งสยามสามารถรักษาพื้นที่ส่วนใหญ่และคงสถานะรัฐอธิปไตยไว้ได้ผ่านยุทธศาสตร์การทูตเชิงปรับตัวและการยอมรับสถานะ “รัฐกันชน” (Buffer State) ที่ทรงแสดงให้เห็นว่าสยามมีศักยภาพในการปกครองตนเองและมีระบบการบริหารที่เป็นสากล (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) การสร้างภาพลักษณ์ “รัฐอารยะ” (Civilized State) ผ่านการเปิดรับอิทธิพลตะวันตกอย่างเท่าทัน ช่วยลดทอนน้ำหนักของวาทกรรม “ภารกิจแห่งอารยธรรม” ที่มหาอำนาจมักใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองดินแดน (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

ในส่วนของ **เอกราชทางการเมืองการปกครอง** ซอฟต์พาวเวอร์ด้านภาพลักษณ์ผู้นำในฐานะ “กษัตริย์นักปราชญ์” (Scholar King) และความสามารถในการสื่อสารภาษาอังกฤษโดยตรงกับผู้นำระดับโลก เช่น พระราชินีวิกตอเรีย ส่งผลให้สยามได้รับความยำเกรงและความไว้วางใจในเชิงปัญญา (Intellectual Power) จากนักการทูตและนักวิชาการตะวันตก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับ

ที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) มิตินี้ช่วยให้สยามสามารถรักษาสถาบันกษัตริย์และกลไกการปกครองตนเองไว้ได้โดยไม่ต้องตกภายใต้ระบบการปกครองอาณานิคม (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) สำหรับ **เอกราชทางเศรษฐกิจ** แม้จะมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำให้สยามเสียเปรียบในบางประการ แต่ในทางรัฐศาสตร์ถือเป็นกุศโลบายสำคัญที่ช่วยรักษาอธิปไตยทางเศรษฐกิจในภาพรวม โดยการนำสยามเข้าสู่ระบบการค้าโลกและกระจายผลประโยชน์ไปยังหลายมหาอำนาจ เพื่อสร้างดุลอำนาจและลดแรงกดดันจากการคุกคามทางทหารเพียงอย่างเดียว (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

นอกจากนี้ ในมิติของ **เอกราชทางสังคม** ซอฟต์พาวเวอร์ได้ทำหน้าที่เป็นเกราะกำบังทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ โดยการสร้างสัญลักษณ์ทางความเชื่ออย่าง “พระสยามเทวาธิราช” ขึ้นเพื่อรวมน้ำหนึ่งใจเดียวของคนในชาติท่ามกลางวิกฤต (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 1, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ประกอบกับการปฏิรูปพุทธศาสนาให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล (ธรรมยุตติกนิกาย) และการใช้พุทธศิลป์สื่อสารเขตแดนและความมีอารยะ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 6, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 8, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) สิ่งเหล่านี้ทำให้สังคมสยามไม่ถูกครอบงำทางศาสนาและวัฒนธรรมจากตะวันตกอย่างสิ้นเชิง แต่สามารถผสมผสานความเป็นสากลเข้ากับอัตลักษณ์ดั้งเดิมได้อย่างสมดุล (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) สรุปได้ว่าความสำเร็จในการรักษาเอกราชทั้ง 4 มิตินี้ มิได้เกิดจากกำลังทางทหาร แต่เป็นผลสัมฤทธิ์จากการใช้ ซอฟต์พาวเวอร์ ที่บูรณาการการทูตความรู้ และศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือเชิงรุกในการเจรจาต่อรองบนเวทีโลก

ทั้งนี้ จากการเสวนากลุ่มทั้ง 8 รูป/คน สามารถสังเคราะห์ประเด็นสาระสำคัญได้ตามตารางดังนี้

ตาราง 5.7 สรุปข้อมูลสนทนากลุ่มเฉพาะ : ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชฯ

ประเด็นสำคัญที่ค้นพบ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มที่กล่าวถึงประเด็นนี้
1. เอกราชทางดินแดน	รักษาพื้นที่ส่วนใหญ่และคงสถานะรัฐอธิปไตยผ่านการทูตเชิงปรับตัว (Adaptive Diplomacy) และการใช้ภาพลักษณ์รัฐอารยะเพื่อลดแรงกดดันทางการทหาร	7	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8
2. เอกราชทางการเมืองการปกครอง	รักษาสถาบันกษัตริย์และอำนาจการบริหารตนเองผ่านภาพลักษณ์ "กษัตริย์นักปราชญ์" ที่ได้รับการยอมรับในเชิงปัญญาและความทันสมัยในสายตามหาอำนาจ	6	2, 3, 4, 5, 6, 7
3. เอกราชทางเศรษฐกิจ	การเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกผ่านสนธิสัญญาเบาว์ริงเพื่อสร้างดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจ และลดเหตุผลในการเข้ายึดครองเพื่อตักตวงทรัพยากรด้วยกำลัง	3	3, 4, 5
4. เอกราชทางสังคมและวัฒนธรรม	การสร้างความสามัคคีผ่านสัญลักษณ์พระสยามเทวาธิราช และการปฏิรูปศาสนาให้มีเหตุผลทัดเทียมตะวันตก เพื่อป้องกันการถูกครอบงำทางความคิดและวัฒนธรรม	5	1, 3, 4, 6, 8

5.2.4 ถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

การถอดบทเรียนจากการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเป็นแนวทางสำหรับประเทศไทยในยุคปัจจุบัน มุ่งเน้นไปที่การนำทุนทางวัฒนธรรมและการทูตเชิงสร้างสรรค์มาเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างอิทธิพลและอำนาจการต่อรองในเวทีโลก โดยประเด็นสำคัญคือการมองว่าวัฒนธรรมคือทุนเชิงอำนาจ (Culture as Power Capital) ที่สามารถสร้างความนิยมและภาพลักษณ์ที่ดีให้กับประเทศได้ในระดับสากล (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 4, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) บทเรียนประการต่อมาคือความสำคัญของภาพลักษณ์ผู้นำและประเทศที่ต้องมีความน่าเชื่อถือ โดยผู้นำควรมีวิสัยทัศน์ที่ก้าวไกลและมีความรอบรู้ทัดเทียมสากลเช่นเดียวกับภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” ในอดีต ซึ่งในปัจจุบันอาจประยุกต์ใช้ผ่านการแสดงความเชี่ยวชาญด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่ประชาคมโลก (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

ในมิติของการดำเนินนโยบาย ประเทศไทยควรยึดถือแนวทางการทูตเชิงสมดุลทางยุทธศาสตร์ (Strategic Balance) ท่ามกลางความขัดแย้งของมหาอำนาจในปัจจุบัน โดยใช้ความยืดหยุ่นและการประนีประนอมเพื่อรักษาผลประโยชน์สูงสุดของชาติ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 5, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) กระบวนการนี้ต้องอาศัยกลยุทธ์ “เข้าใจเขาเข้าใจเรา” ผ่านการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมของประเทศคู่ค้าหรือมหาอำนาจอย่างลึกซึ้งเพื่อให้เกิดความได้เปรียบในการโน้มน้าวใจ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 7, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) อีกประเด็นที่น่าสนใจคือการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ตามแนวทางพุทธศาสนาที่เน้นการใช้สติ ปัญญา และเหตุผลในการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งจะช่วยสร้างบุคลิกภาพผู้นำที่มีความลุ่มลึกและเป็นสากล (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 6, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ตลอดจนการสร้างกุศโลบายเพื่อรวมจิตใจคนในชาติ เช่น การรื้อฟื้นประเพณีการทำบุญประเทศเพื่อสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวและสร้างศิริมงคลในยามที่บ้านเมืองเผชิญวิกฤต (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 1, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569)

นอกจากนี้ การพัฒนานโยบายซอฟต์พาวเวอร์ในปัจจุบันควรดำเนินการอย่างเป็นระบบผ่านอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ เช่น อาหารไทย (Thai Cuisine) มวยไทย (Muay Thai) และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและอำนาจการเจรจาในเวทีระหว่างประเทศ (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 3, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) สิ่งสำคัญที่สุดคือการพัฒนาประเทศที่ต้องควบคู่ไปกับการรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมของชาติ เพื่อป้องกันการสูญเสียตัวตนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ โดยใช้ความภาคภูมิใจในรากเหง้าทางศิลปวัฒนธรรมเป็นพลังขับเคลื่อนที่ยั่งยืน (ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 2, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569; ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ลำดับที่ 8, สนทนากลุ่มเฉพาะ, 3 เมษายน 2569) ทั้งหมดนี้คือการถอดบทเรียนจากการใช้ ซอฟต์พาวเวอร์ในอดีตเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ประเทศไทยในบริบทโลกยุคใหม่

ทั้งนี้ จากการเสวนากลุ่มทั้ง 8 รูป/คน สามารถสังเคราะห์ประเด็นสาระสำคัญได้ตามตารางดังนี้

ตาราง 5.8 สรุปข้อมูลสนทนากลุ่มเฉพาะ : ถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

ประเด็นสำคัญที่ค้นพบ	สาระสำคัญจากการสังเคราะห์ผลการสนทนา	จำนวนผู้กล่าวถึง (ความถี่)	ลำดับผู้เข้าร่วมเสวนากลุ่ม
1. ทุนทางวัฒนธรรมและภาพลักษณ์	การใช้ทุนทางวัฒนธรรม (อาหาร, มวยไทย, ศิลปะ) เพื่อสร้างความนิยมและภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศ	4	2, 3, 4, 8
	การพัฒนาประเทศต้องรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิม เพื่อให้ซอฟต์พาวเวอร์มีความยั่งยืนและมีคุณค่า	3	2, 6, 8
2. ความเป็นผู้นำและฐานปัญญา	การสร้างความเชื่อมั่นผ่านผู้นำที่รอบรู้ มีวิสัยทัศน์สากล และทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ	3	2, 4, 6
	การลงทุนด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี (AI/Digital) เพื่อสร้างฐานอำนาจใหม่ในเวทีโลก	2	2, 3
3. ยุทธศาสตร์และการทูตสมัยใหม่	การสร้างความสัมพันธ์ที่สมดุลกับหลายมหาอำนาจเพื่อรักษาผลประโยชน์สูงสุดของชาติ	4	2, 4, 5, 7
	การใช้การเจรจาที่ยืดหยุ่นและมีชั้นเชิงบนพื้นฐานของความเข้าใจในวัฒนธรรมของคู่เจรจา	3	3, 5, 7
4. คุณค่าทางจิตวิญญาณและสังคม	การสร้างกุศโลบายรวมใจคนในชาติ เช่น การทำบุญประเทศ เพื่อความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว	2	1, 6
	การประยุกต์ใช้หลักพุทธศาสนาในการกำหนดนโยบายที่ลึกซึ้งและมีเหตุมีผลทัดเทียมสากล	2	3, 6

5.2.5 สังเคราะห์ผลจากการเสวนากลุ่ม

จากการสังเคราะห์ข้อมูลการเสวนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ สามารถสรุปผลการวิเคราะห์เชิงวิชาการตามกรอบแนวคิดการวิจัยที่มุ่งเน้นความสัมพันธ์ระหว่างการประยุกต์ใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์ 5 มิติ** (ด้านวัฒนธรรม, ค่านิยมทางการเมือง, นโยบายต่างประเทศ, การศึกษา และวิทยาการ) เพื่อเป้าหมายในการรักษา **เอกราช 4 มิติ** (เอกราชทางดินแดน, เอกราชทางการเมืองการปกครอง, เอกราชทางเศรษฐกิจ และเอกราชทางสังคม) ได้อย่างมีนัยยะสำคัญ

ในภาพรวม ข้อมูลจากการเสวนาระบุว่ารัชกาลที่ 4 ทรงบูรณาการซอฟต์พาวเวอร์ทุกมิติเพื่อตอบโต้กับ “อำนาจเชิงวาทกรรม” (Discursive Power) ของชาติตะวันตกที่ยัดเยียดความล้าหลังให้แก่ประเทศในแถบเอเชียเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้ายึดครอง, โดยทรงใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์ด้านค่านิยมทางการเมือง** ผ่านการสร้างภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” (Scholar King) และการใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์ด้านวิทยาการ** เช่น การคำนวณสุริยุปราคาที่หว้ากอ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางปัญญาที่ทัดเทียมอารยประเทศ มิตินี้ส่งผลโดยตรงต่อการรักษา **เอกราชทางการเมืองการปกครอง** เนื่องจากทำให้มหาอำนาจตะวันตกยอมรับว่าสยามมีศักยภาพในการปกครองตนเองและมีสถานะเป็นรัฐอารยะ (Civilized State)

ขณะที่ **ซอฟต์พาวเวอร์ด้านนโยบายต่างประเทศ** และ **ซอฟต์พาวเวอร์ด้านการศึกษา** ถูกนำมาใช้ผ่านยุทธศาสตร์การทูตเชิงปรับตัว (Adaptive Diplomacy) โดยทรงสนับสนุนให้ชนชั้นนำเรียนรู้ภาษาอังกฤษเพื่อเพิ่มความสามารถในการสื่อสารและเจรจาต่อรองทางการทูตโดยตรง, ยุทธศาสตร์ความยืดหยุ่นและการประนีประนอม (Compromise) ผ่านการทำสนธิสัญญาต่าง ๆ เช่น สนธิสัญญาเบาว์ริง แม้จะเสียเปรียบในบางประการ แต่เป็นกุศโลบายสำคัญที่ช่วยรักษา **เอกราชทางดินแดน** จากการใช้กำลังทหารเข้ายึดครอง และในขณะเดียวกัน การเปิดความสัมพันธ์ทางการค้าเสรีตามสนธิสัญญายังช่วยรักษา **เอกราชทางเศรษฐกิจ** โดยทำให้สยามสามารถเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกและลดแรงกดดันจากการถูกผูกขาดหรือถูกแทรกแซงโดยมหาอำนาจเพียงชาติเดียว

นอกจากนี้ การใช้ **ซอฟต์พาวเวอร์ด้านวัฒนธรรม** ผ่านการปฏิรูปพุทธศาสนา (ธรรมยุตติกนิกาย) และการสื่อสารความมีอารยะผ่านงานพุทธศิลป์ที่ผสมผสานอิทธิพลตะวันตก ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษา **เอกราชทางสังคม** การสร้างสัญลักษณ์อย่าง “พระสยามเทวาธิราช” และการใช้เจดีย์เป็นหมุดหมายทางราชอาณาจักรในจุดยุทธศาสตร์ ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสื่อสารเขตแดนและอธิปไตยเหนือพื้นที่ให้ชาติตะวันตกได้รับทราบเชิงประจักษ์ สรุปได้ว่า การบูรณาการซอฟต์

พาวเวอร์ทั้ง 5 มิติของรัชกาลที่ 4 คือยุทธศาสตร์การโน้มน้าวเชิงอารยธรรม (Civilizational Persuasion Strategy) ที่ทรงนำทุนทางปัญญามาใช้แทนกำลังทหาร ส่งผลมรรคผลให้สยามสามารถคงสถานะรัฐเอกราชทั้ง 4 มิติไว้ได้อย่างสมบูรณ์ท่ามกลางวิกฤตการณ์ล่าอาณานิคม

5.3 สรุปผลการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” ผลการวิจัยพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายอย่างเป็นระบบในการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ เพื่อสร้างความเข้าใจ ความเชื่อถือ และภาพลักษณ์ของสยามในสายตาชาติตะวันตกว่าเป็นรัฐที่มีอารยธรรม มีเหตุผล และสามารถอยู่ร่วมในระบบระหว่างประเทศแบบใหม่ได้ การดำเนินการดังกล่าวครอบคลุม 5 มิติสำคัญ ได้แก่ วัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ ซึ่งทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ

ในมิติด้านวัฒนธรรม พระองค์ทรงใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือหลักในการ “สร้างภาพอารยะ” ของสยาม โดยเฉพาะการปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้ตั้งอยู่บนฐานของเหตุผลนิยม (rationalism) การก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย การอธิบายหลักธรรมด้วยวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ และการลดทอนความเชื่อที่ถูกมองว่าเป็นไสยศาสตร์ นอกจากนี้ยังทรงปรับปรุงประเพณีราชสำนัก เช่น การอนุญาตให้สวมเสื้อเข้าเฝ้า การยกเลิกธรรมเนียมที่ไม่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล รวมถึงการปรับพิธีกรรมให้มีความเป็นระเบียบและสามารถเปิดให้ชาวต่างชาติรับรู้ได้ อีกทั้งยังทรงใช้ศิลปะสถาปัตยกรรม และภาพถ่ายเป็นเครื่องมือสื่อสารภาพลักษณ์ของรัฐ เช่น การสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์เพื่อรับรองคณะทูต และการเผยแพร่ภาพพระราชพิธีในต่างประเทศ ตลอดจนการนำวัฒนธรรมตะวันตกบางส่วน เช่น การแต่งกายและการใช้ช้อนส้อม มาประยุกต์ใช้ในราชสำนักอย่างเลือกสรรเพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามมีความศิวิไลซ์และสามารถปรับตัวได้

ในมิติด้านค่านิยมทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับกรอบความคิดทางการเมืองของสยามให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ โดยเน้นเหตุผลนิยม ความชอบธรรมของอำนาจ และการปกครองตามหลักกฎหมาย ผ่านการดำเนินการที่เป็นรูปธรรม เช่น การเสด็จออกรับฎีกาเพื่อเปิดพื้นที่ให้ราษฎรเข้าถึงความยุติธรรม การยกเลิกธรรมเนียมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นธรรม การตรากฎหมายและปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้ตั้งอยู่บนพยานหลักฐานมากกว่าความ

เชื่อ รวมถึงการนำเสนอแนวคิดเรื่องอำนาจกษัตริย์ผ่านหลัก “เอนกนิกรสโมสรสมมติ” และการสถาปนาภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” ที่ใช้เหตุผลและความรู้ในการบริหารประเทศ การดำเนินการดังกล่าวช่วยสร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมของรัฐสยามในสายตาชาติตะวันตก ลดข้ออ้างเรื่องความล้าหลังทางการเมือง และมีส่วนสำคัญในการทำให้สยามสามารถรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองไว้ได้ แม้ต้องยอมรับข้อจำกัดบางประการ เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็ตาม

ในมิติด้านนโยบายต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินยุทธศาสตร์การทูตเชิงรุกและเชิงป้องกันควบคู่กัน โดยเปลี่ยนจากการเผชิญหน้าทางทหารไปสู่การเจรจาและการสร้างความสัมพันธ์ในระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ ผ่านการทำสนธิสัญญา การส่งและรับราชทูต และการสื่อสารโดยตรงกับผู้นำโลก เช่น สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย และจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 เพื่อยืนยันสถานะของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่เท่าเทียม ขณะเดียวกันทรงใช้ยุทธศาสตร์ “การถ่วงดุลอำนาจ” และ “การกระจายความเสี่ยงทางการทูต” โดยทำสนธิสัญญากับหลายประเทศพร้อมกัน เพื่อสร้างตาข่ายผลประโยชน์ที่ทำให้มหาอำนาจไม่สามารถผูกขาดอิทธิพลเหนือสยามได้ รวมถึงการใช้การทูตเชิงสัญลักษณ์ เช่น พระราชสาส์น เครื่องราชบรรณาการ และการเข้าร่วมนิทรรศการนานาชาติ เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของ “สยามอารยะ” ในเวทีโลก นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเลือกใช้แนวทางประนีประนอม เช่น การยอมรับสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมบางประการเพื่อแลกกับการรักษาสถานะของรัฐในระยะยาว กล่าวได้ว่า นโยบายต่างประเทศดังกล่าวเป็นการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในการสร้างความไว้วางใจ ความชอบธรรม และต้นทุนทางการเมืองในการรุกรานที่สูงขึ้น ซึ่งมีส่วนสำคัญทำให้สยามสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ แม้ต้องยอมเสียเปรียบบางประการในเชิงอธิปไตยและผลประโยชน์ของรัฐ

ในมิติด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การศึกษาเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการสร้าง “ทุนปัญญา” ของรัฐ โดยเปิดรับองค์ความรู้ตะวันตกอย่างเป็นระบบทั้งด้านภาษาอังกฤษ วิทยาการสมัยใหม่ และเทคโนโลยีการพิมพ์ ควบคู่กับการสร้างบุคลากรที่สามารถสื่อสารและเจรจากับโลกภายนอกได้โดยตรง ผ่านการจ้างครูชาวต่างชาติ การส่งเสริมการเรียนภาษาต่างประเทศในราชสำนัก และการวางรากฐานการศึกษาสมัยใหม่ นอกจากนี้ การเผยแพร่ความรู้ผ่านโรงพิมพ์และการแปลผลงานสำคัญ เช่น ศิลาจารึกสุโขทัยเป็นภาษาอังกฤษ ยังมีบทบาทในการสื่อสารอารยธรรมและประวัติศาสตร์ของสยามสู่สายตาชาวโลก การดำเนินการดังกล่าวช่วย

ยกระดับภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีความรู้ มีเหตุผล และสามารถเข้าใจโลกสมัยใหม่ ลดความเหลื่อมล้ำด้านข้อมูลและอำนาจในการเจรจา และมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความชอบธรรมของรัฐในเวทีระหว่างประเทศ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการรักษาเอกราชของสยามในระยะยาว

ในมิติด้านวิทยาการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการสร้าง “อำนาจทางสติปัญญา” ของรัฐ โดยเฉพาะด้านดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ การกำหนดเวลา ภูมิศาสตร์ เทคโนโลยีการพิมพ์ และการแพทย์สมัยใหม่ การคำนวณสุริยุปราคาที่หว้ากอได้อย่างแม่นยำและการเชิญคณะนักวิทยาศาสตร์ต่างชาติเข้าร่วมสังเกตการณ์ ถือเป็นการพิสูจน์ใน “ภาษาวิทยาศาสตร์สากล” ว่าสยามมีศักยภาพทางปัญญาทัดเทียมตะวันตก อันช่วยทำลายข้ออ้างเรื่องความล้าหลังที่มักถูกใช้เป็นเหตุผลในการล่าอาณานิคม ขณะเดียวกัน การพัฒนาระบบปฏิทินและเวลามาตรฐาน การกำหนดพิกัดทางภูมิศาสตร์ การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น โรงพิมพ์ โทรเลข และเครื่องจักรกลมาใช้ ตลอดจนการรับการแพทย์สมัยใหม่เพื่อดูแลประชาชน ล้วนสะท้อนถึงความสามารถของรัฐในการอธิบายและจัดการโลกบนพื้นฐานของเหตุผลและวิทยาศาสตร์ การดำเนินการดังกล่าวไม่เพียงยกระดับภาพลักษณ์ของสยามในฐานะ “รัฐอารยะ” ที่มีความทันสมัย แต่ยังสร้างความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมในเวทีระหว่างประเทศ ทำให้มหาอำนาจตะวันตกยอมรับศักยภาพของสยามในการปกครองตนเอง และมีส่วนสำคัญในการรักษาเอกราชของรัฐในบริบทของจักรวรรดินิยม

การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในทั้ง 5 มิติดังกล่าว ส่งผลโดยตรงต่อการรักษาเอกราชของสยามใน 4 มิติสำคัญ ดังนี้

ประการแรก เอกราชทางดินแดน

สยามสามารถรักษาเอกราชทางดินแดนไว้ได้ กล่าวคือ ไม่ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก และยังคงรักษาดินแดนแกนกลางของรัฐไว้ได้อย่างมั่นคง อย่างไรก็ตาม สยามต้องยอมสูญเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส ซึ่งสะท้อนข้อจำกัดของการต่อรองในบริบทของอำนาจที่ไม่สมดุล การดำเนินนโยบายของรัชกาลที่ 4 จึงมีลักษณะเป็นยุทธศาสตร์ “ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่” โดยทรงเลือกสละพื้นที่ชายขอบหรือรัฐบรรณาการที่มีความเปราะบางและควบคุมได้จำกัด เพื่อรักษาแกนหลักของอธิปไตยไว้ ขณะเดียวกัน พระองค์ยังทรงใช้การทูตเชิงรุก การถ่วงดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจ และการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐอารยะเป็น “กันชนทางการเมือง” เพื่อลดแรงจูงใจในการใช้กำลัง รวมถึงการนำวิทยาการ เช่น การทำแผนที่และการกำหนดพิกัด มาใช้ป้องกัน

การรุกล้ำในเชิงเทคนิค ส่งผลให้สยามสามารถรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนส่วนใหญ่ไว้ได้ และดำรงสถานะเป็นรัฐกันชนระหว่างจักรวรรดิอังกฤษและฝรั่งเศสได้อย่างมีนัยสำคัญ

ประการที่สอง เอกราชทางการเมืองการปกครอง

สยามสามารถรักษาเอกราชทางการเมืองการปกครองไว้ได้ โดยยังคงมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจ และโครงสร้างรัฐดำรงอยู่โดยไม่มีการปกครองโดยตรงจากมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งถือเป็นความสำเร็จสำคัญเมื่อเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน อย่างไรก็ตาม เอกราชดังกล่าวมิได้สมบูรณ์ หากแต่ดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัด โดยเฉพาะการยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งทำให้รัฐสูญเสียอำนาจตุลาการเหนือชาวต่างชาติบางส่วน การตัดสินใจดังกล่าวสะท้อนยุทธศาสตร์ “ยอมเสียบางส่วนเพื่อรักษาแกนหลัก” โดยพระองค์ทรงมุ่งรักษาอำนาจการตัดสินใจของรัฐส่วนกลางไว้ ขณะเดียวกันทรงใช้การทูตเชิงรุก การถ่วงดุลอำนาจระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส และการสร้างความเป็นเอกภาพภายในชนชั้นนำ เพื่อไม่เปิดช่องให้มหาอำนาจแทรกแซงการปกครอง รวมถึงการสถาปนาภาพลักษณ์ “กษัตริย์นักปราชญ์” และการเปิดรับองค์ความรู้ตะวันตกเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของรัฐในเวทีระหว่างประเทศ ส่งผลให้มหาอำนาจเลือกใช้กลไกสนธิสัญญาแทนการยึดครองโดยตรง กล่าวได้ว่าแม้สยามจะต้องยอมรับข้อจำกัดบางประการในเชิงกฎหมาย แต่ยังสามารถรักษาอำนาจอธิปไตยในระดับโครงสร้างและ “อำนาจในการตัดสินใจในฐานะเจ้าบ้าน” ไว้ได้อย่างมั่นคง

ประการที่สาม เอกราชทางเศรษฐกิจ

สยามสามารถรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจไว้ได้ในระดับที่ไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของอาณานิคมโดยตรง โดยยังคงเป็นเจ้าของทรัพยากรและที่ดินของตนเอง และมีอำนาจบริหารจัดการเศรษฐกิจภายในประเทศ อย่างไรก็ตาม เอกราชดังกล่าวดำรงอยู่ภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง โดยรัฐต้องยกเลิกระบบการค้าแบบผูกขาดของราชสำนัก และเปิดประเทศสู่การค้าเสรีตามสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งกำหนดอัตราภาษีศุลกากรในระดับต่ำและจำกัดความสามารถของรัฐในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจอย่างอิสระ การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เศรษฐกิจของสยามเปลี่ยนผ่านจากระบบยังชีพไปสู่ระบบตลาด และถูกผนวกเข้าสู่เศรษฐกิจโลกอย่างลึกซึ้งมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปิดประเทศดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการยอมจำนน หากแต่เป็นยุทธศาสตร์ “ยอมเสียประโยชน์ระยะสั้นเพื่อรักษาอธิปไตยในระยะยาว” โดยพระองค์ทรงใช้การค้าและสนธิสัญญาเป็นทางเลือกแทนการเผชิญหน้าทางทหาร พร้อมทั้งปรับโครงสร้างเศรษฐกิจภายใน เช่น การขยายการผลิตเพื่อการส่งออก การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการปรับระบบภาษี เพื่อรองรับระเบียบเศรษฐกิจใหม่ ส่งผลให้สยามสามารถ

รักษาแกนหลักของเอกราชทางเศรษฐกิจไว้ได้ แม้จะต้องยอมเสียอำนาจบางส่วนในเชิงนโยบายและผลประโยชน์ทางการค้า

ประการที่สี่ เอกราชทางสังคม

สยามสามารถรักษาเอกราชทางสังคมไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ แม้จะเผชิญกับการแทรกซึมของอิทธิพลตะวันตกในด้านศาสนา การศึกษา และวิถีชีวิต แต่สังคมไทยยังคงรักษาแก่นของโครงสร้างและอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ ทั้งภาษาไทย พระพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม กระบวนการดังกล่าวมิได้เป็นการปฏิเสธความเปลี่ยนแปลง หากแต่เป็นการ “ปรับตัวอย่างมีการคัดเลือก” (selective adaptation) โดยเปิดรับวิทยาการและรูปแบบบางประการจากตะวันตก เช่น การแต่งกาย การยกเลิกประเพณีที่ไม่สอดคล้องกับสากล และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของ “สยามอารยะ” และลดข้ออ้างของมหาอำนาจในการแทรกแซง ขณะเดียวกัน แกนกลางของสังคมมิได้ถูกแทนที่ หากแต่ยังคงดำรงอยู่และทำหน้าที่เป็นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้สยามสามารถหลีกเลี่ยงการถูกกลืนทางวัฒนธรรมและไม่เกิดการล่มสลายของระเบียบสังคมเช่นในประเทศอาณานิคม กล่าวได้ว่า เอกราชทางสังคมของสยามมิได้หมายถึงการคงสภาพเดิม หากแต่เป็นความสามารถในการ “กำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงโดยไม่สูญเสียตัวตน” ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมความมั่นคงของเอกราชในมิติอื่น ๆ ของรัฐ

โดยสรุป การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เป็นยุทธศาสตร์ของรัฐในการ “ปรับสถานะของสยามในสายตาของมหาอำนาจ” จากเป้าหมายของการล่าอาณานิคมไปสู่รัฐที่สามารถเจรจาและยอมรับได้ในระบบระหว่างประเทศ ผ่านการสร้างภาพลักษณ์ ความน่าเชื่อถือ และความสอดคล้องกับมาตรฐานสากล แม้สยามจะต้องยอมสูญเสียดินแดนบางส่วน ยอมรับข้อจำกัดทางกฎหมาย เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต และเปิดเสรีทางเศรษฐกิจภายใต้เงื่อนไขที่ไม่เท่าเทียม แต่โดยภาพรวมยังสามารถรักษาแกนหลักของอธิปไตยไว้ได้ทั้งในมิติทางดินแดน การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม กล่าวได้ว่า “ซอฟต์พาวเวอร์” ในรัชสมัยนี้มิใช่เพียงเครื่องมือเชิงภาพลักษณ์ หากแต่เป็น “ยุทธศาสตร์เพื่อความอยู่รอดของรัฐ” ที่ทำให้สยามสามารถดำรงเอกราชไว้ได้ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ไม่สมดุลของยุคล่าอาณานิคม

5.4 องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามในยุคล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” สามารถสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด

เชิงบูรณาการในลักษณะของ แผนภูมิ โดยมี “การรักษาเอกราช” เป็นแกนกลางของแผนภูมิ และมีมิติของเอกราชทั้งสี่ด้านเป็นองค์ประกอบที่ล้อมรอบเพื่อสะท้อนผลลัพธ์ของการดำเนินยุทธศาสตร์ของรัฐ ขณะเดียวกัน วงนอกของแผนภูมิประกอบด้วยซอฟต์พาวเวอร์ห้ามิติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นพลังขับเคลื่อนเชิงยุทธศาสตร์ที่กำหนดทิศทางและหล่อหลอมผลลัพธ์ดังกล่าว

ภาพที่ 5.1 ความสัมพันธ์ระหว่างซอฟต์พาวเวอร์
และการรักษาเอกราชของสยามในสมัยรัชกาลที่ 4

ในส่วนของแกนกลาง แผนภูมินี้แสดงให้เห็นว่า “การรักษาเอกราช” มิได้เป็นสถานะที่ดำรงอยู่อย่างตายตัว หากแต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการปรับตัวอย่างต่อเนื่องภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจระหว่างประเทศ โดยเอกราชดังกล่าวปรากฏในสี่มิติที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ เอกราชทางดินแดน เอกราชทางการเมืองการปกครอง เอกราชทางเศรษฐกิจ และเอกราชทางสังคม ซึ่งแต่ละมิติสะท้อนทั้งความสำเร็จและข้อจำกัดของการดำเนินยุทธศาสตร์ของรัฐสยามในช่วงเวลาดังกล่าว

ในมิติทางดินแดน สยามสามารถรักษาอธิปไตยเหนือพื้นที่แกนกลางของรัฐไว้ได้ แม้จะต้องยอมสูญเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส ซึ่งสะท้อนยุทธศาสตร์ “ยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่” อันเป็นการตัดสินใจเชิงรัฐศาสตร์ภายใต้บริบทของอำนาจที่ไม่สมดุล ในมิติทางการเมืองการปกครอง สยามยังคงรักษาโครงสร้างของรัฐและอำนาจในการตัดสินใจไว้ได้ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง แม้จะต้องยอมรับข้อจำกัดบางประการ เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งลดทอนอำนาจอธิปไตยในเชิงกฎหมายบางส่วน ในมิติทางเศรษฐกิจ สยามสามารถดำรงความเป็นเจ้าของ

ทรัพยากรและระบบเศรษฐกิจภายในไว้ได้ แม้ต้องเปิดประเทศเข้าสู่การค้าเสรี ยกเลิกระบบผูกขาดของพระคลังสินค้า และเชื่อมโยงเข้าสู่ระบบตลาดโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขณะที่ในมิติทางสังคมสยามสามารถรักษาแก่นแท้ของอัตลักษณ์ของตนไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ผ่านกระบวนการปรับตัวแบบเลือกสรรที่เปิดรับความเปลี่ยนแปลงโดยไม่สูญเสียรากฐานทางวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาในระดับของพลังขับเคลื่อน ซอฟต์พาวเวอร์ทั้งห้ามิติที่อยู่ในวงนอกของแผนภูมิมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของการรักษาเอกราชดังกล่าว โดยในมิติด้านวัฒนธรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับเหตุผลนิยมและการปรับวิถีชีวิตบางประการให้มีลักษณะสากล เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของ “สยามอารยะ” ในสายตาชาติตะวันตก อันเป็นการลดข้ออ้างของจักรวรรดินิยมในการแทรกแซง ในมิติด้านวิทยาการ พระองค์ทรงแสดงศักยภาพทางสติปัญญาของรัฐผ่านการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะการคำนวณและสังเกตการณ์สุริยุปราคา ซึ่งทำหน้าที่เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของความก้าวหน้าทางความรู้ของสยาม ในมิติด้านค่านิยมทางการเมือง การสถาปนาภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะ “กษัตริย์นักปราชญ์” ที่ยึดถือเหตุผลและความชอบธรรม มีส่วนสำคัญในการสร้างความน่าเชื่อถือของรัฐในเวทีระหว่างประเทศ

ในมิติด้านนโยบายต่างประเทศ การดำเนินการทูตเชิงรุก การทำสนธิสัญญา การถ่วงดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจ และการกระจายความเสี่ยงทางการทูต ล้วนเป็นกลไกที่ทำให้สยามสามารถหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทางทหาร และเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ไปสู่การเจรจาแทนการยึดครอง ขณะที่ในมิติด้านการศึกษา การสร้างทุนปัญญาและการพัฒนาบุคลากรที่สามารถเข้าใจและสื่อสารกับโลกตะวันตกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้รัฐสยามมีความสามารถในการปรับตัวและต่อรองภายใต้ระเบียบโลกใหม่

จากแผนภูมิดังกล่าว องค์ความรู้ที่สำคัญคือ ซอฟต์พาวเวอร์มิได้ทำงานในลักษณะของมิติใดมิติหนึ่งโดยลำพัง หากแต่เป็นระบบของพลังเชิงนามธรรมที่ทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ ความชอบธรรม และการยอมรับจากภายนอก ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของมหาอำนาจ และส่งผลต่อพฤติกรรมของมหาอำนาจในท้ายที่สุด กล่าวคือ จากการใช้กำลังเพื่อยึดครอง ไปสู่การใช้กลไกของสนธิสัญญาและการค้าในการสร้างความสัมพันธ์กับสยาม

ดังนั้น องค์ความรู้จากการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เป็นกระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ที่มุ่ง “กำหนดเงื่อนไขของการอยู่รอดของรัฐ” มากกว่าการรักษาเอก

ราชในเชิงรูปแบบเพียงอย่างเดียว โดยการยอมรับข้อจำกัดบางประการในแต่ละมิติ มิได้สะท้อนความล้มเหลว หากแต่เป็นการเลือกเชิงยุทธศาสตร์เพื่อรักษาแกนหลักของอธิปไตยไว้ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ไม่สมดุลของระบบระหว่างประเทศในยุคล่าอาณานิคม

บทที่ 6
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” เป็นการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์บทบาทของอำนาจเชิงโน้มน้าวที่เรียกว่า ซอฟต์พาวเวอร์ ในบริบทประวัติศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ ตลอดจนเอกสารวิชาการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการกำหนดขอบเขตการศึกษา และเป็นฐานในการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) เพื่อศึกษาการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุครัชกาลที่ 4 (2) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยาม และ (3) เพื่อถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งกระบวนการศึกษาออกเป็น 2 ระยะ กล่าวคือ ระยะที่ 1 เป็นการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับการตีความเชิงประวัติศาสตร์ และการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ เพื่อทำความเข้าใจบริบทของการล่าอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และแนวทางการดำเนินนโยบายของสยามภายใต้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต้องเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกในหลายมิติ

ระยะที่ 2 เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 19 รูป/คน และการจัดเสวนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จำนวน 8 รูป/คน ซึ่งประกอบด้วยนักประวัติศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ และผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปวัฒนธรรมและศาสนา เพื่อนำข้อมูลมาสนับสนุนและตรวจสอบความสอดคล้องของข้อค้นพบจากการวิเคราะห์เอกสาร

ผลการศึกษาที่ได้ ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ เพื่อนำเสนอข้อค้นพบของการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

6.1 สรุปผลการวิจัย

6.2 อภิปรายผลการวิจัย

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ในบทที่ 1 เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงและความเข้าใจเชิงลึกในแต่ละประเด็นของการศึกษา โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ งานวิชาการที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการเสวนากลุ่ม

ผลการวิจัยที่ได้ถูกนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยามภายใต้บริบทของการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก” โดยจัดเรียงผลการศึกษาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.1.1 การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุครัชกาลที่ 4

ผลการศึกษาพบว่า การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มิได้เป็นเพียงการขยายอำนาจด้วยกำลังทางทหารเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการเชิงโครงสร้างของจักรวรรดินิยมที่ประกอบด้วยมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งดำเนินไปผ่าน “ชุดเครื่องมือ” ที่หลากหลาย ทั้งการใช้กำลัง การแทรกแซงทางการเมือง การควบคุมทางเศรษฐกิจ และการสร้างความชอบธรรมทางอุดมการณ์

ในระดับภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นพื้นที่สำคัญของการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจ โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งต่างมีเป้าหมายในการแสวงหาทรัพยากร แหล่งการค้า และเส้นทางยุทธศาสตร์เพื่อรองรับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมในยุโรป การขยายอำนาจดังกล่าวจึงมีทั้งลักษณะของ “แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ” และ “การแผ่อิทธิพลทางการเมือง” ควบคู่กัน

กรณีของอังกฤษสะท้อนให้เห็นรูปแบบการล่าอาณานิคมที่ผสมผสานระหว่างการใช้กำลังและการควบคุมทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ตัวอย่างสำคัญคือ สงครามอังกฤษ–พม่า (Anglo-Burmese Wars) ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างจักรวรรดิอังกฤษกับพม่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยสงครามครั้งที่หนึ่ง (ค.ศ. 1824–1826) ส่งผลให้พม่าต้องลงนามในสนธิสัญญายานดาโบ และสูญเสีย

ดินแดนบางส่วนให้แก่อังกฤษ เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการใช้กำลังทางทหารเพื่อเปิดทางสู่การขยายอิทธิพลของจักรวรรดิ และสร้างแบบอย่างของการบังคับรัฐในภูมิภาคให้ยอมรับเงื่อนไขของตะวันตก

ขณะเดียวกัน อังกฤษยังใช้กลไกทางเศรษฐกิจและการเมืองในการแผ่อิทธิพลในคาบสมุทรมลายู โดยใช้รูปแบบการปกครองทางอ้อม (indirect rule) ผ่านระบบ British Resident ซึ่งคงไว้ซึ่งสถาบันสุลต่านท้องถิ่น แต่ให้อำนาจที่แท้จริงอยู่ในมือของตัวแทนอังกฤษ รูปแบบดังกล่าวทำให้อังกฤษสามารถควบคุมทรัพยากรและเศรษฐกิจในพื้นที่ได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหารอย่างต่อเนื่อง สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ “อำนาจเชิงโครงสร้าง” ที่มีประสิทธิภาพสูง

ในอีกด้านหนึ่ง ฝรั่งเศสได้พัฒนารูปแบบการล่าอาณานิคมที่มีลักษณะเน้นการแทรกแซงทางการเมืองและการใช้กำลังควบคู่กับการสร้างความชอบธรรมผ่านศาสนาและอารยธรรม โดยในกรณีของเวียดนาม ฝรั่งเศสใช้ข้ออ้างในการคุ้มครองมิชชันนารีและการเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นเหตุผลในการแทรกแซง ก่อนจะนำไปสู่การใช้กำลังทางทหารและการยึดครองพื้นที่ชายฝั่งสำคัญตั้งแต่ปี ค.ศ. 1858 และพัฒนาไปสู่การจัดตั้งอินโดจีนฝรั่งเศสในเวลาต่อมา

ในกรณีของกัมพูชา ฝรั่งเศสใช้กลไกทางการทูตและการเมืองในการสร้างอิทธิพล โดยอาศัยความอ่อนแอของรัฐและการแข่งขันกับมหาอำนาจอื่นในการเสนอ “การคุ้มครอง” ส่งผลให้กัมพูชากลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1863 ซึ่งเป็นตัวอย่างของการล่าอาณานิคมผ่านกลไกทางการทูตที่นำไปสู่การสูญเสียอธิปไตยโดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหารโดยตรงในทุกกรณี

จากกรณีศึกษาดังกล่าว สามารถสังเคราะห์ได้ว่า การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในภูมิภาคนี้มี “รูปแบบผสมผสาน” (hybrid forms of imperialism) กล่าวคือ มิได้พึ่งพาเพียงกำลังทหาร (hard power) แต่ยังอาศัยเครื่องมืออื่น ได้แก่

(1) การทำสงครามและการข่มขู่ทางทหาร

(2) การควบคุมทางเศรษฐกิจและการค้า

(3) การแทรกแซงทางการเมืองและการปกครอง

(4) การใช้ศาสนาและอารยธรรมเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรม

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การล่าอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 เป็นกระบวนการที่ผสานทั้ง “ฮาร์ดพาวเวอร์” และ “อำนาจเชิงบรรทัดฐาน” (normative power) เข้าด้วยกัน โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง

“ความเป็นอารยะ” (civilization) ซึ่งชาติตะวันตกใช้เป็นเกณฑ์ในการประเมินและจัดลำดับสถานะของรัฐอื่นในระบบระหว่างประเทศ

ภายใต้บริบทดังกล่าว สยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ต้องเผชิญกับแรงกดดันเชิงโครงสร้างจากมหาอำนาจตะวันตกในทุกทิศทาง โดยอังกฤษขยายอำนาจจากพม่าและมลายู ขณะที่ฝรั่งเศสขยายอำนาจจากเวียดนามและกัมพูชา ส่งผลให้สยามตกอยู่ในสถานะของ “รัฐกันชน” ระหว่างจักรวรรดิทั้งสอง และมีความเสี่ยงสูงที่จะถูกผนวกเข้าเป็นอาณานิคม

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ความท้าทายที่สยามเผชิญมิได้จำกัดอยู่เพียงภัยคุกคามทางทหาร หากแต่รวมถึงแรงกดดันให้ต้อง “ปรับตัวเข้าสู่ระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่” ซึ่งกำหนดโดยบรรทัดฐานของตะวันตก เช่น ระบบกฎหมายแบบสมัยใหม่ การค้าเสรี และแนวคิดเรื่องรัฐอธิปไตย

ดังนั้น การล่าอาณานิคมจึงมิใช่เพียง “ภัยคุกคาม” หากแต่เป็น “บริบทเชิงโครงสร้าง” ที่บีบบังคับให้สยามต้องปรับยุทธศาสตร์ของรัฐจากการพึ่งพาอำนาจแบบดั้งเดิม ไปสู่การใช้เครื่องมือใหม่ในการดำรงอยู่ในระบบระหว่างประเทศ

ข้อค้นพบสำคัญของการวิจัยในประเด็นนี้ คือ การที่สยามไม่สามารถเผชิญหน้ากับมหาอำนาจด้วยกำลังทางทหารได้ ทำให้การรักษาเอกราชจำเป็นต้องอาศัย “ยุทธศาสตร์ทางเลือก” ที่สามารถลดแรงกดดันและสร้างการยอมรับจากภายนอก ซึ่งนำไปสู่การเลือกใช้ “ซอฟต์พาวเวอร์” เป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินนโยบายของรัชกาลที่ 4

ดังนั้น การทำความเข้าใจกลไกและลักษณะของการล่าอาณานิคมในยุคดังกล่าว จึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการอธิบายถึงการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ซึ่งจะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

6.1.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยาม

ผลการศึกษาพบว่า ภายใต้บริบทของการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีทั้งแรงกดดันทางทหาร เศรษฐกิจ และบรรทัดฐานของความเป็น “รัฐอารยะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินยุทธศาสตร์ของรัฐที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ มิได้มุ่งเผชิญหน้ากับมหาอำนาจด้วยกำลัง หากแต่ทรงเลือกใช้ “ซอฟต์พาวเวอร์” เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการยอมรับและลดแรงกดดันจากภายนอก ควบคู่ไปกับการปรับตัวภายในของรัฐอย่างเป็นระบบ

การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ดังกล่าวมิได้ดำเนินไปในลักษณะแยกส่วน หากแต่เป็นกระบวนการแบบบูรณาการที่ครอบคลุมทั้งมิติทางวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมือง นโยบายต่างประเทศ การศึกษา และวิทยาการ ซึ่งร่วมกันสร้าง “ความชอบธรรม” (legitimacy) และ “ความน่าเชื่อถือ” (credibility) ของสยามในสายตาของมหาอำนาจตะวันตก

ในมิติทางวัฒนธรรม รัชกาลที่ 4 ทรงใช้การปฏิรูปพระพุทธศาสนาและการปรับประเพณีของราชสำนักเป็นกลไกสำคัญในการยกระดับภาพลักษณ์ของสยามให้สอดคล้องกับบรรทัดฐานของโลกตะวันตก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “ความเป็นอารยะ” ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่ชาติตะวันตกใช้ในการตัดสินความชอบธรรมของรัฐอื่น การแสดงให้เห็นว่าสยามมีศาสนาที่เป็นเหตุเป็นผล มีระเบียบแบบแผนทางสังคม และมีวัฒนธรรมที่สามารถอธิบายได้ในเชิงเหตุผล มีผลโดยตรงต่อการลดข้ออ้างของการแทรกแซงหรือการล่าอาณานิคม

ในมิติของค่านิยมทางการเมือง การปรับตัวของสยามไปสู่แนวคิดรัฐสมัยใหม่ โดยเฉพาะการยอมรับหลักอธิปไตยเหนือดินแดนและการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในรูปแบบรัฐต่อรัฐ สะท้อนถึงความเข้าใจเชิงลึกต่อโครงสร้างของระบบระหว่างประเทศสมัยใหม่ การยอมรับสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค เช่น สิทธิสภาพนอกอาณาเขต แม้จะเป็นการสูญเสียอำนาจบางส่วน แต่ในเชิงยุทธศาสตร์กลับเป็นการรักษาอำนาจอธิปไตยในภาพรวมของรัฐไว้ได้ กล่าวคือ เป็นการยอมเสีย “อำนาจเชิงกฎหมายบางส่วน” เพื่อรักษา “อำนาจทางการเมืองการปกครอง” ในระดับโครงสร้าง

ในด้านนโยบายต่างประเทศ รัชกาลที่ 4 ทรงดำเนินนโยบายการทูตที่มีลักษณะยืดหยุ่นและสมดุล โดยมิได้ผูกพันกับมหาอำนาจฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างเด็ดขาด แต่ใช้การสร้างความสัมพันธ์กับหลายฝ่ายควบคู่กันไป ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา แนวทางดังกล่าวช่วยลดความเสี่ยงจากการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของมหาอำนาจเพียงฝ่ายเดียว ขณะเดียวกัน การใช้การทูตส่วนพระองค์ การติดต่อสื่อสารโดยตรงกับผู้นำตะวันตก และการนำเสนอภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม ล้วนเป็นกลไกในการสร้าง “ความไว้วางใจ” ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการลดความตึงเครียดและหลีกเลี่ยงความขัดแย้งทางทหาร

ในมิติของการศึกษา การเปิดรับองค์ความรู้จากตะวันตกผ่านมิชชันนารี โรงพิมพ์ และการแปลตำรา เป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างทุนทางปัญญาของรัฐ การมีชนชั้นนำที่สามารถเข้าใจภาษา วิทยาการ และแนวคิดของตะวันตก ทำให้สยามสามารถเจรจาและปรับตัวได้อย่างมี

ประสิทธิภาพมากขึ้น การพัฒนาการศึกษาในลักษณะนี้จึงมิใช่เพียงการยกระดับความรู้ของสังคม หากแต่เป็นการสร้าง “ศักยภาพเชิงโครงสร้าง” ของรัฐในการรักษาเอกราชในระยะยาว

ในด้านวิทยาการและวิทยาศาสตร์ รัชกาลที่ 4 ทรงใช้ความรู้ทางดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ และเทคโนโลยีตะวันตก เป็นเครื่องมือในการแสดงศักยภาพของสยามในฐานะรัฐที่มีความรู้และเหตุผลทัดเทียมกับอารยธรรมตะวันตก เหตุการณ์การคำนวณและสังเกตสุริยุปราคาอย่างแม่นยำเป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงการใช้วิทยาศาสตร์เป็น “เครื่องมือทางการเมือง” ในการสร้างความน่าเชื่อถือและลบภาพลักษณ์ของความล้าหลัง

เมื่อพิจารณาในเชิงสังเคราะห์ การดำเนินนโยบายในทั้ง 5 มิติดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการรักษาเอกราชของสยามในหลายระดับ กล่าวคือ ในมิติทางดินแดน แม้ว่าสยามจะเผชิญแรงกดดันจากมหาอำนาจที่ล้อมรอบ แต่ยังสามารถรักษาดินแดนแกนกลางของรัฐไว้ได้ โดยใช้กลยุทธ์การประนีประนอมและการถ่วงดุลอำนาจเป็นเครื่องมือสำคัญ ในมิติทางการเมืองการปกครอง สยามยังคงรักษาโครงสร้างรัฐและอำนาจอธิปไตยไว้ได้ แม้จะต้องยอมรับข้อจำกัดบางประการในเชิงกฎหมายระหว่างประเทศ

ในมิติทางเศรษฐกิจ การเปิดการค้าเสรีภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริง แม้จะลดการควบคุมของรัฐในระยะสั้น แต่กลับทำให้สยามสามารถเชื่อมโยงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลก และหลีกเลี่ยงการถูกผูกขาดโดยมหาอำนาจเพียงฝ่ายเดียว ขณะที่ในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม สยามสามารถปรับตัวรับอิทธิพลตะวันตกในลักษณะ “เลือกสรร” โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์และโครงสร้างพื้นฐานของสังคมไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น ข้อค้นพบสำคัญของการวิจัยในประเด็นนี้ คือ การที่ซอฟต์พาวเวอร์มิได้เป็นเพียงเครื่องมือเชิงภาพลักษณ์หรือการทูตเชิงสัญลักษณ์ หากแต่เป็น “ยุทธศาสตร์ของรัฐ” ที่เชื่อมโยงการปรับตัวภายในและการสร้างการยอมรับจากภายนอกเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจในระบบระหว่างประเทศ

กล่าวโดยสรุป การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 มีบทบาทสำคัญในการทำให้สยามสามารถดำรงเอกราชไว้ได้ในฐานะรัฐเอกราชในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ท่ามกลางกระแสการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก และสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของรัฐขนาดกลางในการใช้ “อำนาจเชิงโน้มน้าว” เป็นเครื่องมือในการบริหารความสัมพันธ์กับมหาอำนาจ

6.1.3 ถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

จากผลการศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการรักษาเอกราชของสยาม สามารถถอดบทเรียนสำคัญเป็นแนวทางสำหรับประเทศไทยในยุคปัจจุบันได้หลายประการ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ซอฟต์พาวเวอร์ควรถูกทำความเข้าใจในฐานะยุทธศาสตร์ของรัฐ มิใช่เพียงเครื่องมือทางเศรษฐกิจหรือการประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ของประเทศ

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์ในความหมายที่แท้จริงมิได้จำกัดอยู่เพียงการสร้างเรื่องเล่าเพื่อขายสินค้า ส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือผลักดันวัฒนธรรมไทยสู่ตลาดโลกเท่านั้น หากแต่เป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่รัฐใช้ในการสร้างความยอมรับ ความชอบธรรม และอำนาจต่อรองในระบบระหว่างประเทศ โดยเฉพาะสำหรับรัฐขนาดกลางที่ไม่สามารถแข่งขันกับมหาอำนาจในเชิงกำลังได้โดยตรง บทเรียนจากรัชกาลที่ 4 จึงสะท้อนว่า ซอฟต์พาวเวอร์เป็น “เครื่องมือในการดำรงอยู่” ของรัฐภายใต้สภาวะแวดล้อมระหว่างประเทศที่ไม่เอื้ออำนวย

ประการที่สอง การใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างมีประสิทธิผลต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้สติปัญญาและการประเมินสถานการณ์อย่างรอบด้าน

พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งของรัชกาลที่ 4 ที่ว่า ***“อาวุธชนิดเดียวซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเราในอนาคตก็คือ วาจาและหัวใจของเรา อันกอร์ปด้วยสติและปัญญา”*** สะท้อนแก่นสำคัญของข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้ได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ การรักษาเอกราชของรัฐมิได้อาศัยเพียงกำลังทางทหาร หากแต่อาศัยความสามารถในการคิด วิเคราะห์ เจรจา และตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์อย่างเหมาะสมกับบริบท ดังนั้น การดำเนินนโยบายซอฟต์พาวเวอร์ของไทยในปัจจุบันจึงควรตั้งอยู่บนฐานของการวิเคราะห์โลกอย่างมีสติปัญญา มิใช่เพียงการตอบสนองเชิงฉาบฉวยหรือกระแสระยะสั้น

ประการที่สาม การรู้เขารู้เราอย่างลึกซึ้งเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จในการใช้ซอฟต์พาวเวอร์

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า รัชกาลที่ 4 ทรงเข้าใจทั้งธรรมชาติของจักรวรรดินิยมตะวันตกแรงจูงใจของมหาอำนาจ และข้อจำกัดของสยามเองอย่างลึกซึ้ง ความเข้าใจเช่นนี้ทำให้สามารถเลือกใช้เครื่องมือได้อย่างเหมาะสม และวางยุทธศาสตร์ที่ไม่เกินศักยภาพของรัฐ บทเรียนสำหรับประเทศไทยในปัจจุบัน คือ การกำหนดนโยบายซอฟต์พาวเวอร์จะมีประสิทธิผลได้ ก็ต่อเมื่อรัฐมี

ความสามารถในการอ่านบริบทระหว่างประเทศอย่างแม่นยำ เข้าใจผลประโยชน์และจุดยืนของประเทศมหาอำนาจ ตลอดจนเข้าใจจุดแข็งและข้อจำกัดของประเทศไทยเองอย่างตรงไปตรงมา

ประการที่สี่ การเปิดรับจากภายนอกควรเป็นการเปิดรับแบบเลือกสรร มิใช่การลอกเลียนหรือปฏิเสธโดยสิ้นเชิง

รัชกาลที่ 4 มิได้ทรงปิดกั้นโลกภายนอก แต่ก็ไม่ได้ทรงรับทุกอย่างจากตะวันตกโดยไร้การกลั่นกรอง หากทรงเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างศักยภาพของรัฐ ทั้งในด้านการศึกษา วิทยาการ การทูต และการบริหารราชการ ขณะเดียวกันยังทรงรักษารากฐานทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของสยามไว้ได้ บทเรียนในประเด็นนี้จึงมีความสำคัญต่อไทยในยุคปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ การใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างมีประสิทธิผลต้องอาศัยความสามารถในการเปิดรับแนวคิด เทคโนโลยี และมาตรฐานสากลอย่างเลือกสรร เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของประเทศ โดยไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง

ประการที่ห้า ซอฟต์พาวเวอร์ที่ยั่งยืนต้องมีฐานจากความน่าเชื่อถือภายในประเทศ

ข้อค้นพบจากการวิจัยสะท้อนว่า ซอฟต์พาวเวอร์จะทรงพลังได้ ก็ต่อเมื่อสิ่งที่รัฐนำเสนอแก่โลกภายนอกมีความสอดคล้องกับความเป็นจริงภายในประเทศ หากภาพลักษณ์ที่สร้างขึ้นไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติจริง ซอฟต์พาวเวอร์ย่อมกลายเป็นเพียงการประชาสัมพันธ์ที่ไม่ก่อให้เกิดความไว้วางใจอย่างยั่งยืน สำหรับประเทศไทยในปัจจุบัน การจะใช้ซอฟต์พาวเวอร์เป็นยุทธศาสตร์ของรัฐได้จริง จึงต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพของสถาบัน ความน่าเชื่อถือของนโยบาย ความต่อเนื่องของการบริหาร และเสถียรภาพทางสังคมควบคู่กันไป

ประการที่หก ซอฟต์พาวเวอร์ของไทยควรเชื่อมโยงกับนโยบายต่างประเทศและความมั่นคง ไม่ใช่แยกขาดจากกัน

บทเรียนจากสมัยรัชกาลที่ 4 แสดงให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์มิใช่เรื่องของวัฒนธรรมเพียงลำพัง แต่เชื่อมโยงโดยตรงกับการทูต การรักษาอธิปไตย และการบริหารความสัมพันธ์กับมหาอำนาจ ดังนั้น ในบริบทปัจจุบัน ซอฟต์พาวเวอร์ของไทยควรได้รับการออกแบบให้เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การต่างประเทศและความมั่นคงของชาติ เพื่อช่วยสร้างอำนาจต่อรอง รักษาสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างมหาอำนาจ และขยายพื้นที่เชิงนโยบายของประเทศในเวทีระหว่างประเทศ

ประการที่เจ็ด การพัฒนาการศึกษาและวิทยาการเป็นฐานระยะยาวของซอฟต์พาวเวอร์

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ความรู้ การศึกษา และวิทยาการ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้สยามสามารถสร้างความน่าเชื่อถือในสายตาตะวันตกได้ ดังนั้น หากประเทศไทยต้องการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในความหมายเชิงยุทธศาสตร์อย่างแท้จริง รัฐจำเป็นต้องลงทุนในด้านการศึกษา การวิจัยนวัตกรรม และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างต่อเนื่อง เพราะสิ่งเหล่านี้มิใช่เพียงเครื่องมือของการพัฒนา หากยังเป็นฐานของอำนาจเชิงดึงดูดในระยะยาวอีกด้วย

ประการที่แปด ประเทศไทยควรใช้ซอฟต์พาวเวอร์เพื่อรักษาความสามารถในการดำรงสมดุลท่ามกลางความขัดแย้งของโลกปัจจุบัน

ในโลกปัจจุบันที่เต็มไปด้วยการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจ ความแตกแยกทางภูมิรัฐศาสตร์ และความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ ซอฟต์พาวเวอร์ของรัฐขนาดกลางอย่างไทยควรทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการลดแรงเสียดทาน สร้างความไว้วางใจ และรักษาความยืดหยุ่นของนโยบายต่างประเทศ กล่าวคือ มิใช่เพียงเพื่อให้ “โลกชื่นชอบไทย” แต่เพื่อให้ไทยสามารถดำรงจุดยืนของตนเองได้อย่างมั่นคง ท่ามกลางความขัดแย้งและแรงกดดันจากภายนอก

กล่าวโดยสรุป บทเรียนจากการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ชี้ให้เห็นว่า การรักษาเอกราชของรัฐขนาดกลางมิได้ขึ้นอยู่กับกำลังทางทหารเพียงอย่างเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการใช้สติปัญญา การรู้เขารู้เราอย่างลึกซึ้ง และการเปิดรับแบบเลือกสรร เพื่อสร้างความยอมรับ ความชอบธรรม และอำนาจต่อรองในระบบระหว่างประเทศ ดังนั้น ซอฟต์พาวเวอร์จึงควรถูกทำความเข้าใจใหม่ในฐานะยุทธศาสตร์สำคัญของประเทศไทยในการดำรงอยู่และรักษาผลประโยชน์แห่งชาติภายใต้ความผันผวนของโลกยุคปัจจุบัน

6.2 อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” ผู้วิจัยได้นำข้อค้นพบจากผลการวิจัยมาอภิปรายในเชิงวิเคราะห์ โดยเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดและบริบทของระบบระหว่างประเทศ เพื่ออธิบายความหมายและนัยสำคัญของปรากฏการณ์ที่ศึกษา ซึ่งสามารถสรุปประเด็นสำคัญในการอภิปรายได้ดังต่อไปนี้

6.2.1 การล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุครัชกาลที่ 4

ผลการวิจัยเกี่ยวกับการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกต่อสยามในยุครัชกาลที่ 4 สามารถอภิปรายได้ว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการขยายอำนาจทางทหารของมหาอำนาจใน

ลักษณะของการยึดครองดินแดนโดยตรงเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการที่มีลักษณะซับซ้อนและมีหลายมิติ ซึ่งครอบคลุมทั้งแรงกดดันทางการเมือง เศรษฐกิจ และแนวคิดเชิงบรรทัดฐาน โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “ความเป็นอารยะ” ที่ชาติตะวันตกใช้เป็นเกณฑ์ในการประเมินและจัดลำดับสถานะของรัฐในระบบระหว่างประเทศ

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับการวิเคราะห์ในบทที่ 4 ซึ่งชี้ให้เห็นว่า อังกฤษและฝรั่งเศสใช้เครื่องมือที่หลากหลายในการแผ่อิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นการใช้กำลังทางทหารในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น พม่าและเวียดนาม การใช้แรงจูงใจทางเศรษฐกิจและการค้ากับรัฐในคาบสมุทรมลายู ตลอดจนการใช้ศาสนาและการคุ้มครองมิชชันนารีเป็นเหตุผลในการแทรกแซงทางการเมือง อย่างไรก็ตาม การอภิปรายผลในที่นี้ช่วยยืนยันว่า กลไกเหล่านี้มิได้ดำเนินไปอย่างแยกส่วน หากแต่ทำงานร่วมกันในลักษณะของแรงกดดันเชิงระบบที่ค่อย ๆ บีบให้รัฐในภูมิภาคต้องปรับตัวเข้าสู่ระเบียบแบบแผนของโลกตะวันตก

ในกรณีของสยาม การที่รัฐมิได้ถูกยึดครองโดยตรงในช่วงต้นของกระบวนการล่าอาณานิคมมิได้หมายความว่าสยามอยู่นอกโครงสร้างของอำนาจดังกล่าว หากแต่สะท้อนถึงลักษณะเฉพาะของแรงกดดันที่มุ่งให้สยามต้องปรับตัวผ่านกลไกทางกฎหมายและเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น การทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ซึ่งมีผลจำกัดอำนาจอธิปไตยของรัฐในบางมิติ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและกระบวนการยุติธรรม แม้จะยังสามารถรักษาโครงสร้างรัฐและสถานะของความเป็นเอกราชไว้ได้ในภาพรวม

ในเชิงการตีความ ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การล่าอาณานิคมในกรณีของสยามเป็นกระบวนการที่ผสมผสานทั้งอำนาจเชิงบังคับและอำนาจเชิงบรรทัดฐาน กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง สยามต้องเผชิญกับศักยภาพของกำลังทางทหารของมหาอำนาจ ซึ่งสร้างแรงกดดันโดยตรงต่อความมั่นคงของรัฐ ขณะที่อีกด้านหนึ่ง ยังต้องเผชิญกับแรงกดดันให้ปรับตัวตามมาตรฐานของรัฐสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นในด้านกฎหมาย การค้า หรือการจัดระเบียบสังคม ซึ่งชาติตะวันตกกำหนดขึ้นเป็นแนวปฏิบัติที่ถือว่าเป็นสากลในขณะนั้น

ประเด็นสำคัญที่การอภิปรายนี้เน้นย้ำ คือ การล่าอาณานิคมมิได้เป็นเพียงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นบริบทเชิงโครงสร้างที่มีผลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ของรัฐ กล่าวคือ เป็นแรงกดดันที่ทำให้สยามไม่สามารถดำเนินนโยบายแบบเดิมได้อีกต่อไป และจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแนวทางในการรักษาเอกราชให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของระบบระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสามารถอภิปรายเชื่อมโยงกับบริบทของระบบระหว่างประเทศในปัจจุบัน ซึ่งมีแนวโน้มของความตึงเครียดและการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจเพิ่มสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ แม้ในช่วงหนึ่งของยุคโลกาภิวัตน์ ความร่วมมือระหว่างประเทศจะมีบทบาทเด่นชัด แต่ในระยะหลังกลับปรากฏแนวโน้มของการเผชิญหน้า การแข่งขันเชิงอิทธิพล และการใช้เครื่องมือทางการเมือง เศรษฐกิจ และความมั่นคงควบคู่กันมากขึ้น

ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า พลวัตของระบบระหว่างประเทศมิได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง หากแต่มีลักษณะของความต่อเนื่องในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ รัฐขนาดกลางยังคงต้องเผชิญกับแรงกดดันจากมหาอำนาจที่พยายามขยายอิทธิพลในหลายมิติ เพียงแต่รูปแบบของเครื่องมือที่ใช้มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้นตามบริบทของยุคสมัย

ดังนั้น การทำความเข้าใจการล่าอาณานิคมในยุครัชกาลที่ 4 จึงมิใช่เพียงการศึกษาอดีต หากแต่เป็นการทำความเข้าใจรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ยังคงมีนัยสำคัญในปัจจุบัน และเป็นพื้นฐานสำคัญในการอธิบายว่าเหตุใดสยามจึงเลือกใช้ซอฟต์พาวเวอร์เป็นเครื่องมือในการรักษาเอกราช ซึ่งจะนำไปสู่การอภิปรายในประเด็นถัดไป

6.2.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยาม

ผลการวิจัยเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 สามารถอภิปรายได้ว่า การดำเนินนโยบายของสยามในช่วงเวลาดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการปรับตัวเชิงรับต่อแรงกดดันจากชาติตะวันตก หากแต่เป็นการเลือกใช้เครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์อย่างมีแบบแผน ภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจในระบบระหว่างประเทศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจเชิงลึกต่อธรรมชาติของอำนาจและพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

ข้อค้นพบสำคัญประการหนึ่ง คือ การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่มีรากฐานมาจากประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้ที่ยาวนาน โดยเฉพาะในช่วงที่ทรงผนวชเป็นเวลาถึง 27 ปี ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระองค์ได้เสด็จจาริกไปในพื้นที่ต่าง ๆ ของสยาม ได้มีโอกาสสนทนาและแลกเปลี่ยนความรู้กับชาวต่างชาติ รวมถึงได้ศึกษาเรียนรู้ภาษา วิทยาการ และแนวคิดจากโลกตะวันตกอย่างต่อเนื่อง

ประสบการณ์ดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมมุมมองของพระองค์ต่อโลกและต่อสถานะของสยามในระบบระหว่างประเทศ กล่าวคือ ทำให้ทรงตระหนักอย่างชัดเจนถึงข้อจำกัดของรัฐ

ขนาดกลางอย่างสยาม ซึ่งไม่สามารถแข่งขันกับมหาอำนาจตะวันตกในเชิงกำลังทางทหารหรือทรัพยากรได้โดยตรง ความเข้าใจนี้สะท้อนอยู่ในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งที่ทรงมีพระราชดำริว่า

"ถ้าหากว่าเราพบบ่อทองในประเทศ เราพอที่จะใช้ซื้อเรือรบจำนวนร้อยๆ ลำก็ตาม เราก็คงไม่สามารถจะสู้กับพวกนี้ได้ เพราะเราจะต้องซื้อเรือรบและอาวุธจากประเทศเหล่านี้ พวกนี้จะหยุดขายให้เราเมื่อไรก็ได้..."

พระราชดำริดังกล่าวชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระองค์ทรงตระหนักถึงข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของการพึ่งพาอำนาจทางทหาร และความไม่สมดุลของอำนาจในระบบระหว่างประเทศ ซึ่งนำไปสู่การแสวงหา "อำนาจในรูปแบบอื่น" ที่สามารถใช้ในการรักษาเอกราชของรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า

ในประเด็นนี้ สามารถอภิปรายได้ว่า ซอฟต์พาวเวอร์ในกรณีของสยามมีลักษณะเป็น "อำนาจแห่งการโน้มน้าว" ที่ตั้งอยู่บนฐานของความชอบธรรม ความน่าเชื่อถือ และความสามารถในการสร้างความเข้าใจร่วม มากกว่าการใช้กำลังหรือการบังคับ กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ทำให้มหาอำนาจยอมรับสยามในฐานะรัฐที่มีอารยธรรม มีเหตุมีผล และสามารถดำรงอยู่ในระบบระหว่างประเทศได้โดยไม่จำเป็นต้องถูกครอบงำ

การดำเนินนโยบายในหลายมิติที่ปรากฏในผลการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นการปฏิรูปศาสนา การปรับค่านิยมทางการเมือง การดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างยืดหยุ่น การส่งเสริมการศึกษา และการเปิดรับวิทยาการตะวันตก ล้วนเป็นองค์ประกอบของกระบวนการสร้าง "อำนาจแห่งการโน้มน้าว" ดังกล่าว ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นจากมาตรการใดมาตรการหนึ่งโดยลำพัง หากแต่เป็นผลจากการบูรณาการนโยบายของรัฐอย่างเป็นระบบ

นอกจากนี้ การอภิปรายผลยังชี้ให้เห็นว่า การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 มีลักษณะเป็น "การปรับตัวเชิงรุก" มากกว่าการยอมจำนน กล่าวคือ แม้สยามจะต้องยอมรับเงื่อนไขบางประการ เช่น สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค แต่การยอมรับดังกล่าวเป็นการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ที่มุ่งรักษาเอกราชในภาพรวม มากกว่าการเผชิญหน้าที่อาจนำไปสู่การสูญเสียอธิปไตยโดยสิ้นเชิง

ในอีกด้านหนึ่ง ผลการวิจัยยังสะท้อนให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์มิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ หากแต่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการปรับตัวภายในของรัฐ กล่าวคือ การที่สยามสามารถสร้างความน่าเชื่อถือในสายตาของชาติตะวันตกได้ ส่วนหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในที่ทำให้รัฐมี

ลักษณะสอดคล้องกับมาตรฐานของโลกสมัยใหม่ ดังนั้น ซอฟต์พาวเวอร์ในกรณีนี้จึงควรถูกทำความเข้าใจในฐานะ “ผลลัพธ์ของการปฏิรูปเชิงโครงสร้าง” มากกว่าการสื่อสารภาพลักษณ์เพียงผิวเผิน

อย่างไรก็ตาม การอภิปรายผลยังชี้ให้เห็นข้อจำกัดของซอฟต์พาวเวอร์ กล่าวคือ แม้จะสามารถช่วยให้สยามรักษาเอกราชในภาพรวมได้ แต่ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการสูญเสียอำนาจในบางมิติได้อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะในด้านอธิปไตยทางกฎหมายและเศรษฐกิจภายใต้สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์มิใช่เครื่องมือที่สามารถทดแทนอำนาจรูปแบบอื่นได้ทั้งหมด หากแต่เป็นเครื่องมือที่ช่วย “บริหารข้อจำกัด” ของรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น เมื่อพิจารณาในภาพรวม การอภิปรายผลในประเด็นนี้ยืนยันว่า ซอฟต์พาวเวอร์ในกรณีของรัชกาลที่ 4 มิได้เป็นเพียงแนวคิดเชิงทฤษฎี หากแต่เป็นยุทธศาสตร์ที่ถูกนำมาใช้จริงในบริบททางประวัติศาสตร์ โดยมีรากฐานจากการใช้สติปัญญา การรู้เขารู้เราอย่างลึกซึ้ง และการเลือกใช้เครื่องมือที่เหมาะสมกับบริบทของระบบระหว่างประเทศ ซึ่งนำไปสู่การรักษาเอกราชของสยามภายใต้ข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจโลก และเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการถอดบทเรียนในประเด็นถัดไป

6.2.3 ถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

ผลการวิจัยเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 สามารถอภิปรายต่อไปได้ว่า บทเรียนจากกรณีของสยามมิได้มีคุณค่าเพียงในเชิงประวัติศาสตร์ หากแต่มีนัยสำคัญต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ของประเทศไทยในบริบทของระบบระหว่างประเทศในปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะของความผันผวน ความไม่แน่นอน และการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจที่ทวีความเข้มข้นมากขึ้น

ข้อค้นพบสำคัญที่สามารถอภิปรายได้ คือ ซอฟต์พาวเวอร์ควรถูกทำความเข้าใจใหม่ในฐานะ “ยุทธศาสตร์ของรัฐขนาดกลาง” มากกว่าการเป็นเพียงเครื่องมือเชิงวัฒนธรรมหรือเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในขณะที่แนวคิดซอฟต์พาวเวอร์ในเชิงนโยบายสาธารณะมักถูกนำไปใช้ในบริบทของการส่งเสริมภาพลักษณ์ การท่องเที่ยว หรือการส่งออกสินค้าเชิงวัฒนธรรม ผลการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าในความหมายเชิงยุทธศาสตร์ ซอฟต์พาวเวอร์เป็นเครื่องมือที่รัฐใช้ในการสร้างความยอมรับ ความชอบธรรม และอำนาจต่อรองในระบบระหว่างประเทศ

ในประเด็นนี้ การอภิปรายผลสะท้อนให้เห็นว่า แนวทางของรัชกาลที่ 4 มีลักษณะของการใช้ “สติปัญญาเป็นฐานของอำนาจ” กล่าวคือ การตระหนักถึงข้อจำกัดของกำลังทางทหาร และการเลือกใช้เครื่องมือที่เหมาะสมกับบริบทของรัฐ เป็นหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของรัฐขนาดกลาง ซึ่ง

สอดคล้องกับพระราชดำริที่เน้น “วาจาและหัวใจอันประกอบด้วยสติและปัญญา” เป็นอาวุธสำคัญในการเผชิญกับมหาอำนาจ

เมื่อเชื่อมโยงกับบริบทปัจจุบัน การอภิปรายผลชี้ให้เห็นว่า ประเทศไทยยังคงอยู่ในสถานะของรัฐขนาดกลางที่ต้องบริหารความสัมพันธ์กับมหาอำนาจภายใต้ข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ ไม่สามารถกำหนดทิศทางของระบบระหว่างประเทศได้โดยลำพัง แต่ต้องปรับตัวและใช้ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเอง ดังนั้น การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทนี้จึงควรมุ่งเน้นไปที่การสร้างความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจ และการยอมรับในเวทีระหว่างประเทศ มากกว่าการสร้างภาพลักษณ์เพียงผิวเผิน

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของ “การรู้เขารู้เราอย่างลึกซึ้ง” ในการกำหนดยุทธศาสตร์ของรัฐ กล่าวคือ การเข้าใจทั้งพลวัตของมหาอำนาจและข้อจำกัดของตนเองเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การใช้ซอฟต์พาวเวอร์มีประสิทธิผล ในบริบทปัจจุบันที่ระบบระหว่างประเทศมีความซับซ้อนมากขึ้น ความสามารถในการวิเคราะห์และตีความสถานการณ์อย่างรอบด้านจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดความสำเร็จของนโยบาย

อีกประเด็นหนึ่งที่สามารถอภิปรายได้ คือ แนวคิดเรื่อง “การเปิดรับแบบเลือกสรร” ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในกรณีของสยามในยุครัชกาลที่ 4 การเปิดรับองค์ความรู้และแนวปฏิบัติจากภายนอกโดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์ของตนเอง เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้รัฐสามารถปรับตัวได้อย่างยั่งยืน สำหรับประเทศไทยในปัจจุบัน การเผชิญกับกระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีทำให้การเปิดรับอย่างมีวิจารณญาณและการรักษาสมดุลระหว่างการเปลี่ยนแปลงกับการธำรงรักษาเป็นสิ่งจำเป็น

อย่างไรก็ตาม การอภิปรายผลยังชี้ให้เห็นข้อจำกัดของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ กล่าวคือ แม้จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความยอมรับและเพิ่มอำนาจต่อรอง แต่ไม่สามารถทดแทนอำนาจในรูปแบบอื่นได้ทั้งหมด ดังนั้น การใช้ซอฟต์พาวเวอร์อย่างมีประสิทธิผลจำเป็นต้องดำเนินควบคู่ไปกับนโยบายด้านอื่น เช่น ความมั่นคง เศรษฐกิจ และการพัฒนาศักยภาพภายในของรัฐ

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การอภิปรายผลในประเด็นนี้ยืนยันว่า บทเรียนจากการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 มีลักษณะเป็น “บทเรียนเชิงยุทธศาสตร์” ที่สามารถนำมาปรับใช้ในบริบทปัจจุบันได้ กล่าวคือ การใช้สติปัญญาเป็นฐานของการตัดสินใจ การรู้เขารู้เราอย่าง

ลึกซึ้ง และการเปิดรับแบบเลือกสรร เป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงอยู่ของรัฐขนาดกลางในระบบระหว่างประเทศ

ดังนั้น ซอฟต์พาวเวอร์จึงควรถูกทำความเข้าใจในฐานะเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ของประเทศไทยในการรักษาเอกราช เสริมสร้างสถานะ และบริหารความสัมพันธ์กับมหาอำนาจ ภายใต้ความผันผวนของระบบระหว่างประเทศในยุคปัจจุบัน

6.3 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ในการรักษาเอกราชของสยามภายใต้บริบทของการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

6.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการรักษาเอกราชของสยาม สามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับประเทศไทยในบริบทปัจจุบันได้ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ควรยกระดับซอฟต์พาวเวอร์ให้เป็นยุทธศาสตร์ระดับชาติ ไม่ใช่เพียงเครื่องมือเชิงวัฒนธรรมหรือเศรษฐกิจ

จากผลการวิจัยพบว่า ซอฟต์พาวเวอร์ในกรณีของรัชกาลที่ 4 เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์รัฐที่ใช้ในการรักษาเอกราช มิใช่เพียงกิจกรรมเชิงภาพลักษณ์ ดังนั้น ภาครัฐของไทยควรกำหนดนโยบายซอฟต์พาวเวอร์ให้เชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์ด้านการต่างประเทศ ความมั่นคง และเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจต่อรองในเวทีระหว่างประเทศได้อย่างแท้จริง

ประการที่สอง ควรพัฒนาขีดความสามารถด้านการวิเคราะห์เชิงยุทธศาสตร์ของรัฐโดยใช้สติปัญญาเป็นฐานของการกำหนดนโยบาย

บทเรียนจากรัชกาลที่ 4 สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการใช้สติปัญญาและการประเมินสถานการณ์อย่างรอบด้านในการเลือกใช้เครื่องมือที่เหมาะสม ดังนั้น รัฐไทยควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาหน่วยงานด้านการวิเคราะห์นโยบายและการต่างประเทศ เพื่อเสริมสร้างความสามารถในการประเมินสถานการณ์ระหว่างประเทศอย่างแม่นยำและทันต่อการเปลี่ยนแปลง

ประการที่สาม ควรดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบสมดุล (balanced diplomacy) เพื่อรักษาพื้นที่เชิงนโยบายของประเทศ

จากผลการวิจัยพบว่า การรักษาความสัมพันธ์กับมหาอำนาจหลายฝ่ายอย่างสมดุลเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้สยามสามารถรักษาเอกราชได้ ดังนั้น ในบริบทปัจจุบันที่มีการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจสูงขึ้น ประเทศไทยควรดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ยืดหยุ่นและไม่ผูกพันกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมากเกินไป เพื่อรักษาอำนาจในการตัดสินใจและผลประโยชน์ของชาติ

ประการที่สี่ ควรส่งเสริมการเปิดรับองค์ความรู้และนวัตกรรมจากภายนอกในลักษณะ “เลือกสรร”

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การเปิดรับวิทยาการตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพของรัฐ อย่างไรก็ตาม การเปิดรับดังกล่าวเป็นไปในลักษณะของการเลือกสรร มิใช่การเลียนแบบโดยสิ้นเชิง ดังนั้น ประเทศไทยควรส่งเสริมการนำเทคโนโลยีและองค์ความรู้จากต่างประเทศมาประยุกต์ใช้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับบริบทของประเทศ และการรักษาอัตลักษณ์ของตนเอง

ประการที่ห้า ควรสร้างความน่าเชื่อถือของประเทศผ่านการพัฒนาภายในควบคู่กับการสื่อสารภาพลักษณ์

ซอฟต์พาวเวอร์ที่มีประสิทธิผลมิได้เกิดจากการสร้างภาพลักษณ์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องตั้งอยู่บนความสอดคล้องระหว่างสิ่งที่รัฐนำเสนอและความเป็นจริงภายในประเทศ ดังนั้น รัฐไทยควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพของสถาบัน ความโปร่งใส และเสถียรภาพทางสังคม เพื่อสร้างความไว้วางใจในระยะยาว

ประการที่หก ควรบูรณาการนโยบายด้านการศึกษาและวิทยาการเข้ากับยุทธศาสตร์ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การศึกษาและวิทยาการเป็นฐานสำคัญของซอฟต์พาวเวอร์ในระยะยาว ดังนั้น ประเทศไทยควรลงทุนในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การวิจัย และนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับศักยภาพของประเทศและสร้างความน่าเชื่อถือในเวทีระหว่างประเทศ

ประการที่เจ็ด ควรใช้ซอฟต์พาวเวอร์เป็นเครื่องมือในการลดความตึงเครียดและสร้างความร่วมมือในเวทีระหว่างประเทศ

ในบริบทของโลกปัจจุบันที่มีความขัดแย้งและการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจเพิ่มสูงขึ้น ซอฟต์พาวเวอร์สามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจ ความร่วมมือ และความไว้วางใจระหว่างประเทศ ซึ่งจะช่วยให้ประเทศไทยสามารถดำรงบทบาทอย่างสร้างสรรค์และรักษาผลประโยชน์ของตนได้อย่างยั่งยืน

โดยสรุป ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยควรถูกพัฒนาให้เป็นยุทธศาสตร์ของรัฐที่มีความบูรณาการ ครอบคลุมทั้งมิติภายในและภายนอก โดยมีการใช้สติปัญญา การรู้เขารู้เราอย่างลึกซึ้ง และการเปิดรับแบบเลือกสรรเป็นหลักในการดำเนินนโยบาย เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและความสามารถในการดำรงอยู่ของประเทศในระบบระหว่างประเทศ

6.3.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากผลการศึกษาการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยาม ผู้วิจัยเห็นว่ามีประเด็นสำคัญหลายประการที่สามารถนำไปต่อยอดในการวิจัยครั้งต่อไป เพื่อขยายองค์ความรู้ให้มีความลุ่มลึกและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ควรมีการศึกษาต่อเนื่องในเชิงประวัติศาสตร์ไปยังสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อให้เห็นพัฒนาการของยุทธศาสตร์ของรัฐอย่างเป็นระบบ

แม้ว่าการวิจัยครั้งนี้จะมุ่งเน้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นช่วงของการวางรากฐานสำคัญของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ แต่การศึกษาต่อเนื่องไปยังสมัยรัชกาลที่ 5 จะช่วยให้เห็นถึงความต่อเนื่องและการปรับเปลี่ยนของยุทธศาสตร์ดังกล่าวในบริบทที่มหาอำนาจตะวันตกเริ่มใช้กำลังและแรงกดดันในเชิงฮาร์ดพาวเวอร์อย่างเข้มข้นมากขึ้นต่อภูมิภาค อันจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่าซอฟต์พาวเวอร์สามารถทำงานร่วมกับเครื่องมืออื่นของรัฐได้อย่างไรภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป

ประการที่สอง ควรมีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับรัฐขนาดกลางอื่นที่สามารถรักษาเอกราชได้ในบริบทของจักรวรรดินิยม

การวิจัยเปรียบเทียบระหว่างสยามกับรัฐอื่นที่มิได้ตกเป็นอาณานิคม หรือสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ในระดับหนึ่ง จะช่วยให้สามารถสังเคราะห์ปัจจัยร่วมและปัจจัยเฉพาะที่มีผลต่อความสำเร็จของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในฐานะยุทธศาสตร์ของรัฐได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น และยกระดับข้อค้นพบจากกรณีศึกษาของสยามไปสู่การอธิบายในเชิงทฤษฎีที่กว้างขึ้น

ประการที่สาม ควรมีการศึกษาการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัฐขนาดกลางในบริบทของโลกปัจจุบัน ในเชิงกรณีศึกษา

การศึกษาต่อไปอาจมุ่งวิเคราะห์กรณีของรัฐขนาดกลางในยุคปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจรูปแบบ วิธีการ และข้อจำกัดของการใช้ซอฟต์พาวเวอร์ในการบริหารความสัมพันธ์กับมหาอำนาจ อันจะช่วยให้สามารถเปรียบเทียบกับกรณีของสยามในอดีตได้อย่างเป็นรูปธรรม

ประการที่สี่ ควรมีการพัฒนากรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทของรัฐขนาดกลาง

ผลการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า ซอฟต์พาวเวอร์มีบทบาทเป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ของรัฐขนาดกลาง อย่างไรก็ตาม กรอบแนวคิดในปัจจุบันยังขาดการอธิบายในมิตินี้อย่างเป็นระบบ ดังนั้น การวิจัยในอนาคตควรมุ่งพัฒนากรอบแนวคิดที่สามารถอธิบายบทบาท เงื่อนไข และข้อจำกัดของซอฟต์พาวเวอร์ในบริบทของรัฐขนาดกลางโดยเฉพาะ

ประการที่ห้า ควรมีการศึกษาบทบาทของตัวแสดงอื่นนอกเหนือจากรัฐในการขับเคลื่อนซอฟต์พาวเวอร์

แม้ว่าการวิจัยครั้งนี้จะมุ่งเน้นบทบาทของผู้นำและรัฐเป็นหลัก แต่ในความเป็นจริง ซอฟต์พาวเวอร์มิได้เกิดขึ้นจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว การศึกษาต่อไปควรพิจารณาบทบาทของชนชั้นนำ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ในการร่วมสร้างและขับเคลื่อนอำนาจเชิงโน้มน้าวของประเทศ ทั้งในบริบททางประวัติศาสตร์และร่วมสมัย เพื่อให้เข้าใจพลวัตของซอฟต์พาวเวอร์ในมิติที่กว้างและรอบด้านมากยิ่งขึ้น

โดยสรุป ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไปมุ่งเน้นการขยายขอบเขตของการศึกษาในเชิงช่วงเวลา เชิงเปรียบเทียบ และเชิงทฤษฎี ตลอดจนการพิจารณาบทบาทของตัวแสดงที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับซอฟต์พาวเวอร์ในฐานะยุทธศาสตร์ของรัฐขนาดกลางให้มีความสมบูรณ์และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

กำธร เลี้ยงสัจธรรม. (2555). ย้อนคดีอำแดงเหมือน เมื่อหญิงสาวลุกขึ้นสู้ ไม่ยอมถูกคลุมถุงชนให้ชายที่ตัวไม่รัก. *ศิลปวัฒนธรรม, ธันวาคม 2555*.

กิตติ ประเสริฐสุข. (2567). *ถอดรหัส soft power ไทย : คืออะไร ขับเคลื่อนอย่างไร จากบทเรียนเกาหลี จีน และญี่ปุ่น = Unlocking Thai soft power : whatand howlessons learned from Korea, China, and Japan*. แสงดาว.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2567). *พลังสุดนุ่มนวล : หนุนเนื่องความสำเร็จ*. ซัคเซส พับลิชชิ่ง.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, & นภนาท อนุพงศ์พัฒน์. (2561). *ปกิณกคดี 100 ปี การสาธารณสุขไทย ในวาระ 100 ปี การสาธารณสุขไทย (พ.ศ.2461-2561)*. สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.).

ไกรฤกษ์ นานา. (2547, มกราคม). เบื้องหลัง พระราชดำรัส ร.4 เรื่องเสียเมืองเขมร “เราขอบอกท่านด้วยความเจ็บปวดยิ่ง”. *ศิลปวัฒนธรรม*. https://www.silpa-mag.com/quotes-in-history/article_21058

จารุวรรณ แก้วมะโน (บ.ก.). (2566). *สรุปการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 25 เรื่อง เสริมพลังประชาธิปไตย: บทบาทของซอฟต์พาวเวอร์กับการมีส่วนร่วมของพลเมือง*. สถาบันพระปกเกล้า.

เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค). (2563). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*. ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.

ชนะศึก วิเศษชัย. (2565). *เสถียรภาพทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท่ามกลางลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตก*. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร.

ชลภูมิ บรรหาร. (2016). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการใช้ศิลปวัฒนธรรมสร้างความทันสมัย. *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, *18*(ฉบับที่ 1), 15–25.

ชลภูมิ บรรหาร. (2552). *ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* [สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เซอร์ จอห์น เบาริง. (2556). *บันทึกรายวันของ เซอร์ จอห์น เบาริง และสนธิสัญญาเบาริง* (นันทนา ตันติเวสส, ผู้แปล). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เซอร์จอห์น เบาว์ริง. (2569). *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 2* (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณฑิกา ศรีอุดม, บ.ก.; อนันต์ ศรีอุดม, กัณฐิกา ศรีอุดม, & พีรศรี โพวาทอง, ผู้แปล). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ฐนพงศ์ ลือขจรชัย. (2565). *เมื่อจักรพรรดิราชหลั่งน้ำตา: ปัญหาการได้และเสียดินแดนของสยาม* [ดุษฎีนิพนธ์ สาขาประวัติศาสตร์]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เด่นพงษ์ แสนคำ, & อัครยา สังขจันทร์. (2563). บทวิเคราะห์รัฐไทยกับการปฏิรูปพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, *11*(1), 141–170.

ทวีป วรดิลก. (2551). *ประวัติศาสตร์จีน* (10 พิมพ์ครั้งที่). สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

เทอดพงศ์ คงจันทร์. (2547). *การเมืองเรื่อง สถาปนาพระจอมเกล้าฯ*. สำนักพิมพ์มติชน.

ธนโชติ เกียรติณภัทร. (2015). คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ยุคล่าอาณานิคมในจีน พม่า เวียดนาม และอินโดนีเซีย. *วารสารดำรงวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร*, *14*(2), 85–112. https://harrt.in.th/handle/123456789/7660

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ปรามินทร์ เครือทอง, ประยุกต์ บุนนาค, & นิภาพร รัชตพัฒนากุล. (2565). *สยามพิมพการ : ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย*. มติชน.

นฤมล ธีรวัฒน์. (2525). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นายเอ บี กริสโวลด์ แต่ง ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล แปล. (2547). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ปวีณา หมู่อุบล. (2567). *อำนาจนำพระนั่งเกล้าฯ : การเมืองวัฒนธรรมของชนชั้นนำต้นรัตนโกสินทร์*. มติชน.

ปาลเลกัวซ์, ฌ.-บัปติสต์., & สันต์ ท. โกมลบุตร. (2552). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. ศรีปัญญา.

พรทิพย์ เฉิดฉินนภา. (2016). การเปลี่ยนแปลงระบบการเขียนในสมัยรัตนโกสินทร์. *วรรณวิทัศน์, 3*.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2560). *เจ้าชีวิต พงศาวดาร ๙ รัชกาล แห่งราชวงศ์จักรี*. สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2563). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔*. สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2559). *ศิลปกรรมในพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ไพศาล เปี่ยมเมตตาวัฒน์. (2558). *สยาม ผ่านมุมกล้อง จอห์น ทอมสัน ๒๔๐๘-๙ : รวมทั้งนครวัดและเมืองชายฝั่งประเทศจีน* (หม่อมราชวงศ์นริศรา จักรพงษ์, บ.ก.). สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์.

ภูธร ภูมะธน. (2568). *ดาราศาสตร์ไทย สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ*. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.

ม.ร.ว. แน่งน้อย ศักดิ์ศรี. (2549). *พระอภิเนาว์นิเวศน์ : พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. มติชน.

ไมเคิล ไรท์. (2016, กันยายน 7). ระบบการศึกษาและอำนาจในสังคมไทย ฝรั่งเป็น “อริ” หรือ “อริยะ” ? *มติชนสุดสัปดาห์*.

วรพล ไม้สน. (2566). *สหวิทยาการในสรรพคราสหว้ากอ*. สถาบันวิจัยดาราศาสตร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน).

วิกรม คุ้มไพโรจน์. (1977). *ประเทศไทยกับปัญหาอินโดจีนของฝรั่งเศส ค.ศ. 1937-1947 (พ.ศ. 2480-2490)* [จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.1977.179

วิชิต สุรพงษ์ชัย. (2540). *ยุโรปกับรัชมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่มที่ 1 (ยุโรป : ภัยคุกคามต่อเอกราช)*.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2014). *จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : การเข้ามาและผลกระทบ*. โครงการวิจัย “ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”.

วิลเลียม แอล. บรัดเลย์. (2567). *สยามแต่ปางก่อน 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์*. มติชน.

ศักดิภัท เชาวน์ลักณ์สกุล, & สุภัทรา อำนวยสวัสดิ์. (2017). สยามกับการล่าอาณานิคมสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453). *Chophayom Journal*, *28*(1), 71–78. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/ejChophayom/article/view/88857

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2558). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระราชวิเทโศบายเปิดประเทศ. *ศิลปวัฒนธรรม*.

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2561, ตุลาคม). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์สยามที่ทรงรู้เท่าทันภัยคุกคามจากชาติตะวันตก. *ศิลปวัฒนธรรม*.

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ. (2566). *บันทึกงานเปิดตัวหนังสือและการเสวนาเรื่อง “Siam’s Foreign Relations in the Reign of King Mongkut, 1851-1868”*.

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ. (2567). *สืบหาพระราชหัตถเลขาจรเข้และปลาวาฬ*. กระทรวงการต่างประเทศ.

ส.ธรรมยศ. (2563). *REX SIAMEN SIUM หรือ พระเจ้ากรุงสยาม*. สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

สมปอง พงษ์ไมตรี, & สุภาพ กลิ่นเรือง. (ม.ป.ป.). *โฉมหน้าใหม่ของการศึกษาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔*. โครงการพระจอมเกล้าศึกษา.

สมปอง ยิ้มละมัย, & สุภาพ กลิ่นเรือง. (ม.ป.ป.). *สยามเปิดประตูทางการค้า สมัยรัชกาลที่ 4 : รากฐานการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ*. โครงการพระจอมเกล้าศึกษา. สืบค้น 20 เมษายน 2026, จาก https://www.lib.kmutt.ac.th/kingmongkutstudy-globaltrade/

สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2561). *ณ หว้ากอ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต*. สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

สารสิน วีระผล. (2567). *จิ้มก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน 2195-2396* (2 พิมพ์ครั้งที่). มติชน.

สิทธิ์ บุตรอินทร์. (2005). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอัจฉริยภาพด้านการพระศาสนา. *The Journal of the Royal Institute of Thailand*, *30*(2), 322–336.

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. (2523). *ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.2398-2453)* [Thesis, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.1980.546

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2563, กันยายน 23). *ปัญหาเอกราชในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. สถาบันปรีดี พนมยงค์. https://pridi.or.th/th/content/2020/09/428

สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2013). วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย ในรอบ 200 ปี. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, *1*(1 (กรกฎาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2556)).

สุนันท์ ไชยเมล์. (2524). *สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* [มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ]. https://hdl.handle.net/20.500.14740/38121

สุเนตร ชุตินธรานนท์, & วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์. (2021). *ฝรั่งรุกพระนั่งเกล้าฯ : การทูตสยามคราวจักรวรรดินิยมบุกอุษาคเนย์*. สำนักพิมพ์มติชน.

สุวรรณา สัจจวีรวรรณ. (2519). *เปรียบเทียบการดำรงรักษาเอกราชของประเทศไทย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยเจ้ามินดงและของญวนโดยจักรพรรดิ์ตือตึก* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรวรรณ ทรัพย์พลอย. (2557). *หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังสราญรมย์ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗*. สำนักงานปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.

อารี สวัสดี. (2561). พระอัจฉริยภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : อุปราคา สร้างชาติด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. *วารสาร วิทยาศาสตร์*.

อิงอร เนตรานนท์. (2562). *พลังอำนาจแห่งชาติซอฟท์เพาเวอร์ของไทยในศตวรรษที่ 21* [ดุษฎีนิพนธ์ (ปร.ด. (รัฐประศาสนศาสตร์))]. มหาวิทยาลัยรังสิต.

Anderson, B. R. O. . (1991). *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Ashley, R., & Shipper, A. W. (2022). The Art of Thai Diplomacy: Parables of Alliance. *Pacific Affairs*, *95*(2), 227–263. https://doi.org/10.5509/2022952227

Attard, B. (2023). Informal Empire: The Origin and Significance of a Key Term. *Modern Intellectual History*, *20*(4), 1219–1250. https://doi.org/10.1017/S147924432200052X

Baird, I. G. (2011). *Questioning the Precolonial, Colonial and Postcolonial in the Context of the Brao of Southern Laos and Northeastern Cambodia*.

Baker, C., & Phongpaichit, P. (2009). *A History of Thailand*. Cambridge University Press.

Bastin, J. Sturgus. (2529). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่*. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Beetham, David. (1991). *The legitimation of power*. Palgrave.

Benvenisti, Eyal. (2013). *The International Law of Occupation*. Oxford University Press.

Betts, R. F. (1961). *Assimilation and association in French colonial theory, 1890-1914*. Columbia University Press.

Böhm, S., Dinerstein, A. C., & Spicer, A. (2010). (Im)possibilities of Autonomy: Social Movements in and beyond Capital, the State and Development. *Social Movement Studies*, *9*(1), 17–32. https://doi.org/10.1080/14742830903442485

Booth, A. (1991). The economic development of Southeast Asia: 1870–1985. *Australian Economic History Review*, *31*(1), 20–52. https://doi.org/10.1111/aehr.311003

Boykoff, J. (2022). Toward a Theory of Sportswashing: Mega-Events, Soft Power, and Political Conflict. *Sociology of Sport Journal*, *39*(4), 342–351. https://doi.org/10.1123/SSJ.2022-0095

Brand Finance. (2026). *Global Soft Power Index*. https://static.brandirectory.com/reports/brand-finance-soft-power-index-2026-digital-1.pdf

Brand, R. A. (1994). External Sovereignty and International Law. *Fordham International Law Journal*, *18*(5). http://ir.lawnet.fordham.edu/ilj

Butt, D. (2013). *Colonialism and Postcolonialism*. Wiley-Blackwell.

Callahan, M. P. (2002). State formation in the shadow of the Raj: violence, warfare and politics in colonial Burma. *Japanese Journal of Southeast Asian Studies*, *39*(4), 513–536.

Camilleri, J. A. ., & Falk, Jim. (1992). *The end of sovereignty? : the politics of a shrinking and fragmenting world*. E. Elgar.

Chandler, D. P. (1972). Cambodia's Relations with Siam in the Early Bangkok Period: the politics of a Tributary State. *Journal of the Siam Society*, *60*(1), 153–169.

Chandler, D. P. . (2008). *A History of Cambodia*. Westview Press.

Chen, S. (2020). The Chinese Tributary System and Traditional International Order in East Asia during the Ming and Qing Dynasties from the Sixteenth to Nineteenth Century. *Journal of Chinese Humanities*, *5*(2), 171–199. https://doi.org/10.1163/23521341-12340079

Chen, T.-Chiang. (2022). *INTERNATIONAL LAW OF RECOGNITION, WITH SPECIAL REFERENCE TO PRACTICE IN GREAT BRITAIN AND THE... UNITED STATES: Reprint of 1951 ed.* LEGARE STREET PRESS.

Conference on Security and Co-operation in Europe. (1975). *Helsinki Final Act*. https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf

Crawford, James. (2006). *The creation of states in international law*. Clarendon Press ; Oxford University Press.

Cutcliffe, S. H., Leder, L. H., Simon, R., & Jennings, F. P. (1981). *COLONIAL INDIANPOLICY AS A MEASURE OF RISING IMPERIALISM: NEW YORK AND PENNSYLVANIA, 1700-1755*.

Dar, K. B., & Luan, V. D. (2022). CHINA-VIETNAM-FRANCE RELATIONS ON THE VERGE OF THE COLLAPSE OF THE TRIBUTARY SYSTEM IN THE 19TH CENTURY. *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategy*, *49*(2).

Dinstein, Y. (2019). *The International Law of Belligerent Occupation*. Cambridge University Press.

Dommen, A. J. . (2002). *Indochinese Experience of the French and the Americans : Nationalism and Communism in Cambodia, Laos and Vietnam*. Indiana University Press.

Elaref, A. I. A. (2023). Colonial discourse studies: Uncovering the unfair otherness. *Arab World English Journal for Translation and Literary Studies*, *7*(2), 83–92.

Fairbank, J. K. (1942). Tributary Trade and China's Relations with the West. *The Far Eastern Quarterly*, *1*(2), 129. https://doi.org/10.2307/2049617

Fan, Y. (2008). SOFT POWER: POWER OF ATTRACTION OR CONFUSION? *Place Branding and Public Diplomacy*, *4*, 147–158. https://doi.org/https://doi.org/10.1057/pb.2008.4

Fanon, F., Sartre, J.-P., & Farrington, C. (1963). *The wretched of the earth* (ปี 36). Springer.

Fassbender, B. (2023). Are the EU Member States Still Sovereign States? The Perspective of International Law. *European Papers - A Journal on Law and Integration* , *8*(3), 1629–1643. https://doi.org/10.15166/2499-8249/733

Frederick, W. H. (2018, กรกฎาคม 20). *History of Southeast Asia: Patterns of a Colonial Age*. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/place/history-of-Southeast-Asia-556509

Gallarotti, G. M. (2011). Soft Power: what it is, why it's important, and the conditions for its effective use Introduction 1. ใน *Journal of Political Power* (ปี 4, ฉบับที่ 1). Cambridge University Press. http://works.bepress.com/giulio_gallarotti/3/

Gill, B., & Huang, Y. (2006). Sources and limits of Chinese 'soft power'. *Survival*, *48*(2), 17–36. https://doi.org/10.1080/00396330600765377

Gong, G. W. . (1984). *The Standard of "Civilization" in International Society*. Clarendon Press.

Grant, T. D. (1999). Defining statehood: The Montevideo Convention and its discontents. *Columbia Journal of Transnational Law*, *37*(2), 403–458.

Hall, D. G. E. (1945). *Europe And Burma*. Oxford University Press.

Hall, D. G. E. (2565). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร*. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Hanh, N. T. M. (2022). The End of the Tributary Relationship between Vietnam and China in the Second Half of the Nineteenth Century. *Asia-Pacific Social Science Review*, *22*(1), 1–12. https://doi.org/10.59588/2350-8329.1431

Hathaway, O. A. (2008). INTERNATIONAL DELEGATION AND STATE SOVEREIGNTY. *Law and Contemporary Problems*, *71*(1), 115–150. http://untreaty.un.org/English/overview.asp

Hinsley, F. H. . (1986). *Sovereignty*. Cambridge University Press.

Hirono, M. (2008). Introduction: Christian "Civilizing Missions" of the Past and Present. ใน M. Hirono (บ.ก.), *Civilizing Missions: International Religious Agencies in China* (น. 1–18). Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9780230616493_1

Horvath, R. J. (1972). A Definition of Colonialism. *Current Anthropology*, *13*(1), 45–57. https://doi.org/10.1086/201248

Hukil, S. (2015). Is Public Diplomacy Inherently a Manifestation of "Soft Power"? *Glendon Journal of International Studies*, *8*(1–2). http://muse.jhu.edu/journals/mediterranean_quarterly/

Ibrahim Awad Elaref, A. (2023). Colonial Discourse Studies: Uncovering the Unfair Otherness. *Arab World English Journal For Translation and Literary Studies*, *7*(2), 83–92. https://doi.org/10.24093/awejtls/vol7no2.6

Indonesia Investments. (2025). *Colonial Period of Indonesia*. Indonesia Investments. https://www.indonesia-investments.com/culture/politics/colonial-history/item178

Jackson, R. H. . (1990). *Quasi-states : sovereignty, international relations, and the Third World*. Cambridge University Press.

Jin, Y. (2015). Continuity of Japan's Soft Power: Historical Legacies and National Identity. *The Asian Conference on the Social Sciences 2015*. www.iafor.org

JOHN LOCKE เขียน สมบัติ จันทรวงศ์ แปล. (2566). *ความเรียงที่สองว่าด้วยการปกครอง (Second Treatise of Government)*. มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยละการพัฒนา (โครงการคบไฟ).

Kaewrungrueng, C., & Puchaneeyakul, P. (2026, มีนาคม). FROM THE LOSS OF JUDICIAL SOVEREIGNTY TO THE PRESERVATION OF INDEPENDENCE: RETHINKING EXTRATERRITORIAL TREATIES AS STRATEGIC INSTRUMENTS OF THE THAI STATE. *The 21st National and International Conference "Innovation and Integration of Multidisciplinary Knowledge for Sustainable Social Development" March 2-4, 2026*. http://journalgrad.ssru.ac.th/index.php/8thconference/article/view/5813/4388

Krasner, S. D. (2001). Abiding Sovereignty. *International Political Science Review*, *22*(3), 229–251. https://doi.org/10.1177/0192512101223002

Krasner, S. D. . (1999). *Sovereignty : organized hypocrisy*. Princeton University Press.

Ku, C. (1994). Abolition of China's Unequal Treaties and the Search for Regional Stability in Asia, 1919-1943. *Chinese (Taiwan) Yearbook of International Law and Affairs*, *12*, 67–86. https://scholarship.law.tamu.edu/facscholar/413

Lange, M., Mahoney, J., & Vom Hau, M. (2006). Colonialism and development: A comparative analysis of Spanish and British colonies. *American Journal of Sociology*, *111*(5), 1412–1462. https://doi.org/10.1086/499510

Lauterpacht, Hersch. (2013). *Recognition in international law* (Reprint of 1947 ed.). Cambridge University Press.

Lee, G. (2009). *A Theory of Soft Power and Korea's Soft Power Strategy*.

Lee, J. J. (2018, ธันวาคม). *Colonialism and ASEAN Identity: Inherited "mental barriers" hindering the formation of a collective ASEAN identity*. Kyoto Review of Southeast Asia. https://kyotoreview.org/trendsetters/colonialism-asean-identity/#:~:text=Motivated%20by%20a%20need%20for%20raw%20materials%20and%20new%20markets%20to%20sustain%20the%20industrial%20development%20of%20their%20metropoles%2C%20the%20European%20powers%20embarked%20on%20a%20series%20of%20colonizing%20missions%20between%20the%2017th%20to%2019th%20century%20in%20Southeast%20Asia%20(Christie%201996).

Lee, S. T. (2023). Vaccine diplomacy: nation branding and China's COVID-19 soft power play. *Place Branding and Public Diplomacy*, *19*(1), 64–78. https://doi.org/10.1057/s41254-021-00224-4

Leonowens, A. H. (1870). *The English Governess at the Siamese Court*. Fields, Osgood, & Co.

Linklater, A. (1998). *The Transformation of Political Community*. Polity Press.

LotusArise. (2023, มิถุนายน 13). *Imperialism and Colonialism: South-East Asia*. https://lotusarise.com/imperialism-and-colonialism-south-east-asia-upsc/#:~:text=integral%20provider%20of%20material%20and%20resources

Loughlin, Martin. (2004). *The Idea of Public Law*. Oxford University Press.

Lyu, J. (2023). The Soft Power Exertion of the Roman Empire in the Pax Romana Period: The Cases of the Iberian Peninsula and Southeast Asia. *Advances in Education, Humanities and Social Science Research*, *4*(1), 401. https://doi.org/10.56028/aehssr.4.1.401.2023

Mahlangu, J. (2025). *The influence of the IMF and World Bank on national sovereignty*. https://doi.org/10.31124/advance.174825403.36414001/v1

Mäĺksoo, Lauri. (2022). *Illegal annexation and state continuity : the case of the incorporation of the Baltic states by the USSR : a study of the tension between normativity and power in international law*. Brill/ Nijhoff.

Marr, D. G. . (1995). *Vietnam 1945 : the Quest for Power*. University of California Press.

Marxsen, C. (2015). Territorial Integrity in International Law-Its Concept and Implications for Crimea. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)*, *75*, 7–26. http://www.zaoerv.de

McGiffert, Carola. (2009). *Chinese soft power and its implications for the United States : competition and cooperation in the developing world : a report of the CSIS smart power initiative*. CSIS (Center for Strategic & International Studies).

Moffat, A. L. . (1961). *Mongkut, The King of Siam*. Cornell UP.

Mohamad, G. S., McDivitt, J. F., Wolters, O. W., Legge, J. D., Adam, A. W., & Leinbach, T. R. (2025, สิงหาคม 7). *Indonesia in History: Dutch territorial expansion*. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/place/Indonesia

Mokyr, J. (2005). The Intellectual Origins of Modern Economic Growth. *The Journal of Economic History*, *65*(2), 285–351. https://doi.org/10.1017/S0022050705000112

Napoli, J. (2023). "Soft Power" in the Roman Empire? A Reassessment of Cicero's "Vis Benevolentiae" Through Contemporary Political Science. *Brief Encounters*, *1*(7). https://doi.org/10.24134/be.v7i1.6

Neon Snidvongs. (2023). *SIAM'S FOREIGN RELATIONS IN THE REIGN OF KING MONGKUT, 1851-1868*. Ministry of Foreign Affairs.

Nguyen, N., & Luu, Q. (2025). Cambodia's Strategic Role in Vietnam-Siam Relations in the early decades of the 19th century. *Eminak*, (2(50)), 59–76. https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).787

Nye, J. (2004). Soft Power: The means to success in world politics. ใน *New York: Public Affairs*. Public Affairs.

Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *616*(1), 94–109. https://doi.org/10.1177/0002716207311699

Ohnesorge, H. W. (2020). *Soft Power*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-29922-4

Onyije, O. F., & Eboh, L. (2011). Colonialism and Education. ใน *Mediterranean Journal of Social Sciences* (ปี 2, ฉบับที่ 4).

Orchiston, W., & Orchiston, D. L. (2021). KING RAMA IV, SIR HARRY ORD AND THE TOTAL SOLAR ECLIPSE OF 18 AUGUST 1868: POWER, POLITICS AND ASTRONOMY. *Journal of Astronomical History and Heritage*, *24*(2), 389–404. https://doi.org/10.3724/SP.J.1440-2807.2021.02.07

Owart Suthiwartnarueput. (2021). *From Extraterritoriality to Equality: Thailand's Foreign Relations 1855-1939*. International Studies Center, Ministry of Foreign Affairs.

Philpott, Daniel. (2001). *Revolutions in Sovereignty : How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton University Press.

Reus-Smit, C. (2001). Human rights and the social construction of sovereignty. *Review of International Studies*, *27*, 519–538.

Said, E. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.

Said, E. W. (1978). *Orientalism. New York: Pantheon Books*.

Schmidt, B. C. (2008). Political science and the American Empire: A disciplinary history of the "politics" section and the discourse of imperialism and colonialism. *International Politics*, *45*(6), 675–687. https://doi.org/10.1057/ip.2008.29

Simon Landy. (2567). *กษัตริย์และกงสุล ในช่วงสนธิสัญญาเบาว์ริง*. ริเวอร์ บุ๊คส์.

Skinner, Q. (1978). *The Foundations of Modern Political Thought, Vol. 2: The Age of Reformation*. Cambridge University Press.

Spivak, G. C. (2023). Can the subaltern speak? ใน *Imperialism* (น. 171–219). Routledge.

Stuart-Fox, Martin. (1997). *A History of Laos*. Cambridge University Press.

Stubbs, T., & Kentikelenis, A. (2018). Conditionality and sovereign debt: An overview of human rights implications. ใน I. Bantekas & C. Lumina

(บ.ก.), *Sovereign Debt and Human Rights* (น. 359–380). Oxford University Press.

Tancredi, A. (2006). *A normative 'due process' in the creation of states through secession. In Secession: International law perspectives*. Cambridge University Press.

Tarling, N. (1992). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มสาม จากประมาณ ค.ศ.1800 ถึง ทศวรรษ 1930* (N. Tarling, บ.ก.; มัทนา เกษกมล & มัทนี เกษกมล, ผู้แปล; ปี 1). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

Tarling, N. (2010). BRITAIN, MALAYSIA AND SOUTHEAST ASIA: PAST, PRESENT AND FUTURE 1. *IJAPS*, *6*(1), 77–93.

The Metropolitan Museum of Art. (2004, ตุลาคม). *Southeast Asia, 1800-1900 A.D.* Heilbrunn Timeline of Art HistoryHe. https://www.metmuseum.org/toah/ht/10/sse.html

Thomson, J. E. (1995). State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap between Theory and Empirical Research. *International Studies Quarterly*, *39*(2), 213. https://doi.org/10.2307/2600847

United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*.

United States Department of the Army. (1956). *The Law of Land Warfare (Field Manual 27-10)*.

Vejjajiva, V. (2015). Siam's Old Singapore Ties. *The Journal of the Siam Society*, *103*, 107–132.

Viniegra-Velázquez, L. (2020). Colonialism, science, and health. ใน *Boletin Medico del Hospital Infantil de Mexico* (ปี 77, ฉบับที่ 4, น. 166–177). Publicaciones Permanyer. https://doi.org/10.24875/BMHIM.20000069

Vreeland, J. R. (2003). *The IMF and Economic Development*. Cambridge University Press.

Vreeland, J. Raymond. (2007). *The International Monetary Fund : politics of conditional lending*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Vuving, A. L. (2009, กันยายน 3). HOW SOFT POWER WORKS. *American Political Science Association annual meeting*. http://ssrn.com/abstract=1466220Electroniccopyavailableat:https://ssrn.com/abstract=1466220

Wilson III, E. J. (2008). Hard power, soft power, smart power. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *616*(1), 110–124. https://doi.org/10.1177/0002716207312618

Young, R. J. C. (2016). *Postcolonialism: An historical introduction*. John Wiley & Sons.

Zamorano, M. M. (2016). Reframing Cultural Diplomacy: The Instrumentalization of Culture under the Soft Power Theory. *Culture Unbound : Journal of Current Cultural Research*, *8*(2), 165–186. https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.1608165

Zhuang, G. (1993). Tea, Silver, Opium and War: From Commercial Expansion to Military Invasion. *Itinerario*, *17*(2), 10–36. https://doi.org/10.1017/S0165115300024384

บุคลานุกรม

รายนามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

<u>รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก</u>

การสัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้ ได้ผู้ทรงคุณวุฒิ สัมภาษณ์เชิงลึก 19 รูป/คน ดังนี้

ลำดับ	ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก	วันเดือนปีที่สัมภาษณ์
	<u>กลุ่มนักประวัติศาสตร์ยุครัชกาลที่ 4</u>	
1.	ชื่อ-สกุล : นายภูธร ภูมะธน ตำแหน่ง : ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์สังคมสยาม	10 มี.ค. 2569
2.	ชื่อ-สกุล : นายอารี สวัสดี ตำแหน่ง : ประธานมูลนิธิสมาคมโหรแห่งประเทศไทย ในพระสังฆราชูปถัมภ์	19 มี.ค. 2569
3.	ชื่อ-สกุล : นายวรพล ไม้สน ตำแหน่ง : กรรมการมูลนิธิสมาคมโหรแห่งประเทศไทย ในพระสังฆราชูปถัมภ์	31 มี.ค. 2569
4.	ชื่อ-สกุล : อาจารย์ ดร.ศรัณย์ มะกรูดอินทร์ ตำแหน่ง : อาจารย์ประจำสาขาประติมากรรมไทย วิทยาลัยเพาะช่าง	19 มี.ค. 2569
5.	ชื่อ-สกุล : นายภาณุ ไชยสิทธิ์ ตำแหน่ง : นายกสมาคมดาราศาสตร์ไทย	19 มี.ค. 2569
6.	ชื่อ-สกุล : นายจักรกฤษณ์ แร่ทอง ตำแหน่ง : กรรมการสมาคมดาราศาสตร์ไทย	19 มี.ค. 2569
<u>กลุ่มนักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ</u>		
7.	ชื่อ-สกุล : ศ.ดร.ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์ ตำแหน่ง : ศาสตราจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช	13 มี.ค. 2569

ลำดับ	ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก	วันเดือนปีที่สัมภาษณ์
8.	ชื่อ-สกุล : ว่าที่ร้อยตรี นพรัตน์ เสนบุญ ตำแหน่ง : นักวิชาการอิสระ	13 มี.ค. 2569
9.	ชื่อ-สกุล : นายเดชา นุตาลัย ตำแหน่ง : สมาชิกวุฒิสภา	13 มี.ค. 2569
10.	ชื่อ-สกุล : นายชัยยุทธ คำคุณ ตำแหน่ง : อดีตที่ปรึกษาด้านพัฒนาระบบควบคุมทางศุลกากร กรมศุลกากร	13 มี.ค. 2569
11.	ชื่อ-สกุล : ดร.พลัฏฐ์ ยิ้มประเสริฐ ตำแหน่ง : คณะทำงานเลขานุการคณะกรรมาธิการการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม วุฒิสภา พ.ศ.2562-2567	14 มี.ค. 2569
12.	ชื่อ-สกุล : รศ.ดร.วิจิตรา ศรีสอน ตำแหน่ง : รองคณบดีฝ่ายบริหาร วิทยาลัยการเมืองและการปกครอง ม.ราชภัฏสวนสุนันทา	11 มี.ค. 2569
13.	ชื่อ-สกุล : พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร. (สุเทพ ปสิวิโก) ตำแหน่ง : อดีตรองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มมร)	11 มี.ค. 2569
<u>กลุ่มนักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา</u>		
14.	ชื่อ-สกุล : พระครูปลัดสุวัฒนญาณคุณ (เดโช ฐิตเดโช) ตำแหน่ง : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	11 มี.ค. 2569
15.	ชื่อ-สกุล : พระมหาวโรตม์ ธมฺมวโร ตำแหน่ง : วัดบวรนิเวศวิหาร	15 มี.ค. 2569
16.	ชื่อ-สกุล : หม่อมราชวงศ์นริศรา จักรพงษ์ ตำแหน่ง : ผู้ก่อตั้งสำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์	11 มี.ค. 2569

ลำดับ	ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก	วันเดือนปีที่สัมภาษณ์
17.	ชื่อ-สกุล : อาจารย์ ดร. ทัศนีย์ ปิยะเจริญเดช ตำแหน่ง : อาจารย์ประจำหลักสูตร รัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	12 มี.ค. 2569
18.	ชื่อ-สกุล : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล ตำแหน่ง : รองคณบดีฝ่ายวิชาการ วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	23 มี.ค. 2569
19.	ชื่อ-สกุล : ดร. อาสา คำภา ตำแหน่ง : นักวิจัยชำนาญการ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	23 มี.ค. 2569

<u>รายชื่อผู้ร่วมเสวนากลุ่ม (Focus Group Discussion)</u>

การสัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้ ได้ผู้ทรงคุณวุฒิ ร่วมเสวนากลุ่ม 8 รูป/คน เมื่อ 3 เมษายน 2569 ดังนี้

ลำดับ	ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง
<u>กลุ่มนักประวัติศาสตร์ยุครัชกาลที่ 4</u>		
1.	ผศ.ดร.แสวง นิลนามะ	ผู้อำนวยการหลักสูตรระดับ บัณฑิตศึกษา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
2.	ผศ.ดร.สุวัฒสัน รักขันโท	อาจารย์ภาคจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
<u>กลุ่มนักรัฐศาสตร์และนักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ</u>		
3.	ผศ. ดร. สมพงษ์ พิพัฒน์เอกสกุล	อาจารย์สาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ

ลำดับ	ชื่อ นามสกุล	ตำแหน่ง
4.	รศ.ดร.สัญญา เคณาภูมิ	อาจารย์คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
5.	ผศ.ดร.ยุทธนา ปราณีต	อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
<u>กลุ่มนักวิชาการด้านวัฒนธรรมและศาสนา</u>		
6.	พระครูสังฆวิริยกิจ (ระพิน พุทธิสาโร), รศ.ดร.	รองคณบดีคณะสังคมศาสตร์ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
7.	ผศ.ดร.ชยกฤต อัศวธิตานนท์	รองอธิการบดีฝ่ายบริหารทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
8.	อ.ดร.เชน เพชรรัตน์	อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศิลป์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหามกุฎราชวิทยาลัย

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

1. พระมหาอรุณ ปญฺญารุโณ. ผศ.ดร.

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

2. รศ.ดร.วินิจ ผาเจริญ

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำวิทยาลัยบริหารศาสตร์
มหาวิทยาลัยแม่โจ้

3. รศ.พ.ต.อ.ดร.เสกสัณ เครือคำ

ตำแหน่ง อาจารย์ (สบ.4) คณะสังคมศาสตร์
โรงเรียนนายร้อยตำรวจ

4. รศ.ดร.ประธาน สุวรรณมงคล

ตำแหน่ง อาจารย์ประจำ สถาบันรัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยรังสิต

5. รศ.ดร.ธโสธร ตู้ทองคำ

ตำแหน่ง อาจารย์สาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๐๙

๑๒ มกราคม ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย (IOC)

เรียน พระมหาอรุณ ปญฺญารุโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์จะขอให้ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) เพื่อเก็บข้อมูลการเขียนดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์ จึงเรียนมายังท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย (IOC) ดังกล่าว ให้แก่นักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเขียนงานดุษฎีนิพนธ์ต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

ขอแสดงความนับถือ

(พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เรียน คณบดีคณะสังคมศาสตร์
การนี้ ยินดีรับเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ และได้ดำเนินการเสร็จแล้ว
พระมหาอรุณ ปญฺญารุโณ
๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

ข้อที่	4. คำถามเกี่ยวกับ การถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน	ความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ				
		1	2	3	4	ข้อเสนอแนะ
1	ท่านเห็นว่า เราสามารถถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน ได้หรือไม่ อย่างไร				✓	

ได้ประเมินผลแบบสัมภาษณ์ เรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก” เรียบร้อยแล้ว

ลงชื่อ..... ผู้เชี่ยวชาญ

(.....)

วันที่..... เดือน..... พ. ศ.....

ข้อที่	4. คำถามเกี่ยวกับ การถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน	ความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ				
		1	2	3	4	ข้อเสนอแนะ
1	ท่านเห็นว่า เราสามารถถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน ได้หรือไม่ อย่างไร			✓	✓	

ได้ประเมินผลแบบสัมภาษณ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก" เรียบร้อยแล้ว

ลงชื่อ.....ผู้เชี่ยวชาญ

(.....)

วันที่ 26 เดือน ก.ค. พ.ศ. 2567

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ข้อที่	4. คำถามเกี่ยวกับ การถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน	ความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ				
		1	2	3	4	ข้อเสนอแนะ
1	ท่านเห็นว่า เราสามารถถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน ได้หรือไม่ อย่างไร				/	

ได้ประเมินผลแบบสัมภาษณ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก" เรียบร้อยแล้ว

ลงชื่อ ..... ผู้เชี่ยวชาญ

(รศ.ม.ล.ดร.เกาสัย เกยุราพันธุ์)

วันที่ ..... เดือน ..... พ.ศ. .....

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ข้อที่	4. คำถามเกี่ยวกับ การถอดบทเรียนเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน	ความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ				
		1	2	3	4	ข้อเสนอแนะ
1	ท่านเห็นว่า เราสามารถถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน ได้หรือไม่ อย่างไร				✓	

ได้ประเมินผลแบบสัมภาษณ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก" เรียบร้อยแล้ว

ลงชื่อ.....ผู้เชี่ยวชาญ

(.....)

วันที่ 8 เดือน ..... พ.ศ. 2569

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ค
ชุดแบบสอบถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก

ชุดแบบสอบถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

เรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก”

คำชี้แจง

1. แบบสอบถามฉบับนี้จัดขึ้นเพื่อใช้ประกอบการศึกษาวิจัย เรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก”

2. แบบสอบถามฉบับนี้มี 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะต่าง ๆ

ผู้วิจัยหวังว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่าน ในการตอบแบบสัมภาษณ์ด้วยดี และขอความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ตามความเป็นจริง โดยมีการบันทึกเสียงสัมภาษณ์พร้อมเก็บภาพถ่าย ซึ่งข้อมูลที่ได้จะแปลผลเฉพาะในภาพรวมเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด แต่จักเป็นประโยชน์เชิงวิชาการด้านการศึกษา และจะดำเนินการให้สอดคล้องภายใต้เงื่อนไขจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ทุกประการ

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือในการสัมภาษณ์เป็นอย่างดี และขอขอบพระคุณท่านที่ให้ความอนุเคราะห์มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

นักศึกษาปริญญาเอก

หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ.....ฉายา.....นามสกุล.....พรรษา.....อายุ.....ปี
ที่อยู่บ้าน/วัด เลขที่.....หมู่ที่.....ซอย.....ถนน.....
ตำบล/แขวง..... อำเภอ/เขต.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....โทร.....Line ID.....
สถานที่ให้สัมภาษณ์.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
เวลาที่ให้สัมภาษณ์.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

2.1 ภาพรวมซอฟต์พาวเวอร์–บริบทการล่าอาณานิคม

1. จากมุมมองของท่าน บริบทการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกที่สยามต้องเผชิญในรัชกาลที่ 4 มีลักษณะอย่างไร และมีเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง/ภูมิรัฐศาสตร์อะไรที่สำคัญบ้าง (เช่น บทบาทของอังกฤษ–ฝรั่งเศส สถานการณ์ในพม่า อินโดจีน ช่องแคบมะละกา)

.....
.....

2. ท่านมองว่า แนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ในการรับมือการล่าอาณานิคมแตกต่างจากรัชกาลก่อนหน้าและหลังจากนั้นอย่างไร โดยเฉพาะในมิติที่ใกล้เคียงกับแนวคิด “ซอฟต์พาวเวอร์” ของ Nye (เช่น การโน้มน้าว แทนการเผชิญหน้า)

.....
.....

3. หากนิยาม “ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4” ในฐานะเครื่องมือรักษาเอกราช ท่านคิดว่าควรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญอะไรบ้าง และเพราะเหตุใด

.....

.....

2.2 การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4

1. ท่านคิดว่า รัชกาลที่ 4 ทรงใช้เรื่องดังต่อไปนี้ เป็นซอฟต์พาวเวอร์ เพื่อสร้างอำนาจในการโน้มน้าวหรือต่อรองกับมหาอำนาจตะวันตกอย่างไรบ้าง

1.1 วัฒนธรรม (เช่น พระราชพิธี การแต่งกาย ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ศาสนา)

.....

.....

1.2 ค่านิยมทางการเมือง (เช่น การเป็นกษัตริย์นักปราชญ์สมัยใหม่ การเปิดรับตะวันตกแต่รักษาอัตลักษณ์สยาม)

.....

.....

1.3 นโยบายต่างประเทศ (เช่น ส่งคณะทูตไปต่างประเทศ การทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก)

.....

.....

1.4 การศึกษา (เช่น การสอนภาษาต่างประเทศให้คนไทย การจ้างครูชาวต่างประเทศ)

.....

.....

1.5 วิทยาการ (เช่น การคำนวณสุริยุปราคา การพิมพ์หนังสือ)

.....

.....

2.3 ผลของซอฟต์พาวเวอร์ต่อการรักษาเอกราชจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก

1. ท่านคิดว่า การใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 ส่งผลต่อการรักษาเอกราชจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก หรือไม่ อย่างไร

1.1 การรักษาเอกราชทางดินแดน

.....

.....

1.2 การรักษาเอกราชทางการเมือง

.....

.....

1.3 การรักษาเอกราชทางเศรษฐกิจ

.....

.....

1.4 การรักษาเอกราชทางสังคม

.....

.....

2.4 ท่านเห็นว่า เราสามารถถอดบทเรียนจากยุครัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของประเทศไทยในยุคปัจจุบัน ได้หรือไม่ อย่างไร

.....

.....

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

.....

.....

ขอขอบพระคุณท่าน ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์ครั้งนี้มา ณ โอกาสนี้

นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

นักศึกษาปริญญาเอก

หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ค
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิให้สัมภาษณ์ และภาพการสัมภาษณ์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๕/ว๐๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร อาจารย์ภูธร ภูมะธน ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์สังคมสยาม

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ขินทุจิตฺโต, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๓๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘๑-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๙๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๔.๔/๖๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร อาจารย์ อารี สวัสดี ประธานมูลนิธิสมาคมโหรแห่งประเทศไทย ในพระสังฆราชูปถัมภ์

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุนไกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๔๔-๕๕๓๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/๖๐๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร อาจารย์ วรพล ไม้สน กรรมการมูลนิธิสมาคมโหรแห่งประเทศไทย ในพระสังฆราชูปถัมภ์

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรไกร ชินทุรธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๓ ต่อ ๑๑๔๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/๖๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ดร.ศรัณย์ มะกรูดอินทร์ อาจารย์ประจำสาขาประติมากรรมไทย วิทยาลัยเพาะช่าง

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๙-๗๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๓๙

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร นายภาณุ ไชยสิทธิ์ นายกสมาคมดาราศาสตร์ไทย

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุนไกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ได้ให้สัมภาษณ์แล้ว
ภาณุ ไชยสิทธิ์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๔๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ อ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๓๙

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร นายจักรกฤษณ์ แร่ทอง กรรมการสมาคมดาราศาสตร์ไทย

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ให้สัมภาษณ์แล้ว
จักรกฤษณ์ แร่ทอง

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๐
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๔๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๓๙

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ศ.ดร.ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์ ศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงค์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Apptication of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

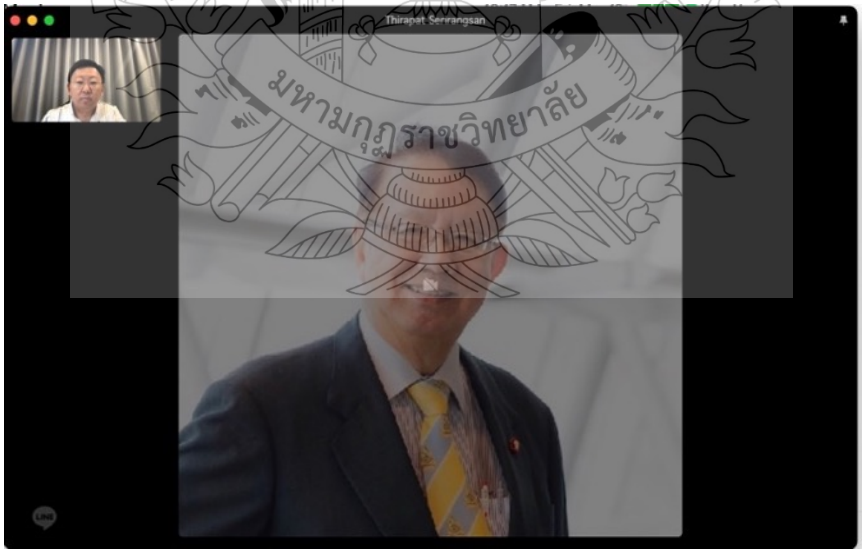
ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๓๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงค์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๔๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๕/ว๐๐๔๕

๒ มีนาคม ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร ว่าที่ร้อยตรี นพรัตน์ เสนบุญ นักวิชาการอิสระ

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุวโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๓๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๕/ว๐๐๔๕

๒ มีนาคม ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร นายเดชา นุตาลัย สมาชิกวุฒิสภา

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๔๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๓๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๔๕

๒ มีนาคม ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร นายชัยยุทธ คำคุณ อดีตที่ปรึกษาด้านพัฒนาระบบควบคุมทางศุลกากร กรมศุลกากร

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)” มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ให้สัมภาษณ์แล้ว

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๔๐

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร ดร.พลัฏฐ์ ยิ้มประเสริฐ คณะทำงานเลขานุการคณะกรรมาธิการการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม วุฒิสภา พ.ศ.2562-2567

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)” มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร รศ.ดร.วิจิตรา ศรีสอน รองคณบดีฝ่ายบริหาร วิทยาลัยการเมืองการปกครอง
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ ถือเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เรียน พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(พระมหาสุวโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ยินดีให้สัมภาษณ์

(พระเมธาวินัยรส, รศ.ดร.)
ผช.พระอารามหลวง
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
11 / 3 /2569

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๔/ว๐๐๒๙

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เรียน พระครูปลัดสุวัฒนญาณคุณ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐสถิตมหาศรีมาราม

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ให้สัมภาษณ์ได้
พล.ต.ต.

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๔๐๘.๔/๖๐๐๗

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เรียน พระมหาวโรดม ธมฺมวโร วัดบวรนิเวศวิหาร

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

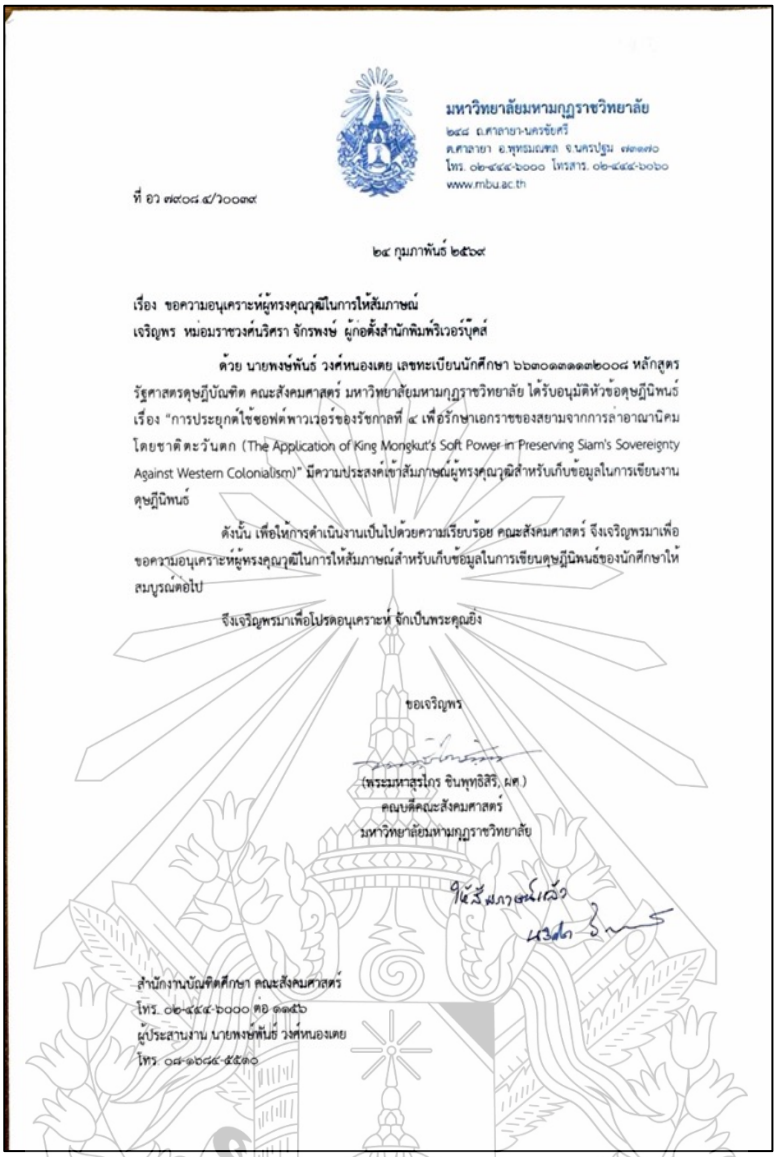
ขอแสดงความนับถือ

(พระมหาสุรโกร ชินทฺธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ให้สัมภาษณ์แล้ว

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๔ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๗๐๘.๔/๖๐๐๓๙

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร หม่อมราชวงศ์นริศรา จักรพงษ์ ผู้ก่อตั้งสำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๔ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๓๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๘.๙/๖๐๐๓๙

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์

เจริญพร อาจารย์ ดร. ทัศนีย์ ปิยะเจริญเดช อาจารย์ประจำหลักสูตร รัฐประศาสนศาสตร์บัณฑิต
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๑๓๒๐๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรโกร ชินพุทฺธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ใบสัมภาษณ์แล้ว

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๗๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร ๐๒-๔๔๔-๖๐๒๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๐๔.๔/ว๐๐๔๐

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล
รองคณบดีฝ่ายวิชาการ วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๑๓๑๓๒๐๘ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

(พระมหาสุรไกร ชินทฺธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๔๘ อ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ โทรสาร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๖๐
www.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๗๐๔.๔/๖๐๔๐

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์
เจริญพร ดร. อาสา คำภา นักวิจัยชำนาญการ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ด้วย นายพงษ์พันธ์ วงค์หนองเตย เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๖๓๐๓๓๓๓๒๐๐๔ หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์เรื่อง "การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ ๔ เพื่อรักษาเอกราชของสยามจากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก (The Application of King Mongkut's Soft Power in Preserving Siam's Sovereignty Against Western Colonialism)" มีความประสงค์เข้าสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย คณะสังคมศาสตร์ จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการให้สัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในการเขียนดุษฎีนิพนธ์ของนักศึกษาให้สมบูรณ์ต่อไป

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักเป็นพระคุณยิ่ง

ขอเจริญพร

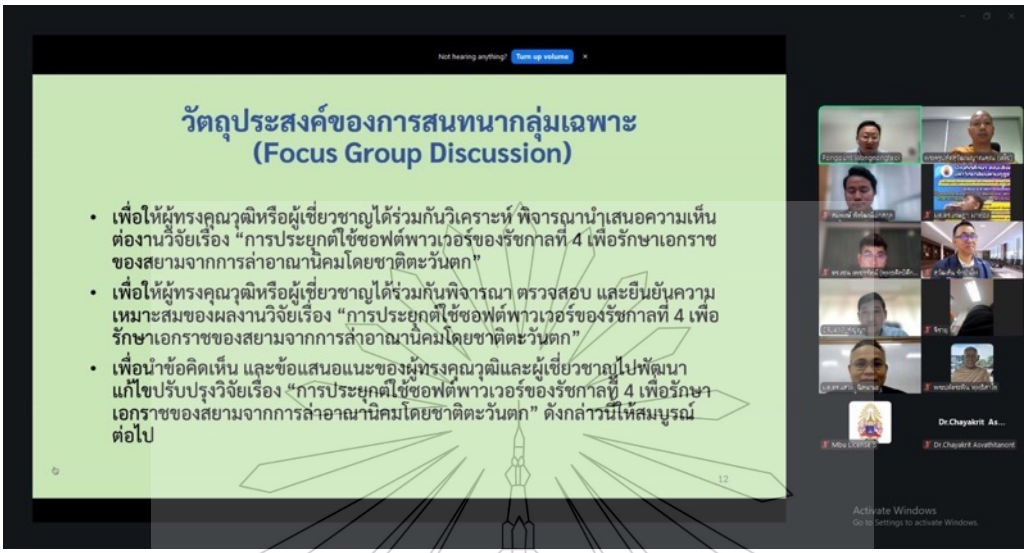
(พระมหาสุรโกร ชินทุทธิสิริ, ผศ.)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา คณะสังคมศาสตร์
โทร. ๐๒-๔๔๔-๖๐๐๐ ต่อ ๑๑๕๖
ผู้ประสานงาน นายพงษ์พันธ์ วงค์หนองเตย
โทร. ๐๘-๑๖๘๔-๕๕๑๐

ภาคผนวก ง

การสนทนากลุ่มเฉพาะ

ภาคผนวก จ

หนังสือรับรองจริยธรรมในมนุษย์

หนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

เลขที่:	คจม.มมร. 2/2569
โครงการวิจัย เรื่อง:	การประยุกต์ใช้ซอฟต์พาวเวอร์ของรัชกาลที่ 4 เพื่อรักษาเอกราชของสยาม
(ภาษาไทย)	จากการล่าอาณานิคมโดยชาติตะวันตก
โครงการวิจัย เรื่อง:	THE APPLICATION OF KING MONGKUT'S SOFT POWER IN
(ภาษาอังกฤษ)	PRESERVING SIAM'S SOVEREIGNTY AGAINST WESTERN COLONIALISM
หมายเลขอ้างอิงโครงการวิจัย:	MBU HREC-0002-69
หัวหน้าโครงการวิจัย:	พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ได้พิจารณารับรองโครงการวิจัยตามแนวทางมาตรฐานจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
และกฎหมายระดับประเทศและสากล

วันที่รับรอง:	9 มีนาคม 2569
วันที่หมดอายุ:	8 มีนาคม 2570

(ดร.จักรพรรดิ์ วะทา)
ประธานกรรมการ
คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศาลายา จังหวัดนครปฐม
248 ถนนศาลายา-นครชัยศรี ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 73170 โทร. 02-444-6000 ต่อ 1126
e-mail: mbuhrec@mbu.ac.th website: https://hrec.mbu.ac.th/

เลขที่ GSV00274

บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มอบวุฒิบัตรนี้ไว้เพื่อแสดงว่า

นายพงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย

ได้ผ่านการอบรมจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ (ออนไลน์)
หลักสูตรการฝึกอบรม ๑ วัน เรื่อง หลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

ประกอบด้วย ๙ ประเด็นความรู้

ประเด็นที่ ๑ วิวัฒนาการของจริยธรรมการวิจัย (History of Research Ethics)
ประเด็นที่ ๒ หลักจริยธรรมการวิจัยพื้นฐาน และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง (Principles of Research Ethics, Laws, and Regulations)
ประเด็นที่ ๓ กระบวนการขอความยินยอม (Informed Consent Process)
ประเด็นที่ ๔ การวิจัยในกลุ่มอ่อนแอ/เปราะบาง (Research Among Vulnerable Population)
ประเด็นที่ ๕ การรักษาความลับ (Confidentiality)
ประเด็นที่ ๖ การประเมินคุณประโยชน์และความเสี่ยง (Risk and Benefit Assessment)
ประเด็นที่ ๗ จริยธรรมการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ (Ethical Consideration in Social Studies)
ประเด็นที่ ๘ หน้าที่ความรับผิดชอบของนักวิจัยทั้งก่อนและหลังได้รับการรับรอง (Responsibility of Investigators Including Pre and Post Review Process)
ประเด็นที่ ๙ ผลประโยชน์ทับซ้อน (Conflict of Interest)

วุฒิบัตรนี้มีผลตั้งแต่วันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ ถึงวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๗๐
ให้ไว้ ณ วันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๑

ศ.เกียรติคุณ ดร.พญ.จันทรา กาบวัง เหล่าถาวร
ประธานมูลนิธิ SIDCER-FERCAP

พระราชสุทธิวชิรเมธี, ผศ.ดร.
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนดุษฎีนิพนธ์

ชื่อ	พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย
วัน เดือน ปี เกิด	21 ธันวาคม 2518
สถานที่เกิด	ตรัง
ประวัติการศึกษา	พ.ศ.2539 วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2544 รัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ.2545 บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2565 ประกาศนียบัตรชั้นสูง การบริหารเศรษฐกิจสาธารณะสำหรับนักบริหารระดับสูง สถาบันพระปกเกล้า
ที่อยู่ปัจจุบัน	9/21 ซอยลาดปลาเค้า 89/1 ถนนลาดปลาเค้า อนุสาวรีย์ บางเขน กรุงเทพฯ
ผลงานตีพิมพ์	พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย และสุกิจ ชัยมุสิก.(2567).กาลามสูตรกับแนวคิดรัฐศาสตร์ตะวันตก: การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบและนัยยะต่อการพัฒนาประชาธิปไตยร่วมสมัย. วารสารนวัตกรรมสังคมศาสตร์, 1(1), 56-73 พงษ์พันธ์ วงศ์หนองเตย. (2566). การพัฒนาประเทศตามยุทธศาสตร์ชาติในยุค VUCA. ใน พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ (บ.ก.). รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการ พุทธรัฐศาสตร์สู่การพัฒนาสังคมโลกยุคดิจิทัล ระดับชาติ ครั้งที่ 2. (น.270-284). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
รางวัลที่ได้รับ	Vita award received